

e-ISSN-2149-0643

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

sosyal bilimler enstitüsü

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

Kafkas University

journal of institute of social sciences
sayı/number 30 sonbahar/autumn 2022

SÖBIAD

2022
30

kafkas üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi

e-ISSN 2149-0643

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
sosyal bilimler enstitüsü

DERGİSİ

KAFKAS
ÜNİVERSİTESİ

Kafkas University
journal of institute of social sciences
sayı/number 30 sonbahar/autumn 2022

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi **Hakemli** bir dergidir ve bahar ve sonbahar sayıları olmak üzere yılda en az iki kez yayımlanır. Yayın dili **Türkçe ve kabul gören Batı dilleridir**. Dergiye gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde **yayımlanmamış** olmalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri, bildiri kitaplarında daha önce yayımlanmamış olmak kaydıyla gönderilebilir. Özgün makalelerin ve araştırmaya dayanan raporların konunun uzmanlarına gösterilerek görüş alınması (kabul, değişiklikler yapıldıktan sonra kabul ya da ret) yaklaşık 6-8 hafta almaktadır. Yazının yayımlanıp yayımlanmaması hakkındaki son karar yazarlara bildirilir. Yayın Kurulu, gerekli hallerde yayımlanacak yazı üzerinde uzmanların görüşleri doğrultusunda bazı değişiklikler yapılmasını ya da yazının tamamen gözden geçirilmesini yazar(lar)ından isteyebilir. Yazılar, üzerinde gerekli değişikliklerin yapılması ve makalenin yeniden düzenlenmesi yazarların sorumluluğundadır. Yazılar, yayımlanmadan önce editoryal değişikliklerin onaylanması ve metnin son bir kez gözden geçirilmesi için yazarlara gönderilir. Olumsuz hakem görüşü bulunan yazılar dışındaki yayımlanmayan yazılar istendiği takdirde yazarlarına geri gönderilir.

Derginin temel amacı: Sosyal Bilimler alanlarında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. Bilime yenilik getiren, Yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermeyi amaçlamaktadır.

Derginin kapsamı: Sosyal Bilimler ile ilgili konuları kapsamaktadır. Dergide, Sosyal Bilimlerin alanlarının kapsamına giren tüm konulardaki çalışmalar yayımlanır.

DERGİMİZ;

-TÜBİTAK-ULAKBİM SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER VERİ TABANINDA DİZİNLENMEKTEDİR.

-SOBİAD ATIF DİZİNDE TARANMAKTADIR.

-OJOP ÇEVİRİMİÇİ BİLİMSEL DERGİ EDİTÖRLERİ VE YAYINCILARI PLATFORMU ÜYESİDİR.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ/KAÜSBED

Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences/KAUJISS

Sahibi Owner

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

In the name of Kafkas University Institute of Social Sciences

Doç. Dr. Yaşar KOP

Editörler ve Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN *Tarih Editörü/Atatürk Üniversitesi/Erzurum*

Prof. Dr. Ali TİLBE *Batı Dilleri ve Edebiyatları Editörü/İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa/İstanbul*

Prof. Dr. Orhan KEMAL TAVUKÇU *Türk Dili ve Edebiyatı Editörü/RTE Üniversitesi/Rize*

Prof. Dr. Selahattin BEKKİ *Halk Edebiyatı Editörü/Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir*

Prof. Dr. Selçuk URAL *Sosyal ve Beşeri Bilimler Editörü/Kafkas Üniversitesi/Kars*

Prof. Dr. Ş. Recai TEKOĞLU *Eskiçağ Dilleri Editörü/9 Eylül Üniversitesi/İzmir*

Başeditör Head-Editor

Doç. Dr. Akın BİNGÖL

Editör Yardımcısı Vice Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ersin DOĞANTEKİN

Genel Koordinatörler General Coordinators

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAGEÇİ

İngilizce Redaksiyon English Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Turan ÖZGÜR GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ŞENTÜRK

Düzenleme Design

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAGEÇİ

Dizgi ve Baskı Printed and IBM Typeset

Kafkas Üniversitesi Ofset Tesisleri, Kars

Kafkas University, Kars

Yazı İşleri Sekretariat

Enstitü Sekreteri Nuri BAYRAKÇI

Yazışma Adresi Corresponding Address

Kafkas Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Müdürlüğü 36100 Kars

Tel : +90 474 225 11 87

Fax : +90 474 225 11 87

e-mail : sbedergi@kafkas.edu.tr

sosbil@kafkas.edu.tr

Dergi Otomasyon Sistemi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kausbed>

© 2022 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Her Hakkı Saklıdır. Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2022 Kafkas University Institute of Social Sciences, All rights reserved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors

e-ISSN- 2149-0643

KAÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen yazılar sayfanın tek yüzüne yazılmalıdır. Eserler yazım kurallarına uygun şekilde hazırlandıktan sonra KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ sayfasından MAKALE GÖNDERME linkine girilerek yüklenmelidir. Yazılar, aşağıda belirtilen yazım kurallarına uyularak hazırlanmalı ve 20 sayfayı geçmemelidir (fotoğraf ve çizimler hariç).

Eserlerin başlangıç sayfasında bulunması gereken bilgiler

Yazar ad(lar), Yazarın Adres(ler)i, E-Posta adres(ler)i, Makalenin Türkçe/İngilizce adı, Makalenin Türkçe/İngilizce özü, Anahtar kelimeler (İngilizce ve Türkçe 3-5 adet)

Eserin kaydedildiği otomasyonda bulunması gereken bilgiler

Yazar Adı ve Unvanı, Makale Adı, Yazar Adresi, E-Posta Adresi, Bağlantı Telefonu

Yazı karakteri

- * Makale başlığı, tamamı büyük harflerle, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 11 punto-kalın normal
- * İngilizce başlık, kelime baş harfleri büyük, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 10 punto-kalın normal
- * Yazar Adı, unvan belirtilmeden, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 10 punto-bold
- * Yazar unvanı, Adresi ve E-Posta, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 9 punto
- * Öz ve Abstract, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 9 punto-italik (en çok 100 kelime)
- * Bölüm başlıkları ve alt başlıklar, 1 cm boşluk kullanılarak Times New Roman 11 punto-bold
- * Metin, Times New Roman 11 punto
- *Tablo, Fotoğraf, Harita, Grafik başlıkları, Times New Roman 10 punto
- *Tablo içi, Times New Roman 7-9 punto
- *Tablo, Fotoğraf, Harita, Grafik kaynağı, Times New Roman 9 punto

Sayfa Düzeni

- *Kenar boşlukları Üst:6,5 cm, Alt:5 cm, Sağ:4,5, Sol:4,5
- *Girinti sol:0, sağ:0, Paragraf başıboşluğu:1 cm, Aralık Önce:3 nk, Sonra:3 nk, Satır Aralığı: tek, Üst bilgi: 5 cm, Alt Bilgi:1,25 cm

Fotoğraf, Harita, Şekil

- *Metin içerisinde yer alan fotoğraf, harita ve şekiller 300 dpi çözünürlükte taranmış ve ilgili bölüme yerleştirilmiş olmalıdır
- *Grafikler hazırlanırken, iç bölümlerde yer alan yazıların okunabilirliğine dikkat edilmeli ve grafik içi taramalarda gri tonlama uygulanmalıdır

Alıntılar

- * Alıntılar Metin içinde APA 6 olarak verilmelidir.
- * Kaynaklar makalenin son bölümünde "KAYNAKLAR" adı altında verilmelidir

Yayın kurallarına uymayan ve büyük değişiklik gerektiren yazılar, uyarılarla birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

Yazım kuralları, eserlerin toplanma aşamasında görsel düzenliliği sağlamak amacıyla uygulanmaktadır.

Yayınlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazarlarına aittir.

Derginin mail adresleri, hakem değişiklikleri yapılmış makalelerin gönderimine ve bilgi edinme amaçlı kullanıma açıktır.

KAÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KAU Journal of the Institute of Social Sciences

Sonbahar 2022-Sayı 30 - Autumn 2022-Number 30

İÇİNDEKİLER Contents

ARAŞTIRMA

ARKEOLOJİ

Pınar KAPLAN-Bahattin ÇELİK-Oğuz ŞİMŞEK (DOI: 10.56597/kausbed.1175662)/Araştırma
Harbetsuvan Tepesi Sürtme Taş Aletleri.....381-395
Harbetsuvan Hill Rubbing Stone Tools

Ayşegül SOSLU (DOI: 10.56597/kausbed.1117875)/Araştırma
Investigation of the Historical Development of the Inkwell from Antiquity
to the Present in the Light of Terracotta, Faience, Metal and Glass Artifacts 397-415
Eskiçağdan Günümüze Mürekkep Hokkasının Tarihsel Gelişiminin
Pişmiş Toprak, Fayans, Metal ve Cam Eserler Işığında İncelenmesi

COĞRAFYA

Pınar POLAT (DOI: 10.56597/kausbed.1178473)/Araştırma
Jura Tipi Kıvrım Yapılarına Bir Örnek:
Yoğurtdağı (Kemah-Erzincan) Kıvrım Yapısının Oluşumu, Genel Özellikleri ve Fosil Varlığı.....417-442
An Example of Jurassic Fold Structures:
Formation of Yoğurtdağı (Kemah-Erzincan) Fold Structure, General Characteristics and Fossil Presence

DİL VE EDEBİYAT

Aydın GÖRMEZ-Suphiye GÖRKEM BEYOĞLU 10.56597/kausbed.1148797)/Araştırma
The Basis of Formalism and its Limitations.....443-456
Formalizm'in Temelleri ve Sınırlılıkları

Samet GÜVEN (DOI: 10.56597/kausbed.1056341)/Araştırma
A.E. Housman's Bio-Drama(tic) Journey in Tom Stoppard's the Invention of Love.....457-466
Tom Stoppard'ın Aşkın İcadı Oyununda A.E. Housman'ın Bio-Drama(tic) Yolculuğu

Ertan KUŞÇU-Ali YAĞLI (10.56597/kausbed.1175353)/Araştırma
Yabancı Dil Olarak Fransızcanın Osmanlı Devleti'nin
Son Dönemlerindeki Siyasal, Kültürel ve Eğitsel Alanlardaki Hâkimiyeti.....467-488
The Domination of French Language as a Foreign Language in Political,
Cultural and Educational Areas in the Last Period of the Ottoman State

Ali MOHAMMADİ (Surena ZANJANİ) (10.56597/kausbed.1061361)/Araştırma
Shakespeare's Art of Comedy in As You Like It 489-502
Beğendiğiniz Gibi Shakespeare'in Komedi Sanatı

Emre ŞEKERCİ-Erdinç PARLAK (DOI: 10.56597/kausbed.1175077)/Araştırma
The Interaction of the Three Traditional Humour
Theories in Neil Simon's Brighton Beach Memoirs.....503-518
Neil Simon'ın Brighton Beach Memoirs Adlı Oyununda Geleneksel Üç Mizah Teorisinin Etkileşimi

Habib TEKİN (DOI: 10.56597/kausbed.1060163)/Araştırma
Frouwe, Minne und Zauber. Minnegeense und
Blickmetaphorik in Heinrich von Veldekes Eneasroman.....519-532
Kadın, Aşk ve Sihir. Heinrich von Veldeke'nin Eneas Romanında Bakışma Metaforu

Nilsen GÖKÇEN ULUK (DOI: 10.56597/kausbed.1122926)/Araştırma
No Desire, No Stories: A Reunion with Animals in J. M. Coetzee's Foe.....533-550
Arzu ve Öyküler Giremez: J. M. Coetzee'nin Düşman Romanında Hayvanla Buluşma

GÜZEL SANATLAR

- Gül Helin ALINAK-Elif Özlem AYDIN (DOI: 10.56597/kausbed.1184297)/Araştırma**
Kars'ta Çarlık Rusya Dönemi'nde İnşa Edilen Topçu Evi'nde
Tespiti Gerçekleştirilen Bozulmalar, Nedenleri ve Müdahale Yöntemleri.....551-574
Deteriorations, Causes and Methods of Intervention Identified
in the Topçu House Built in the Tsarist Russia Period in Kars
- Emine ERDOĞAN (DOI: 10.56597/kausbed.1169088)/Araştırma**
Kars Erkek Giysilerinin (Kafkas Bebeği) Biçim ve Teknik Özelliklerinin İncelenmesi.....575-588
Investigation of the "Caucasian Baby" Shape and Technical Features of Kars Men's Clothes
- İsmail TETİKÇİ-Hilal ÇETİN (DOI: 10.56597/kausbed.1150225)/Araştırma**
Nazarenlerin Sanata Yaklaşımında Geç Ortaçağ ve Erken Rönesans'a Dönüş Arayışları.....589-601
Seeking a Return to the Late Middle Ages and Early Renaissance in the Nazarene's Approach to Art

İLÂHİYAT

- Halit BOZ-Noura NAAIMI (DOI: 10.56597/kausbed.1161090)/Araştırma**
Öteki Kuramına Göre Hoşgörü ve Tolerans.....603-642
Indulgence and Tolerance According to the Theory of the Other

İLETİŞİM

- Ülhak ÇİMEN-Hüseyin AÇAR (DOI: 10.56597/kausbed.1080025)/ Araştırma**
Görsel Anlatı Türü Olarak Televizyon ve Şiddet Öğrenimi İlişkisi.....643-670
The Relationship of Television and Violence Learning as a Visual Narrative Type

SOSYOLOJİ

- İbrahim AKSAKAL YÜKSEL (DOI: 10.56597/kausbed.1169703)/Araştırma**
Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: Türk Toplumsal Yapısı ve Ulus Devlet Politikasına Etkisi.....671-690
Syrian Refugees in Turkey: Its Impact on Turkish Social Structure and Nation State Policy

TARİH

- Ozan TUNA (DOI: 10.56597/kausbed.1167261)/Araştırma**
Alman Akdeniz Filosuna Ait Hertha Kruvazörü Komutanı
Natzmer'in Balkan Savaşı'nda Mersin ve Adana Ziyaretleri.....691-701
The Visits of Natzmer, Commander of the Hertha Cruiser Belonging
to the German Mediterranean Fleet, to Mersin and Adana in the Balkan War

- Suat VURAL (DOI: 10.56597/kausbed.1199347)/Araştırma**
1857 Hint Ayaklanmasının Ekonomik Sebepleri.....703-717
The Economic Causes of the 1857 Indian Uprising

DERLEME

DİL VE EDEBİYAT

- Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE (DOI: 10.56597/kausbed.1165458)/Derleme**
Türkiye Sahası Efsane ve Memoratlarında Cin Tasavvuru.....719-757
Jinn Imagination in Turkish Field Legends and Memoirs

DANIŞMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir GÜRER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Adnan ÖMERUSTAOĞLU	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ahmet BEŞE	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ahmet MERMER	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ahmet SARI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet Uğur NALCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet YİĞİT	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Alfina SIBGATULINA,	Moskova Üniversitesi, Moskova/Rusya
Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi/Balıkesir
Prof. Dr. Ali TİLBE	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa/İstanbul
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Altan ALPEREN	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Anıl YILMAZ	Katip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Arif ÜNAL	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR,	Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETKİN	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ayten ER	Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK	Iğdır Üniversitesi/Iğdır
Prof. Dr. Besim ÖZCAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Betül ARSLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Birol CAN	Uşak Üniversitesi/Uşak
Prof. Dr. Carlos GUITIERRES	Leon Üniversitesi/Leon/İspanya
Prof. Dr. Celal TÜRER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Cemile AKYILDIZ ERCAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN	Osmaniye Üniversitesi/Osmaniye
Prof. Dr. Cengiz YANIKLAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Cevdet BOZKUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Danuta CHEMIELOWSKA	Varşova Üniversitesi/Polonya
Prof. Dr. Denis TOICHKIN	Kiev Üniversitesi/Kiev/Ukrayna
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU	Pamukkale Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. F. Sema Barutçu ÖZÖNDER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Faruk GÜRBÜZ	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Fatih TEPEBAŞILI	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Funda KARA	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Gencer ELKILIÇ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Gülhan ATNUR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Prof. Dr. Gürer GÜRSEVİN	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Gürsel UYANIK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Halil İbrahim USTA	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Hammadi ZUVEYB	Sfaks Üniversitesi, Sfaks/Tunus
Prof. Dr. Hamza KELEŞ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Hasan BOLAT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR	Celal Bayar Üniversitesi/Manisa
Prof. Dr. Hikmet ASUTAY	Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi/Trabzon
Prof. Dr. Himmet UMUNÇ	Başkent Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Hüsnü KAPU	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İhsan Sabri BALKAYA	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. İmran KARABAĞ	Kocaeli Üniversitesi/Kocaeli
Prof. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. İsmail ÖĞRETİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Jai S. MAH	EWA Womens Üniversitesi, Seul/Güney Kore
Prof. Dr. Jale DEMİRCİ	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Kamil CİVELEK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Kasım İNCE	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Prof. Dr. Kaveh FARROKH	Methodologica Üniversitesi/Paris/Fransa
Prof. Dr. Kemal POLAT	Amasya Üniversitesi/Amasya
Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL	Osmangazi Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Leyla HARPUTLU	Alaaddin Keykubat Üniversitesi/Alanya/Antalya
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. M. Moshtagh KHORASANI	Frankfurt Üniversitesi/Frankfurt/Almanya
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZCAN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet H. KIRBAŞOĞLU	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Mehmet OKUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi/Trabzon
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN	Atatürk Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Merih Tekin BENDER	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Metin AKİS	Yedi Aralık Üniversitesi/ Kilis
Prof. Dr. Mithat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Muhammed Hanifi MACİT	Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ	Kâtip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Muhsin MACİT	Anadolu Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Musa BAĞCI	Dicle Üniversitesi/Diyarbakır
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mustafa ALICI	Binalı Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL	Ardahan Üniversitesi/Ardahan
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mükremin YAMAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nevzat TARTI	Yüzüncüyıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Nihat YATKIN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nimet KESER	Çukurova Üniversitesi/Adana
Prof. Dr. Nima ARJMANDI	Shahid Beheshti Üniversitesi/Tahran/İran
Prof. Dr. Nurettin CEVİZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Prof. Dr. Ömer ÇAHA	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Önal KAYA	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Peter GOLDEN	Rutgers Üniversitesi/New Jersey/ABD.
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Rupprecht S. BAUR	Duisburg-Essen Üniversitesi/Duisburg/Almanya
Prof. Dr. Sahip BEROJE	Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Saliha KODAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Selahattin BEKKİ	Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir
Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ	Sütçü İmam Üniversitesi/Kahramanmaraş
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA	Binalı Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Selçuk URAL	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Selim BAŞAR	Anadolu Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Sergül VURAL KARA	Mersin Üniversitesi/Mersin
Prof. Dr. Serhat ZAMAN	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Prof. Dr. Sinever Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Sevgi COŞKUN TEKİN	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Sevinç SAKARYA MADEN	Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Turgut YİĞİT	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ümit KILIÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir

Prof. Dr. Visvanathan NAICKER	Cape Peninsula Üniversitesi/Cape Town/G. Afrika
Prof. Dr. Yakup ÇELİK	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Yavuz ARSLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN	İbrahim Çeçen Üniversitesi/Ağrı
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Zeki KODAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Zerrin KARAKUZULU	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Doç. Dr. Adem BALKAYA	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Akın BİNGÖL	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi/Konya
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van
Doç. Dr. Erdoğan BADA	Çukurova Üniversitesi/Adana
Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Doç. Dr. Erkan KONYAR	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Eyüp NEFES	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Doç. Dr. Fatma DAĞABAKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Doç. Dr. Gökalp SELÇUK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Gökay DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Gülten GÜLER	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Doç. Dr. Hasan ELKHATTAF	Dımaşk Üniversitesi, Şam/Suriye
Doç. Dr. Hüseyin METİN	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Hasan YILMAZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	AMEA, Bakü/Azerbaycan
Doç. Dr. İsmail ÖĞRETİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Mehmet AYAN	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Doç. Dr. M. Sait KURŞUNOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Doç. Dr. Nebahat ARSLAN	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Nizamettin PARLAK	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Doç. Dr. Nurettin KOÇHAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Petru GULBAN	Namik Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Doç. Dr. Seadet SHIKHIYEVA	AMEA, Azerbaycan
Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Turgay HAN	Ordu Üniversitesi/Ordu
Doç. Dr. Volodimir PİDVOYNIY	Taras Şevçenko Ulusal Üniversitesi/Kiev/Ukrayna
Doç. Dr. Yaşar KOP	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Yasemin MUMCU	Adnan Menderes Üniversitesi/Aydın
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Teşekkür

Dergimizin bu sayısında yer alan makalelerin değerlendirilmesinde hakemliklerine başvurduğumuz, aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Acknowledgement

We convey our deepest gratitude's and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing.

Editorial Board

<i>Prof. Dr. Ahmet BEŞE</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ahmet SARI</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT</i>	<i>Pamukkale Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Dilek DİRENÇ</i>	<i>Ege Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. İrina Sergeevna YUHNOVA</i>	<i>Lobachevsky Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Müjdat AVCI</i>	<i>Korkut Ata Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Nevin YILDIRIM KOYUNCU</i>	<i>Ege Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ</i>	<i>Yüzüncü Yıl Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Adem BALKAYA</i>	<i>Kafkas Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Alparslan KARTAL</i>	<i>Kafkas Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ayşe BUDAK</i>	<i>Hacı Bektaş Veli Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Cansu Özge ÖZMEN</i>	<i>Ege Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Erdiñ ASLAN</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Gökhan BİÇER</i>	<i>Bartın Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Gül GÜLER</i>	<i>Harran Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK</i>	<i>Binali Yıldırım Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. M. Ali EROĞLU</i>	<i>Akdeniz Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Mehmet Fatih KALIN</i>	<i>Kastamonu Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR</i>	<i>Çoruh Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Muhammed KÖSE</i>	<i>Binali Yıldırım Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Muhammet ARSLAN</i>	<i>Kafkas Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Murat TAŞKIRAN</i>	<i>Pamukkale Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Mustafa GENÇ</i>	<i>Süleyman Demirel Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Oğuz ŞİMŞEK</i>	<i>Iğdır Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Onur TAYDAŞ</i>	<i>Cumhuriyet Üniversitesi</i>

Doç. Dr. Sait YILDIRIM
Doç. Dr. Sami PATACI
Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK
Doç. Dr. Selman CAN
Doç. Dr. Şaban ÇELİKÖZ
Doç. Dr. Şahbender ÇORAKLI
Doç. Dr. Şevket KADIOĞLU
Doç. Dr. Tatiana GULBAN
Doç. Dr. Tuba IŞIK
Doç. Dr. Umut KARAPINAR
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI
Dr. Öğr. Üyesi Belgin BAĞIRLAR
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa CANLI

Iğdır Üniversitesi
Ardahan Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Bülent Ecevit Üniversitesi
Namık Kemal Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Namık Kemal Üniversitesi
İbrahim Çeçen Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Karabük Üniversitesi

Gönderim Tarihi: 15.07.2022

Kabul Tarihi: 20.09.2022

HARBETSUVAN TEPESİ SÜRTME TAŞ ALETLERİ

Harbetsuvan Hill Rubbing Stone Tools

Pınar KAPLAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
pkaplan229@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9965-5899

Oğuz ŞİMŞEK

Doç. Dr. Iğdır Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
oguzsimsek76@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9749-5104

Bahattin ÇELİK

Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
bcelik@aybu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2630-3379

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Güneydoğu Anadolu'da son dönemlerde yapılan çalışmalar Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ışık tutmaktadır. Şanlıurfa'da gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları ve Kazı Çalışmaları Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait merkezlerin bu bölgede yoğun olduğunu göstermektedir. Göbekli Tepe başta olmak üzere Karahan Tepe, Sayburç, Nevali Çori, Ayanlar Höyük, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Harbetsuvan Tepesi, Sefer Tepe, Kurt Tepesi, Hamzan Tepe ve Taşlı Tepe bunlardan bir kaçıdır. 2014 yılında keşfedilen Harbetsuvan Tepesi Şanlıurfa il sınırları içerisinde Şanlıurfa'nın 53 km doğusunda Tek Tek Dağları olarak bilinen kalkerli platolar arasında yer almaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilen Harbetsuvan Tepesi'nde; T-biçimli dikilitaşlar ve mimarı yapı kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra çok sayıda çakmaktaşı alet, öğütme taşları, havanelleri, taş kaplar, hayvan kemiği ve çeşitli süs eşyası gibi buluntular ele geçmiştir. Çalışmamızda; 2017, 2018 ve 2019 yıllarında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında ele geçen sürtme taş buluntuları üzerinde incelemeler yapılmıştır. Sürtme taş aletler boyut ve şekil olarak farklılıklar göstermektedir. Bazı buluntular sağlam olarak ele geçmiştir. Sürtme taş aletler; havanelleri, alt ve üst ezgi taşları, balta, keser, kesercik, keskiçik, sapan taşları, biley taşı, delici, taş kaplar, bezeli taş plakalar, mermer tıkaç, kireç taşı misketler, bazalt vurgaç, yuvarlak pencere taşı ve sürtme yöntemi ile şekillendirilmiş bazalt ve bazalt parçaları, düzelteli ve işlentili taşlardan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neolitik Dönem, Harbetsuvan Tepesi, Sürtme Taş, Serpantin, Bazalt.

Abstract

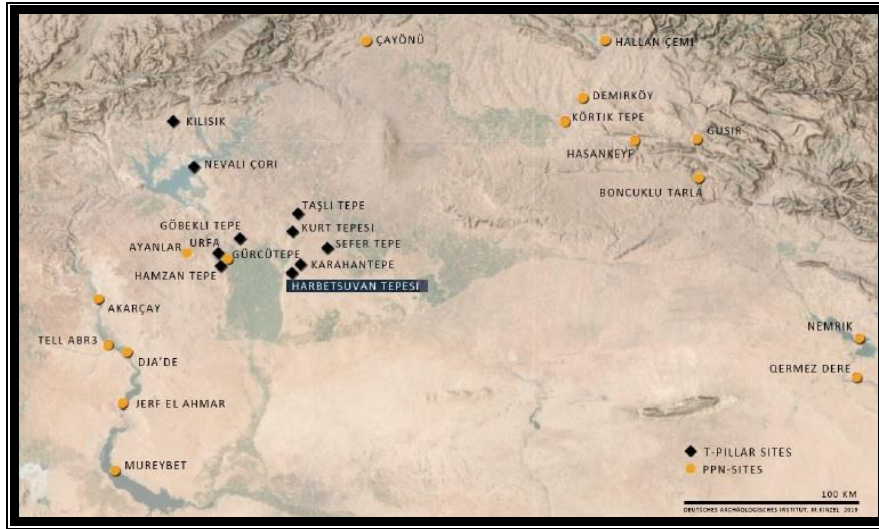
Recent studies in Southeastern Anatolia shed light on the Pre-Pottery Neolithic Period. The surveys and excavations carried out in Şanlıurfa show that the centers of the Pre-Pottery Neolithic Period are concentrated in this region. Gobekli Tepe, Karahan Hill, Sayburç, Nevali Çori, Ayanlar Höyük, Yeni Mahalle, Harbetsuvan Hill, Sefer Hill, Kurt Hill, Hamzan Hill and Taşlı Hill are some of them. The Harbetsuvan Hill, discovered in

2014, is located within the provincial borders of Şanlıurfa, 53 km east of Şanlıurfa, between the calcareous plateaus known as the Tek Tek Mountains. On the Harbetsuvan Hill, which is dated to the Pre-Pottery Neolithic Period; T-shaped obelisks and architectural remains were unearthed. In addition, a large number of flint tools, grinding stones, pestles, stone vessels, animal bones and various ornaments were found. In our study; Studies were carried out on the ground stone finds found in the salvage excavations carried out in 2017, 2018 and 2019. Ground stone tools vary in size and shape. Some finds were recovered intact. Ground stone tools; pestles, upper and lower grinding stones, axe, chisel, chisel, chisel, slingshot, sharpening stone, drill, stone vessels, decorated stone slabs, marble plug, limestone marbles, basalt hammer, round window stone and shaped by rubbing method. basalt and basalt fragments consist of retouched and inlaid stones.

Keywords: Neolithic Period, Harbetsuvan Tepesi, Ground Stone, Serpentine, Basalt.

1. GİRİŞ

Harbetsuvan Tepesi Şanlıurfa sınırları içerisinde yer almaktadır (Çelik, 2016a: 411). Yaklaşık olarak, Şanlıurfa'nın 53 km doğusunda Tek Tek Dağları arasında yer alan yerleşme, yaklaşık 6 dekarlık bir alanı kaplamaktadır (Çelik, 2016a: 421; Çelik, 2015a: 12). Harbetsuvan Tepesi, deniz seviyesinden yaklaşık 714 m yükseklikte, 39° 15' 8,76" Doğu, 37° 2' 55, 23" Kuzey koordinatları arasında yer almaktadır (Çelik, 2019: 26). Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Hamzan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle'ye benzer olan Urfa Bölgesi'ndeki Harran Ovası çevresinde konumlandırılan PPN yerleşimleri gibi, Harbetsuvan Tepesi de Harran Ovası'nın doğusundaki bir plato üzerinde kurulmuştur (Harita:1). Tek Tek Dağlarının batı kenarını oluşturan bir tepede olan yerleşimin batısında Harran Ovası uzanmaktadır (Çelik, 2016b: 421).

Harita 1: Urfa Bölgesi PPN Yerleşimleri ve Harbetsuvan Tepesi.

Bu çalışmanın amacı, Harbetsuvan Tepesi'nde; 2017, 2018 ve 2019 yılında yapılan kurtarma kazılarında ele geçen sürtme taşlardan yapılmış olan aletlerin ve alet parçalarının değerlendirilmesidir. Öncelikli olarak sürtme taş aletleri genel olarak alet türüne göre alt başlıklar halinde incelenecektir. Bu incelemeler sonucunda buluntular detaylandırılıp karşılaştırmaları yapılarak tablo çalışmaları oluşturulacaktır.

2. KONUMU, KAZI TARİHÇESİ VE TARİHLENDİRİLMESİ

Harbetsuvan Tepesi ile aynı döneme tarihlenen en yakın yerleşim yeri olan Karahan Tepe yaklaşık 7 km, Kurt Tepesi 20 km, Sefer Tepe 26 km, Taşlı Tepe 35 km, Şanlıurfa-Yeni Mahalle 43 km, Göbekli Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimleri ise yaklaşık 40 km kuzeybatısında yer almaktadır (Çelik, 2016b: 424-425). Bölgenin en önemli ovası olan Harran Ovası ise, 5 km batısında yer almaktadır. Yerleşime en yakın çakmaktaşı yatakları ise; 8 km kuzeydoğusunda, Karahan Tepe yerleşim alanına yakın bölgede ve 10 km güneyinde, Recmelsuvan olarak bilinen bir alanda tespit edilmiştir. Yerleşime en yakın bazalt kaynağı ise 15 km kuzeybatısında yer almaktadır (Çelik, 2016b: 424-425).

İlk kez 2014 yılında yapılan 'Şanlıurfa İli, Merkez İlçesi sınırları içerisinde kalan kırsal alanlardaki neolitik dönem ve öncesi dönemlere ait yapılan yüzey araştırmaları' sırasında Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından keşfedilmiştir (Çelik, 2015b: 81; Çelik, 2019: 26). Yapılan yüzey araştırmasında, yüzeyinde ana kayaya oyulmuş havuzlar, çakmaktaşıdan ve obsidyenden yapılmış buluntular görülmektedir. Ayrıca tepenin yüzeyinde birçok sayıda, Nevali Çori, Hamzan Tepe, Sefer Tepe ve Göbekli Tepe'den bildiğimiz "T" şeklinde dikilitaşlara da rastlanmıştır (Çelik & Bingöl 2016: 10-12, Pic. 10; Çelik 2016b: 421-424).

2015 yılında kontrol amaçlı ziyaret edilen Harbetsuvan Tepesi yerleşiminde, yapılan inceleme sonucu daha öncesinden tespit edilen bazı dikilitaşların üzerindeki kabartmaların tahrip edildiği görülmüştür (Çelik, 2017: 348). Şanlıurfa Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Prof. Dr. Bahattin Çelik'in bilimsel danışmanlığında 2017 yılında kazı ve temizlik çalışmalarına başlanmış (Çelik ve Tosyagülü Çelik, 2020: 306), 2017, 2018 ve 2019 yılları olmak üzere üç dönem olarak çalışmalar yürütülmüştür.

Yerleşim yerinde ele geçen dikilitaşların boyutları ve kazı çalışmaları esnasında açığa çıkan mekânların düzenlenişi, Göbeklitepe'nin II. Tabakası ve Nevali Çori kült yapıları ile benzer özellikler göstermektedir. Harbetsuvan Tepesi'nde şu ana kadar yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında Palmyra ya da Çayönü aletleri içermemesi, yerleşmeyi şimdilik Erken Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (EPPNB) evresine

yaklaşık M.Ö. 9100-8400 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Çelik, 2019: 24-38).

3. SÜRTMETAŞ BULUNTULARI

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen çakmaktaşı, obsidyen ve sürtme taş buluntu topluluğunun toplamı 34080 adettir. Çakmaktaşı buluntu topluluğu % 94,01 (32037 adet) (İrim, 2022: 98), obsidyen buluntu topluluğu % 5,22 (1778 adet) (Şen, 2022: 112) ve sürtme taş buluntu topluluğu % 0,78 (264 adet) oranında temsil edilmektedir. Hammadde daha çok bazalttan, yanı sıra kireç ve çakıl taşından da olduğu tespit edilmiştir. Yerleşime en yakın bazalt kaynağı 15 km kuzeybatısındadır. Bütün sürtme taş buluntuları teknolojik olarak taşın taşta sürtülmesiyle/aşındırılmasıyla oluşmaktadır.

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen sürtme taş buluntularının tümüne bakıldığında farklı boyut ve tiplerde karşımıza çıkmaktadır. Sürtmetaş buluntu topluluğu; 83 adet (% 31,44) düzeltili taş parçaları, 36 adet (% 13,64) bazalt parçaları, 34 adet (% 12,88) havaneli ve havaneli parçaları, 29 adet (% 10,98) balta ve balta parçaları, 24 adet (% 9,09) öğütme taşı parçaları, 14 adet (% 5,30), taş kap ve taş kap parçaları, 11 adet (% 4,17) sapan taşı, 6 adet (% 2,27) bazalt vurgaç, 4 adet (% 1,52) alt ezgi taşı, 4 adet (% 1,52) üst ezgi taşı, 4 adet (% 1,52) kesercik, 3 adet (% 1,14) bezeli taş plaka, 2 adet (% 0,76) delici, 2 adet (% 0,76) kesicik, , 2 adet (% 0,76) kireç taşı misket, 2 adet (% 0,76) taş malzeme, 1 adet (% 0,38) bilek taşı, 1 adet (% 0,38) yuvarlak pencere taşı? , 1 adet (%0,38) asa başı ve 1 adet (% 0,38) mermer tıkaçtan oluşmaktadır.

Sürtme taş buluntu topluluğunda en çok ele geçen 83 adet ile düzeltili taş parçalarıdır. Bunlar herhangi bir alet grubuna dâhil edilemeyen ancak düzeltili olmaları nedeniyle düzeltili taş parçaları sınıfına dâhil edilmiştir. Bu buluntuların farklı boyutlarda ele geçen düzeltili taş parçaları genel olarak bazalttan çok az sayıda kireçtaşından örnekler mevcuttur. Benzer merkezlerde ve Akarçay Tepe de örnekleri görülmektedir.(Bozbay, 2009:144)

İkinci sırada 36 adet ile bazalt parçaları oluşturmaktadır. Bunların hepsi bazalttan olup, küçük ve büyük parçalar halinde şekilsiz ve düzelsiz parçalardır. Genel olarak incelendiğinde bazalt parçaların kırık parçalar olup herhangi bir sınıfa dâhil edilememiştir.

Diğer buluntu topluluğu 34 adet ile havaneli ve parçalarıdır (Resim: 1). Oldukça önem arz eden bu buluntulardan 3 adedi sağlam 31 adedi kırık olarak ele geçmiştir. 1 tane dışında hepsi bazalttan oluşmaktadır. Bazıları tek el ile tutulacak boyutta iken bazıları iki elle tutulacak boyutta oldukları

görülmektedir. Sağlam olarak ele geçen ve büyük olan havaneli 29 cm uzunluğunda, 13,6 cm çapında, 10,3 cm kalınlığında; küçük olan ise 11,2 cm uzunluğunda, 5,8 cm çapında ve 6,4 cm kalınlığındadır. Buda Harbetsuvan Tepesi sakinlerinin ihtiyaca ve kullanıma göre havanelerini tasarladıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Havaneli benzer örneği Karahan Tepe de görülmektedir (Çelik, 2005:122).

Resim 1: Sağlam olarak ele geçmiş olan havaneli

Toplamda 29 adet ile balta ve balta parçaları tespit edilmiştir. 4 adedi sağlam, 25 adedi kırık olarak ele geçmiştir. Hammadde açısından bakıldığında çay taşından yapıldıkları görülmektedir. Sağlam ve kırık baltalar genel olarak incelendiğinde kullanımdan dolayı aşınma ve kırıklar tespit edilmiştir. Sağlam olanlardan büyük olanın 10,8 cm uzunluğunda, 5,6 cm genişliğinde, 3,3 cm kalınlığında iken; küçük olan ise 5,8 cm uzunluğunda, 2,8 cm genişliğinde ve 1,2 cm kalınlığındadır. Bu baltaların benzer örnekleri Göbeklitepe, Hallan Çemi, Taşlı Tepe, Çayönü, Cafer Höyük, Hoca Çeşme, Körtik Tepe, Gürcü Tepe, Akarçay Tepe’de görülmektedir.(Yaylalı, 2014: 29; Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Eser Kataloğu: 50-51).

Toplamda 24 adet ile alt öğütme taşı parçaları ele geçmiştir. Bunların tümü kırık olarak ele geçmiş olmalarına rağmen kalınlıkları ve kullanımdan dolayı aşınma izlerinden yola çıkarak alt öğütme taşı parçalarında değerlendirilmiştir. Hepsinin hammaddesi bazalt taşındandır.

Büyük ve küçük parçalar halinde olan alt öğütme taşı parçalarının ölçüleri değişmektedir. Benzerleri Akarçay Tepe de, Yeni Mahalle, Göbeklitepe, Gürcütepe ve benzer dönem yerleşimlerde görülmektedir. (Bozbay, 2009: 86; Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Eser Kataloğu: 142).

8 adet ile temsil edilen üst öğütme taşı ele geçmiştir. Bunların tümü sağlam olarak ele geçmiş olup, hammaddesi bazalttandır. Üst öğütme taşlarının alt kullanım yüzü düz üst yüzü ise elle rahat oturacak şekilde eğimlidirler. Genellikle yarı silindirik veya yarı küresel formda olan üst öğütme taşları daha çok her iki elle kullanılacak boyutadır. Köşk höyükte benzer örneği ele geçmiştir Kuruçay ve Hacılar'da da görülmüştür (Özkan, 2020: 325).

14 adet ile temsil edilen taş kapların tümünün hammaddesi kireçtaşıdır. 3 adedi sağlam, 11 adedi kırık olarak ele geçmiştir. Genellikle büyük olan taş kaplar arasında küçük boyutlu taş kaplarda tespit edilmiştir. Sağlam olan taş kaplar arasında en büyük olanın ölçüsü 2018 yılı kazı raporlarında görmüş olduğumuz resme göre 50 cm yakın boyutudur. Bir diğer büyük taş kap ölçüleri ise; 12,5 cm uzunluğunda, 7,5 cm derinliğinde, 5,0 cm kalınlığında, iç çapı 12,8 cm, çapı ise 20,5 cm'dir. Küçük olanın ise; 2,5 cm uzunluğunda, 5,5 cm genişliğinde ve 1,1 cm kalınlığındadır (Resim: 2). Havanelerinde olduğu gibi taş kaplarında ihtiyaca ve kullanıma göre tasarlanıp kullanıldığı görülmektedir. Benzer örnekleri Sefer Tepe, Karahan Tepe ve Yeni Mahalle'de görülmektedir (Çelik, 2005: 65-71-72).

Resim 2: Sağlam olarak ele geçmiş en küçük taş kap

11 adet ile temsil edilen sapan taşlarının tümü kireçtaşındandır. Genel olarak yuvarlak küre formundadır. Sağlam olan sapan taşları boyut olarak ceviz büyüklüğünde oldukları söylenebilir. 6 adet ile temsil edilen

bazalt vurgaçlar sağlam olarak ele geçmiştir. Hepsi bazalttan olup kullanımdan dolayı aşınma izleri mevcuttur. Benzer örnekleri Köşk Höyük ve Akarçay Tepede görülmektedir(Özkan, 2020: 330; Bozbay, 2009: 95).

4 adet ile temsil edilen kesercik ve kesercik parçası tespit edilmiştir. Bunlardan 3 adedi sağlam, 1 adedi kırık olarak ele geçmiştir. Hammaddeye göre çay taşından oldukları görülmektedir. Bunlar tek tarafı şekillendirilerek işlenmiş buluntulardır. Farklı boyutlarda olan kesercik ve kesercik parçaları mevcuttur (Resim: 3).

Resim 3: Sağlam olarak ele geçen balta ve keserler a:Balta. b-c: Keski/Keser

3 adet ile temsil edilen bezeli taş plakalar oldukça önemli buluntular arasındadır. 1 âdeti sağlam, 2 adedi kırık olarak ele geçmiştir. Hammaddeleri farklı olan bezemeli taş plakalardan sağlam olanı sert kireçtaşından, kırık olanlardan biri dolamitten, diğeri ise serpantinden yapılmıştır. Her 3 bezeli taş plakanın arka yüzlerinde düzensiz dikey çetele motifleri yer almaktadır. Bu çetele motiflerinin düzensiz olması, muhtemelen bir ucu veya bir nesnesi keskinleştirmek amacıyla kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, taş plakaların hepsinde zikzak / yılan / dalga benzeri motifler yer almaktadır. Ele geçen bezemeli taş plakalardan ikisi bölgede bulunmayan serpantin ve dolomit taşı hammaddelerinden yapılmıştır. Sadece biri yerel sert bir kireçtaşından yapılmıştır. Bu yönüyle, ele geçen kireçtaşından yapılmış olan taş plaka diğer yerleşimlerde ele geçen taş plakalardan farklı bir özellik göstermektedir. Benzer olarak Göbeklitepe ve Karahantepe'de örnekleri

görülmektedir (Çelik, 2021: 90).

2 adet ile temsil edilen keskin ele geçmiştir. 2 adedi de sağlam olarak ele geçen keskinlerin hammaddesi çay taşlarıdır. Keskinlerin birinde kullanımdan dolayı aşınmalar mevcuttur. Her iki tarafı işlenmiş olan keskinler küçük boyutlu olup cilalı bir görünüme sahiptirler.

2 adet ile temsil edilen kireç taşından misket ele geçmiştir. Bu misketler çok güzel şekilde yuvarlatılmış ve günümüz misketlerine yakın boyuttadır. Amerika yerlileri arasında taş toplar, sapan taşı olarak avcılıkta kullanılmaktadır (Güldoğan, 2002: 40), ancak benzer boyut ve biçimlerdeki taşların, çeşitli kültürlerde oyun amacıyla da kullanıldığı bilinmektedir. Moore, Abu Hureyra yerleşmesinde bulunmuş taş topların ağırlık bakımından üç gruba ayrıldıklarını, dolayısıyla standart olmasa bile bir tür ölçü aleti olarak kullanılmış olabileceğini belirtmektedir (Moore, 2000: 173).

1 adet ile temsil edilen bilek taşı bulunmaktadır (Resim: 4). Bilek taşının bir yüzeyi kireç tortulu ile kaplıyken diğer yüzeyinde ise bilek taşı olduğunu gösteren yiv ve kesik çizgiler mevcuttur. Bilek taşları da yine benzer şekilde, kemik ve ahşaptan yapılmış bız, iğne, ok ve mızrak ucu gibi sivri uçlu aletleri düzeltmede ve aletlerin uçlarını sivirtmede kullanıldığı bilinmektedir. Güneybatı Asya'da ilk defa, Neolitik'ten hemen önce ortaya çıkmış ve hızla yaygınlaşmışlardır. Bilek taşlarının üzerinde aletin sivri ucunun yerleştirildiği yivler görülür. Etnografik örneklerde, bilek taşı ısıtılıp ahşap uçlar bu yivlerin içinde ileri geri hareket ettirilerek sivriltilir. (Solecki & Solecki, 1970: 831, 836; Cosner, 1951: 147-148). Bilek taşı örneklerini Akarçay Tepede de görmekteyiz (Bozbay, 2009: 90).

Resim 4: Bilek taşı

1 adet ile temsil edilen mermer tıkaç olarak ele alınan eserin mevcut uzunluğu 1,5 cm olmakla birlikte çiviye benzemektedir. Eser kırık olarak ele geçmiştir ne amaçla kullanıldığı bilinmemektedir. Tıkaç, kulak tıkaçı gibi farklı tanımlamalar yapılan söz konusu buluntular üzerine çok az sayıda araştırma ve yayın bulunmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar ise hem terminolojik hem de işlevsel anlamda kendi içerisinde çelişkili olan bazı tanımlamalar ve yorumlar üzerinden yürütülmektedir. Benzer örnekleri boncuklu tarlada ele geçmiştir. (Kodaş vd., 2020: 74). Bu eserler dışında 2 adet taş malzeme, 1 adet yuvarlak pencere taşı parçası, 2 adet delici ve 1 adet kireç taşından asa başı ele geçmiştir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen çakmaktaşı, obsidyen ve sürtme taş buluntu topluluğunun toplamı 34080 adettir. Çakmaktaşı buluntu topluluğu (32037 adet), obsidyen buluntu topluluğu (1778 adet) ve sürtme taş buluntu topluluğu (264 adet) oranında temsil edilmektedir. Ele geçen sürtme taş buluntu topluluğu hammaddeye göre değerlendirildiğinde çoğunluğu bazalttan, yanı sıra kireç ve çay taşından, dolomit ve sepantinden olduğu tespit edilmiştir. Yerleşime en yakın bazalt kaynağı 15 km kuzeybatısındadır. Bütün sürtme taş buluntuları teknolojik olarak taşın taş sürtülmesiyle/aşındırılmasıyla oluşmaktadır.

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen sürtme taş buluntularının tümüne bakıldığında farklı boyut ve tiplerde karşımıza çıkmaktadır. Sürtme taş buluntu topluluğu; 83 adet düzelteli taş parçaları, 36 adet bazalt parçaları, 34 adet havaneli ve havaneli parçaları, 29 adet balta ve balta parçaları, 24 adet öğütme taşı parçaları, 14 adet, taş kap ve taş kap parçaları, 11 adet sapan taşı, 6 adet bazalt vurgaç, 4 adet alt ezgi taşı, 4 adet üst ezgi taşı, 4 adet kesercik, 3 adet bezeli taş plaka, 2 adet delici, 2 adet kesicik, , 2 adet kireç taşı misket, 2 adet taş malzeme, 1 adet bilek taşı, 1 adet yuvarlak pencere taşı? , 1 adet asa başı ve 1 adet mermer tıkaçtan oluşmaktadır.

83 adet ile temsil edilen düzelteli taş parçaları birinci sırada yer almaktadır buluntu topluluğu, çoğunluğu bazalttan çok az sayıda kireçtaşındandır.

Bazalt parçaları olarak ele alınan buluntuların tümü bazalttan olup, küçük ve büyük parçalar halinde şekilsiz ve düzeltisiz parçalardır genel olarak incelendiğinde bazalt parçaları kırık parçalar olup herhangi bir sınıfa dâhil edilememiştir.

Havaneli ve havaneli parçalarına bakıldığında 1 adet dışında hepsi bazalttan oluşmaktadır. Parçalama ve ezme işlemleri için önem arz eden bir

alettir ve kullanım amacına bağlı olarak farklı boyutlarda yapıldığı tespit edilmiştir. Bazıları tek elle kullanılabilirken bazıları iki elle kullanılacak boyuttadır. Baltalar ise 4 adedi sağlam, 25 adedi kırık olarak ele geçmiştir. Hammadde açısından bakıldığında çay taşından yapıldıkları görülmektedir. Sağlam ve kırık baltalar genel olarak incelendiğinde kullanımdan dolayı aşınma ve kırıklar tespit edilmiştir. Bu eserlerin benzerleri Göbeklitepe, Gürcü Tepe ve Akarçay Tepe de ele geçmiştir.(Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Eser Kataloğu: 50-51).

Alt öğütme taşları öğütme işlemi esnasında sabit kalan kısımdır. Tüm alt öğütme taşları kırık olarak ele geçmiştir. Hepsinin hammaddesi bazalt taşındandır. Büyük ve küçük parçalar halinde olan alt öğütme taşı parçalarının benzerlerine; Akarçay Tepe de, Yeni Mahalle, Göbeklitepe, Gürcütepe ve benzer neolitik dönem yerleşimlerde görülmektedir. (Bozbay, 2009: 86; Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Eser Kataloğu,142).

Üst öğütme taşlarının tümü sağlam olarak ele geçmiş olup, hammaddesi bazalttandır. Üst öğütme taşlarının alt kullanım yüzü düz üst yüzü ise elle rahat oturacak şekilde eğimlidirler. Genellikle yarı silindirik veya yarı küresel formda olan üst öğütme taşları daha çok her iki elle kullanılacak boyutadır.

Taş kaplara baktığımızda sağlam olan taş kaplar arasında en büyük olanı 2018 yılında in situ olarak ele geçmiştir ve Şanlıurfa Müzesine teslim edilmiştir. Taş kap veya kurna yaklaşık 50 cm çapındadır (Resim: 5).

Resim 5: Harbetsuvan Tepesi'nden in situ durumda büyük bir taş kap.

Bir diğerk büyük taş kap ölçüleri ise; 12,5 cm uzunluğunda, 7,5 cm derinliğinde, 5,0 cm kalınlığında, iç çapı 12,8 cm, çapı ise 20,5 cm'dir. Küçük olanın ise; 2,5 cm uzunluğunda, 5,5 cm genişliğinde ve 1,1 cm kalınlığındadır. Havan elerinde olduğu gibi taş kaplarında ihtiyaca ve kullanıma göre tasarlanıp kullanıldığı görülmektedir. Benzer örnekleri Nevali Çori, Göbeklitepe, Sefer Tepe, Karahan Tepe ve Yeni Mahalle'de görülmektedir(Çelik, 2005: 65-71-72; Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Eser Kataloğu: 133-134)

Sapan taşları genel olarak yuvarlak küre formundadır. Sağlam olan sapan taşları boyut olarak ceviz büyüklüğünde olup benzer örnekleri Köşk Höyük ve Akarçay Tepede görülmektedir (Özkan, 2020: 330; Bozbay, 2009: 95). 6 adet ile temsil edilen bazalt vurgaçlar sağlam olarak ele geçmiştir. Hepsi bazalttan olup kullanımdan dolayı aşınma izleri mevcuttur. Keskin ve keserikler çay taşından yapılmış olup kullanımdan kaynaklı aşınmalar mevcuttur. Sağlam olarak ele geçenler dışında farklı boyutta parçalar da bulunmaktadır ve bazılarının cilalı olduğu görülmektedir.

Bezeli taş plakalara bakıldığında hammadde açısından biri yerel sert kireç taşından ikisi ise bölgede bulunmayan serpantin ve dolomit taşından yapılmıştır. Her 3 bezeli taş plakanın arka yüzlerinde düzensiz dikey çetele motifleri yer almaktadır. Bu çetele motiflerinin düzensiz olması, muhtemelen bir ucu veya bir nesnesi keskinleştirmek amacıyla kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, taş plakaların hepsinde zikzak / yılan / dalga benzeri motifler yer almaktadır. Benzer olarak Göbeklitepe ve Karahantepe'de örnekleri görülmektedir (Çelik, 2021: 90).

Kireç taşından misketlere bakıldığında bunlar günümüz misketleri boyutuna yakın formda çok güzel yuvarlatılmıştır bu boyutta bir kireç taşı misket muhtemelen oyun için kullanılmıştır. Biley taşının varlığı kemik ve ahşaptan yapılmış bız, iğne, ok ve mızrak ucu gibi sivri uçlu aletleri düzeltmede ve aletlerin uçlarını sivriltildiğini yani bu aletlerinde varlığını göstermektedir. Mermer tıkaçın mevcut uzunluğu 1,5 cm olup kırık olarak ele geçen eserin ne amaçla kullanıldığı bilinmemektedir.

Sonuç olarak Harbetsuvan Tepesi sürtme taş buluntu topluluğunu genel olarak değerlendirecek olursak; hammadde açısından çoğunluğu bazalttan, az sayıda çay taşından, çok az sayıda kireç taşından ve bunun yanı sıra bölgede olmayan 1 adet dolomit, 1 adet serpantin ve 1 adet mermerden olduğu görülmektedir. Sürtme taş buluntu topluluğunun çoğunluğunun öğütme taşı parçalarından, taş kaplardan ve havanelerinden oluşması, Harbetsuvan Tepesinde tarım aktivitelerinin yoğun olduğunu göstermektedir.

Ele geçen alt öğütme taşı, üst öğütme taşı öğütme işleminde, havaneli ve taş kaplar ezme, parçalama işleminde, balta, keser, kesercik kesme ve sıyırma işlemlerinde kullanılan eserlerdir. Bu da bize Harbetsuvan Tepesinde tarım, öğütme, ezme, parçalama, kesme aktivitelerinin yapılmış olduğunu göstermektedir. Harbetsuvan Tepesi sürtme taş buluntu topluluğu teknolojik ve tipolojik olarak incelendiğinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB) evresine ait özellikler sergilemektedir ve eserlerin benzerleri bölgede bulunan Göbeklitepe, Karahan Tepe, Nevali Çori, Sefer Tepe, Akarçay Tepe, Yeni Mahalle ve Gürcü Tepe gibi merkezlerde de ele geçmiştir.

5. SUMMARY

Period studies in Southeastern Anatolia shed light on the Pre-Pottery Neolithic. Comprehensive Surveys and Excavations in Şanlıurfa show that it was here in this region belonging to the Pre-Pottery Neolithic Period. Karahan Tepe, Sayburç, Nevali Çori, Ayanlar Höyük, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Harbetsuvan Tepesi, Sefer Tepe, Kurt Tepesi, Hamzan Tepe and Taşlı Tepe are a few of them. Harbetsuvan Tepesi, which was discovered in 2014, is located among the "calcareous plateaus" as the 53-km Tek Tek Mountains of Şanlıurfa throughout the province of Şanlıurfa. Dated to the Pre-Pottery Neolithic Period on Harbetsuvan Tepesi; It was excavated from daily stone with T-shaped pillars and architectural structure. In addition, a large number of flint tools, grinding stones, pestles, stone vessels, and many ornaments such as animals were found. Held for the first time in 2014, Dr. Bahattin Çelik Neolithic period and period by. During the survey, finds of obsidian carved into the bedrock for accommodation are seen. In addition, a large number of "T" shaped pillars, which we know from Nevali Çori Hamzan Tepe, Sefer Tepe and Göbekli Tepe, were also found on the hill (Çelik 2016b: 4-424). In the purchased Harbetsuvansi settlement, which was controlled in 2015, some pillars that were found later in the examination can be seen from above (2017: 348).

Under the presidency of Şanlıurfa Museum Directorate and Prof. Bahattin Çelik. Under the scientific consultancy of excavation and cleaning works were started in 2017 (Çelik and Tosyagülü Çelik 2020: 306), and studies were carried out in three periods, 2017, 2018 and 2019. The dimensions of the obelisks found in the settlement and the arrangement of the spaces revealed during the excavations, Göbeklitepe's II. Layer and Nevali Çori cult structures show similar features. The fact that the surveys and excavations carried out on Harbetsuvan Hill so far do not contain Palmyra or Çayönü tools indicate that the settlement is dated to the Early

Pre-Pottery Neolithic B (EPPNB) phase, approximately BC. It is dated between 9100-8400 years (Çelik 2019: 24-38). In our study, Investigations were made on the ground stone finds found in the salvage excavations carried out in 2017, 2018 and 2019. First of all, ground stone tools will be examined in sub-headings according to the type of tool. As a result of these examinations, the findings will be detailed and compared, and table studies will be created. Ground stone tools vary in size and shape. Some finds were recovered intact. Ground stone tools. Pestles, upper and lower grinding stones, axes, chisels, chisels, chisels, sling stones, sharpening stones, drills, stone vessels, decorated stone slabs, marble plug, limestone marbles, basalt hammer, round window stone and basalt shaped by rubbing method and basalt fragments, retouched and inlaid stones.

The total number of flint, obsidian and ground stone finds recovered from Harbetsuvan Hill is 34080. Flintstone finds assemblage represents 94.01% (32037 pieces) (İrim 2022: 98), obsidian finds 5.22% (1778 pieces) (Sen 2022: 112) and ground stone finds 0.78% (264 pieces). is being done. It has been determined that the raw material is mostly basalt, as well as lime and pebbles. The closest basalt source to the settlement is 15 km northwest. Groundstone finds; 83 (31.44%) retouched stone fragments, 36 (13.64%) basalt fragments, 34 (12.88%) pestle and pestle fragments, 29 (10.98%) ax and ax fragments, 24 (9.09%) grinding stone fragments, 14 (5.30%) stone vessel and stone vessel fragments, 11 (4.17%) sling stones, 6 (2.27%) basalt hammers, 4 (1.52%) lower grinding stones, 4 (1.52%) upper grinding stones, 4 (1.52%) cuticles, 3 (1.14%) decorated stone plates, 2 (0%) ,76 piercing, 2 (0.76%) chisels, , 2 (0.76%) limestone marbles, 2 (0.76%) stone material, 1 (0.38%) whetstone, 1 (0.38%) round window stone? It consists of 1 (0.38%) staff head and 1 (0.38%) marble plug. Most of them consist of retouched stones that cannot be included in any group (83, 31.44%).

When the ground stone assemblage was evaluated according to the raw material, it was determined that the majority of them were basalt, as well as lime and tea stone, dolomite and sepentine. All ground stone finds are formed by rubbing/eroding the stone with the stone technologically. The fact that the majority of ground stone assemblage consists of grinding stone pieces, stone vessels and pestles indicates that agricultural activities were intense on Harbetsuvan Hill. The unearthed lower grinding stone is the artifacts used in the upper grinding stone grinding process, pestle and stone vessels are used in crushing and shredding operations, axes, axes, marsupial cutting and stripping operations. This shows us that agriculture, grinding, crushing, shredding and cutting activities were carried out on Harbetsuvan

Hill. When the Harbetsuvan Hill ground stone find assemblage is examined technologically and typologically, it exhibits characteristics of the Pre-Pottery Neolithic Period B (PPNB) and similar artifacts can be found in centers such as Göbeklitepe, Karahan Tepe, Nevali Çori, Sefer Tepe, Akarçay Tepe, Yeni Mahalle and Gürcü Tepe in the region. has been captured.

6. KAYNAKLAR

- Cosner, A. J. (1951). Arrowshaft-straightening with a grooved stone. *American Antiquity* 17/2, 147-148.
- Çelik, B. (2015a). Differences and similarities between the settlements in Sanlıurfa region where “T” shaped pillars are discovered (Şanlıurfa bölgesinde “T” şeklinde dikmetaş bulunan yerleşmelerin farklılık ve benzerlikleri). *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TUBA-AR)* sayı: 17/2014, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları: Ankara, 9-24.
- Çelik, B. (2015b). Şanlıurfa ili yüzey araştırması. *Belgü*, Sayı 2, 79-99.
- Çelik, B. (2016a). Şanlıurfa ili Merkez ilçesi Neolitik Çağ ve öncesi yüzey araştırması. 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.Cilt*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 409-426.
- Çelik, B. (2016b). A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi. *Documenta Praehistorica XLIII*, Ljubljana University Press: Slovenya, 421-428.
- Çelik, B. (2017). 2015 Yılı Şanlıurfa ili Merkez ilçesi Neolitik çağ ve öncesi yüzey araştırması. 34. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.Cilt*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Edirne, 337-358.
- Çelik, B. (2019). Neolitik dönem kült merkezi: Harbetsuvan Tepesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume: 43, 24-38.
- Çelik, B. (2021). Şanlıurfa Harbetsuvan Tepesi’nden bezemeli taş plakalar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* Sayı: 52, 84-91.
- Çelik B. & Bingöl A. (2016). Şanlıurfa province Central district Tektek Mountains year 2015 surface Survey / Şanlıurfa ili merkez ilçesi Tektek Dağları 2015 Yılı Yüzey Araştırması. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ek Sayı 1; 1-20.
- Çelik, B. & Tosyagülü Çelik H. (2020). Harbetsuvan Tepesi 2019 yılı kazı çalışması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Volume: 48, Winter, 303-326
- Güldoğan, E. (2002). *Aşıklı Höyük sürtmetaş endüstrisi ve sorunları*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 192.
- Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Genel Kazı Raporu (2018).
- İrim, B. (2022). *Çanak çömleksiz Neolitik döneme ait Harbetsuvan Tepesi çakmaktaşı yontmataş alet endüstrisi*. Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Iğdır.
- Yaylalı, S. (2014). *Milet müzesi kesici sürtme taş aletlerinden ‘baltalar’*. Arkeoloji

- ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kodaş, E. vd. (2020). *Boncuklu Tarla'da ele geçen Neolitik Çağ kulak tıkaçları, küpeler ve düğmeler üzerine bazı gözlemler: Tipoloji ve İşlev: 74*
- Solecki, R. L. &, R. S. Solecki. (1970). Grooved stones from Zawi Chemi Shanidar. a Protoneolithic Site in Northern Iraq. *American Anthropologist*, 72/4, s. 831–841.
- Şen, Z. (2022). *Harbetsuvan Tepesi obsidiyen aletlerin tipolojik ve teknolojik analizleri*. Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Iğdır, 2022.
- Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Eser Kataloğu 2021.
- Özkan, S. (2020). *Köşk Höyük birinci dönem kazıları sürtme taş endüstrisi*. 325-330.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkilerin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Bu çalışmada Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü çalışanlarına yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makaleye, Pınar Kaplan % 50, Oğuz Şimşek % 30 ve Bahattin Çelik % 20 oranında katkıda bulunmuşlardır.

Gönderim Tarihi: 17.05.2022

Kabul Tarihi: 12.09.2022

INVESTIGATION OF THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE INKWELL FROM ANTIQUITY TO THE PRESENT IN THE LIGHT OF TERRACOTTA, FAIENCE, METAL AND GLASS ARTIFACTS

Eskiçağ'dan Günümüze Mürekkep Hokkasının Tarihsel Gelişiminin Pişmiş Toprak, Fayans, Metal ve Cam Eserler Işığında İncelenmesi

Ayşegül SOSLU

Dr. Independent Researcher
atemel203@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1104-1145

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

The invention of writing in ancient times is a literary beginning of the record archive for mankind. While the records in this archive were initially processed on elements such as stone, clay, wax and wood, in the later process they were processed on easy-to-write elements such as papyrus, parchment and paper. The substance used to write on them is ink. The functional properties of the ink such as long-term use, preservation of quality and no odor have been made possible by the use of inkwells. In this study, it is aimed to examine the inkwells made of terracotta, tile, metal and glass chronologically, to deal with their forms, to determine their place among writing and writing instruments and to deal with their historical development as a whole.

Keywords: Antiquity, Inkwell, Glass, Faience, Terra-cotta.

Öz

Eskiçağda yazının icadı, insanoğlu için kayıt arşivinin yazınsal bir başlangıcıdır. Bu arşivdeki kayıtlar ilk başlarda taş, kil, balmumu ve ağaç gibi unsurlara işlenmeye başlarken, sonraki süreçte papirüs, parşömen ve kâğıt gibi üzerine yazımı kolay unsurlara işlenmiştir. Üzerlerine yazmak için kullanılan madde mürekkeptir. Mürekkebin uzun süreli kullanımı, kalitesini koruması ve koku yapmaması gibi fonksiyonel özellikleri de hokka kullanımları ile mümkün olmuştur. Bu çalışmamızda pişmiş toprak, fayans, metal ve camdan üretilmiş mürekkep hokkalarının kronolojik olarak incelenmesi, formlarının ele alınması, yazı ve yazı gereçleri arasındaki yerinin belirlenmesi ve tarihsel gelişiminin bir bütün ele alınması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eskiçağ, Mürekkep hokkası, Cam, Fayans, Pişmiş Toprak.

1. INTRODUCTION

One of the most important events of antiquity is undoubtedly the invention of writing. Many events and subjects were recorded through writing, and they were transferred from generation to generation regardless of time and place. On this occasion, societies learn all the events recorded by the previous societies and ensure their sharing. This recording event is first carried out using elements such as stone, clay, wood and wax. In the next process, it is made with easily accessible elements such as papyrus,

parchment and paper. However, it is very important to preserve the ink that unites them as well as writing and paper, that is, allowing the writing to be written permanently on a piece of paper. In this regard, historical chronology has been re-examined and discussed. Because when the sources are examined, it is seen that the inkwell was lost among the invention of writing and the materials on which the writing was written. It is as if the existence of the inkwell was forgotten. However, it is undoubtedly ink that best introduces us to writing and its elements. The biggest share in preserving this is the inkwell. Accordingly, black and red inks were used in the written texts of the Old Kingdom Period in Egypt. The use of black and red ink continued in Egypt during the Hellenistic Period. Black ink is obtained from soot and soot. The red ink was created using ochre. Animal and vegetable oils were used in the mixtures. Generally, it has been tried to obtain quality ink. In order to preserve them, sea shells such as mussels and oysters were used at first. They were also used as ink palettes. In the Roman Period, inkwells gradually took the expected shape and started to appear as cylindrical, flat-bottomed and single-handled types. Inkwells appeared a lot, especially in the writing of manuscripts and paintings during the Byzantine Period. The most common known forms are inkwells with a spherical body and a cylindrical neck. Since the use of "divit" became popular in the Ottoman Period, the writing culture also became widespread. For this reason, bottle-shaped inkwells have started to become widespread for the protection of inks. Nowadays, flat-bottomed inkwells with a leak-proof cap, in which the pen is easily dipped into, have gained popularity. However, the culture of using ink has begun to turn to very different formations, apart from handicrafts and nostalgic areas of use.

The effect of technological factors on this issue is an undeniable fact. In this study, the inkwell was examined in all its aspects, and its development was reconsidered in the light of historical and archaeological data. Also while examining the historical development of the inkwell, its forms and the change in their forms are explained in detail. Terracotta, faience, metal and glass artifacts related to the subject are emphasized. While doing this, attention was paid to the chronological situation.

2. INKWELL: A NEW LOOK ON ITS HISTORICAL DEVELOPMENT AND A CHRONOLOGICAL REVIEW

2.1. Definition and Technical Explanations: A Brief Overview

Writing is essential for the development of civilization. Writing has been used to enable people to keep records, to transmit and store information

relatively easily, and to disseminate it over a wide area and time. Archaeological data indicate that writing began in 3500-3000 BC with inscriptions engraved on the surface of stone, clay or wax tablets and tree bark. At a later stage, papyrus, parchment and paper came into use. However, writing was created by using brushes, reeds, pencils and similar tools. Writing on any surface using different materials has also revealed a contrast situation. These contrast agents are commonly known as inks (Sibilia, Stani, Gigli, Pollastri, Migliori, d'Amico, Schmid, Licen, Crosera, Adami, Barbieri, Plasier, Aquilanti, Vaccari, Buson and Gonzato 2021: 1).

Inkwell comes from the Greek word “enkauston” meaning burnt, cooked (Sibilia, Stani, Gigli, Pollastri, Migliori, d'Amico, Schmid, Licen, Crosera, Adami, Barbieri, Plasier, Aquilanti, Vaccari, Buson and Gonzato 2021: 1). It is defined as “ātrāmentāriūm” in Latin (Özer and Doksanaltı, 2017: 296; Bussiere and Wohl, 2017: 1), “Siyahidan” in Persian (Özgeriş 2014: 187), and “devat” in Arabic (Memiş 2017). Similar to an inkwell, inkwell (Isings 1957: 93, Form.77; Whitehouse 1997: 209, No. 360; Wight 2011: Fig. 95) or oil lamp (Wight 2011: 122-23, Fig. 92-93; Lightfoot 2013: 425-426). In Arabic, the word “hokka” meaning “small box” and the words “devat”, “mihbere”, “furza”, “mecma” are used in the same sense (Özgeriş 2014: 187). The Turkish equivalent of the word devat is the word “divit”. Divit consists of an inkwell and a narrow and long body (pen) in which writing instruments such as pens, sharpeners and makta are kept (Kayaoğlu 1998: 136; Memiş 2017: Photo 10). With a general definition, the opinions that the examples with lids, also called inkwells, are used for the storage of various objects, emerged as a result of the comparison of similar examples in different museum collections.

It is thought that this type of vials, which have a cap and a narrow mouth, were used as inkwells (Delemen and Çokay-Kepçe 2009: 3, Fig. 9; Lightfoot 2013: 431, Figs. 3-4). These forms, which are equipped with small lids, are composed of shells (Marwan, Eldin and Aboudy 2022: 18. Pl. 16), terracotta (Streckert and Seevens 2019: 51-52, Fig.1-2. (Early Roman Period); Vitoa, Medeghini, Mignardi, Coletti and Contino 2017: 1779-1788), metal (Uzel, 2000: LXXV, No. 48; Belli 2004: 160, Res. 108; Rasmussen, Tenorio, Bonaduce, Colombini, Birolo, Galano, Amoresano, Doudna, Examples made of Bond, Palleschi, Lorenzetti, Legnaioli, Plicht and Gunneweg 2012: 2957, Fig. 2), glass (Lightfoot 2013: 431, Figs.1-2) and faience (Kidd 2017: 242, Fig. 4) are known (Lightfoot 2013: 427; Bussiere and Wohl 2017: 1).

2.2. A Chronological Re-Examination of the Data: A New Arrangement

The oldest known papyrus is from the Old Kingdom Period of Egypt (2500 BC). Today it is exhibited in the Egyptian Museum in Cairo. It was found in Wadi El-Jarf Harbor. It describes the daily life of the workers working in the pyramid. Black ink is used in the text. The first papyrus from the Middle Kingdom Period.

Written near the Pyramid of Senusret (1887-1878 BC), it presents problems with arithmetic progression. This is also known as the “Kahun IV Papyrus”. Today it is exhibited in the Petrie Museum. Black ink was used on the earliest medical papyrus of the late Middle Kingdom (1800 BC) (Hassaan 2018: 8, Figs. 1-3). Both black and red ink appear to have been used on papyri from the Second Intermediate to Late Period of Ancient Egypt (Kelly-Simpson 2003: 6; Scalf 2017: Fig. 37, 2.7, 68, Fig. 5.2; Hassaan 2018: 10-14, Fig. 12-13, 19-20, 24, 28-29).

Remains of black and red ink have been found on Egyptian papyri dated between the IIIrd and IIInd centuries BC. According to the analysis results of the papyri, the Egyptians used organic and inorganic materials to obtain these colors. Business/institution for black ink; They used ocher for the red ink. They mixed it with gum arabic as a binder. It is thought that animal and/or vegetable oils are also used in the mixtures (Christiansena, Cotteb, Nolfb, Mourb, Reyes-Herrera, Meyerd, Vanmeertd, Salvadof, Gonzalez, Lindelofh, Mortensen, Ryholta, Janssensd and Larsen 2020: 3, Fig. 1). Quality ink flows easily from the reed pen; does not change color when dry; When the water touches and moistens, the writing does not immediately distort and disappear; Even if there is no fragrance added to it, it never smells bad and the longer it stays, the better it will be written. Bad ink, on the other hand, smells sour, becomes grizzled over time and a mold like lemon mold occurs (Fig. 1) (Acar 1998: 92).

Fig. 1: Ink and pallet. Marwan, Eldin and Aboudy 2022: 18. Pl. 16.

In ancient Egypt, the shells of bivalve sea creatures were widely used in the use of cosmetic products, as a presentation plate or as a jewelry material. The shells of bivalve sea creatures such as mussels, oysters and scallops were used as ink palettes by the printers (Fig. 2). In the analyzes made on the shells, traces of black and red ink were found. It is also depicted in the tombs of princes, queens, high officials and individuals during the Old Kingdom Period. During the Middle Kingdom Period, the sculptures of the printers with ink and palette in their hands began to appear in this period (Marwan, Eldin and Aboudy 2022: 18. Pl. 16); It spread during the New Kingdom Period, and its production began to decline in the Late Period (Marwan, Eldin and Aboudy 2022: 3, 21, Pl. 30).

Fig. 2: Shell pallet. Marwan, Eldin and Aboudy 2022: 21. Pl. 30.

Reed pens, writing palettes, inkwells and historical records from Egypt's Middle Kingdom Period (2050-1650 BC) are exhibited at the Boston Museum of Fine Arts (Kelly-Simpson 2003: 5).

Faience inkwells are very rare. One of the rare specimens was identified in Fayoum (Kidd 2017: 243, Fig. 4). It belongs to the Ptolemaic-Roman Period. It is oval shaped. It has simple workmanship. The upper parts are circular. It is seen that it is surrounded by a groove so that the ink does not spill out. The hole in the middle is small in diameter. The wall thickness is too much. The inkwell does not have a handle or any holes made for carrying/hanging. It is undecorated (Fig. 3).

Fig. 3: Inkwell, Ptolemaic-Roman Period. Kidd 2017: 243, Fig. 4.

One of the different examples of metal inkwells from the IInd and Ist century BC has been discovered at Qumran (Rasmussen, Tenorio, Bonaduce, Colombini, Birolo, Galano, Amoresano, Doudna, Bond, Palleschi, Lorenzetti, Legnaioli, Plicht and Gunneweg 2012: 2957, Fig. 2). It is made of bronze. It has a slightly rounded form. The hole is concave around so that the ink does not spill out. The hole in the middle is quite small in diameter. The wall thickness is too much. Circular-wide rim, transition to body is given with thick-deep groove. The body narrows towards the base. It has a high ring base and opposing handles made from above. There is no cover. It is undecorated (Fig. 4).

Fig. 4: Inkwell, IInd and Ist century BC. Rasmussen, Tenorio, Bonaduce, Colombini, Birolo, Galano, Amoresano, Doudna, Bond, Palleschi, Lorenzetti, Legnaioli, Plicht, Gunneweg 2012: 2957, Fig. 2.

Inkwells from the Ist century BC to the IInd century AD appear in different forms. In this period, it is generally cylindrical in form, flat-footed; single handle inkwells are widely used. There are also rare examples of conical form made of terracotta. The inkwell found in the Amanishakhete Palace is one of them (Vrtal 2021: 131, Pl. 1). It has a slightly rounded form. The hole is concave around so that the ink does not spill out. There is a small diameter hole in the middle. It has a circular-wide rim, a conical body that narrows towards the base, and a high base. It has opposing handles made from above. There is no cover. The top and bottom of the body are punctuated (Fig. 5). The inkpot detected in Shiloh is one of them (Streckert and Seveers 2019: 53). Inkwells identified in Fletcher are conical in shape (Thompson 2007: 5, No. 37). They have simple workmanship. It is conical in shape. The upper parts are circular. It is thought that it is surrounded by a deep groove so that the ink does not spill out. The hole in the middle is small in diameter. The wall thickness is too much. The inkwells do not have a handle or any holes made for carrying/hanging. They are undecorated (Fig. 6). Inkwells made of metal were found in the Ist century BC-IInd century AD. Inkwells are generally cylindrical in shape, with a raised base; It has a small handle on the body. As seen in the terracotta sample, there is a deep

groove around the narrow hole so that the ink does not spill out. The hole in the middle is small in diameter. The inkpot found in the OH Cemetery, Nijmegen (Netherlands), has a hexagonal shape (Isings 1957: 93; Streckert and Seevens 2019: 53, Fig. 3). A lead inkwell was found at Charron (Remazeilles and Conforto 2009: 111, Figure 1). It is cylindrical in form. It is made of lead. Silver decoration is seen on the upper part. The inkwell found in a tomb at Palazzina Capodaglio is made of bronze (Sibilia, Stani, Gigli, Pollastri, Migliori, d'Amico, Schmid, Licen, Crosera, Adami, Barbieri, Plasier, Aquilanti, Vaccari, Buson and Gonzato 2021: 2). It has a cylindrical form and a thick flat base. The small cap is made to fit inside the cylindrical top. Hokka is signed by "CARTILIUS". The same signature has also been detected in fibulas produced in Northern Italy. The fact that the inkwell was found in the tomb suggests that the owner of the tomb belonged to a very high social class. An inkwell was found in a house in Bucklersbury (Fig. 7) (Tomlin 2016: 277, Fig. 139). It belongs to the 1st century AD. It is made of lead. It is cylindrical in form. The transition from the mouth to the body has a concave profile. The inkwell does not have a handle or any holes made for carrying/hanging. The body is decorated with thick grooves.

Fig. 5: Ist century BC and Ist century AD. Vrtal 2021: 135, Pl. 7.

Fig. 6: Inkwell, Ist and II century AD. Streckert and Seevers 2019: 51, Fig. 1.

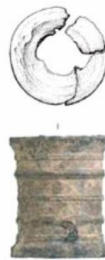

Fig. 7: Inkwell, Ist century AD. Tomlin 2016: 277, Fig. 139.

Glass inkwells generally began to appear in the middle of the Ist century AD and the beginning of the IInd century AD. It is suggested that this type of inkwells may have been used for valuable scents (unguent) as well (Eckardt 2017: 3). It is also possible that other handled vessels defined as oil lamps were inkwells. However, apart from the inkwell and oil lamp, it is also known as a mortar (Uzel 2000: LXXV, No. 48; Belli 2004: 160, Fig. 108), jar or pyksis (Lightfoot 2013: 431, Fig.1-2; Ünal Özcihan and Toy). 2021: 284, Cat. No. 16). The absence of examples from the large glass collection in Italy and the Western provinces indicates that examples on this subject were located in the eastern part of the Roman Empire (Whitehouse 1997: 209). Many of the inkwells produced in both monochrome and polychrome are seen as creations of the Ist century AD (Oliver 1980: 54). Glass inkwells of the Ist and IInd centuries AD are generally conical in shape. They have simple workmanship. The upper parts are circular. It is thought that it is surrounded by a deep groove so that the ink does not spill out. The hole in the middle is small in diameter. Some examples of inkwells have a hole made for carrying/hanging. They are undecorated (Fig. 8). Glass inkwells of the IInd and IVth centuries AD are generally oval in shape. The inkwell found at Colchester has a wide-round rim and the shoulder is folded upright (Cool and Price 1995: 117, No. 864). There are three handles. The handles are ring-shaped (Fig. 9).

Fig. 8: Inkwell, Ist and IInd centuries AD. Lightfoot 2013: 431, Fig.4.

Fig. 9: IInd and IVth centuries AD. Cool and Price 1995: 117, Fig. 7.11, No. 864.

Inkwells are among the forms that we encounter in Byzantine manuscripts. From the VIth century AD, Bible miniatures were depicted as saints writing their Bibles at desks. In general, writing tools are handled in detail in the pictures. In addition, glass bottles are called “inkwells” (Coşkun 2019: 163). In Byzantine miniatures, there is a rectangular table in front of the writers and usually a Bible chair above it. On their desks are the materials necessary for writing such as stylus, scissors, inkwells or bottles.

The shapes of the glass inkwells encountered in the pictures differ in the historical process. The representation of the inks contained in the inkwells is almost the same. The fact that half or more than half of the bottles are empty in miniatures suggests that the writing material in question is difficult to obtain and expensive. There is information that it is not easy to obtain quality ink in some of the Byzantine sources, and it is stored in glass bottles to protect them from deterioration (Coşkun 2019: 167).

Metal inkwells of the IXth and Xth centuries are cylindrical in shape. There is one metal inkwell preserved in the Diocesan Museum of Padua (Fig. 10) (Chatterjee 2014: 210, Fig. 1). It is made of silver. It is covered. The inkwell does not have a handle or any holes made for carrying/hanging. Gorgon image on the cover; There is an inscription on the abdomen that completely surrounds the vessel. There are figures sitting and standing on the abdomen, musical instruments and animal figure depictions. The Gorgon depiction on the cover is used in an “apotropaic” sense. It can be thought that this was done in order to prevent the clerk from writing wrong and not to damage the ink in the inkwell.

Fig. 10: Inkwell, IXth and Xth centuries AD. Chatterjee 2014-2015: 210, Fig. 1.

The earliest examples of evangelical miniatures date from the VIth century AD, and the earliest instance depicting glass inkwells, or ink bottles, is a mid-Xth century AD manuscript containing a full-page portrait of St. Matthew found at the Stavronikita Monastery in Athos, Greece. The inkwell is long cylindrical in size, with a spherical body and striking bottom. It first narrows and elongates from the body to the neck, and then ends with a funnel-shaped, smooth and thick-lipped rim. Inkwells have a spherical or oval body, a cylindrical neck and a striking bottom. The rims of the rims are mostly everted, flat in some specimens, or trefoil-shaped. They are produced in the free blowing technique. Mouth edges and bottom parts are shaped with the help of tools. In the first examples of the Xth century AD, inkwells are depicted larger than in later periods. It has a spherical or oval body, a long

cylindrical neck and a striking bottom. In the XIth century AD, it has a spherical body, everted rim and a cylindrical neck, and is beginning to be portrayed smaller. It has a spherical body, slightly everted rim and a cylindrical neck in the XIIth century AD. It is much thinner and longer than previous periods. Glass inkwells belonging to the XIIIth century AD have a single handle, oval body, ring base and clover-shaped mouths (Coşkun 2019: 167, 176-177).

The inkwells of the XIIth century AD are cylindrical and hexagonal in shape. Two of the three inkwells found in Ghazni are cylindrical (Laviola and Studiorum 2017: 112). One of them has a hexagonal body and a flat bottom; small apical. There are three handles on the body. They are made with or without decoration. Human figures are generally used in the depictions of decorated inkwells (Fig. 11). Glass inkwells of the XIIIth century AD have a single handle, oval body, ring base and clover-shaped rims (Coşkun 2019: 176-177).

Fig. 11: Inkwell, XIIth century AD. Laviola and Studiorum 2017: 126, Fig. 13.

Metal inkwells from the XIIIth century AD have a cylindrical body, a flat base, and a small lid. The inkwell found in Khurasan was made of silver and copper (Taragan 2005: 38, Fig.14). Brass inlay was used for decoration. There are two handles made opposite each other on the abdomen. It is thought that the handles were made for carrying/hanging. In the decorations of the inkwells of this period, it is seen that they are generally filled with decoration elements (human, animal, plant...) in such a way that there is no empty space on both the body and the lid (Fig. 12).

Fig. 12: Inkwell, XIIth and XIIIth century AD. Taragan 2005, 38, Fig. 14.

Between the XVth and XVIth centuries AD, glass inkwells had a spherical body, a long cylindrical neck, a striking bottom, and an everted rim. Some examples of inkwells have a single handle. A single row of glass thread decoration in the same color as the vessel is seen on the neck; some

do not have handles or decorations (Fig. 13) (Coşkun 2019: 176-177). Metal inkwells from the XVIth century AD have an oval body, a flat bottom and a lid (Fig. 14) (Memiş 2017: Photo 9). It is seen that there is no significant difference in form between the divit used after the establishment of the Ottoman Empire and the examples of the XVIIIth and XIXth centuries AD. The divites known today as the “Priest Divit” show that the divites that have been used since the Byzantine Period have undergone a significant change in shape. Divites used in the Ottoman Period have a rectangular body for reed pens and a bottle-shaped inkwell attached to this body (Kayaoğlu 1998: 136). We see that metal inkwells of the XIXth century AD were produced in different forms. An inkwell was found in a tomb in Trieste (Giunlia-Mair 2021: 503-512, Fig. 3). It has a cylindrical form and a cover. It is made of bronze. There are no holes made for carrying/hanging in the inkwell. Ivy branches and horizontal bands were used for decoration (Fig. 15). In the XXth century, inkwells are square and devoid of handles. Generally, they are made of metal. In their decorations, grooves and plant motifs were incorporated. In Erzurum Yakutiye Madrasa, there is a square inkwell and a divit box. It is constructed of metal and ornamented with plants (Fig. 16). In the XXth century A.D. wooden writing sets with plant carvings were used in conjunction with an inkwell and a divit. In the Erzurum Yakutiye Madrasa exhibition, there is a writing set consisting of an inkwell and a divit (Fig. 17). Generally, inkwells, which are designed not to spill ink when they are knocked over, are used today in small forms with a leak-proof lid, firmly on the ground, easy to sink the pen when the lid is opened, and durable (Küçükerman 2008: 204-205). The fact that the production cost of plastic (covered-transparent) inkwells is less than other materials (tile, terracotta, glass, metal) has increased the production and use of this (plastic) material. Today, with the invention of fountain and ballpoint pens, it is seen that the use of plastic inkwells is gradually decreasing. The convenience provided by the pens in carrying and the practical action offered in their use have been effective in the formation of this situation. We see that the technological developments and the formation and development of new writing instruments have been very effective in the gradual decrease in the use of inkwells.

Fig. 13: Inkwell, XVth and XVIth century AD. Coşkun 2019: 176, Res. 25.

Fig. 14: Inkwell, XVIth century AD. Memiş 2017: Foto 9.

Fig. 15: Inkwell, XIXth century AD. Giunlia-Mair 2021: Fig.3.

Fig. 16: Inkwell and divit, XXth century AD. Erzurum Yakutiye Madrasa, from the archive of S. Soslu.

Fig. 17: Writing set, XXth century AD. Erzurum Yakutiye Madrasa, from the archive of S. Soslu.

	Terracotta	Faience	Metal	Glass	Form
Ptolemaic-Roman Period.					-Ovoid -Undecorated -Handle

IIInd and Ist century BC.					-Rounded -Undecorated -Handle
Ist Century BC and Ist century AD.					- Conical, Cylindrical, Rounded -Handle/Handleless -Decorated (Point) -Undecorated
Ist and IIInd century AD.					-Conical -Handle/Handleless -Undecorated
Ist century AD.					-Cylindrical -Handleless -Decorated (Groove)
Ist and IIInd centuries AD.					-Conical -Handle/Handleless Undecorated
IIInd and IVth centuries AD.					-Ovoid -Handle/Handleless Undecorated
IXth and Xth centuries AD.					-Cylindrical -Handleless -Decorated (Human/Animal Figure)
XIIth century AD.					-Cylindrical, Hexagon -Handle -Decorated (Figure) -Undecorated

XIIth and XIIIth century AD.					-Cylindrical -Handle -Decorated (Human, Animal, Herb)
XVth and XVIth century AD.					-Ovoid -Handle -Decorated (Groove)
XVIth century AD.					-Spherical -Handleless -Undecorated
XIXth century AD.					-Cylindrical -Handleless -Decorated (Horizontal Band, Herb)
XXth century AD.					-Square -Handleless -Decorated (Herb, Groove)

Fig. 16: Inkwell, Form Development Table.

3. CONCLUSION

Writing has a very important place in the history of civilization. The formation of this importance ensures that the acquired knowledge is transmitted, preserved over time and spread over a wide area. With the invention of writing, meeting the needed materials could be achieved by using different tools and materials. One of the materials created to meet these needs is ink. Auxiliary materials have been created for the easy use of ink, which is a liquid product, and to protect it from damage. The first of these is the inkwell. It is seen that shells and pallets of different sea creatures were used to carry the ink before the inkwell was used. It has been determined that different materials such as tiles, metal, terracotta and glass are widely used in the construction of the inkwells.

Inkwells of the VIth and Ist centuries BC are oval in shape. They show simple craftsmanship. Tile products are more common. Generally, it is seen that the upper part is surrounded by a groove so that the ink does not spill out. There is a hole made for hanging/carrying the inkwell. They are undecorated. Inkwells of the IInd century BC and Ist century AD have a

rounded form. Metal material is common. The small diameter hole is concave so that the ink does not spill out. They are thick-walled. There is a handle made to hold the inkwell. They are undecorated. Inkwells of the Ist and IInd centuries BC are cylindrical, hexagonal and slightly rounded. The use of terracotta and metal materials is common. Bronze and lead materials are preferred. The hole has a concave profile around the hole so that the ink does not overflow/spill. Inkwells with/without handle are known. Stamps are seen on the soles of some samples. They are undecorated. Inkwells of the Ist and IInd centuries AD have a conical form. The use of glassware is high. They show simple craftsmanship. It is concave so that the liquid in the upper section does not overflow. Some examples have holes made for hanging/carrying. They are undecorated. Inkwells of the IInd and IVth centuries AD are oval in shape. Glass inkwell is used a lot. There are examples with handles. Inkwells of the IXth and Xth centuries AD have a cylindrical form. Metal usage is high. There are inkwells made of silver. There are no handles or holes for hanging/carrying. They should be decorated. Generally, human and animal figures were used. Inkwells of the Xth century AD are spherical or oval in shape. They are shorter than the IXth century inkwells. Glass material is used more. Inkwells of the XIth century AD are spherical in shape. Glass is used a lot. Inkwells of the XIIth century AD are cylindrical and hexagonal in shape. There is a handle. They are decorated/undecorated. Inkwells of the XIIIth century AD have a cylindrical form. Metal samples are more. Generally, they are made of silver and copper. There is a handle. They should be decorated. It is seen that human, animal and plant elements are used in the decoration. Inkwells of the XVth and XVIth centuries AD are spherical or oval in shape. Metal and glass materials are used too much. They are with/without handles. They are decorated/undecorated. Inkwells of the XIXth century AD are cylindrical in shape. The use of metal is observed. Bronze inkwells are common. There is no handle. They should be decorated. Horizontal bands and ivy branches were used for decoration. In the XXth century, inkwells are square and devoid of handles. Generally, they are made of metal. In their decorations, grooves and plant motifs were incorporated. In the XXth century A.D., wooden writing sets with plant carvings were used in conjunction with an inkwell and a divite.

It is known that the inkwells produced in different forms by using different materials, and the production of ink inkwells continues today with the use of the same materials and new materials in accordance with the technological developments.

The most common material preferred for inkwells is metal; The least common material is faience. It is seen that there was a significant increase in the use of metal inkwells, especially in the Roman Period. The widespread use of metal inkwells is thought to be effective because the material is durable and better protects the ink. It can be shown that cylindrical forms are more preferred, the container occupies less space and it is easier to use. It has been determined that undecorated inkwells are more preferred than decorated ones. It is seen that decorated inkwells were widely used in the IXth and Xth centuries AD. In addition, the fact that inkwells are usually found in a burial area suggests that the owner of the tomb belonged to a high social class.

4. SUMMARY

Writing is the most important usage expression that contributes to the development of civilization. It is very effective in transferring and maintaining the knowledge that a person has and has gained. The invention of writing began with engraving on different materials. The first materials used to transfer the writing were clay/wax, stone and bark; later it became parchment, papyrus and paper. With the use of paper, which is an important material of the writing instrument, the production of auxiliary materials has become mandatory. The most important of these materials is ink. Some writing tools were deemed necessary to facilitate the use of ink, which is a liquid material. The most important of these tools is the inkwell, which constitutes our research topic. The shells of the first sea creatures were used as an auxiliary material for the protection of the ink. Over time, important materials such as tiles, terracotta, metal and glass became the sought-after materials in the construction of the inkwell. We see that the use of the above-mentioned materials has been produced in different forms from the IVth and Ist centuries BC to the present day. Inkwells are produced in cylindrical, hexagonal, oval, conical and spherical forms. The most widely used of these is the cylindrical form. They often show simple craftsmanship. The use of tiles as a production material is very low. Inkwells made of metal (bronze, lead, silver) are more common. Especially in the Roman Period, the use of metal ink inkwells was quite common. It is seen that the upper parts of the inkwells are surrounded by grooves to prevent the ink from spilling out. Some inkwells have a hole made to hang/carry the inkwell. They are capped/uncapped. Stamps are seen on the soles of some samples. They are decorated/undecorated. Decorated examples began to appear in the IXth and Xth centuries AD. Human and animal figures and plant elements were used in the decoration. Inkwells are usually found in a house or burial grounds.

Ink inkwells have been produced from different materials and in different forms until today. Today, the materials used in the production of inkwells vary in accordance with technology. We know that the invention of ballpoint and fountain pens, which are among these innovations, was effective in reducing the use of inkwells and making the use of new products more common.

5. BIBLIOGRAPHY

- Acar, Ş. (1998). Eski mürekkepler, hokka ve divitler. *Antik ve Dekor*, 44, 92-102.
- Belli, O. (2004). *Anadolu'da kalay ve bronzun tarihçesi*. Antalya: Graphis Matbaa.
- Bussiere, J. & Wohl, B.L. (2017). *Ancient lamps in the J. Paul Getty Museum*. Los Angeles: Getty Publications.
- Chatterjee, P. (2014-2015). The gifts of the Gorgon/A close look at a Byzantine inkpot. *RES*, 65-66, 210-221.
- Christiansena, T., Cotteb, M., Nolfb, W., Mourob, E., Reyes-Herrera, J., Meyerd, S., Vanmeertd, F., Salvadof, N., Gonzalez, V., Lindelofh, P. E., Mortensen, K., Ryholta, K., Janssens, K., Larsen, S. (2020). Insights into the composition of Ancient Egyptian red and black inks on papyri achieved by Synchrotron-Based Microanalyses. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 37-1-11.
- Cool, H. & Price, J. (1995). Jars. Cool, H., Price, J. (Ed.). Roman vessel glass from excavations in Colchester, 1971-85, (ss. 106-117). Colchester: Colchester Archaeological Trust Ltd.
- Coşkun, H. T. (2019). Bizans el yazmalarındaki incilci minyatürlerinden cam hokkalar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36(1), 163-178.
- Delemen, İ. & Çokay-Kepçe, S. (2009). *Grek ve Roma kap formları Sözlüğü*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Eckardt, H. (2017). *Writing power: the material culture of literacy as representation and practice*. Oxford: Oxbow Books.
- Giumlia-Mair, A. (2021). 'Black inlaid Roman inkwells from Trieste, Italy. C. Leger & S. Raux (Ed.). *Des objets et des hommes. Etudes offertes à Michel Feugère*, (ss. 503-512). Toulouse: Drémil Lafage.
- Hassaan, G. A. (2018). Mechanical engineering in Ancient Egypt, Part 62: Papyrus Industry. *International Journal of Emerging Engineering Research and Technology*, 6(1), 7-17.
- Isings, C. (1957). *Roman glass from dates finds*. Groningen: J. B. Wolters.
- Kayaoğlu, G. İ. (1998). Divitler. *Antik ve Dekor*, 44, 136.
- Kelly-Simpson, W. (2003). *The literature of Ancient Egypt, an anthology of stories, instructions, stelae, autobiographies, and poetry*, Vol. 3. (Translate. R. T. Ritner, V. A. Tobin, E. Wente). New Haven & London: Yale University Press.
- Kidd, S. (2017). Written Greek but drawn Egyptian: Script changes in a bilingual dream papyrus. Kathryn. E. Piquette et al. (Ed.). *Writing as Material*

- Practice - Substance, Surface and Medium* (ss. 239-252). London: University College London.
- Küçükerman, Ö. (2008). *Türkiye'nin kültür mirası, 100 Cam*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Laviola, V. & Studiorum, A. M. (2017). Three Islamic inkwells from Ghazni excavation. *Vicino Oriente XXI*, 111-126.
- Lightfoot, C. S. (2013). Write or light? Roman glass inkwells ve lamps. M. Tekocak (Ed.). *Levent Zoroğlu'na Armağan* (ss. 425-430). Antalya: AKMED.
- Marwan, D., Eldin, M. N. & Aboudy, E. O. (2022). The utilization of the bivalve shells as palettes in Ancient Egypt. *Journal of the Faculty of Archaeology*, 25, 3-25.
- Memiş, M. (2017). Hat sanatına terminolojik bir yaklaşım. *XX. Uluslararası Orta çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri II*, (ss. 554-565). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Oliver Jr. A. (1980). *Ancient glass in the Carnegie Museum of Natural History, Pittsburgh*. United States of America: Carnegie Institute.
- Özer, E. & Doksanaltı, E. M. (2017). Aizanoi Kuzey Nekropolis'te Bulunan bir mezarı anlamak, okumak ve yorumlamak: Heraklesli mezar. *CEDRUS*, V, 287-300.
- Özgeriş, M. (1998). XVIII. yüzyıl divan şiirinde hat malzemeleri. *Antik ve Dekor*, 44, 167-193.
- Rasmussen, K. L., Tenorio, A. L., Bonaduce, I., Colombini, M. P., Birolo, L., Galano, E., Amoresano, A., Doudna, G., Bond, A. D., Palleschi, V., Lorenzetti, G., Legnaioli, S., Plicht, J. & Gunneweg, J. (2012). The constituents of the ink from a Qumran inkwell: New Prospects for Provenancing the ink on the Dead Sea Scrolls. *Journal of Archaeological Science*, 39, 2956-2968.
- Remazeilles, C. & Conforto, E. (2008). A buried Roman bronze inkwell chemical interactions with agricultural fertilizers. *Studies in Conservation* 53, 110-117.
- Scalf, F. (2017). *Book of the dead becoming god in Ancient Egypt*. Chicago: Oriental Institute Museum Publications.
- Sibilia, M., Stani, C., Gigli, L., Pollastri, S., Migliori, A., d'Amico, F., Schmid, C., Licen, S., Crosera, M., Adami, G., Barbieri, P., Plasier, R. J., Aquilanti, G., Vaccari, L., Buson, S., Gonzato, F. (2021). A multidisciplinary study unveils the nature of a Roman ink of the I Century AD. *Scientific Reports*, 11, 1-12.
- Streckert, K. A. & Seevens, B. (2019). A unique Early Roman inkwell from Ancient Shiloh. *Near East Archaeological Society Bulletin*, 64, 51-55.
- Taragan, H. (2005). The "speaking" inkwell from Khurasan: Object as "world" in Iranian medieval metalwork. *Muqarnas*, 22, 27-42.
- Tomlin, R. S. (2016). *Roman London's first voices: Writing tablets from the Bloomberg excavations, 2010-14*. United Kingdom: Published by MOLA.
- Uzel, İ. (2000). *Anadolu'da bulunan tüp aletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu

Basımevi.

- Ünal, C., Özcihan, İ. & Toy, M. (2021). A group of Roman and late antique bone objects found in Ancient Tralleis. *ADALYA*, 24, 269-297.
- Vitoa, C. D., Medeghini L., Mignardi, S., Coletti, F. & Contino, A. (2017). Roman glazed inkwells from the “nuovo Mercato di Testaccio” (Rome, Italy): Production technology. *Journal of the European Ceramic Society*, 37, 1779-1788.
- Vrtal, V. (2021). Literacy and imitation at the meroitic royal court: A rare case of an inkwell from the palace of Amanishakhete. *Beiträge Zur Sudanforschung*, 13, 127-135.
- Whitehouse, D. (1997). Roman glass in the corning Museum of Glass. Vol. 1. New York: Hudson Hills.
- Wight, K. B. (2011). *Molten color glassmaking in antiquity*. California: J. Paul Getty Museum.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 21.09.2022

Kabul Tarihi: 18.11.2022

JURA TİPİ KIVRIM YAPILARINA BİR ÖRNEK: YOĞURTDAĞI (KEMAH-ERZİNCAN) KIVRIM YAPISININ OLUŞUMU, GENEL ÖZELLİKLERİ VE FOSİL VARLIĞI

An Example of Jurassic Fold Structures: Formation of Yoğurtdağı (Kemah-
Erzincan) Fold Structure, General Characteristics and Fossil Presence

Pınar POLAT

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
ptaskiran@erzincan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5846-0454

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Çalışma sahası, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Erzincan ili, Kemah ilçesi, Gökaynak köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Araştırma alanının içinde yer aldığı Munzur Dağları, bölgenin temel formasyonunu oluşturan Mesozoyik yaşlı metamorfik kalkerlerden oluşmuştur. Çalışmanın odağını oluşturan Yoğurtdağı ve yakın çevresinin jeolojik yapısı ise, Kemah Formasyonu içerisinde Yoğurtdağı Kireçtaşı Üyesi olarak adlandırılmıştır. Bu saha bol kırımlı, fosil içeriği fazla, genellikle tabakalı bir yapı gösteren denizel kireçtaşları şeklindedir. Genel yapısına bakıldığında Yoğurtdağı'nın bir antiklinal-senklinal yapısı olduğu görülmektedir. Ancak sahadaki tektonik aktiviteler ve Mesozoyik dönemin ikinci yarısından itibaren süregelen aşınım temposu yapı üzerinde belirgin bir deformasyon meydana getirmiştir. Yoğurtdağı'nın bulunduğu bölgede hâkim rölyef kıvrımlı yapıdır.

Anahtar Kelimeler: Kıvrımlı yapı, Antiklinal-Senklinal, Yoğurtdağı, Kemah, Erzincan.

Abstract

The study area is located in the Eastern Anatolia Region, within the borders of Erzincan province, Kemah district, Gökaynak village. The fold structure developed on the Munzur mountain range is geographically located between 38°51'-39°03' east meridians and 39°33'-39°39' northern parallels. The geological structure of Yoğurtdağı and its surroundings, which is the focus of the study, was named as Yoğurtdağı Limestone Member within the Kemah Formation and is in the form of marine limestones with abundant clastic, high fossil content and generally a layered structure. Considering its general structure, it is seen that Yoghurtdagi has an anticline-synclinal structure. However, the tectonic activities in the area and the ongoing erosion tempo since the second half of the Mesozoic era have created a significant deformation on the structure. In the region where Yoğurtdağı is located, the dominant relief is a folded structure.

Keywords: Folded structure, Anticlinal-Synclinal, Yoğurtdağı, Kemah, Erzincan.

1. GİRİŞ

Kıvrım yapıları, yapısal jeoloji ve jeomorfolojinin dikkat çekici ve özel konularından biridir. Kıvrımlar her türlü kayada, tektonik ortamda ve derinlikte oluşabilen görsel açıdan cazip yapılardandır. Bu özelliklerinden dolayı henüz jeoloji ve jeomorfoloji bilimleri ortaya çıkmadan önce fark edilmiş ve hayranlık uyandırmıştır. Leonardo da Vinci ve Nicholas Steno bu yapıları yüzyıllar önce

tartışmıştır. Günümüzdeki daha modern ve bilimsel kıvrım teorisi 1950'lerden sonra ortaya çıkmıştır. Kıvrımlar bölgesel deformasyon geçişini de açığa çıkaran önemli yapılardır (Haakon, 2019).

Dağ oluşumu süresince, tabakalı ya da düzlemsel yapıya sahip çeşitli sedimanter yapılar iç kuvvetlerin etkisi ile deformasyona uğrarlar. Deformasyonun etkisi ile kıvrılarak yükselen tabakalar bazen kıvrılarak dalga şeklinde ondülasyonlu bir görünüm kazanırlar. Kıvrım olarak adlandırılan bu yapılara doğada çok çeşitli boyutlarda ve şekillerde rastlanır (Şahin, 2012). Ülkemizdeki kıvrım tipleri Alp Orojenezi sonucu oluşmuş Jura tipi kıvrımlar içerisinde incelenmektedir¹. Bu tip kıvrımlar Jura Dağlarında (Fransa-İsviçre) görülüp röliefi ile birlikte incelendiği için adını oradan almıştır. Jura tipi kıvrımlı yapılarda kıvrım şekilleri tam olarak oluşmuş bulunmaktadır (Yalçınlar, 1996).

Kıvrım şekilleri çok çeşitli olabildiği gibi tek bir antiklinal ve senklinali oluşturan tabakalardaki doğrultu ve eğimler de yan basınçların etkisi ve litolojik farklılık nedeni ile değişime uğramış olabilir. Kıvrımlar kanat eğimleri bakımından genellikle simetrik olmalarına karşın bazen de disimetrik olabilirler. Meydana gelen bozulmaların nedeni genellikle bölgede etkin olan faylanmalardır (Yalçınlar, 1996). Türkiye'nin jeolojik ve jeomorfolojik çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, birçok sahada kıvrımlı yapı örnekleri görülebilir. Fakat ülkemizde dar bir sahada kıvrımların oldukça belirgin ve karakteristik yapılar olarak yer aldığı alanlar sınırlıdır.

Genel anlamda Tersiyer yaşlı birimlerin ve yer yer Pliyo-Kuvaterner ve Kuvaterner yaşlı birimlerin yer aldığı çalışma sahasında, genç tektonik hareketler nedeni ile bu birimler uyumsuz dağılışı gösterirler. Yöredeki akarsu ağının gelişimi ile birlikte Jura tipi kıvrımlara örnek olabilecek bir yapı ortaya çıkmıştır (Özgen, Tonbul, Karadoğan; 2005).

Yoğurtdağı'nın da içinde yer aldığı Kemah ve yakın çevresindeki kıvrım yapılarına ait herhangi bir jeomorfolojik çalışma bulunmamaktadır. Bölgedeki mevcut jeolojik çalışmalar ise Arni (1939), Salomon Calvi, (1940),

---

¹ Bu kıvrım yapıları üzerinde kıvrımların en yaygın şekilleri olan antiklinal (anticline) ve senklinaller (syncline) az çok düzgün ve gevşek şekildedirler (Erinç, 2002). Antiklinal, kıvrılmış olan genç tabakaların dizilim yönünde yukarıya doğru dışbükey olarak kıvrılmış şekilleridir. Senklinal ise yaşlı tabakalar yönünde aşağıya doğru bükülmüş olan içbükey kıvrım şeklidir (Şahin, 2012). Antiklinaller ve senklinaller neredeyse her alanda birbirini takip eden bir dizi şeklinde bulunurlar. Bir antiklinalin kanadı aynı zamanda ona komşu olan senklinalin de kanadı durumundadır (Lutgens, Tarbuck., 1995).

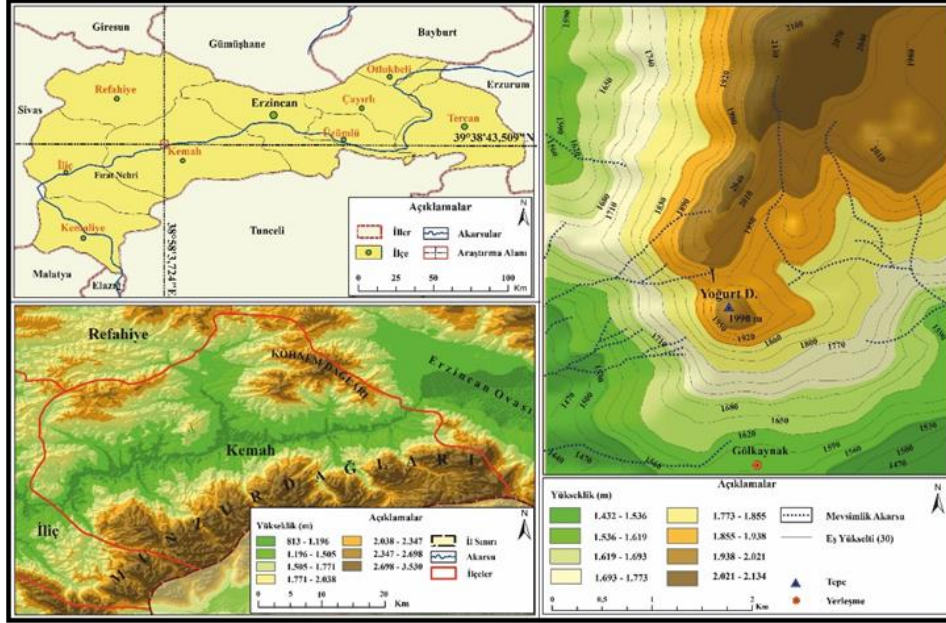
Stchepinsky, (1941), Ketin (1945-1959), Akkan (1964), Baykal (1953), Nebert (1955), Kurtman (1961), Özgül (1981), Özgül ve diğ. (1984), Yılmaz (1985-1991), Bergougnan (1975,1987), Yazgan (1983), Tüysüz, (1993), tarafından yapılmıştır.

İnceleme alanını doğrudan veya dolaylı olarak konu alan yukarıdaki çalışmalar dışında Şengör ve Yılmaz (1981), Ricou (1981), Ricou ve diğ. (1984), Kozlu ve diğ. (1990), Koçyiğit (1990), Whitechurc ve diğ. (1984), Michard ve diğ., (2011), Çelik Ö. F. ve diğ., (2012), tarafından yapılmış jeotektonik evrim modeli içeren çalışmalar da vardır. Adı geçen çalışmalar bölgenin jeolojik oluşum ve gelişimini ortaya koymaktadır. Saha ile alakalı olarak genel coğrafi çalışma niteliğinde Akkan (1964) ve Başibüyük (2004) tarafından yapılmış çalışmalar bulunmaktadır.

Bu çalışmada yöre morfolojisine karakter katan ve tipik bir kıvrım sahası örneği olan yapının oluşumu ve morfolojik özellikleri açıklanmıştır. İnceleme alanı, sahip olduğu fosil varlığı ile de dikkat çekici ve özel bir yapı oluşturmaktadır. Fosillerin günümüze dek korunarak gelmesini sağlayan tortul tabakaları da açıkça gözlemlemek mümkündür. Yoğurtdağı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Erzincan ili, Kemah ilçesi, Gökaynak köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Yapının yer aldığı saha Munzur Dağları'nın batı uzantıları dahilindedir. Topoğrafya haritasında Yoğurtdağı olarak belirtilen alan coğrafi olarak 38°51'-39°03' doğu meridyenleri ile 39°33'-39°39' kuzey paralelleri arasında yer almaktadır (Şekil 1).

2. MATERYAL VE YÖNTEM

İnceleme alanının, 2020 yılında Kemah çevresinde yapılan gözlemler esnasında bir kıvrım yapısı özelliğine sahip olduğu belirlenerek gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Çalışmanın ön hazırlık aşamasında konu ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar taranarak, elde edilen kaynakların saha ve konu ile ilgili olan bölümleri belirlenmiştir. Sonraki aşamada çalışma sahasının tam konumu uydu görüntüleri üzerinde belirlenerek çalışma için gerekli haritalar temin edilmiştir. Sonrasında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA)'ne ait, 1:100.000 ölçekli İ41 ve İ42 izahnameli jeoloji paftalarından ve yine Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) harita çizim portalında bulunan jeoloji katmanından yararlanılmıştır. Ayrıca Harita Genel Komutanlığı (HGK) 1:25.000 ölçekli İ41-c2 ve İ41-c3 numaralı topoğrafya paftaları da bu çalışmada kullanılmıştır.

Şekil 1. Çalışma alanının lokasyon haritası

Topografya haritaları kullanılarak ArcGIS v. 10.5 programında çalışma sahasına ilişkin temel harita verileri üretilmiştir. Çalışmanın diğer malzemesi olarak 30 m çözünürlükte, USGS (earthexplorer.usgs.gov) sitesinden elde edilen DEM (Digital Elevation Model) Sayısal Yükseklik Modeli verileri kullanılmıştır. Nitekim topografyanın dijital gösterimi olan bu veriler arazi üzerinde birtakım analizleri yapabilmeye yardımcı olmaktadır. DEM verileri kullanılarak arazinin topografya, yükselti, izohips, bakı ve eğim haritaları oluşturulmuştur.

Çalışma sahasının 3D modelini ortaya koyabilmek için Surfer v.13.3 programından yararlanılmıştır. Surfer v.13.3 programı hem bir çizim hem de verilen noktaların koordinat sistemine göre yerleştirilmesini yapabilen bir programdır. Matrisleme matematiğini kullanan program bir haritayı 3D (üç boyutlu) olarak oluşturur ve döndürmek suretiyle düşey ölçeği kullanarak da şekillendirebilir.

Çalışma sahasının 3D modelini oluşturmak için öncelikle Google Earth Pro yazılımında çalışma sahası içerisinde kalan alana Yol Çiz opsiyonu ile olabildiğince nokta atılmıştır. Bu noktalama işleminin sonucunda yükseklik değerlerinin atanması için TCX Converter yardımcı programından faydalanılmıştır. Bu yardımcı program noktasal olarak yükseklik değerlerinin

atamasını yapmaktadır. Program sayesinde noktaların yükseklik değerleri tanımlandıktan sonra Surfer v.13.3 programına aktarılarak, gerekli 3D modellemeler yapılmış ve araziden kesitler alınarak sahanın sayısal yükseklik profilleri oluşturulmuştur.

Birçok defa gözlem ve fotoğraflama amacı ile sahada bulunularak sahanın çeşitli açı ve yükseltilerden fotoğrafları çekilmiştir. Sahadan fosil örnekleri toplanarak fotoğraflanmıştır. Son aşamada ise elde edilen tüm bulgular, fotoğraflar ve haritalar çalışma prensiplerine uygun olarak yorumlanmış ve metin haline getirilmiştir.

3. BULGULAR

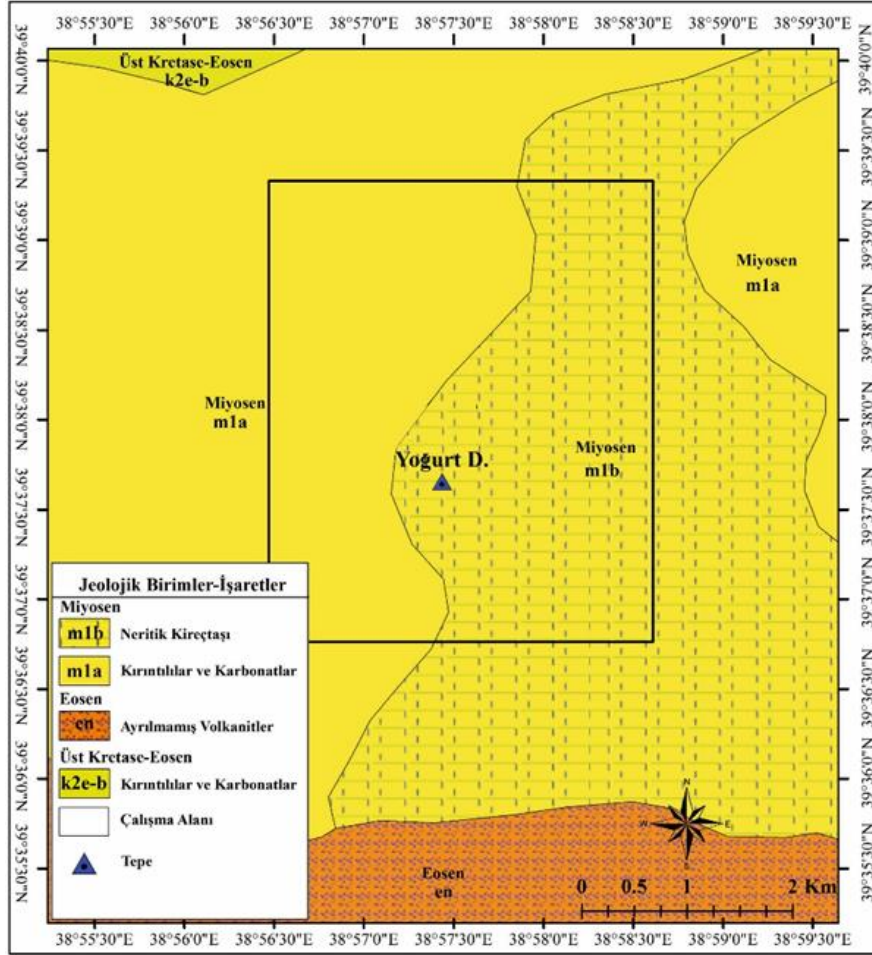
3.1. Jeolojik Özellikler

Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan çalışma alanı Kuzey Anadolu Fay (KAF) Zonu'nun batısında yer almaktadır. Çalışma alanının içinde bulunduğu Erzincan-Kemah yöresinin temelini Paleozoyik yaşlı metamorfik kayalar oluşturur. Bu temel üzerine oldukça kalın karbonat fasiyesindeki Triyas-Kretase yaşlı Munzur Kireçtaşı gelir. Bu birim üzerine de tektonik olarak Kretase yaşlı ofiyolitik karmaşık oturur. Bu birimleri uyumsuz olarak Tersiyer yaşlı kırıntılı çökeller örter.

Araştırma alanının da içinde yer aldığı Munzur Dağları, bölgenin temel formasyonunu oluşturan Mesozoyik yaşlı metamorfik kalkerlerden meydana gelmektedir. Dağların yapısını oluşturan Jura-Kretase yaşlı kalkerler, kalınlığı 8-10 cm'den 100 m'ye kadar değişen tabakalar halinde bulunabilmektedir (Gedik, 2008; Barka ve Gülen, 1989; Koçyiğit, 1990; Özgül, 1981; Şengör ve Yılmaz, 1981; Tatar, 1978), (Şekil 2).

Munzur Dağları'nın temel jeolojik yapısını oluşturan kireçtaşları, ana kaya yapısı, stratigrafi özellikleri ve çökme ortamı koşullarında önemli değişiklik ve kesintiler göstermemektedir. Çalışma alanında yer alan kayaların tabanını oluşturan birim, yer yer Eriç karışığı, yer yer ise Eosen yaşlı birimlerle uyumsuz olarak örtülmektedir.

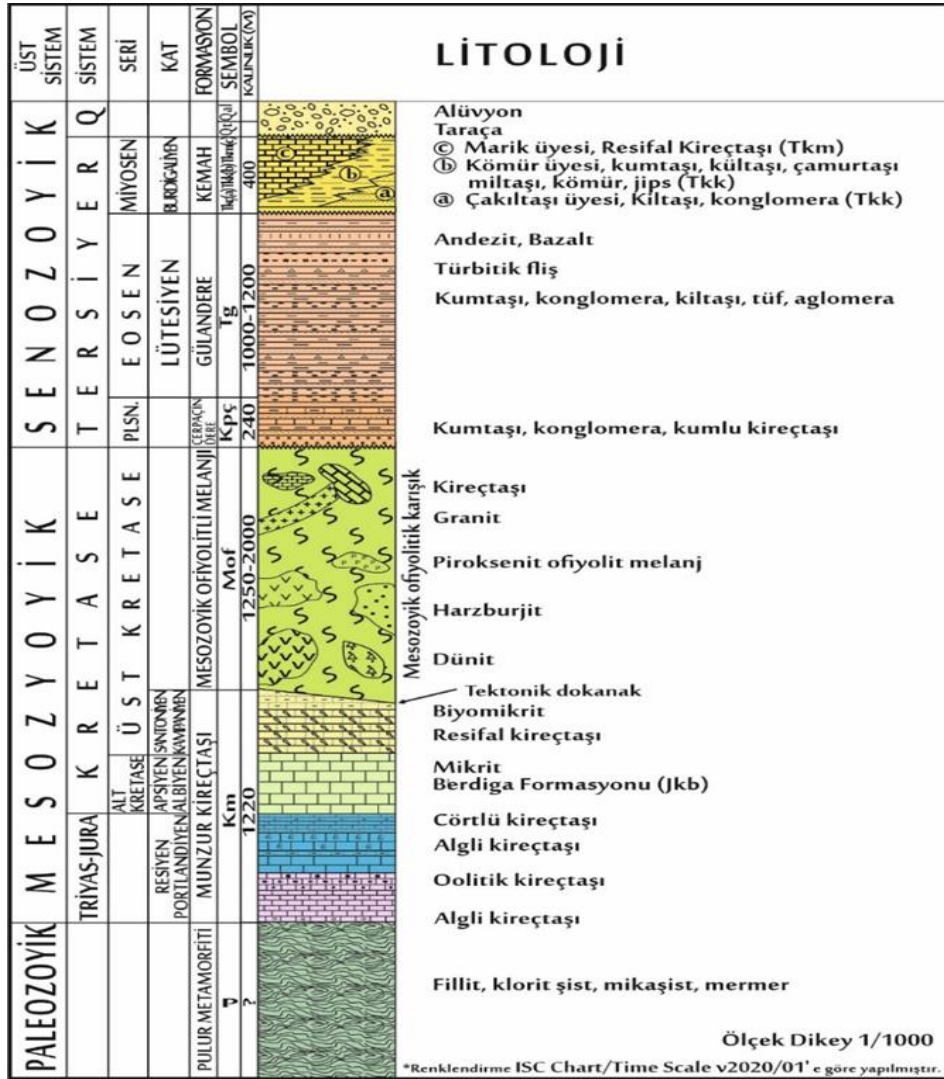
Birimin mikrofasiyes özellikleri ve fauna içeriği, bu birimin geniş bir karbonat platformunun evrimine bağlı, birbirini izleyen lagün, karbonat düzlüğü, bank ve açık deniz koşullarında çökeldiğini kanıtlar (Özer, 1994). Torid kuşağı, Mesozoyik boyunca karbonatlı istiflerin çökelim alanıdır ve bu alan "Torid Karbonat Platformu" olarak adlandırılmıştır. Bu kuşaktaki karbonatlı istifler stratigrafi ve fasiyes özellikleri açısından birbirleriyle denetirilebilir niteliktedir (Özgül ve Turşucu, 1984), (Şekil 3).

Şekil 2. Çalışma alanının jeoloji haritası.

Liyas-Kampaniyen süresince sürekli gelişen ve Erken Kretase sonlarında olgunluğa erişen bir deniz söz konusudur. Bu denizin mevcudiyetini belirleyen unsurlar Munzur Kireçtaşı'ndan alınan istiflerde tespit edilmiştir. Ayrıca Eriç karışığı içerisinde birçok alanda gözlenen Munzur Kireçtaşı'na ait bloklar kıta yamacı veya derin deniz ortamı koşullarını yansıtmaktadır (Fotoğraf 1). Dolayısıyla ofiyolitlerin Triyas riftleşmesinden sonra Üst Kretase başlangıcına kadar oluşumunu sürdürdüğü ve eski ofiyolitlerin yitime yok olmuş oldukları söylenebilir. Munzur Kireçtaşı'ndan türeyen bloklar çalışma sahasında en yaygın gözlenen bloklardır. Bu kireçtaşı blokları genellikle

platform tipi, sığ fasiyesli oluşum gösteren kaya türlerini yansıtmaktadır (Özer, 1994).

Şekil 3. Kemah çevresinin stratigrafik kolon kesiti (Gedik, 2008' den düzenlenmiştir).

Fotoğraf 1. Munzur Kireçtaşı'na ait anakaya blokları inceleme alanı ve çevresinde yaygın olarak bulunmaktadır. Bu alanlar genellikle taş ocağı olarak işletilmektedir (2020).

Munzur Dağları, Torid Orojenik Kuşağı'na dahildir. Çalışma sahamız genel olarak, serpantinlerden meydana gelen kuzeydeki Karadağ ile güneyde kalker formasyonundan oluşan Munzur Dağları arasında Kemah Formasyonu olarak tanımlanmıştır. Kemah Formasyonu konglomera, kumtaşı, silttaşı, çamurtaşı ve ağırlıklı olarak kireçtaşlarından oluşmaktadır. Kemah Formasyonu (Miyosen), Kemah ilçe merkezinin kuzeyinde ve doğusunda Fırat Nehri boyunca yüzeylenmektedir. Genel olarak kirli beyaz, sarımsı, kırmızımsı, gri, yeşil renkli konglomeralar kalın, kireçtaşları orta kalın olarak yer almaktadır. Karasal (göl), sığ deniz ve lagün ortam koşullarında çökelmiştir. Kireçtaşları bol mikrofosilli, kavrık ve kırılabilir yapıdadır. Pelesipod, gastropod, ekinit ve mercan makrofosilleri içerirler. Kemah Formasyonu'nun mikrofasiyel özellikleri ve fosil içeriği oldukça sığ ve ılık bir gel-git ortamını gösterir. Doğal bir çimento içerisinde çeşitli foraminifer cinslerinin, kırmızı alg, byozoa, pelesipod ve gastropod kavrıklarının görülmesi ortamın yüksek enerjili olduğunun bir göstergesidir (Özer, 1994), (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Çalışma alanında büyük kireçtaşı katmanları içerisinde ve aşınma sonucu çevreye dağılmış olarak çok fazla denizel canlı fosili bulunmaktadır. Bu fosillerin en yaygın olanı Mollusca olarak adlandırılan deniz kabuklarıdır. Yaşları ise jeoloji kaynaklarında Miyosen olarak belirtilmektedir (2020).

Kemah Formasyonu'nun yaşı Alt-Orta Miyosen olarak belirlenmiştir (Aktimur ve diğ., 1988). Formasyon Aktimur ve diğ. (1988) tarafından Perçenç çakıltası üyesi, Kömür kırıntılı üyesi ve Yoğurtdağı kireçtaşı üyesi olmak üzere üç üyeye ayrılmıştır (Aktimur ve diğ., 1990; Baykal, 1953; Gedik, 2008). Çalışma alanımızın odağını oluşturan Yoğurtdağı ve yakın çevresinin jeolojik yapısı, Kemah Formasyonu içerisine dahil olan Yoğurtdağı kireçtaşı üyesi olarak adlandırılmıştır.

Yoğurtdağı kireçtaşı formasyonuna ait kayatürü özellikleri beyaz, kirli beyaz, sarımsı, orta kalın tabakalı, kalsit damarlı, kıvrımlı ve konkoidal kırılmalıdır. Yer yer bol kavkı içeren birim 700 m kalınlığa kadar ulaşabilmektedir (Aktimur vd., 1995). Yoğurtdağı Üyesi, bol kırıntılı, kavkılı ve genellikle tabakalı bir yapı gösteren denizel kireçtaşları şeklindedir (Okşar vd., 1991), (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Çalışma alanında Yoğurtdağı kireçtaşı üyesi ve bol miktarda denizel fosil içeren litolojik birimler, düzgün tabakalı yapıları ile dikkat çekmektedir (2020).

3.2. Jeomorfolojik Özellikler

Yoğurtdağı'nın içerisinde bulunduğu Munzur Dağları'nın jeolojik, jeomorfolojik ve tektonik gelişim süreci, sahada kıvrımlı bir yapının gelişmesinde en büyük rolü üstlenmiştir. Bu nedenle Munzur Dağları'nın ana morfolojik ve tektonik evriminin açıklanması oldukça önemlidir. Munzur Dağları ve çevresi jeolojik devirler boyunca büyük tektonik hareketlere sahne olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin jeolojik açıdan en karmaşık bölgelerinden biridir. Bölge bu karmaşık yapısını Mesozoyik başından Tersiyer ortasına kadar süren farklı okyanus açılma ve kapanma dönemlerinde kazanmıştır. Erzincan Ovası'nı kuzey ve güneyden sınırlayan iki dağlık silsile bulunmaktadır. Kuzeyde serpantinlerden ve ofiyolitlerden meydana gelmiş Keşiş Dağları, güneyde ise çalışma sahasını da içine alan ve ağırlıklı olarak kireçtaşlarının oluşturduğu Munzur Dağları yer almaktadır. Yaşları kesin olarak tespit edilememiş olsalar da Alt Kretase'de meydana gelmiş oldukları muhtemel olan, BGB-DGD uzanışlı Munzur Dağları oldukça sarp ve geçit vermeyen yapıları ile dikkat çekmektedir. Munzur Dağları'nın morfolojik karakterini belirleyen yapı özellikleri, araştırmacılar tarafından Toridlere dahil edilmesini belirleyen

faktör olmuştur (Akkan,1964; Tüysüz, 1993).

İlk şekilleri ile Kretase içerisinde oluşmaya başlamış Munzur sıradağlarının Eosen'de günümüzdeki uzanışlarına yakın bir durum aldıkları düşünülmektedir. Eosen denizel ortamında Munzur Dağları'nın kalker yapılarına Erzincan Ovası'nın güneybatısında ve çalışma alanımızın da içinde bulunduğu Kemah dolaylarında rastlanmaktadır. Oligosen'de ise bölgede karasal bir ortam kendini göstermiş, şiddetli bir aşınma süreci başlamıştır.

Munzur Dağları'nda bu aşınma aktivitesi ve beraberinde devam eden tektonik hareketler, kalkerlerin yapısına uygun olarak dalgalı ve kıvrımlı bir yüzeyin oluşmasına neden olmuştur. Paleotektonik dönemin sona ermesi ile Alt Miyosen'de bölge Akdeniz'den gelen bir transgresyonun etkisi altına girmiş, Munzur Dağları'nın çukur yerleri deniz altında kalmıştır (İzmir-Ankara-Erzincan Okyanusu), (Çelik vd., 2012).

Bölge Orta Miyosen'e kadar denizel tortullanma alanı olarak kalmıştır. Günümüzde bu tortullar, hem metamorfik kalkerler, evaporitler ve kireçtaşları şeklinde hem de tabakalı yapıları ile Munzur Dağları ve Kemah dolaylarında genişçe bir alanda yüzeylenmektedir. Bu tortullar Munzur Dağları'nda yaklaşık 3000 metre yükseltisindeki dağ sıralarının da ana litolojisini meydana getirmektedir. Tortulların bu kadar yüksek seviyelerde bulunması ancak Paleojen boyunca devam eden Paleotektonik hareketler ve Neojen süresince devam edecek olan Neotektonik hareketler ile izah edilebilir. Bu şiddetli hareketler, bölgenin orojenik yapısının da oluşumuna neden olmuştur.

Nitekim Munzur Dağları'nın, bulunduğu bölgeye oranla oldukça yüksek irtifalı oluşu orojenik hareketlerin yanı sıra faylanma ile de ilişkilendirilmelidir. Tüm bu tektonik aktiviteler ve eşzamanlı olarak devam eden aşınma faaliyetleri, çalışma alanını içinde bulduran Kemah ve Erzincan Ovası'nın yakın çevresinin morfolojisine her yönü ile yansımıştır (Akkan, 1964; Ketin, 1959; Nebert, 1959; Salomon Calvi, 1940; Stchepinsky, 1941).

Özetle, bölgede Paleotektonik dönemde oluşan kıvrımlı dağlar Oligosen boyunca dış kuvvetlerin etkisi ile aşınmışlardır. Alt Miyosen başlarında aşınma devam ederken Miyosen Denizi'nin bölgeye sokulması ile bir devre kesintisi sonucunda jeomorfolojik evrim başlamıştır. Özellikle Munzur Dağları ve çevresi Alt Miyosen Denizi ile örtülmüştür. Orta Miyosen'den itibaren bölgenin gerilme rejimi altında yükselmesine karşın deniz çekilmeye başlamış ve limnik-flüviyal ortamlar gelişmiştir. Üst Miyosen'de de süren bu ortamlar kuzey-güney sıkışma rejimi altında yükselmişlerdir. Faylanmalara bağlı blok hareketleri ile Miyosen çökelleri doğu-batı eksenli yükselerek kıvrımlı bir yapı kazanmışlardır. Pleyistosen sonlarına doğru

şiddetlenen yer hareketleri sonucu dolgu yüzeyleri parçalanmış, eğimlenmiş, bükülmüş ve genel olarak yükselmişlerdir (Aktimur vd., 1995).

Toros sisteminin kuzey temsilcisi olan Munzur Dağları içerisinde yer alan çalışma sahası tüm bu tektonik sürecin etkisinde şekillenmiştir. Bu nedenle bölge çok çeşitli jeolojik ve jeomorfolojik yapıyı bünyesinde barındırır. Yüksek eğim, farklı jeolojik-jeomorfolojik yapılar, akarsu ağının varlığı, sahanın Paleozoyik'den Senozoyik ortalarına kadar devam eden süreçte geniş bir tortullanma alanı olması ve buna bağlı olarak oluşmuş farklı litolojik özellikteki tabaka sistemleri, jeolojik ve litolojik çeşitliliğe bağlı olarak meydana gelmiş birbirinden farklı yer şekilleri topoğrafyanın oldukça çeşitli bir görünüm kazanmasına sebep olmuştur (Başbüyük, 2004).

İnceleme alanı ilk bakışta tabakalı yapıları ve bu yapılar üzerinde gelişmiş morfolojik oluşumları ile dikkat çekmektedir. Genel anlamda, jeomorfolojik olarak Munzur dağlık kütesinin üzerinde yer alan çalışma sahası ve çevresi Fırat Nehri ve kollarının drenaj sahası içerisinde bulunmaktadır.

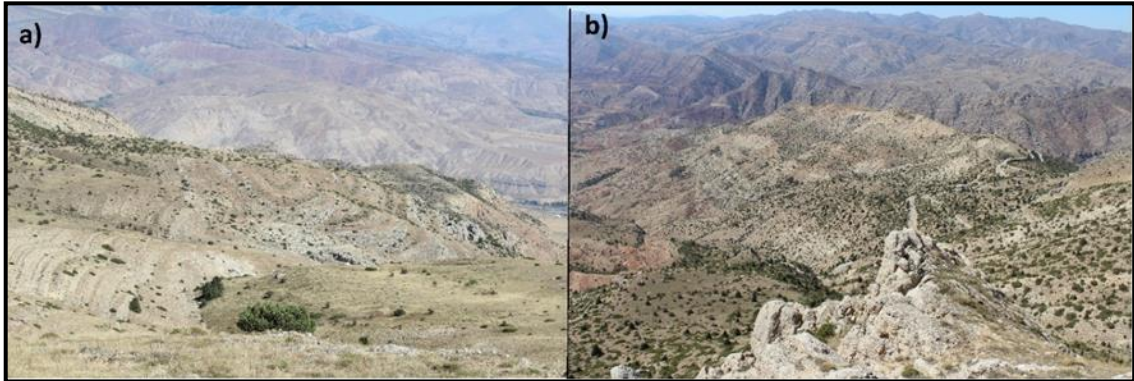
Fotoğraf 4. Yoğurtdağı, Kemah-İliç güzergahının güneybatı yönünde açıkça görülebilmektedir (2020).

Yoğurtdağı'nın bulunduğu bölge ise, tanımlanan saha içerisinde, Kemah ilçesi sınırları dahilinde yer almaktadır. İlçenin kuzeybatısında, sahanın en yüksek noktası olması nedeniyle aynı zamanda verici istasyonlarının da kurulu olduğu Yoğurtdağı'nın (1990 m) bir uzantısı olan antiklinal-senklinel yapısı, bölgedeki kıvrım sisteminin bir parçasıdır.

Oluşumun geneli dikkate alındığında, Yoğurtdağı'nın bir antiklinal-senklinel yapısı olduğu açıkça gözlemlenebilmektedir. Fakat Yoğurtdağı'nın hemen batı kanadının bir senklinel görünümünde olması gerekirken rölyef tersleşmesi olarak da adlandırılabilen bir yapı göze çarpmaktadır. Bu durumda tabakaların uzanış yönü dikkate alındığında yapının aslında bir senklinel olduğu fakat aşınım sürecinde bir tünemiş senklinel yapısı kazandığı düşünülmekle beraber, tünemiş senklinel özelliklerini tam anlamıyla taşımadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle sahanın birbirine bağlantılı kıvrım yapılarının bir uzantısı olduğu kanaatine varılmıştır (Fotoğraf 4).

Yoğurtdağı'nın bulunduğu bölge farklı rölyef özellikleri ile dikkat çekmektedir fakat esas hâkim rölyef kıvrımlı yapıdır. İnceleme alanının genelinde kıvrımlı yapının izleri açıkça görülmektedir.

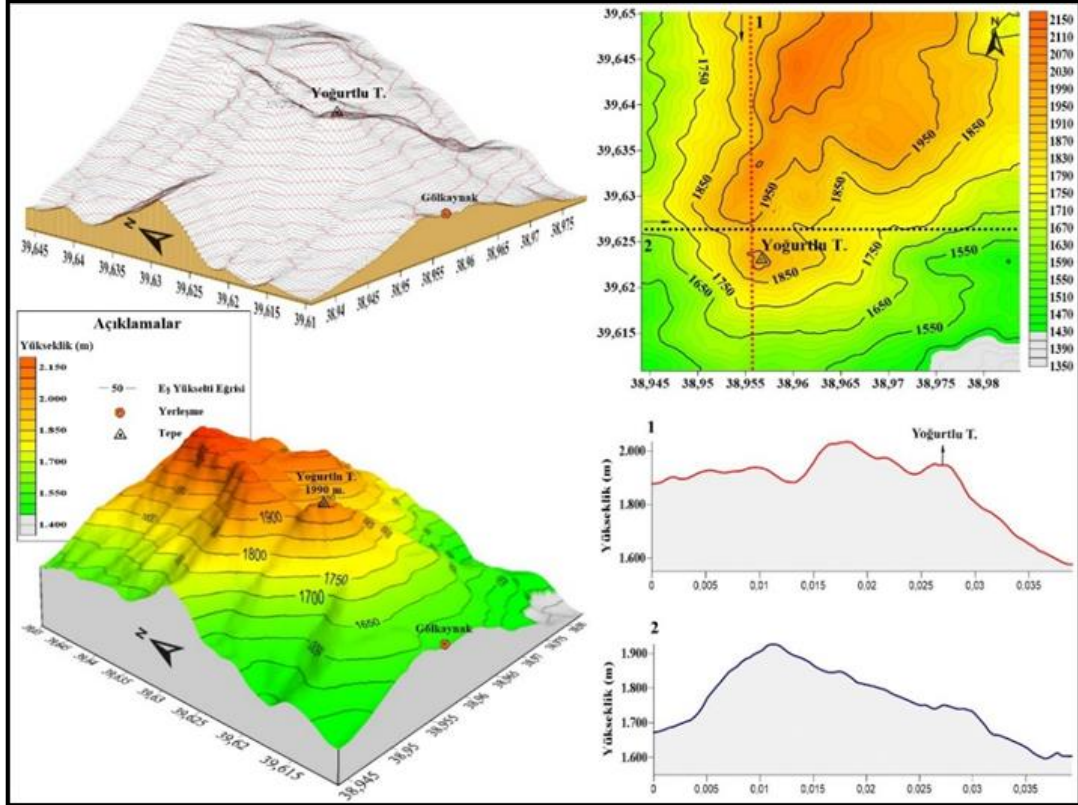
Yoğurtdağı'nın yakın çevresinde şiddetli aşınmaya bağlı olarak silikleşmiş kıvrım izleri ve kırgıbayır yapıları sahanın hakim topoğrafyasını meydana getirmektedir (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5. a) Yoğurtdağı çevresinde aşınmış kıvrımların izleri topoğrafya yüzeyinde açıkça görülmektedir. **b)** Sahanın genelinde yağış ve sel sularının oluşturduğu kırgıbayır topoğrafyası belirgindir (2020).

İnceleme alanının genel morfolojik yapısı yükselti, eğim, bakı gibi özellikleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Yoğurtdağı, bağlı bulunduğu kıvrımlı yapı üzerinde dikkat çekecek bir yükseltiye (1990 m) sahiptir. Yoğurtdağı aynı

zamanda bulunduğu çevrenin en yüksek noktalarından birini oluşturmaktadır (Şekil 4,5).

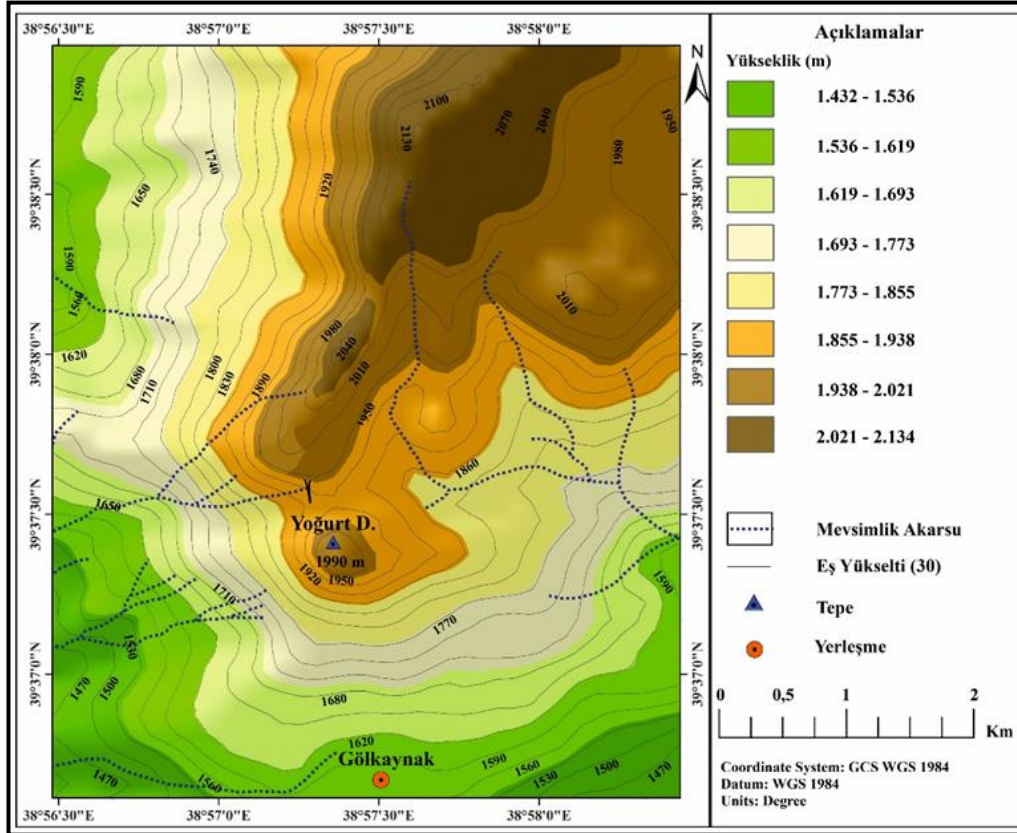

Şekil 4. Çalışma alanının 3D sayısal yükseklik modellemesi ve KB-GD yönlü profil diyagramları.

Yoğurtdağı kıvrım yapısının oluşumunda, sahanın genelinde olduğu gibi, tektonik aktivitenin etkisi çok önemlidir. Çalışma sahasının kıvrımlı yapısı, genel olarak bölgenin Jura tipi kıvrım yapısına uygun olarak gelişmiştir.

Saha şiddetli aşınma sahne olmadan önce şüphesiz ki antiklinal ve senklinaller ilksel yapılarını korumaktaydı fakat gelişimin ilerleyen aşamalarında tektonik hareketliliğin nispeten yavaşlaması ile birlikte aşınma aktivitesi hız kazanmıştır.

Yoğurtdağı'nın karakteristik yapısını kazanması da bu aşınma süreçleri sonucu olmuştur. Sahanın en tepe noktasını, iç bükey şekilde kıvrımlanmış bir tabaka oluşturmaktadır. Bu tabakanın, aşınma sonucu üstteki diğer tabakaların ortadan kalkması ile en üstte yer aldığı düşünülmektedir (Fotoğraf 6).

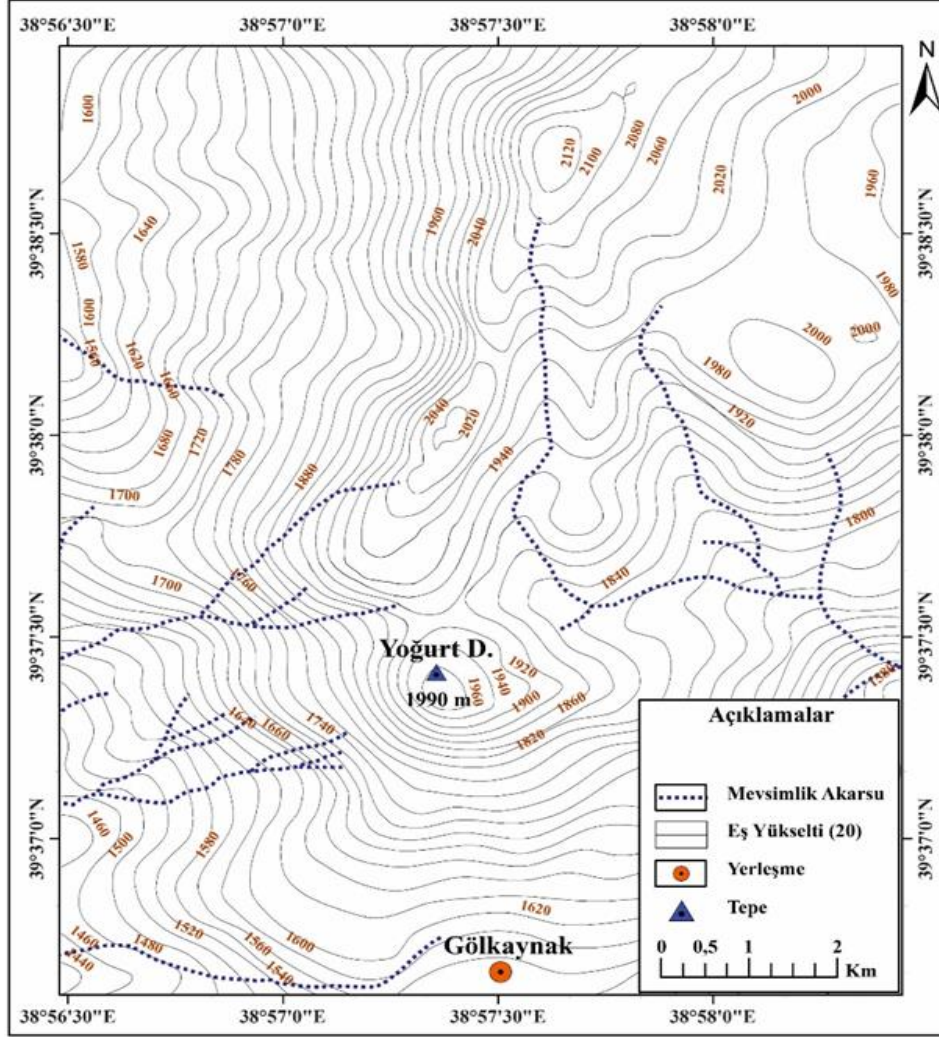
Şekil 5. Çalışma alanının topoğrafya haritası.

İnceleme alanında tektonik hareketliliğin yanında akarsu aşındırma aktivitesinden de bahsetmek gerekmektedir. Antiklinaller üzerinde gelişen akarsu şebekesi yükselti ve eğime bağlı olarak daha güçlü olduğundan senklinallere göre daha hızlı aşınırlar ve ilksel yükseltilerini kaybederler.

Böylece aslında antiklinallere göre daha alçak noktaları oluşturan senklinallerin daha yüksekte yer aldığı gibi görüntü ortaya çıkar ki bu durum bir relief tersleşmesi olayıdır.

İnceleme alanının drenaj ağı oldukça seyrek. Günümüz şartlarında çalışma sahasında, aşınımı aktif şekilde devam ettirecek sürekli bir akarsu bulunmamaktadır. Yapı ve yakın çevresinde geçici / dönemlik küçük dere ve sel yatakları ile kuru vadiler dikkati çekmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Çalışma alanı ve yakın çevresinin hidroğrafya ve izohips haritası.

Oluşumun ana yapısını aşırı yağışlı dönem olarak bilinen Plüvyal devrelerde kazandığı söylenebilir. Öyle ki bu dönemde yağışlar ile beslenen akarsular, mevcut antiklinal yapısını aşındırmaya yetecek güçte olmalıdır. Antiklinal üzerine yerleşen akarsuların, senklinal yamacındaki kolları da kendisine katarak gücünü artırdığı ve antiklinalin aşınma süresini hızlandırdığı, böylece senklinalin çok daha yavaş bir tempo ile aşınacağından komşu antiklinala göre daha yüksekte kalmış olması muhtemeldir. İlerleyen süreçte oluşum, Pleyistosen Dönem'in soğuk ve karlı devrelerinde kesintiye uğramış

olsa da interglasyal dönemlerde ısınma ile birlikte başlayan erimeler akarsuların gücünü artırmış ve aşınmayı hızlandırmıştır. Böylece antiklinal aşınarak yükselti kaybetmiş, senklinal ise daha yüksekte kalmıştır. Tüm bu kompleks olaylar Yoğurtdağı kıvrım yapısının günümüzdeki şeklini almasına olanak sağlamıştır.

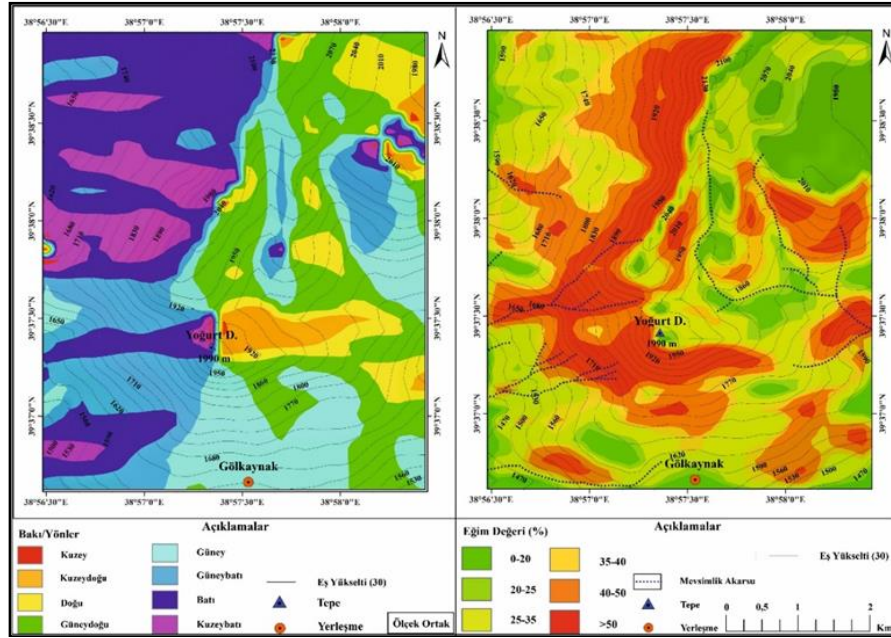
Fotoğraf 6. Yoğurtdağı kıvrım sahasının en tepe noktasında, üstteki daha genç tabakaların aşınması sonucu ortaya çıkmış içbükey şeklindeki tabaka açıkça görülmektedir (2020).

İnceleme alanı, günümüzdeki iklim koşullarında gerçekleşen flüviyal süreçlere bağlı aşınım etkinliğini büyük oranda kaybetmiştir. Ancak mevsimlik yağışlar ve sahanın yükseltisine bağlı olarak gelişen günlük sıcaklık farkları hem kimyasal ayrışma olayına hem de etkin bir fiziksel parçalanmaya neden olmaktadır. Bu ayrışma ve parçalanma olaylarının sonucu olarak inceleme alanında çok fazla döküntü malzemesi ortaya çıkmaktadır. Kıvrım yamaçlarının oldukça dik olması, döküntü örtüsünün aşağılara doğru taşınmasına ve eğimin azaldığı alanlarda yoğun olarak birikmesine neden olmaktadır. Eteklerde çok fazla biriken döküntü örtüsü arazide yürümeyi de oldukça güçleştirmektedir (Fotoğraf 7).

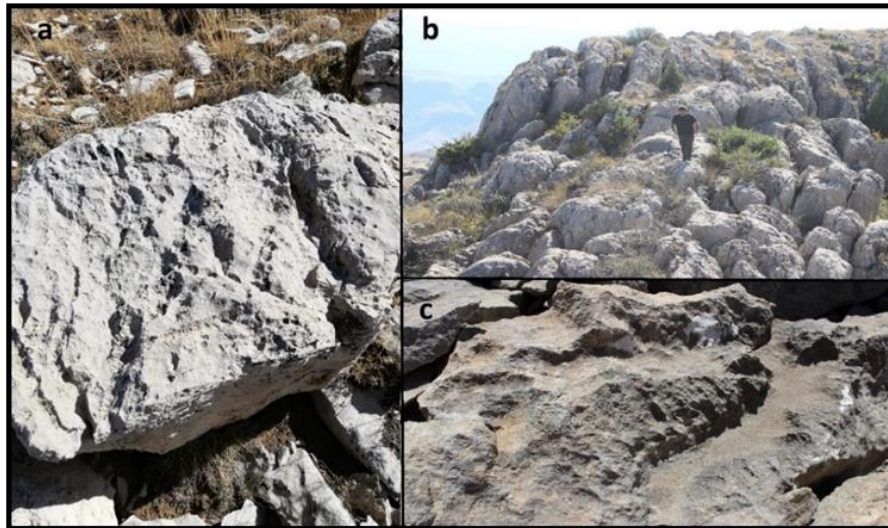

Fotoğraf 7. Kıvrım yapısının korniş dikliklerinin etek kısımları olarak adlandırılan az eğimli şevler üzerinde, fiziksel parçalanma ve kimyasal ayrışma sonucu çok miktarda döküntü malzemesi ortaya çıkmıştır (2020).

Yoğurtdağı'nın bulunduğu alan dirençli ve az dirençli tabakaların ardalandığı tipik bir tabakalı-kıvrımlı yapı özelliği göstermektedir. Tabakaların aşındığı cephelerde direnç farklılığına bağlı olarak korniş ve şev oluşumları da açık bir şekilde görülmektedir. Kıvrımların bulunduğu alanın eğim değerleri oldukça yüksektir. Genel topoğrafik yapıya bakıldığında oluşumun oldukça sarp ve dik yamaçlı olduğu görülmektedir. Yapıya kuşbakışı bakıldığında kuzeydoğu kanadının %40-50 arasında eğim değerine sahip olduğu söylenebilir. Güneybatı kanadı ise komşu antiklinale bağlı olduğundan fazla bir eğime sahip değildir. Bu kanadın eğim değeri ise %40 civarındadır. Kuşkusuz bu eğim farkı faylanma ve tektonik aktivitenin yanı sıra aşınma sebep olan akarsuların aşındırma güçleri ile ilişkilendirilebilir. Topoğrafyadaki aşınım süreçleri, senklinal kanatlarında bir asimetri meydana getirmiştir. Bu asimetrinin tek nedeni akarsular değildir. Yörenin tektonik hareketliliğinin de yapının günümüzdeki şeklini almasında önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Yoğurtdağı'nın güneye bakan cephesi ise aşınma ile ortaya çıkmış korniş diklikleri nedeniyle daha dik bir görünüme sahiptir (Şekil 7).

Şekil 7. Çalışma alanı ve yakın çevresinin baki ve eğim haritaları.

Fotoğraf 8. Çalışma alanı ve yakın çevresinin ana litolojik yapısını oluşturan kalkerler üzerinde mikrokarstik şekiller yaygın olarak bulunmaktadır. **a)** Kalker blok üzerinde oluk lapy, **b)** Oldukça büyük boyutlara ulaşabilen ve ruiform özelliği gösteren lapy oluşumu, **c)** Kalker blok üzerinde kanalcıklı lapy oluşumu (2020).

Yoğurtdağı'nın yakın çevresinde, litolojik yapıya bağlı olarak kireçtaşı ve kalkerler üzerinde gelişmiş karstik yapılara da rastlanmaktadır. Bu şekiller özellikle mikro ve makro lapyalar şeklinde yaygın olarak bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kalker ve kireçtaşları üzerinde erime izlerine de çokça rastlanmaktadır (Fotoğraf 8). Çalışma alanı ve yakın çevresi topoğrafik olarak oldukça engebeli bir yapıya sahiptir. Yoğurtdağı antiklinal-senklinal yapısı, çevresine oranla oldukça yüksek ve sarp bir görünüm arz etmektedir. Arazinin oldukça engebeli ve yapının bu topoğrafyanın en karakteristik unsurlarından biri olması, sahanın bakı durumunun karmaşık bir hal almasına neden olmuştur.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışma sahası ve yakın çevresinde, litolojik yapının tektonik ve iklimik süreçlerden etkilenmesi sonucu çok çeşitli bir morfolojik görünüm ortaya çıkmıştır. Morfolojik yapının çeşitliliği, sahanın farklı dönemlerde farklı süreçlerin etkisi altında oluştuğunun bir göstergesidir. Bu nedenle, çalışma sahasının çok şekilli (polijenik) ve çok döngülü (polisiklik) bir yapıya sahip oluşu, geçirdiği tektonik ve iklimik süreçler ile bağlantılıdır.

Munzur Dağları, Torid Orojenik Kuşağına dahildir. Dağlık saha Mesozoyik (Jura-Kretase) yaşlı kireçtaşlarından meydana gelmektedir. Çalışma sahasını oluşturan Yoğurtdağı kıvrım yapısı ise Munzur dağlık kütleli içerisinde, Miyosen yaşlı Kemah Formasyonu'na ait Yoğurtdağı kireçtaşı üyesi üzerinde gelişmiştir.

Yapıyı oluşturan kaya türü özellikleri beyaz, sarımsı renkte, orta kalın tabakalı, bol kavkı içeren, genellikle düzgün tabakalı bir yapı gösteren kireçtaşları şeklindedir. Çalışma sahasında formasyonun bu karakteristik özelliklerini açıkça görmek mümkündür.

Yoğurtdağı kıvrım yapısı, bölgenin genel kıvrımlı yapısına uygun olarak gelişmiş fakat tektonik ve iklimik süreçlerin etkisinde değişikliğe uğramış, akarsuların aşındırma etkisi ile de bölgede Jura Tipi kıvrımlarının bir örneğini ortaya koymuştur. Bu nedenle saha incelemeye değer görülmüştür.

Bu çalışma, sahada yapılması planlanan diğer çalışmalar için bir öncü çalışma niteliğindedir. Elde edilen bulgular ile bağlantılı olarak sahanın diğer morfolojik oluşumları da incelenecek, sonuçta bir bütün olarak Kemah ve çevresinin jeomorfolojik karakteri ortaya konmuş olacaktır. Bu çalışmalardaki amacımız tarihi, kültürel ve arkeolojik mirasların belgelendiği ve korunduğu gibi, aslında jeolojik, jeomorfolojik ve paleontolojik mirasların da belgelenmesi ve korunması gerektiğidir.

5. SUMMARY

Folded structures are one of the remarkable and special subjects of structural geology and geomorphology. Folds are visually attractive structures that can form in any rocky and tectonic environment and depth. Therefore, they have been noticed and evoked admiration before the emergence of geology and geomorphology. Leonardo da Vinci and Nicholas Steno discussed these structures centuries ago. The modern and scientific fold theory today emerged after the 1950s. Folds are important structures that reveal the history of regional deformation. The geological and geomorphological diversity of Turkey reveals examples of folded structures in many areas. However, there are a limited number of regions in our country where folds appear as very distinctive and characteristic structures in a relatively narrow area.

Anatolia, which is located within the Alpine Fold System as a whole, is a place where the most beautiful examples of fold structures are observed. Our study area is located within the Munzur mountain range, which forms the inner extensions of the Taurus Orogenic Belt included in the Alpine Fold System. The region was deemed suitable for the study as it is an exemplary study area. In general, in the study area where Tertiary aged units and sometimes Plio-Quaternary and Quaternary aged units are located, these units show abnormal distribution due to young tectonic movements. A structure that can set an example of Jura folds has emerged with the development of the river system in the region.

The present study describes the formation and morphological features of the structure, which characterizes the morphology of the region and forms a typical example of fold area. The study area creates a remarkable and special structure with its fossil presence. It is also possible to clearly observe the sedimentary layers, which ensure that the fossils are preserved until today.

Yoğurtdağı (Mount Yogurt) is located within the borders of Erzincan province, Kemah district, Gökaynak village, located in the Upper Euphrates Section of the Eastern Anatolia Region. The area where the structure is located is within the western extensions of the Munzur Mountains. The area specified as Yoğurtdağı on the topographic map is geographically located between $38^{\circ}51' - 39^{\circ}03'$ east meridians and $39^{\circ}33' - 39^{\circ}39'$ northern parallels.

Munzur Mountains are included in the Tauride Orogenic Belt. The study area is defined as the Kemah Formation between Karadağ Mountains in the north, consisting of serpentines in general, and Munzur Mountains, a limestone formation in the south. Kemah Formation consists of conglomerate, sandstone, siltstone, mudstone, and mainly limestone. The Kemah Formation

(Miocene) crops out along the Euphrates River to the north and east of Kemah town center. Limestones have abundant microfossils, shells, and brittle structures. They include pelecypod, gastropod, echinite and coral macrofossils. Microfacial features and fossil content of the Kemah Formation indicate a rather shallow and warm tidal environment.

The geological, geomorphological, and tectonic development process of the Munzur Mountains, in which Yoğurtdağı is located, played the biggest role in the development of a folded structure in the region. Therefore, it is very important to explain the main morphological and tectonic evolution of the Munzur Mountains. Munzur Mountains and its surroundings have been the scene of great tectonic movements throughout geological periods. Therefore, it is one of the most geologically complex regions of Turkey. The region has got this complex structure during different ocean spreading and regression periods, which lasted from the beginning of the Mesozoic to the middle of the Tertiary.

At first view, the study area draws attention with its stratified structures and the morphological formations developed on these structures. In general terms, the study area and its surroundings, which are geomorphologically on the Munzur mountainous mass, are located within the drainage area of the Euphrates River and its branches. The region where Yoğurtdağı is located is within the boundaries of Kemah district, surrounded by the defined area. The anticline-syncline structure, which is an extension of Yoğurtdağı (1990 m) where the transmitter stations are also located, is a part of the fold system in the region, in the northwest of the district. Considering the overall formation, it can be clearly observed that Yoğurtdağı has an anticline-synclinal structure. However, while the western flank of Yoğurtdağı should have a syncline appearance, a structure that can also be called relief inversion is conspicuous. In this case, considering the extension direction of the layers, it was determined that the structure did not have the perched syncline characteristics, although it was thought that the structure was syncline in character but gained a perched syncline structure during the erosion process. Therefore, it was concluded that the site is an extension of interconnected fold structures. The region where Yoğurtdağı is located draws attention with its different relief features, but the main relief is the folded structure. The traces of the curved structure are clearly visible throughout the study area. In the immediate vicinity of Yoğurtdağı, indistinct fold traces and Kirgıbayır structures due to severe erosion form the general topography of the area. The effect of tectonic activity is very important in the formation of the Yoğurtdağı fold structure, as in the whole area. The folded structure of the study area generally developed in accordance with the Jura fold structure of the region. Undoubtedly, anticlines and synclines

preserved their original structures before the site was severely eroded. However, the erosion activity accelerated in the region, as the tectonic activity slowed down in the later stages of development. Yoğurtdağı gained its characteristic structure because of these erosion processes. A concave folded layer forms the highest point of the region. This layer is thought to be at the top with the disappearance of the other layers above because of wear.

It can be said that the formation gained its main structure in the Pluvial period that is known to be an extremely rainy era. So much so that the streams fed by precipitation during this period must have been strong enough to erode the existing anticline structure. It is possible that the rivers emplaced on the anticline increased their strength by taking tributaries on the syncline slope and accelerated the erosion time of the anticline and thus, because the syncline eroded much more slowly, it remained higher than the neighboring anticline.

Depending on the lithological structure, karstic structures developed on limestones and calcareous rocks can also be seen in the immediate vicinity of Yoğurtdağı. These shapes are common, especially in the form of micro and macro lapia. In addition, traces of melting are frequently seen on limestones and calcareous rocks.

Yoğurtdağı folded structure, which was developed in accordance with the general folded structure of the region and changed under the influence of tectonic and climatic processes, presents an example of the Jura folds in the region with the erosion effect of the rivers. Therefore, the region is considered worthy of investigation. This is a pioneering study for other works planned to be done in this field. In connection with the findings obtained, other morphological formations of the area will also be examined and as a result, the geomorphological character of Kemah and its surroundings will be revealed. The study aims to raise awareness for the documentation and protection of geological, geomorphological, and paleontological formations as well as historical, cultural, and archaeological heritages.

6. KAYNAKLAR

- Akkan, E. (1964). *Erzincan Ovası ve çevresinin jeomorfolojisi* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 153, s: 4-11, Ankara.
- Aktimur, H. T., Yurdakul, M. E., Tekirli, M. E., Keçer, M., Sönmez, M., Potoğlu, S., Teoman, Ş., Ateş, Ş. & Öztürk, V. (1988). *Erzincan ve Çevresinin Arazi Kullanım Potansiyeli, Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.*
- Aktimur, H. T., Tekirli, M. E. & Yurdakul, M. E. (1990). *Sivas-Erzincan Tersiyer Havzası'nın jeolojisi, MTA Dergisi, Sayı: 111, Ankara.*

- Aktimur, H. T., Turşucu, A., Mutlu, G., Yurdakul, M. E., Sariaslan, M., Keçer, M., Ölçer, S., Aktimur, S. & Yıldırım, T. (1995). Erzincan Dolayı'nın jeolojisi, *MTA Genel Müdürlüğü, Rapor No: 9792, Ankara*.
- Arni, P. (1939). Geologische Aufnahmen Zwischen Fırat und Çaltısu: *M.T.A. rapor No:901, Ankara (yayınlanmamış)*.
- Barka, A. & Gülen, L. (1989). Erzincan Havzası'nın karmaşık evrimi, *Journal of Structural Geology, V:11, No:3, PP. 275-283*.
- Başbüyük, A. (2004). Doğal süreçlerin ortaya çıkardığı tarihin önemli bir stratejik noktası: Kemah (Erzincan) kalesi, *Doğu Coğrafya Dergisi, cilt.9, ss.353-368, Erzurum*.
- Başbüyük, A. (2004). *Kemah ilçesinin coğrafyası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Baykal, F. (1953). Çimen ve Munzur dağları mıntikasında jeolojik etütler, *MTA Rapor No: 2058, Ankara*.
- Bergougnan, H. (1975). Doğu Anadolu'da Avrupa ve Arabistan bloklarının çarpışması: (çev.O.Yılmaz), *Yerbilimleri, 1,31-41*.
- Bergougnan, H. (1987). Etudes geologiques dans L'est Anatolien, *Mem.des Sci.de la Terre, Université Pierre et Marie Curie, These de Doctor at d'etat, 86-33, Paris*.
- Çelik Ö. F., Chiaradia M., Marzoli A., Billor Z. & Marschik R. (2012). İzmir-Ankara-Erzincan okyanusu içinde Jura sürecinde okyanusal kabuk oluşumu ve başkalaşım olayları: Eldivan (Çankırı) bölgesinden bir örnek, *65.Türkiye Jeoloji Kurultayı 2-6 Nisan, Ankara*.
- Erinç, S. (2002). *Jeomorfoloji I*, DER Yayınevi, Yayın No: 284, (Güncelleştirilenler Ahmet Ertek-Cem Güneysu, s: 505-506, İstanbul.
- Gedik, A. (2008). Kemah-Erzincan-Çayırılı yöresi tersiyer birimlerinin jeolojisi ve petrol kaynak kaya özellikleri, *MTA Dergisi, 137, 1-26, Ankara*.
- Haakon, F. (2019). *Yapısal jeoloji*, Çeviren: Kamil Kayabalı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Ketin, İ. (1945). 64/3 Paftası ile 63/1 paftası üzerinde Ovacık bölgesine ait jeolojik rapor: *M.T.A. Rapor No:1628 Ankara*.
- Ketin, İ. (1959). Türkiye'nin orojenik gelişmesi, *MTA Dergisi, Sayı:53, Ankara*.
- Koçyiğit, A. (1990). Üç kenet kuşağının Erzincan batısındaki (KD Türkiye) yapısal ilişkileri: Karakaya, İç Toros ve Erzincan kenetleri, *Türkiye 8. Petrol Kongresi Bildiriler Kitabı, Jeoloji, S: 152-160, Ankara*.
- Kozlu, H., Günay, Y., Dercourt, J., Cross, P. & Bellier, J.P. (1990). Doğu Toros bölgesinde Neo-Tetis'in konumu, *Türkiye 8. Petrol Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara, 387-402*.
- Kurtman, F. (1961). Munzurlarda Kemah ve Ovacık bölgelerine ait petrol istikşaf etüdü, *M.T.A. Rapor No: 22, Ankara*.
- Lutgens, K.F. & Tarbuck, E. J. (1995). *Essentials of geology/Genel jeoloji temel ilkeleri*, Çev. Cahit Helvacı (2014), Nobel Yayınları, s:418, Ankara.
- Michard, A., Ibouh, H. & Charriere, A. (2011). Syncline-topped anticlinal ridges from the High Atlas: a Moroccan conundrum, and inspiring structures from the Syrian Arc, *Israel, Terra Nova, 23, 314-323, doi: 10.1111/j.1365-3121.2011.01016.x*

- Nebert, K. (1955). Munzur Dağı'nın jeolojisi, *M.T.A. Rapor No: 2513, Ankara*.
- Okşar, N., Oralı, S. & Bulut, Y. (1991). Kemah (Erzincan) ve dolaylı Tersiyer havzasının jeoloji ve kömür olanakları raporu, *Maden Etüt ve Arama Dairesi Başkanlığı, Rapor No: 9160, Ankara*. Özer, E., (1992), Munzur Dağları'nın jeolojisi ve Tektonik özellikleri, *KTÜ Fen Bilimleri Ens. Doktora Tezi, Trabzon*.
- Özer, E. (1994). Munzur Dağlarının (Kemah-İlç-Erzincan) stratigrafisi, *Türkiye Jeoloji Bülteni, C. 37, Sayı 2, 53-64, Ankara*.
- Özgen, N., Tonbul, S. & Karadoğan, S., (2005). Siirt ve yakın çevresinde jura tipi kıvrımlı yapı reliefi, *Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı, 29-30 Eylül, s: 631-630, İstanbul*.
- Özgül, N. (1981). Munzur Dağları'nın jeolojisi, *MTA Rapor No: 6722, S:136, Ankara*.
- Özgül, N. & Turşucu, A. (1984). Stratigraphy of the Mesozoic carbonate sequence of the Munzur mountains (Eastern Taurides): In: Tekeli, O. and Göncüoğlu, M.C. (eds), *Geology of the Taurus Belt, 173-181, Ankara*.
- Ricou, L.E. (1981). Toroslar'ın Helenidler ve Zagridler Arasındaki Yapısal Rolü: *T.J.K. Bülteni, 23, 101-118, Ankara*.
- Ricou, L.E., Marcoux, J. & Whitechurch, H. (1984). The Mesozoic organization of the Taurides: One or several Ocean basins: In: Robertson, A.H.F. and Dixon, J.E. (eds.), *Geological Evolution of the Eastern Mediterranean, 349-359*.
- Salomon Calvi, W. (1940). Erzincan yer sarsıntuları, *MTA Dergisi 1/18, Ankara*.
- Stchepinsky, V. (1941). Erzincan mıntikasının jeolojisi ve maden zenginlikleri, *MTA Yayınları, Seri: C, No: 2, Ankara*.
- Şahin, M. B. (2012). Dağlardan denizlere temel jeoloji bilgileri, *Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, s:210-211, Ankara*.
- Şengör, A.M.C. & Yılmaz, Y. (1981). Türkiye'de Tetis'in evrimi, Levha Tektoniği Açısından bir yaklaşım, *T.J.K. Yerbilimleri özel dizisi, 1, Ankara*.
- Tatar, Y. (1978). Kuzey Anadolu fay Zonu'nun Erzincan-Refahiye arasındaki bölümü üzerindeki tektonik incelemeler, *Yerbilimleri Dergisi, C:4, No:1-2, S:201-236, Ankara*.
- Tüysüz, O. (1993). Erzincan civarının jeolojisi ve tektonik evrimi, 2. *Ulusal Deprem Sempozyumu, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Deprem Mühendisliği Türkiye Milli Komitesi, İTÜ Yapı ve Deprem Uygulama Araştırma Merkezi, s: 271-280, İstanbul*.
- Whitechurch, H., Juteau, T. & Montigny, R. (1984). Role of the Eastern Mediterranean ophiolites (Turkey, Syria, Cyprus) in the History of the Neo-tethys: In: Robertson, A.H.F. and Dixon, J.E. (eds). *Geological Evolution of the Eastern Mediterranean, 301-318*.
- Yalçınlar, İ. (1996). *Strüktürel jeomorfoloji, Cilt:1, s:398-399, Öz Eğitim Basım Yayın, Konya*.
- Yazgan, E. (1983). A geotraverse between the Arabian platform and the Munzur nappes: Int. Symp. Geol. Taurus belt, 26-29 September, *Guide Book, Ankara*.
- Yılmaz, A. (1985). Yukarı Kelkit Çayı ile Munzur Dağları arasının temel Jeoloji özellikleri ve yapısal evrimi, *T.J.K. Bülteni, 28/2, 79/92*.

Yılmaz, C. (1991). Munzur Kireçtaşı'nın çökelme koşulları ve mikrofasiyes özellikleri, *K.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora tezi, Trabzon.*

Yusufoğlu, H. (2011). 1:100000 ölçekli Türkiye jeoloji haritaları, Divriği İ41 paftası, no:155, *Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.*

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 26.07.2022

Kabul Tarihi: 13.12.2022

THE BASIS OF FORMALISM AND ITS LIMITATIONS

Formalizm'in Temelleri ve Sınırlılıkları

Aydın GÖRMEZ

Doc. Dr.; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
aydingormez@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7148-9630

Suphiye Görkem BEYOĞLU

Postgraduate St.; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
beyoglug@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9899-1572

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

Many opinions have been discussed about the place of literature in society so far. The overwhelming majority is of the opinion that literature is a mirror of society. On the other hand, Formalism, as a literary theory, argues that the purpose of literature is literariness. Therefore, it is accepted as a rebellion against the understanding of literature dating back to the 1900s. Instead, it is suggested that a literary work should be studied as text-oriented. Furthermore, Formalists argue that the language of the work should be examined in terms of its literary elements, that is, intrinsic rather than extrinsic. That is the reason why they are criticised by other literary critics focusing on biographical, sociological, psychological, religious or historical issues. Their approach draws on those of Ferdinand de Saussure. Combining the views of many theorists, they make text-oriented literary studies. Formalism is often confused with official or legal correspondence. The reason why formalist criticism is associated with official and legal correspondence is linguistics. However, etymologically, Formalism is a word that is not related to formality but form. Formalism is considered a rebellion against the literary understanding of the period in which it was born. Besides, Formalism has different dimensions. Formalism is a criticism applied with varying techniques in both poetry and prose. This study seeks to answer such questions as what formalist criticism is, how it is applied to poetry and prose, and criticism made for and against it. At the end of the study, one is expected to have a reader-level knowledge of Formalist criticism.

Keywords: Criticism, Syuzhet, Fabula, Rhyme, Form

Öz

Edebiyatın toplumdaki yeri hakkında günümüze kadar pek çok görüş paylaşılmıştır. Bu görüşlerin büyük bir kısmı edebiyatın toplumun aynası olduğu yönündedir. Biçimci edebiyat akımı ise edebiyatın amacının edebîlik olduğunu savunur. 1900'lü yıllara dayanan edebiyat anlayışına karşı bir isyan olarak kabul edilir. Bunun yerine edebî eserin metin odaklı olarak incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca Biçimciler, eserin dilinin sosyolojik, psikolojik, dini, ekonomik gibi

alanların gözden geçirilmesinden ziyade edebî unsurları açısından incelenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Kendilerinden önceki ve sonraki akademik teoriler tarafından bu konularda eleştirilmiştir. Dile yaklaşımları Saussure'e dayanmaktadır. Birçok teorisyenin görüşlerini birleştirerek metin odaklı edebî çalışmalar yapmışlardır. Biçimcilik genellikle resmi veya yasal yazışmalarla karıştırılır. Biçimci eleştirinin resmi ve hukuki yazışmalarla ilişkilendirilmesinin nedeni dilbilimdir. Ancak etimolojik olarak formalizm, formalite ile değil, form ile ilgili bir kelimedir. Bu bağlamda dönemin edebî anlayışına bir başkaldırı olarak değerlendirilen Biçimciliği incelemek değerlidir. Ayrıca formalizmin farklı boyutları vardır. Biçimcilik, hem şiirde hem de nesirde farklı tekniklerle uygulanan bir eleştiridir. Bu çalışma, biçimci eleştirinin ne olduğu, şiir ve düzyazıya nasıl uygulandığı ve kimlerin eleştirdiği gibi sorulara yanıt aramaktadır. Çalışmanın sonunda, Biçimci eleştiri hakkında okuyucu düzeyinde bilgi sahibi olunması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Eleştiri, Syuzhet, Fabula, Uyak, Biçim

1. INTRODUCTION

According to the Reflection theory, known since Plato, in 19th-century literary criticism, literature has a definition of a social phenomenon that reflects society. It is an academic tool that reflects culture and realities (Moran, 1999, pp. 18-19). With the turn of the 20th century, it abandoned its task of reflection and turned into a kind of literary milieu where linguistics is reflected. The thoughtful writer has already started to come to the fore. However, literature is a tool that directs social life by reflecting the social and economic conditions of the period, which serves as a mirror between society and the individual, both from the perspective of the author and the reader. Literature started with religious works and has developed into fictional works. In time, such genres as prose, poetry, and drama were added into literature as types. It would not be wrong to claim that literature has developed in parallel with social and economic conditions. Literary works until the 20th century were analysed in two parts. The environment of the work before it was written in the background of the author, by whom, in which direction the work was written, and its effects on the work. The second part is the environment where the work meets with the reader after it is written. This part is evaluated according to the reader's social, literary personality, and educational level. To a large extent, the interaction between the second part of the work and the reader is in the foreground. In the 20th century, the belief that it is necessary to evaluate literature with its own rules emerged with the beginning of Formalist criticism. Formalism as a school of criticism may be defined as a way of understanding art or literature primarily through its techniques rather than as a mere vehicle for personal expression

or moral and political doctrines (Drabble, 2000, p. 374).

The first problem that stands out in Formalism is the relationship between form and content. The relationship between form and content has always been an essential dilemma in literature and philosophy. It dates back to Hegel's philosophy. Hegel defines philosophy as two aspects of a dialectical whole, not separate form and content. While content expresses existence, form is described as self-reflection. It is argued that the distinction between form and content is not absolute (Chan, 2019, pp. 77-80). Formalists have pointed out that it is necessary to focus on textuality by getting rid of the social message orientation of the literati and the metaphysical bias of the symbolists (Babak, 2019, p. 42). They reject the duty of literature to reflect the problems of society. Rather than society's problems, the Formalists attempted to solve the fundamental problems of literature in close alliance with linguistics and semiotics. Formalism has a close relationship with linguistics (Arıkan, 2008, pp. 418-419). For Jakobson, the central problem is not the interaction between the percipient subject and the object perceived but the relationship between the "sign" and the "referent," not the reader's attitude toward reality but the writer's attitude toward language (Erlich, *Russian Formalism*, 1973, p. 630). Literary work should be considered a text before reflecting on society's problems. It should be examined with the existing ones in the text. The author himself should not search for the work.

First, the fundamental understanding of Formalism and the concepts of *Syuzhet* and *Fabula* will be examined with an example. Then, in the second part, the criticisms that can be made against Formalism will be mentioned. At the end of this study, it is aimed that the reader will have basic information about Formalism and possible criticisms made about Formalism.

2. FORMALISM

Russian Formalism emerged in Russia and Poland in the 1910s as a literary movement and a school of literary theory. In Russia, it was started and developed by linguists such as Roman Jakobson, Grigory Vinokur, and Petr Bogatyrev, and literary scholars Osip Brik, Boris Eichenbaum, and Viktor Shklovsky from Moscow University. Formalism emerged from the discussions between OPOJAZ (Society For the Study of Poetic Language) in Saint Petersburg and the Linguistic Department of Moscow. The members of OPOJAZ are Victor Shklovsky, Boris Eichenbaum, Osib Brik and Yuri Tynianov. Roman Jakobson was the head of the Moscow Linguistic

Department. In Poland, it dates back to the years between 1911 and 1914. The first literary works of Kazimierz Wóycicki, the founder of Polish Formalism, are accepted as the beginning of formalist ideas in Poland. However, despite Wóycicki's work in the 1910s, Formalism in Poland took a concrete form in the mid-1930s (Garson, 1970, p. 412).

There is no common culture or source that directly affects the Formalists. It is a text-oriented synthesis of views dating back to the 1900s. According to Ingarden at the Tatarakiewica's and Pole's Conscious, Content is everything that is expressed in the work. On the other hand, form is the ways and methods of expression in creation. The form is the way content is described (Dziemidok, 1993, p. 186). Although the Russian Formalists in the 1900s argued that the form was more valuable than the content, Aristotle, in his Poetics written in the 1700s, attributes the poem's success not to the subject but to the way the matter is handled.

If a poet arranges the tirades denoting the characters, one after the other, in a linguistic expression and thoughts appropriate to them, he will not have fulfilled the duty we set before the tragedy. A tragedy that is weak in terms of all these elements but has a story (mythos) and is based on the [appropriate and natural] connection of events is a far superior tragedy to the other. (Aristoteles, 1993, pp. 24-25)

As stated above, it emphasises the elements of language use and the inner harmony of the works. According to Saussure, language should be studied simultaneously from the examples available at the time. Saussure, who thinks that language is a system, emphasised that it is unnecessary to know the past to understand and solve this system. The important thing is to reveal the bond between the elements that make up the system (Saussure, 1998, p. 54). Jameson states that “as with Saussurean Linguists, the first movements of the Russian Formalists (...) were aimed at liberating the literary system from other non-essential external systems” (Jameson, 2002, pp. 49-50). The “external systems” mentioned here are fields outside literature, such as History, Psychology, and Philosophy. It is the outside world of the literary work. Saussure's advocacy of synchronicity to look at language and the Formalists' defence that while reviewing a literary work, it is necessary to investigate the work independently from the outside world arises from the same view. Russian Formalists adapted what Saussure did in linguistics to literature. (Yaprak, 2018, p. 9)

Russian Formalists rejected many nineteenth-century assumptions of textual analysis, especially the belief that a work of literature was the expression of the author's worldview and their dismissal of psychological

and biographical criticism as irrelevant to interpretation (Tutaş, 2015, p. 8). Instead, the Russian formalists emphasised that literature study should be based on a text-oriented method separate from other studies. In the 19th century, literary review and criticism were not directed at work. Instead, it took art as the expression of emotion, put the artist in the centre, and turned to History, Sociology, and Politics to explain literature by telling that it reflects the non-art world.

Formalist Literature does not have an interdisciplinary didactic mission. The important thing is the form, not the subject. For Clive Bell, the creator of the concept of "the aesthetic part of Formalism is only its standard features" (Barret, 2003, p. 188). On the other hand, formalists favoured moving from the work, and firstly, they sought an answer to the question of what literary is one of the standard features that distinguish a literary work from other works. What they do can be described as the "destruction of the habit."

For Formalists, the author's attitude toward reality is not necessary. Instead, his attitude towards language is essential. The materials of the work are the literary text's feelings and thoughts. Formalists focus only on the formal qualities of literature because they are the only ones providing the literature. For them, the purpose of literary work is not to reflect reality but to make it perceived differently. This understanding, in a way, reminds us of the concept of "alienation/defamiliarisation" that Brecht introduced later. For Roman Jakobson, this subject is handled best by distinguishing the aesthetic function of language from its other functions.

The main view of the Formalists is based on Mallarme's famous idea that poetry is written with words, not ideas. Formalism focused on poetry in its early periods. In later periods, they started to examine other literary works. Just as the poet's power to break habit stems from its linguistic arrangement, not from the fact that it refers to something outside itself, the novel's power to break habit stems not from its reflection on life but from its pure literary arrangement. Literariness arises from the strange structure of the use of language. Still, the text of a novel speech is not a feature that gives it literariness, so the opposition that prevails this time is not between the functional language/poetic language but between Syuzhet and Fabula (Moran, 1999, p. 177). The author changes the order of events according to real life and places the events in an order that does not fit the energy flow. It transforms the chronological sequence of events into a plot by changing the chronology. Thus, he breaks the habit. The author does not have to change the chronology. It can continue the chronology. However, the time of the

narrative will be affected. The author will not only describe some events, but he will describe some events in detail. Even if the chronological order is the same, it will be given with missing and redundancy in work. The perspective intended for the reader to use given in Syuzhet. From which point of view the reader will read the work is predetermined. The reader is not allowed to contribute. Syuzhet is used in the sense of plot, which is the sequence of events in the order and form presented by the author in the text. Fabula can also be translated as a "story" (Yaprak, 2018, pp. 32-35). Fabula is events that develop in parallel with real life. It is chronological. It would be correct to logically analogy between birth, life, and death. In this context, "story" does not refer to a type of narrative but to how the author's events are arranged to what they should follow in real life.

After reading the novel, the reader can set up this order himself if he wishes. Among the contributions of Formalists to Literary Theory, this distinction between Syuzhet and Fabula has been among the most influential. Formalists did not look at historical, social, and economic reasons while explaining the reasons for the emergence of new movements, styles, and forms. Instead, they resolved the problem for legal reasons. For prose, Formalism also tries to analyse structurally such textual elements as characters in a plot, which older schools traditionally explain on a merely thematic level (Klarer, 2004, p. 4). When the text is analysed from a formalist point of view, it is not seeking an answer to the question "What". Instead, it is seeking an answer to the question of "How" The literary value of the text is directly proportional to how the content is added to the format rather than the content. In this context, how the concepts of Fabula, Syuzhet, and Alienation have been applied plays an essential role in revealing the value of the texts examined with a Formalist perspective (Sherwood, 1973, p. 39).

The following is an example of Fabula and Syuzhet with a story from Refik Halid Karay's *Yatik Emine*:

He discharges early from the military as a veteran. When he returns home, his family, friends, and relatives proudly greet him as a hero. He will continue his life with one leg. The pride of being a veteran can keep his psychology intact for a year. It is so hard adjusting to his one-legged life. At the end of a year, he still could not get used to his new life as a civilian and one leg. The veteran's salary is not enough for him, and he wants to work. Sitting all the time for someone working since primary school has been difficult financially and morally. He begins to have psychological problems. He is constantly in conflict with his environment. He gets along with all his friends. They fight with his fiancée, who is preparing for the

wedding, and they break up. Ultimately, he pushes everyone he loves away from himself and continues to live alone. His loneliness only makes him worse. He has schizophrenia and is no longer connected. Finally, one day he goes insane. He commits suicide by shooting himself with a gun at home. (Karay, 2016, p. 1-197)

When the novel is summarised to someone, it is told in the above order. Fabula is a sequence of events in real life. However, the author's way of telling this story does not have to be in this order. The author can start the story by describing the event that he became a veteran at home and can go back and continue with sections from his military life first and then from his civilian life. There is no monotonous, chronological obligation to tell, which is Syuzhet.

One of the most important literary devices that the formalists deal with is the device of "defamiliarisation" (ostranenie) that Shklovsky describes in "Iskusstvo kak priem" (original title)

The purpose of art is to impart the sensation of things as they are perceived and not as they are known. The technique of art is to make objects 'unfamiliar,' to make forms difficult to increase the difficulty and length of perception because the process of perception is an aesthetic end in itself and must be prolonged. (Shklovsky & Sher, 1991, p. 6)

Defamiliarisation means people experience the ordinary through artistic language every day. The artist changes the routine and anticipated form of perception and reveals the world as a work. This literary device emphasises the distinction between literary language and everyday language. It is a complex mosaic because it is a field of criticism that analyses the work by dividing it into many literary pieces. It deals with the structure of the work. It is broad to deal with every piece that composes the work but narrow to analyse those pieces without adding the writer or the reader.

On the topic of the poem, in contrast to traditional, extrinsic methodologies, Russian formalism privileges phonetic structures, rhythm, rhyme, meter, and sound as independent, meaningful elements of literary discourse (Klarer, 2004, p. 79-82). Expressions in daily language, daily conversations, and presentations in poetic language, terms in lines of a poem may be similar. However, according to Formalist critics, phrases in the language of poetry should be looked at only based on poetry. Its literariness should be revealed by examining it with literary techniques, similes, and repetitions, contrary to the ordinary world. In a formalist study of poetry, it will be correct to mention that pure poetry is being studied. "Defamiliarization" is used to eliminate daily language, destroy everyday

perceptions, and break the usual meaning. Below is a short example of the analysis of a poem from a formalist perspective: Robert Frost's "The Road Not Taken"

Two roads diverged in a yellow *wood* (A)
And sorry I could not travel *both* (B)
And be one traveller, long I *stood* (A)
And looked down one as far as I *could* (A)
To where it bent in the under*growth* (B)

There is various assonance which is the repetition of vowel sounds in the poem. The "Road Not Taken" uses assonance such as "o" and "ö". It can be seen assonance "o" in the words "two", "wood", "stood", "looked", and "took" means that the speaker sees the two roads in the wood and he stands to look, which is the road that he should choose. Next is the "ö" sound in the words "sorry", "not", "both", "for", "morning", "no", and "trodden" it means that the speaker emphasises that he cannot choose both roads and finally he choose one of the roads that person is rarely passing there.

As to the limitations of Formalist Reading, formalists have often been criticised for being incomprehensible. Boris Eichenbaum mentions that representatives of the formal method were frequently accused by various groups of their lack of clarity or the inadequacy of their principles —for indifference to general questions of aesthetics, sociology, psychology, and so on (Eikhenbaum, 1926, p. 2). Criticisms of the Formalist Theory are generally within this framework. This deficiency is included in the descriptions, side areas used, and social issues. What is Formalism's fundamental research question on literary work? The explanations given to this question are insufficient and confusing. According to Roman Jakobson, the aim of literary science is not literature; it is literate (Rifat, 1998, p. 292). While the Formalists defended that the focus of literature was on the literary, their desire to make it independent from other sciences was perceived as isolating literature. Because they wanted to make literature a single-disciplinary approach, they were criticised for being indifferent to local problems such as psychology, History, Sociology, Aesthetics, and Philosophy. Because critics accept that Literature has always been involved not only with artistic values but also with other value systems, which it would fight or uphold, develop, or transform. It is one of the reasons why people have always needed literature (Dziemidok, 1993. p. 191). According to Formalists, literary studies do not have to be based on sociological foundations. According to them, it should be based on literary and linguistic studies. It is necessary to set aside mechanised and obsolete terminologies.

Formalists describe theories as mechanised and outdated other theories existed before and after Formalism. If literature mentions people, it is an unusual approach to ignore the period's social, economic, and political atmosphere while examining the literary work. Formalists declare that it is not necessarily deal with social events. While analysing the work, they are not to mention the effect of an economic crisis that existed at that time, or it is not to note a trauma experienced by the author while constructing the work that has received criticism in this context. This situation draws criticism.

The criticisms levelled at the formalists are generally that the formalists break away from the essence of literature. In the process, from the first oral and written works of literature to contemporary literature, writers have used literature as a tool to represent society. The first literary works in which the foundation of civilisation was based on religion were religious books and hymns. The Old English period was based on faith. Caedmon's Hymn is a good example. The rise of romanticism can be seen as literature's reaction to the Industrial Revolution. Fleeing from smashing modernity and the rise of technology, factories, and cities, the Romantics focused on nature, rural life, and subjectivity (Zuhurudeen, 2013, p. 1-4). It was the main subject of literary works for that period. It can be reproduced with examples, but that is the problem. Literature is fed by society, and literature is produced and understood with an interdisciplinary approach. They argued that these disciplines should be used to analyse and understand the works containing disciplines such as Psychology, Sociology, and History. Boris E. mentions in the essay on the Theory of the Formalist Method, Without reference to Socioaesthetic premises, it raises questions about the idea of artistic form and its evolution (Eikhenbaum, 1926, p. 2). "With accelerating frequency, legal decisions and theories are condemned as "formalist" or "formalistic" ... use of the word in the same meaning in Law and Literature "formal" seems almost a linguistic error" (Schauer, 1988, p. 510).

The confusion of legal correspondence with Formalism in Literature is since the principles of the Formalists are not clear enough. Due to the misunderstanding of the definition of Formalism, Formalism and legal writings are seen as equivalent. However, this is a wrong decision. Formalism does not include emotions, economics, or religion but does not advocate formality. Legal decisions are "official," not formalist. The criticisms made because the form is used in narrow meanings are not enough to express the inadequacy of the theory alone. Contrary to critics, Formalists emphasise that "In this sense, we talk not about the form of an artwork, but

about an artwork as an artistic form” (Dziemidok, 1993, p. 186). Marxists inform literature as a tool used to achieve their goals. These goals point to a social phenomenon. According to Marxists, Formalists criticise only for analysing literary work and not doing anything else about literature (Babak, 2019, pp. 41-53).

Some theoreticians postulated that an artwork should be an open structure, each time co-created by the audience in the process of reception [...]” (Dziemidok, 1993, p. 191). It is not wrong to say that Roland Barthes’ article “The Death of the Author” supports this view of theorists. According to them, the work begins with the death of the author. All possible meanings and messages from the work are born in the reader's mind. Beyond Formalism, the search for meaning in art comes to the fore. However, in the broadest sense, formalist criticism is a “Text oriented approach” (Sulistyorini, 2007, p. 2). It focuses on the artwork by ignoring the author and reader's background information and historical, political, and social context. From a more detailed point of view: Formalism looks for the aesthetic value of a text in its power as a conveyer of meaning; it deals with the text's power, like narrative techniques, irony, ambiguity, symbolism, and reflections on characters. However, one of the Anti-formalists, Karol Irzykowski thinks that, of the opinion that, in evaluating a work of art, we not only are allowed to but also should take into consideration not only the formal properties of a work of art but also such elements as the ideas contained in the work, emotional expressiveness, the fidelity to the represented external reality (in the case of figurative art), the depth of insight into, and analysis of, the moral and psychological problems of man ” (Dziemidok, 1993, p. 187). In the reception and evaluation of an artwork, we are unable, and we do not need to, limit ourselves to the appreciation of its formal properties; of interest are also its possible cognitive and moral merits. “Are we to assume that all forms of art exist only to “bare their own devices,” only to give us the spectacle of the creation of art itself, the transformation of objects into art, they are being made art? or we to assume some more metaphysical “making” activity?” (Jameson, 1974, p. 79).

Since the content's social, economic, and biographical components are not included in Formalism, it is clear that the technique is used. Eichenbaum criticises the idea that “technique” is the most crucial element that makes up the work of art. According to him, it is not accepted the claim that the primary purpose of the artwork is to “show the expression of technique.” Apart from the formalists, the critics, who defend that the content combines with many disciplines such as sociology and history,

cannot be expected to accept that the essential element is “technique”. It has been a matter of criticism that formalist critics assume Formalism above other literary criticisms. It will be correct to mention that the birth of each academic period emerged as a criticism of the previous period. The Formalist Literary Theory also emerged from the opposition to the last period, Social, religious, emotional, economic, historical, etc., sub-fields to be included in literary criticism. For this reason, it should be considered normal for them to see Formalism above other periods. Then the lack of explanations by the formalists is a matter of dispute. Because definitions are new terms in literature, it takes time to be understood by people, including literary critics. The Use of Formalism in poetry and prose separately has led to confusion. While focusing on formal features such as going beyond the usual meanings of words, rhythm, rhyme, and sound events in poetry, the focus is on narration with Fabula and Syuzhet in prose. This duality delayed the understanding of Formalism.

3. CONCLUSION

As a text-oriented approach, Formalism is known to be focusing on form rather than content in literary work. Formalism contributed significantly to the development of art, the defence of art’s right to autonomy and innovation, and the protection of discovery. Formalist Literary Criticism has been evaluated in terms of its formation, purpose, and missing parts in this study. The main problem of this article is that the reader has only some basic knowledge of Formalism. In this direction, a brief history of Formalism and the concepts of Fabula and Syuzhet, which are its essential elements, are explained with examples. Formalism as a literary critical theory begins with examining poetry and later prose in the 20th century with different methods. Formalism is a text-centred criticism supported by various references. It has been concluded that linguistics examines literary work based on some literary principles. It is based on the views of scientists such as Aristotle, Hegel, and Saussure. What all three scientists have in common is the emphasis on language. Therefore, language is emphasised in studying the work. Formalism is a style that advocates the belief that art is for art's sake.

Although there are many supporters of Formalism, it is also criticised as a theory seen as incomprehensible and incomplete per se. Formalists are claimed to speak up. For this reason, the opinion that it cannot gain a permanent place in literature emerges. The formal method has attracted widespread attention. It has become controversial not because of its unique methodology but because of its attitude toward understanding and

studying the technique. It is argued that literary works should be examined only in terms of literature. Some critics also criticise it for the lack of information about art history, the artist's biography or intentions, the time when the work was created, or society which are seen indispensable for the analysis. Unlike Freud's critique of Psychoanalysis, Saussure's linguistic approaches are essential to the Formalists. Formalists focus on the language of the work. They examine the literary elements objectively around the work. The "form of discourse", which originates in Aristotle's *Poetics* and *Rhetoric*, is essential for the Formalists. Aristotle, like the Formalists, emphasises how the subject is handled, not what it is handled. The harmony between the elements that make up the narrative is the point that the Formalists seek in work.

4. SUMMARY

Literature is an art that is created by society to represent society. The cultural reflections of society have been desired to be seen in literary works by all those who are interested in literature. The purpose of literature differs in terms of readers and authors. While the reader reads to understand, the author wants to be understood. This understanding remained unchanged until the 20th century. However, in the 20th century, the defenders of the Formalism movement emphasized the slogan of art for art's sake with Linguistic reasons. Russian Formalism emerged in Russia and Poland in the 1910s as a literary movement and a school of literary theory. According to the Formalists, literature does not have a purpose to reflect or represent society. Formalists felt that literature should be based on a distinctive method, distinct from other kinds of studies. They have tried to adapt the question of what is literary to literary studies. This adaptation process has been called the "habit-breaking" process by the Formalists. It is understood that Formalism is a school that teaches an objection to all manner of impertinent convention, feudalistic ritual behavior, aesthetic ornamentalism, and empty rhetorical abstraction. (Chan, 2019, p. 77) Formalism was first initiated in the genre of poetry. Later, it was adapted to prose. The work has been accepted as a world in itself, it has been requested to be accepted. Since this request was brought forward by linguists, it was brought to literature with linguistic explanations. In this study, information about Formalism is given, and what the Formalists defend has been explained. The concepts of *Fabula* and *Syuzhet*, which are the basic elements of formalist analysis, have been explained through an example. It is accepted that Formalism is tied very directly to estrangement. In *Alienation*, another Formalist element, the Formalist author open up his or her worldview by estranging the subject.

Syuzhet is used in the sense of plot. It is the plot that the author presents in the text. Fabula is accepted as a story. The story is not a type of narrative, it is a chain of events that follow the sequence in life. However, the author's way of presenting this story can not be like that at all. Fabula has been stated to be the logical ordering, while Syuzhet is the author's fictional ordering. In addition to this situation, the limitations of Formalism are discussed. Aristotle, Hegel, and Saussure were a source of inspiration for the Formalists. However, the fact that literature is closely related to society has caused academic and philosophical explanations and expectations to not be accepted enough. Formalists advocating text-centered literature were not understood by readers and critics. The reader preferred that literature exists not for art, but to represent society. For this reason, Formalism has not been a long-term criticism.

5. WORKS CITED

- Arikan, A. (2008). Formalist (Linguistic) criticism in an English language teacher education program: the reward approach. *Iranian Journal of Language Studies*, 417-430.
- Aristoteles. (1993). *Poetika*. (İ. Tunalı, Trans.) İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Babak, G. (2019). Ethical versus ideological in the literary discussions in Soviet Ukraine in the 1920S: Boris Eichenbaum in Kharkiv in 1926. *HISTORYKA. Studia Metodologiczne*, 41-53.
- Barret, T. (2003). *Sanatı eleştirmek*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Chan, R. (2019). Formalism. in C. Sorace, I. Franceschini, & N. Loubere, *Afterlives of Chinese communism: Political concepts from Mao to Xi* (pp. 77-80). Australian National University Press.
- Drabble, M. (2000). *The Oxford companion to English literature*. London: Oxford University Press.
- Dziemidok, B. (1993). Artistic formalism: Its achievements and weaknesses. *the Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 185-193.
- Eikhenbaum, B. M. (1926). The theory of the "Formal method". 1-5.
- Erlich, V. (1973). Russian formalism. *Journal of the History of Ideas*, 627-638.
- Garson, J. (1970). Literary history: Russian formalist views, 1916-1928. *Journal of the History of Ideas*, 399-412.
- Jameson, F. (1974). *The formalist projection from the prison house of Language*. Princeton: Princeton University Press.
- Jameson, F. (2002). *Dil hapishanesi Yapısalcılığın ve Rus biçimciliğinin Eleştirel öyküsü*, Çev. Mehmet H. Doğan. (M. H. Doğan, Trans.) Yapı Kredi Yayınları.
- Karay, R. H. (2016). *Memleket hikâyeleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Klarer, M. (2004). *An introduction to literary studies*. London and New York: Routledge.
- Moran, B. (1999). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İstanbul: İletişim yayıncılık.

- Rıfat, M. (1998). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları temel metinler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Saussure, F. D. (1998). *Genel dil bilim dersleri*. (B. Vardar, Trans.) İstanbul: Multilingual.
- Schauer, F. (1988). Formalism. *The Yale Law Journal*, 509-548.
- Sherwood, R. (1973). Viktor Shklovsky and the development of early formalist theory on prose literature. in S. Barn, & J. E. Bowlt, *Russian Formalism: A Collection of Articles and Texts in Translation*. New York: Barnes & Noble.
- Shklovsky, V., & Sher, B. (1991). Art as device. in V. Shklovsky, *Theory of Prose* (pp. 1-14). Kalkey Archive Press.
- Tutaş, N. (2015, March 14). *Literary theory and criticism. Russian Formalism and New Criticism*. Ankara: Ankara Üniversitesi Açık Erişim Yayınları.
- Unknown. (2016, October 12). *Thinking about Literature*. Retrieved March 27, 2022
- Yaprak, T. (2018). *Rus biçimciliğinin metin inceleme yöntemlerine göre Tanzimat romanına yönelik bir inceleme*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Zuhurudeen, M. (2013). *The industrial revolution and the romantic spirit*.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Makalenin 1. Yazarı Aydın Görmez'e teşekkürü borç bilirim.

Katkı Oranı Beyanı: Makaledeki yazıların %60'ı Doç. Dr. Aydın Görmez'e, %40'ı 2. Yazar Suphiye Görkem Beyoğlu'na aittir.

Gönderim Tarihi: 11.01.2022

Kabul Tarihi: 28.09.2022

A.E. HOUSMAN'S BIO-DRAMA(TIC) JOURNEY IN TOM STOPPARD'S *THE INVENTION OF LOVE*

Tom Stoppard'ın *Aşkın İcadı* Oyununda A.E. Housman'ın Bio-Drama(tik) Yolculuğu

Samet GÜVEN

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
sametguven@karabuk.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6883-5109

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

This study highlights the compulsive sexuality of Housman for his love towards his classmate, Jackson. The moral codes of the era enforced Housman to keep his feelings secret since Victorian society prohibited homosexual affairs. Therefore, Housman was compelled to hide his desires stemming from his desperate love. The Invention of Love turns around the ambition of Housman for his homosexual identity. At the same time, Stoppard's play is one of the best examples of bio-drama which consists of the words "biography" and "drama". In this respect, the aim of this study is to reveal how the playwright uncovers Housman's homosexual tendencies from Foucauldian perspective through bio-drama.

Keywords: Stoppard, Foucault, homosexuality, love, bio-drama.

Öz

Bu çalışma, Housman'ın sınıf arkadaşı olan Jackson'a duyduğu derin aşkından dolayı takıntılı hale gelen çarpık cinsellik dürtülerini yansıtmaktadır. Viktorya Döneminin ahlak ve toplumsal kuralları eşcinsel ilişkileri yasakladığı için, Housman duygularını bütün koşullar altında gizli tutmak zorunda kalmıştır. Bu nedenden dolayı Housman, hem cinsi olan Jackson'a karşı duymuş olduğu derin aşktan kaynaklanan arzularını gizleyerek toplum koşullarına ayak uydurmaya çalışmaktadır. Aşkın İcadı adlı bu oyun, Housman'ın eşcinsel kimliğine yönelik tutkusunun etrafında dönmektedir. Stoppard'ın bu oyunu aynı zamanda, biyografi ve drama kelimelerinden oluşan bio-dramanın en güzel örneklerinden biridir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, yazarın Housman'ın eşcinsel eğilimlerini Foucault'un bakış açısıyla birlikte bio-drama aracılığıyla nasıl ortaya çıkardığını göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Stoppard, Foucault, eşcinsellik, aşk, bio-drama.

1. INTRODUCTION

I write plays because writing a dialogue is the only respectable way of contradicting yourself. I am the kind of person who embarks on an endless leapfrog down the great moral issues. I put a position, rebut it, refute the rebuttal, and rebut the refutation. Forever, Endlessly. (qtd. in Gussow, p.3).

Tom Stoppard's life has a profound influence on his works. His

experiences as a refugee during World War II, enduring the loss of a parent, a culturally eclectic education in India and England, his career as a theatre critic, and finding his own creative voice in the chaotic decade of the 1960s have affected his works for the stage (Nadel, p.7). Tom Stoppard, also known as Thomas Straussler, was born in 1937 in Czechoslovakia. After the loss of his father, her mother married Kenneth Stoppard, a British officer who adopted him and moved them to England.

A rootless British existence, disrupting the comfortable and predictable patterns of school may have affected Stoppard's attitudes about education. Reflecting upon this period, Stoppard talks about his early life as an English schoolboy: "I was thoroughly bored by the idea of anything intellectual, Shakespeare and Dickens did nothing but bore and alienate me. I would gladly sell all my Greek and Latin classics to George's Bookshop" (Rusinko, p.2). After his completion of the most basic British scholastic conditions, Stoppard gained employment as a newspaper journalist for Bristol's *Western Daily Press*. He spent his four years at the paper developing from covering municipal meetings and bus strikes to writing regular arts features.

Graduating to the *Bristol Evening World* as a drama critic gave Stoppard the opportunity to enter the theatre community of Southwestern England. He started to produce sensational plays which are mostly about political independence, censorship, liberating tradition, and human rights. In addition to all these, it is true that he is courageous enough to cope with topics that defy established norms of the societies. As a matter of fact, the subject of his works changes from moral philosophies to metaphysics.

Stoppard has been examining man's power of self-determination and his capacity to deal with oppressive situations. This remains one of his principal themes, along with the variability of memory and the unreliability of the lessons of history. Additionally, there are generally two consistent themes in his plays. The first one is the nature of identity and the next one is the transformative power of ideas. As a person who was separated from his country, enduring the loss of a parent, Stoppard's exploration of the nature of identity has been an ongoing process. Having personally experienced the simple, and yet, the life-altering process of changing names, Stoppard has addressed this point numerous times in his works. To illustrate, changing names and roles in life is the focus of the *Real Inspector Hound* which was written in 1968. Similarly, *Rosencratz & Guildenstern Are Dead* can be given as an example since two theatre critics are pulled on stage and become differently named characters within the play (Nadel, p.201).

Moreover, Stoppard's dramas are formed in a clever way. He uses the dramatic form as well as words and language quite effectively, and therefore his plays are not only performed well but also read easily. As a matter of fact, the plays are extremely understandable. The devices Stoppard uses and the tricks he plays all serve some end in achieving the impact of his themes (McNabb, p.8). Stoppard explains how he regards the audience with his own words upon a question in his conversation with Mel Gussow. He states: "I mentally define my audience as people like the jokes I like" (p.4). This statement strongly proves that he takes the audience into consideration while writing his works, and he has a good sense of humor.

Stoppard is always unpredictable in terms of subject matter, that is, one never knows where he will alight next. With his early plays, he found an identity in the world of philosophy, then moved into areas of science. Through his characters, he offers opinions, but he leaves conclusions to his audience. Tom Stoppard is well-known for his gift to make fun of the ironies of life. In his plays, he challenges the watchers to catch up with a kind of English intellectualism which enjoys the accepted ideals from the classical world. In other words, Stoppard lets the audience see far beyond the ideal into paradox (Haill, p.5).

2. THE THEORETICAL BACKGROUND OF THE STUDY

The Invention of Love (1997) is a good example of bio-drama which consists of the words "biography" and "drama". In this play, Stoppard reflects his homosexual inclinations by constructing the work under the category of bio-drama. In this respect, the purpose of this article is to demonstrate how Stoppard succeeds in showing homosexual tendencies via bio-drama by focusing on Foucault's understanding of sexuality.

The term "bio-drama" is applicable to any theatrical activities that have at its center the people's private life known to have emerged and about whom all the action of the performance turns around. In fact, bio-drama would essentially be categorized under historical drama even though it presents a narrow and limited vision because of its emphasis on the specific person. Although it is not completely the same, bio-drama usually employs identical construction as other forms of realistic plays.

Sex has always been thought as a biological activity. People approach sex for candid emotional pleasure rather than new generation of the society. In this way, the main function of sex turns into secondary to its main aim as a medium for satisfaction has gradually expanded over the last decades, From this perspective, modern societies changed into society of sex

for Foucault. In other words, the right of sexual choice became the target of individuals. In the scope of sexuality, homosexuality should not be ignored since it is the product of sexual sensibility. In his *The History of Sexuality*, Foucault gives his detailed theory on the idea of sexuality. He states that sexuality is the result of historical power which is employed upon the body. He maintains that sex is a cultural construct:

We must not make the mistake of thinking that sex is an autonomous agency which secondarily produces manifold effects of sexuality over the entire length of its surface of contact with power. On the contrary, sex is the most speculative, most ideal most internal element in a deployment of sexuality organized by power” (p.155).

The subject of sex has always been rooted in human history. In specific cultures, individuals even refrain from talking about it since they regard it as taboo. As a matter of fact, being silent has dominated the concept of sex and folks prefer not to reveal their zeal towards sex in order not to disregard the general moral tendencies. According to Michel Foucault, "if sex is repressed, that is, condemned to prohibition, nonexistence, and silence, then the mere fact that one is speaking about it has the appearance of a deliberate transgression" (1998, p.12). The social codes restrict people's pursuit of independence and reality. In other words, homosexuality comes into existence as an inverse discussion and entails great attention to expose its legitimacy. This means that homosexuality should not be considered as an established part of knowledge instead of an invented identity for Foucault.

3. PORTRAYAL OF A.E. HOUSMAN'S LIFE IN *THE INVENTION OF LOVE*

The Invention of Love is about A.E. Housman who passed away at the age of 77, in that, it concentrates on his ultimate homosexual feelings for his school friend, Jackson. It mentions the life of poet Alfred Edward Housman as a classical scholar. This play starts with Housman's dead, standing close to the River Styx. Stoppard presents AEH at the opening of the play when he rests on the bank of the Styx staring at the approach of the ferryman: "AEH, aged seventy-seven and getting no older, wearing a buttoned-up dark suit and neat black boots" (1). Stoppard's description is indicative of Housman as a repressed man entangled in the tomb. The audiences understand later that he is just hallucinating even though he is on his deathbed.

The dream of Housman and his speech with Charon act as a frame

throughout the play which starts by bringing the audience back to his college days at the end of the 19th century. People come to the realization that Housman is deeply in love with a man named Moses Jackson. Throughout the play, Housman endures an inner fight between being truthful about his emotions towards Jackson and hiding his suffering as a homosexual man in the depth of his heart. Housman states that “I have decade-long un-requested love for Jackson” (p.7). This expression is adequate to understand that he is homosexually in love with Jackson although he just approaches Housman as a close friend.

The play consists of two acts. The first one involves a dream-like narration between Housman and his younger self. The dream turns back a few times to a bout trip which is accompanied by Housman, Jackson, and one of their friends, Pollard. The second act is about Housman’s failure of graduation exams, and he spends his time with Jackson who acts quite indifferent to his feelings. Housman is compelled to reveal his love which Jackson cannot accept and as a result, they are separated. Housman returns to his literary career as a classical scholar at Cambridge and writes a sophisticated long poem conceivably mused by his affair with Jackson. The playwright puts the life of A.E Housman at the core of his work. He focused on the life of scholarship and discovers the aspects that old writings are slanted during the times. Stoppard also searches how sexual identities are imposed on the specific individual. In the same way, Foucault highlights that “homosexuality appeared as one of the forms of sexuality when it was transposed from the practice of sodomy onto a kind of interior androgyny, a hermaphroditism of the soul” (p.43). As a matter of fact, homosexuality is simply a personal choice which reacts against the hegemony of heterogeneity since it comes into existence as a reverse context.

The playwright depicts Housman as a naïve man who has ardent love and passion for a classmate. Housman admits his real senses while he goes across the river Styx: “AEH: ... Oh, Mo! I would have died for you but I never had the luck. [...] My greatest friend and comrade Moses Jackson” (p.5). This shows that Stoppard puts the life of A.E. Housman at the core of his play. Additionally, it reveals Housman’s inner challenge of admitting to Jackson while both were students at Oxford. He senses restricted by the traditional law which refrains a man from revealing his homosexual interest to another man. Housman symbolically highlights that the same-sex appeal is denied by the male vicinity at university: “The statutes warned us against drinking, gambling, and hoop-trundling” (10). Housman feels that something is missing since hoop-trundling, inferred to be homosexual acts, is

transgressive, and hence refused. Furthermore, the play is told from Housman's point of view. It consists of his memories through the end of his life. At the beginning of the play, Stoppard states that the variety of characteristics attests to the presence of homosexuality as a probable sermon that merits a place inside society. Once Housman presents himself to Charon, Stoppard employs the impression of numerous identities to advocate approval of one's otherness:

Charon *A poet and scholar is what I was told.*

Housman *I think that must be me.*

Charon *Both of them?*

Housman *I'm afraid so.*

Charon *It sounded like two different people (p.2).*

Housman's split self equals the reason for sexual diversity which is at the core of heterosexuality. He genders his broken self, concerning his intellectual face as manly and his poetic persona as feminine (Albayrak p.132). He struggles to suppress his poetic side and presume a masculine view. Housman's scholarly personality is reliant on the assumed deficiency of his poetical identity. Stoppard dramatized the conflict between a romantic and classical sensibility with a single character. Category. In *The Invention of Love*, Stoppard describes "Housman as literally two men, played by two different actors: the old man of seventy-seven at the end of his life and the young man between the ages of eighteen and twenty-six" (Kelly, p.192). In addition to this, the affair of homosexuality and heterosexuality is intermingled as it is understood from the dialogue between Housman and Jackson:

Jackson *The girls were pretty, and the tunes, it was only the story.*

Housman *The whole thing was silly.*

Jackson *Jolly, you said. You don't have to agree with me all the time.*

Housman *I don't! (p.55).*

This speech highlights that Housman does his best to cover his feelings toward his friend. Actually, he unknowingly shares the same ideas with Jackson in all aspects. Interrelating with Jackson displays Housman's inner longing repressed due to social order. Housman does not take his inner feelings into consideration in order not to be labeled as an "outcast" in society. In other words, he refuses his homosexuality since he is afraid of being punished. At this point, it is important to highlight that homosexuality

“must be viewed as a constructed category of knowledge rather than a discovered identity” (Spargo, p.17). This means that should not be excluded as it is based on free will according to Foucault.

In his dream play, Tom Stoppard goes beyond the boundaries of space and time, in that, there is no chronological order throughout the play. As a matter of fact, the story is told from the frame of a dreamer in a non-linear way. In other words, *The Invention of Love* is episodic and hardly ever follows a linear narration. Additionally, Stoppard does not give specific descriptions of the setting which takes place in Oxford. Housman appears as an undergraduate student; however, the specific place and time persist ambiguously. Although Stoppard gives vague setting descriptions such as garden, and river from time to time, he does not give exact descriptions.

Furthermore, the uncertain, fragmented nature of life and the contingency of the categories readers use to deal with it is a key theme in *The Invention of Love*. The subject of scholarship is versus repressed love theme. The play's title clearly points toward the constructivist worldview that plays such a big part in Stoppard's art. It is comforting to believe that love is a constant in history, but Stoppard's title problematizes this assumption. Housman and his friend Pollard agree that Catullus created the love poem, and the implication is that by inventing the love poem, he invented romantic love. Pollard in the play states that “[l]ike everything else, like clocks and trousers and algebra, the love poem had to be invented” (p.13). Housman suffers from grief that stems from his remediless love for his friend, Moses Jackson. "This is true,"(p.87) Housman responds. Chamberlain begins quoting from Housman's work:

Chamberlain *I'm word perfect. "Oh were he and I together, shipmates on the fleeted main, sailing through the summer weather ..." What happened to Jackson?*

Housman *He retired, settled in British Columbia, died of cancer.*

Chamberlain *Well, early though the laurel grows, it withers quicker than the rose.*

Housman *This is a revolting habit, Chamberlain—I forbid you* (p.88).

When Housman encounters Wilde in his night thoughts, he is filled with grief. He tells Wilde: "Your life is a terrible thing. A chronological error. The choice was not always between renunciation and folly" (p. 96). He is, of course, referring to their society's intolerance towards homosexuality

and his own refusal of his homosexual love. Wilde, or rather a part of Housman's mind, responds: "Better a fallen rocket than never a burst of light" (p. 96). A little later, Wilde adds: "You didn't mention your poems. How can you be unhappy when you know you wrote them?" (97). This illustrates that contrast is one of the devices that Stoppard uses in his plays. In *The Invention of Love*, it is said that Oscar Wilde has got lots of friends contrary to Housman. This is the contrasting point that Stoppard employs.

Besides, the focus is on the ideas rather than action which is also against the rules of traditional narrative. Moreover, there is another homosexual character named as a well-known scholar, Oscar Wilde. The difference between these characters is that Wilde did not repress his homosexuality while Housman represses his feelings. For Foucault, "where there is power, there is resistance" (p.93). This demonstrates that While Wilde enjoys the freedom of his sexual choice since he metaphorically fights against the strict norms, Housman suffers from his homosexuality due to his weakness in society. As a matter of fact, Housman's duplicity with himself inhibits him from getting both real friends and sincere relationships, unlike Wilde. Interestingly, there is not much happening in the play. What is important is that old Housman and the young one sit together. One man is presented as two different characters. They are doubling each other, and Housman tries to find his own gender identity. Since the play emerges in Housman's head, it can be claimed that it represents a dialogue between numerous aspects of fading brain.

4. CONCLUSION

Charon is seen ferrying Wilde across the Styx in the last scene of *The Invention of Love*. Stoppard inserts Wilde through the end of the play to exemplify the choice rooted in society. Wilde acts as an essential image that makes individuals reconsider their notions as well as misinterpreting homosexuality. The last words of Wilde are examples of Stoppard's constructivist aesthetics and the playfully defiant attitude they engender towards life: "Wickedness is a myth invented by good people to account for the curious attractiveness of others" (Stoppard, p.102). It is evident that Housman's intellectual interests are encroached upon by his elegiac side which he connects with his gay yearning; the purportedly oppressed spirits put their mark on his required straight reflection which he attempts to accomplish via believing a career that is supposed to deal with his same-sex zeal; the social structure of the natural does not necessitate the elimination of the natural by the social in Housman's issue; he sees his homosexual longing as natural and his direct image as fabricated.

Consequently, *The Invention of Love* suggests readers an opportunity to reassess the perception of homosexuality from a Foucauldian perspective. In this respect, it deals with the life of the poet and scholar, Housman. The play reveals a compilation of short scenes that mark, mainly, Housman's rapport with Jackson, for whom Housman entertained a lifelong, unreciprocated love. His love and rejection shape his entire life. Homosexuality plays an important role since Housman's inclinations are repressed because of the moralities of Victorian society. From this angle, Housman's case can be closely linked to Foucault's *Panopticism* which means "an experimental nineteenth-century prison design in which inmates could be kept under observation at all times" (Booker 125) since he is constantly afraid of being gazed by the others, and thus, he feels imprisoned by his own environment. If he had evidently confessed his love for Jackson, he would have been rejected as an aberrant man by his own society. In this respect, the play is about an old man reconstructing the story of his life, and Stoppard reflects the realities of that period by adding his sense of humor into the play.

5. SUMMARY

The Invention of Love by Tom Stoppard is about the obsessive homosexual feelings of A.E Housman for his friend, Jackson. The moral understanding of his society enforces him to hide his homosexuality. The 19th Century society is strictly against such affairs, in that, they never tolerate homosexuality. In this respect, Housman is forced to keep his homosexuality secret. The play discusses the ambitious feelings of the famous poet for his homosexual identity even though only heterosexual ones are accepted by his society. For this reason, his unavoidable desire to be together with Jackson is never satisfied. From this perspective, the purpose of this study is to demonstrate how the playwright succeeds in revealing Housman's homosexuality by referring to Foucault and bio-drama.

At the end of the study, it is found that the play gives the readers a chance to reevaluate their understanding of homosexuality. It is a clear-cut crystal that Housman's whole life is shaped by his love and denial of Jackson since the Victorian's approach to homosexuality prevents him from living as he wishes. If Housman had lived in today's contemporary world, he would not have had to suffer from the strict doctrines of his society. In other words, he would have been more independent since the 21st Century is more flexible to such unacceptable (!) affairs. All in all, *The Invention of love* focuses on reforming the story of A.E Housman by bringing Foucauldian approach to homosexuality through bio-drama.

6. REFERENCES

- Albayrak, G. (2009). *Gender and sexuality in three British plays: Cloud nine by Caryl Churchill my beautiful laundrette By Hanif Kureishi the invention of love by Tom Stoppard*. MA Thesis, Middle East Technical University, Ankara.
- Booker, K. M (1996). *A Practical introduction to literary theory and criticism*. New York: Longman. Print.
- Foucault, M. & H. Robert (1988). *The history of sexuality*. New York: Vintage Books, Print.
- Gussow, M. (1995). *Conversations with Stoppard*. London: Chatcam. Print.
- Hail, L. (1997). *Frank Harris and the labouche amendment: A conjecture. The invention of love. National Theatre*. London: Vintage. Print.
- Kelly, E. K. (2001). *Tom Stoppard*. Cambridge: Cambridge University Press. Print.
- McNabb, J. (2006). *Study guide for the real thing*. London: Main Stage Media Partner. viewed 11 April 2021. Web.
- Nadel, I. B. (2002). *Double act. Tom Stoppard: A Life*. New York: Palgrave Macmillan. Print.
- Rusinko, S. (1986). *Tom Stoppard*. Boston: Twayne Publishers. Print.
- Spargo, T. (2000). *Foucault and queer theory*. Cambridge: Penguin Books Ltd. Print.
- Stoppard, T. (1997). *The invention of love*. London: Faber Ltd. Print.

Çatışma beyanı: Makalede çıkar çatışması olmadığını ve herhangi finansal destek alınmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Makale tek yazarlıdır.

Gönderim Tarihi: 14.09.2022

Kabul Tarihi: 03.10.2022

YABANCI DİL OLARAK FRANSIZCANIN OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDEKİ SİYASAL, KÜLTÜREL VE EĞİTSEL ALANLARDAKİ HÂKİMİYETİ

The Domination of French Language as a Foreign Language in Political,
Cultural and Educational Areas in the Last Period of the Ottoman State

Ertan KUŞÇU

Doç. Dr.; Pamukkale Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü
ekuscu@pau.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1503-1697

Ali YAĞLI

Doç. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
Fransız Dili Eğitimi
ayagli@omu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0735-7331

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Avrupa'nın 17. ve 18. yüzyılda en yaygın dili olarak bilinen Fransızca, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin batıyla olan ilişkilerinin düzenlenmesinde etkin bir konuma sahip olmuştur. Bu yönüyle Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vuran Fransızcanın konu edildiği bu araştırma, tarama modeliyle oluşturulmuş nitel bir çalışmadır. Bilindiği gibi tüm diller doğar, gelişir ve konuşulduğu toplumun gücüne göre geniş coğrafyalara yayılır ya da dar bir alanda kalarak yaşam mücadelesi verirler. Bu kapsamda geniş coğrafyalara yayılan Fransızcanın Osmanlı'yla ilk teması, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu bir döneme denk düşer. Fransızcanın yayılması ise Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı bir döneme rast gelmiştir. Başlangıçta gayrimüslim tebaanın katkısıyla yürütülen dilsel süreçler, devletin Tercüme Odası'nı kurmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Sonraki süreçlerde eğitim sistemine ilk olarak askerî okullarla dâhil olan Fransızca, bir süre sonra birçok sivil okulun ders programında yer almıştır. Hatta Mekteb-i Tıbbiye'nin ve Mekteb-i Sultani'nin eğitim dili de olmuştur. Üstelik daha nitelikli ve daha donanımlı Fransızca bilen tercümanlar yetiştirmek için yurt dışına öğrenci gönderildiği de bilinmektedir. Bununla birlikte Fransız diline vâkıf edebiyatçıların yetişmesiyle de batılı anlamda edebî türler toplum hayatında önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Fransız dili ve edebiyatı bu dönemde sadece politika ve eğitim alanlarında değil, toplumsal alanda da oldukça yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda devletler arası antlaşmaların ve yazışmaların, eğitim kurumlarının, aydınların, gazetelerin ve kitapların etkisi kadar, teknolojik aletlerin ve ulaşım araçlarının da Fransızcanın yaygınlaşmasına katkı sağladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fransızca, yabancı dil, çevirmen, Tercüme Odası, dil öğretimi, Osmanlı Devleti.

Abstract

Known as the most common language in Europe in the 17th and 18th centuries, the French language had an important position in the relations of the Ottoman Empire with the West in the 19th century. With the scanning model, this article will focus on the French language during the last period of the Ottoman Empire. As known, all languages are born and developed, and depending on the strength of the society in which they are spoken, they spread over wide geographies or struggle to survive by staying in a narrow area. In this context, the first contact of the French language which spread over wide geographies, with the Ottoman Empire coincided with the 16th century when he was strong. However, the spread of the French language was during a period of his weakness. Linguistic processes, which were carried out with the contribution of non-Muslim subjects at the beginning, gained a new dimension with the establishment of the Translation Chamber of the state. The French language, which was first included in the education system in military schools, was included in the curriculum of many civilian schools after a while. It even became the language of instruction of the School of Medicine and Mekteb-i Sultani. Moreover, it is known that students were sent abroad to train translators who can speak the French language with higher qualifications. Along with this, with the training of writers who know the French language, literary genres in the western style brought important changes in social life. The French language and literature gained widespread popularity not only in the fields of politics and education but also in the social field. In this context, it has been observed that international agreements and correspondence, educational institutions, intellectuals, newspapers, and books, as well as technological tools and the means of transportation contributed a lot to the spread of the French language.

Keywords: French language, foreign language, translator, Translation Room, language teaching, Ottoman State.

1. GİRİŞ

Dünyanın küreselleştiği, ülkeler arası sınırların kalktığı ve çok kültürlülüğün yaygınlaştığı bir dönemde dil, bireyleri ve toplumları biçimlendiren en güçlü iletişim aracıdır. İnsanoğlu, dünyaya geldiği andan itibaren bir yandan kendi ana dilini edinirken, diğer yandan da gereksinimleri doğrultusunda diğer dilleri öğrenme uğraşısı içine girer. Bu bağlamda pek çok ülkenin bu konuda adımlar attığı ve bu adımlar sonucunda birçok deneyim elde ettiği görülmektedir. Elde edilen bu deneyimlerden en yaygın olanı ise, bir dili, o dilin konuşulduğu ortamda bulunarak ya da o dilde eğitim alarak öğrenilebileceği görüşüdür.

Geçmişten günümüze dil edinimi ve öğretimi üzerine yapılmış çalışmaların, Mezopotamya uygarlıklarına kadar dayandığı, bu çerçevede Sümerlerin çivi yazını kullanarak kendi çocuklarına ana dillerinin yazımını öğrettikleri; Akadların Sümer tabletlerini kendi dillerine çevirdikleri (Demircan, 2005:141) bilinmektedir. Mezopotamya uygarlıklarından başka Hintli Panini ve Yaska'nın dil bilgisi alanındaki çalışmaları, kutsal Veda Metinleri çevirileri (Robins, 1967:134; Demircan, 2005:141); kendilerini dünyanın ilk insanları varsayan ve bunu ispatlamak için tarihte bilinen ilk dil

deneyini yapan Mısır kralı I. Psammetik'in araştırmaları (Sagart, 2008:32) bu çalışmalardan birkaçıdır. Öte yandan yazının olmadığı dönemlerde, dillerin öğretilmesi üzerine yapılmış çalışmaların tam olarak ne zaman ve nerede başladığını belirlemek oldukça güç olduğundan, en iyi dil öğretim yönteminin o dilin konuşulduğu yerde yaşamak ya da o dili konuşan kişilerden eğitim almak olduğu düşünölmektedir (Demircan, 1990:141). Orta Çağ'da yabancı bir dilin dil bilgisi ve çeviri çalışmalarıyla öğretildiği (İşcan, 2018:7), Yeni Çağ'da ise Comensky'nin "Büyük Didaktika" adlı eserinde de vurguladığı gibi yabancı bir dilin yöntemsel olarak öğretilmesi gerektiği düşöncesi ortaya çıkmıştır.

Türkler, tarih boyunca göçebe yaşam tarzları nedeniyle, sürekli çeşitli uygarlıklarla etkileşimde bulunmuş ve yeri geldiğinde, bu uygarlıkların dillerini öğrenmişlerdir. Önceleri İslamiyet'in etkisiyle Arapçayı, Gaznelilerin etkisiyle Farsçayı, 17. yy'dan itibaren batılı devletlerle olan ticari ve diplomatik ilişkiler doğrultusunda Fransızca ve İngilizce öğrenme çabası içine girmiştir.

2. FRANSIZCANIN DOĞUŞU VE YAYILIŐI

Bilindiğı gibi diller, başlangıçta dar bir alanda konuşılmaya başlar, daha sonra ekonomik, kültürel ve siyasal güçleri ölçüsünde geniş coğrafyalara yayılma imkânı elde ederler. Söz gelimi Roma İmparatorluğu'nun dili Latince (lingua latina) başlangıçta, İtalya'nın küçük bir köyünde, Latium'da, konuşulurken (Aksoy, 1990:7) zamanla imparatorluğun sınırlarının genişlemesiyle tüm İtalya'ya ve ardından da tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Böylece Latince, İlk ve Orta Çağ genelinde hem kilisenin hem bilim dünyasının hem de eğitim-öğretim süreçlerinin en yaygın, en itibarlı dillerinden biri haline gelmiştir. Benzer durum Yakın Çağ'da geniş coğrafyalara ve sayısız kitlelere ulaşan Fransızca için de geçerli olmuştur.

Titone (1968) ve Kelly (1969), İlk Çağ Roma'sında, Latince kadar Yunancanın da entelektüel yaşamın bir parçası olduğunu, Romalıların çocuklarına Latince ve Yunanca bilen bakıcılar tuttuğunu hatta Roma okullarındaki bazı derslerin Yunanca verildiğinden (akt. Demircan, 2005:142) bahsetmektedir. Aynı zamanda Jules Sezar'ın MÖ 52'de, Galya'yı fethedip burayı yurt edinmesiyle, Galya'nın önde gelenleri, çocuklarını Latince eğitim veren okullara göndermişlerdir. Zamanla Galya'ya yerleşen Romalı askerlerin ve tüccarların konuştuğı Latince, yerel dillerle etkileşime girerek Fransızcanın da içinde yer aldığı Roman dilleri ailesi sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Prouvust, 2012:3).

Kökenleri Kelt dilleri ailesinden Galya diline dayanan Fransızca, kırsal yaşamla ilgili sözcük dağarcığını çoğunlukla bu dilden ödünç almıştır. Sonrasında Sezar'ın Galya'yı fethiyle uzunca bir süre Latincenin etkisinde kalmış ve önemli ölçüde Latince'den beslenmiş; Kavimler Göçü'yle söz varlığına, yaklaşık 800 yeni sözcük (Capdeville, 2008:27-32; Pruvost, 2017:6) ve birçok yapısal özellik katarak güçlenmeye başlamıştır. Daha sonra Haçlı Seferleri'yle doğu dillerinden de birçok sözcük ödünç aldığı da bilinmektedir. Walter (1997), "L'Aventure des mots français venus d'ailleurs" adlı eserinde, Fransızca mevcut sözcüklerin 4.200'ünün yabancı kökenli olduğunu; bunların 1054'ünün İngilizce, 707'sinin İtalyanca, 215'inin Arapça, 164'ünün Almanca, 159'unun İspanyolca, 153'ünün Felemenkçe olduğunu söylemiştir (akt. Dumarest ve Morcel, 2017:12-13; İçel, 2017:8).

İlk Çağ'da, günümüz Fransa'nın Ile-de-France gibi küçük bir bölgesinde bakımsız, cılız bir fidan olarak yeşermeye başlayan Fransızca, Orta Çağ'da filizlenmiş, Yeni Çağ'da Fransa topraklarını aşarak Avrupa ve Asya kıtalarına yayılmış; kısa sürede sarayların, uluslararası siyasetin, bilim adamlarının, sanatçıların dili haline gelmiştir. Fransızcanın bu denli yaygınlık kazanmasını 18. yy'ın Fransız yazarlarından Antoine de Rivarol, "Fransız Avrupa" (Aksoy, 1990:7) sözüyle ifade etmiştir.

Alan yazında Fransızcanın popülerlik kazanması ve itibarlı bir dil olması üzerine birçok söz söylenmiştir. Bunlardan biri de Pierre Charpentrat'ya aittir. Charpentrat, "Eloge de Professeur" adlı yazısında Fransızca hakkında övgü dolu sözler sarf etmiştir. Yazar söz konusu çalışmasında, İngilizcenin ilk başta düşüncelerle, sonra da objelerle yayıldığını ancak bu objelerin (uçak, film, kitap, vb.) her zaman Fransızca öğrenme arzusunu uyandırmada yeterli olamayacağını, Fransızcanın öğretilmesi için bir yüz ve ses gerektiğini, bunun da kuşkusuz insanlarla ya da öğretmenlerle gerçekleşebileceğini (Charpentrat, 1962:577) söylemiştir. Charpentrat'ın bu sözleri, Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlık öğretilerini yaymakla görevli misyonerlerin faaliyetleriyle önemli ölçüde örtüşmektedir (Aksoy, 1990:7). Dahası Fransızcanın birçok ülkede yaygınlık kazanmasında krallığın 17. ve 18. yüzyıllarda elde ettiği ekonomik zenginliklerin ve diplomatik başarıların payı oldukça büyüktür.

Öte yandan Louis Réau, 1971 yılında kaleme aldığı "L'Europe Française au Siècle des Lumières" adlı eserinde, Fransa'nın siyasal ve kültürel üstünlüğünün aynı dönemlerde yaşanmadığını, XIV. Louis döneminde, krallığın siyasi yönden yükselme döneminde olduğunu fakat aynı dönemde kültürel açıdan da gerilediğini; buna karşın XV. Louis

döneminde ise siyasi açıdan zayıfladığını, kültürel açıdan ilerlediğini söylemiştir (akt. Aksoy, 1990:7). Söz konusu bu durumu Danilevski şöyle ifade etmektedir. Bilindiği gibi yaz aylarında gündüzlerin en uzun ve güneşin en yüksekte olduğu zaman Haziran ayıdır. Buna karşın sıcaklık, en çok Temmuz ve Ağustos aylarında hissedilir. Böylece belirli bir sonuç dizisini ortaya koyan durumların en yüksek gelişme anı, sonuçlarının en çok yaşandığı ana denk gelmeyebilir (akt. Sorokin, Sorokin'den akt. Aksoy, 1990:8). İşte bu durum Fransızcanın o dönemlerdeki durumunu yansıtmaktadır.

3. FRANSIZCANIN OSMANLI DEVLETİ'NDE YAYILMASI

Fransızcanın Osmanlı topraklarında yaygınlık kazanmasında başta misyonerlik ve Levant bölgesinin ticaret faaliyetleri etkili olmuştur. Fakat öncesinde Fransa kralının, Osmanlı Devleti'nden yardım istemesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin daha önceden başladığı bilinmektedir. Böylece iki ülke arasındaki yakınlaşmalar sonucunda Fransa'nın, hiç zaman kaybetmeden Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi üzerine çeşitli adımlar attığı, üç kıtaya nüfuz eden ve yükselme dönemini yaşayan güçlü Osmanlı'nın ise batılı manada bir yabancı dilin öğretimine ilişkin yeterince gereksinim hissetmediği görülmektedir. Öte yandan Fransızcanın Osmanlı'da yaygınlık kazanması ise, devletin gerileme dönemine izlenen bir durum olmuştur.

Kronolojik bağlamda iki ülke arasındaki ilk temasların 16.yy'a dayandığı bilinmektedir. Afyoncu (2018), Fransa kralı I. François'nın, 1526'da Habsburg İmparatorluğuyla sorun yaşaması ve sonrasında esir düşmesiyle başladığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Fransa'nın Türklere karşı, Avrupa'da gerçekleşen bir oluşumda yer almamaya çalışması ve Türklerin, Avrupa devletleriyle yaşadığı sorunlarda Fransa'nın arabuluculuk yapma girişimleri iki devlet arasındaki ittifakın sürdürülmesinde önemli bir etken olmuştur (akt. Günay, 2019:3). Bu ilişkiler, Fransa'da Türkçenin yabancı dil olarak öğretilme sürecine bir ivme kazandırmıştır.

Yükselme döneminde sınırlarını önemli ölçüde genişleten Osmanlı Devleti, Avrupa devletleriyle olan ticari ve diplomatik ilişkilerini yine Avrupalı devletlerin elçilikleri ve konsoloslukları üzerinden yürütmekteydi. Bununla birlikte tebaasında çeşitli milletleri barındıran çok kültürlü Osmanlı Devleti'nde Arapça, Arnavutça, Ermenice, Farsça, Rumca gibi diller de konuşulmaktaydı. Ayrıca gayrimüslim vatandaşların bazılarının batılı dilleri bildiği, duraklama ve gerileme dönemlerinde çeviri hizmetleri için kendilerine başvurulduğu bilinmektedir. Fakat yaşanan bazı olumsuzluklar karşısında devlet, çözüm yolları aramış ve 18. yy'da Tercüme Odası'nı

kurmuştur. Daha sonra bununla da yetinmeyip yurt dışına öğrenci göndermiş hatta Avrupalı tarzda okullar açmıştır.

3.1. Fransızcanın Eğitim Alanındaki Nüfuzu

Fransızcanın Avrupa'daki siyasi, kültürel ve eğitim alanındaki etkisi Fransa'nın siyasi nüfuzunu da beraberinde getirmiştir. 18. yy'da Avrupa'da reformlar ve bilimsel buluşlar çoğaldıkça, Osmanlı İmparatorluğu da ülkede Batı tarzı reformların gerekliliğine inandı. 1721 yılında ilk büyükelçi Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa'ya gönderilmesinin nedeni budur. Çelebi, dönüşünde padişaha Sefaretname adı verilen önemli bilgiler ve seyahat izlenimlerini anlatan ayrıntılı bir rapor sunar. Aynı zamanda bazı coğrafya, matematik, astronomi, tıp vb. kitaplarını getirmeyi de unutmaz. 1748'de Hattı Mustafa Efendi, Viyana'ya elçi olarak atanır. Kaldığı süre boyunca Viyana rasathanesini ziyaret eder ve astronomi üzerine bazı dersler alır. Dönüşünde padişaha bir sefaretname ile çeşitli ilmi kitaplar da getirir. Bu aşamada Batılı eserlerinin ilk çevirileri ortaya çıkar. Zaten 18. yüzyılın ortalarında Fransızcadan Türkçeye çevrilen kitaplar arasında edebî eserler de pek bulunmamaktaydı. Çünkü bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reformlara paralel olarak genellikle askerî alandaki kitaplar başta olmak üzere matematik, tıp, astronomi vb. bilimsel kitapların tercümesine ağırlık verilmekteydi (Gündüz: 1973, 67-68).

Fransız dilinin Avrupa'daki üstünlüğü Osmanlı Devleti'nde de hissedilmiş ve çeşitli olaylarla yaygınlaşmaya başlamıştır. Örneğin, 1583'te İstanbul'da gayrimüslim tebaaya Fransızca eğitim vermeye başlayan Saint-Benoit Okulu bu alanda atılan adımın başlangıcı olmuştur. İbrahim Müteferrika'nın 1727'de matbaayı getirmesi, İstanbul'daki Fransız elçisi Savary de Breves'in dil bilgisi kitabı ve sözlük bastırma girişimleri, dönemin elçi ve konsoloslarının Fransızcayla ilgili çabaları sürece büyük katkı sağlamıştır. Daha sonraki yıllarda Tanzimat dönemi batılılaşma hareketlerinin hızlı gelişme göstermesiyle Fransızcanın tanınmasına ve yaygınlaşmasına büyük olanak sağlanır (Gökmen, 1999:2-5).

Osmanlı Devleti'nde 1821 yılında eğitime başlayan Tercüme Odası'nın, çok daha öncesinde Venedikler tarafından hayata geçirildiği bilinmektedir. Bu bağlamda Venedik Cumhuriyeti, 1551'de Türkçe bilen tercümanlar yetiştirmek amacıyla İstanbul'daki elçiliği bünyesinde dil oğlanları okulunu kurmuş ve çağın gereklerine göre kendi uyuğundan tercümanlar yetiştirmeye başlamıştır. Ardından 1754'te Avusturya, 1669'da Fransa, 1766'da Polonya ve 1814'te İngiltere kendi tercüme okullarını kurmuşlardır. Böylece Batılı devletler, diplomatik ve ticari ilişkilerini başka

ulusların tercümanlarına gereksinim duymadan sürdürmeyi başarmışlardır (Ağıldere, 2010:695-696). Buna karşın benzer bir uygulamanın Osmanlı'da 300 yıl sonra başlaması, devleti tercüme gerektiren konularda bazen güç durumlara düşürmüştür.

Tercüme Odası öncesi gayrimüslim tebaadan görevlendirilmiş tercümanların devlet yararına birçok vazifeye atıldıkları bilinirken, gerileme döneminde bazı tercümanların devletin gizli bilgilerini yabancı devletlere servis etmeleri, Tercüme Odası'nı kurma düşüncesini hızlandıran bir etken olmuştur. Öte yandan tercüme göreviyle görevlendirilmiş gayrimüslim tebaanın uzunca bir süre bu görevi yerine getirmiş oldukları görülmektedir. Söz gelimi, Divân-ı Hümayûn tercümanlığını yaklaşık yüz yıl sürdüren Mavrocordato ailesi ve Avrupa'da Albertus Bobovius adıyla tanınan müzisyen Ali Ufki Bey (Ağıldere, 2010:696) Osmanlı'nın en tanınmış tercümanları arasındadır.

Fransa 1699 yılında, Venedik Cumhuriyeti tercümanlık okulu modelini temel alarak önceleri "Enfants de langue" ya da "Jeunes de langue" adıyla, sonraları Louis-le-Grand adıyla anılan dil oğlanları okulunu kurmuştur. Paris'te kurulan bu okulun ilk öğrencileri, Fransa'da ya da Yakındoğu'da doğmuş sekiz yaşındaki on çocuktur. Her dönem Fransa'nın en itibarlı okulu olmuş olan bu okulda öğrenim gören çocuklar, Fransız kraliyet bursu alıyorlardı. Paris'te yedi yıl boyunca Türkçe, Arapça, Farsça ve Latince dillerinde eğitim gören bu çocuklar, doğu dilleri konusunda pratik yapmak, bilgilerini artırmak ve tercümanlık işlerinde kullanılmak üzere Fransa'nın İstanbul büyükelçiliğindeki Kapüsen Koleji'ne gönderiliyorlardı (Hitzel, 1995:24; Ağıldere, 2010:697). Daha sonra farklı milletlerden çocukların da bu okulda eğitim aldıkları bilinmektedir. Dîvân-ı Hümayûn'un baştercümanı, Ruhiddin Efendi'nin oğlu da bunlardan biridir.

İki aşamalı bir eğitim hizmeti veren Fransız dil oğlanları okulunun yapısında dönem dönem bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda, 1785 yılından itibaren Paris'teki Louis-le-Grand kolejinde verilmekte olan eğitimden vazgeçilmiş, doğrudan İstanbul'da eğitim vermeye başlanmıştır (Ağıldere, 2010:698). Bu değişikliğin en önemli gerekçesi, bir dilin en iyi bir biçimde öğrenilebileceği yerin, yine o dilin konuşulduğu yer olacağı düşüncesidir. Bu okulların benimsediği yabancı dil öğretim anlayışını pedagojik açıdan değerlendiren Balliu, doğu dillerinin küçük yaşlarda öğretilmesi gerektiğini çünkü küçük yaşlardaki çocukların gırtlak yapısının doğu dillerini öğrenme konusunda daha elverişli olduğunu ifade etmiştir (2005:75). Öte yandan bu okullarda benimsenen dil öğretim yöntemi, doğal yöntem ve dil bilgisi-çeviri yöntemi olmuştur.

3.2. Okullarda Fransızca Müfredatın Yaygınlaşması

Fransızca, Tanzimat'ın ilanından önce, Osmanlı Devleti'nin batılı tarzda açtığı okulların ders programlarında yer almaya başlamıştır. Bu okullardan birkaçı şöyledir: 1773'te Mühendishane-i Bahri Humayün, 1796'da Mühendishane-i Berri Humayün, Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Ma'mure (1827), Mızıkı-ı Humayun Mektebi (1827) ve Mekteb-i Ulum-u Harbiye (1834). Bu durum Fransızcanın diplomatik anlamda yaygınlaştığını, uluslararası açıdan kabul gördüğünü ve bunun sonucunda askerî okulların ders programlarında yer edindiği göstermektedir. Daha sonraki süreçlerde rüştiyelerin de ders programlarına girdiği ve yavaş yavaş toplumun dil, düşünce ve kültürel yapısına nüfuz ettiği bilinmektedir (Coşkun, 2020:232). Bunlardan başka Türkçe ve Fransızca kaleme alınmış çalışmalar da Fransızcanın tanınmasına katkı sağlamıştır. Örneğin, Jaubert'in "Eléments de la Grammaire Turke à l'Usage des Elèves de L'Ecole Royale et Spéciale des Langues Orientales Vivantes" adlı eseri bunlardan biridir. Bu eserdeki atasözleri Şinasi'nin yazdığı Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye'deki atasözleriyle benzerlik göstermektedir (Coşkun, 2016:48-50). Dahası yazarlar ve şairler kadar ilk elçilerin sefaretnameleri, çevirisi yapılan gazeteler, dergiler ve kitapların da Fransızcanın yaygınlaşmasına büyük etkisi olmuştur (Yağlı, 2012:241-242).

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla her alanda izlenen yenileşme hareketlerinin eğitim-öğretim süreçlerinde de izlendiği gözlemlenmiştir. Bu dönemde, ilköğretimin zorunlu hale getirildiği, askerî okulların açıldığı, devletin memur ihtiyacını karşılamak için Rüştiyeler (1839), Mekteb-i İdadi (1845), Galata Sarayı Enderûn-u Hûmayun'u (1841), Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838) ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye (1838), (Akyüz, 2005:85; Nurlu, 2013:477; Sakaoğlu, 1991:61) gibi okulların açıldığı, bu okullarda Fransızcanın öğretildiği üstelik tıp eğitiminin de bu dönemde Fransızca yapıldığı bilinmektedir.

1821 yılında devlet memurlarına yabancı dil öğretmek için kurulan Tercüme Odası, bir süre sonra bu ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmış, yerine 1869'da Lisan Mektebi açılmış, ancak bu okul da 1892'de kapatılmıştır. Yine bu dönemde, kökenleri 1481'de II. Beyazıt tarafından Galata Sarayı Ocağı'na dayanan 1841'de Galata Sarayı Enderun-u Hûmayun'u adıyla ve ardından 1868'de Mekteb-i Sultani'ye adıyla eğitim-öğretime devam eden, günümüzde Galatasaray Lisesi adıyla bilinen okul açılmıştır. Bu okul, 1868'den itibaren tümüyle Fransızca eğitim vermeye başlamıştır. Alan yazında Galatasaray Lisesi'nin bu yönüyle Osmanlı Devleti'nin batılılaşma sürecine farklı bir boyut kattığı ifade edilmektedir.

Batı tarzında okulların yaygınlaşması ve bu okullarda Fransızcanın öğretilmesi, II. Mahmut dönemiyle başlamış, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde giderek artmıştır. Ayrıca Abdülmecid döneminde Fransızca öğrenmek için Paris'te Mekteb-i Osmaniye'nin kurulduğu ve 1869'da Abdülaziz tarafından Fransız eğitim sistemi model alınarak Maarifi Umûmiye Nizamnâmesi belgesinin hazırlandığı da bilinmektedir (Şen, 2006:79).

Fransızca, özellikle 19. yy'da Osmanlı Devleti'nin ticari, diplomatik ve eğitim işlerinde önemli bir yer edinmiştir. Başlangıçta devlet işlerini yürütmek amacıyla sadece tercümanların kullandığı bir araç olan Fransızca, bu dönemde Arapçanın, Farsçanın hatta 18. yy'ın en popüler batılı dili olan İtalyancanın¹ (Davison, 1988) önüne geçmiş ve Osmanlı aydınlarının batıyı tanımak için başvurduğu bir iletişim aracı haline gelmiştir.

Fransızca, 19. yy'da sadece eğitimin, ticaretin ya da diplomasinin dili değil; basının, edebiyatın ve sanatın da dili olmuştur. Bu bağlamda 11 Kasım 1831'de resmî bir yayın organı olarak çeşitli dillerde (Türkçe Arapça, Ermenice, Farsça, Fransızca ve Rumca) haftalık yayımlanan "Takvîm-i Vekâyi" gazetesiyile; 5 Kasım 1831'de Avrupa kamuoyuna seslenmek amacıyla II. Mahmud'un desteğiyle Aleksandr Blak tarafından çıkartılan haftalık yarı resmî "Le Moniteur Ottoman" gazetesinin ilk örneklerindedir. Bu gazeteler, batılılaşma sürecindeki Osmanlı Devleti'ne çağdaş bakış açıları kazandırmakla birlikte, devleti batıya anlatmak gibi görevler de üstlenmiştir.

1869'da Osmanlı Maarif Nazırlığının yayımladığı, 5 bölüm ve 198 maddelik (Çağır ve Türk, 2017:64) "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi", eğitimle ilgili birçok düzenlemeyi hayata geçirmiş hatta Arapça, Farsça ve Fransızcanın devlet okullarında okutulmasını kararlaştırmıştır. Dahası rüştiyelerin devamı olarak idadi mekteplerin açılması öngörülmüş ve bu okullarda da Arapça, Farsça ve Fransızcanın okutulması kararlaştırılmıştır (Demiryürek, 2014:192).

Ayas (1948) 1869 tarihli bu nizamnamenin Osmanlı'daki eğitim-öğretim süreçlerini üç kademe ele aldığını vurgulamıştır. Bunlar, ilköğretim düzeyi için sıbyan ve rüştiye mektepleri; ortaöğretim için idadi ve

¹ Davidson, 1988 tarihli "The Treaty of Kuchuk Kaynardja; A note on its italian text", The International History of Review, 10:4 (Kasım 1988) 611-621., (Çev. Çiğdem Erkal İPEK) makalesinde 18.yy'da Osmanlı'da İtalyancanın kullanılan belli başlı dillerden biri olduğunu ve 1774 yılında Ruslarla imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasının metninin İtalyanca olduğunu ifade etmiştir.

sultaniye mektepleri; yükseköğretim için de Mekatib-i Aliye'dir (akt. Çağır ve Türk, 2017:67). Kodaman (1991) 1877 yılı itibarıyla Osmanlı Maarif Nazırlığına bağlı rüştiyelerin 400 civarında olduğunu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası bu sayının 277'ye düştüğünü, 1888'de ise bu sayının 440'a çıktığını ifade etmiştir (akt. Çağır ve Türk, 2017:67).

Nizamnâmenin 38. maddesine göre öğretim süresi üç yıl olan idadilerde okutulacak dersler şöyledir: Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanini Osmaniye, Mantık, İlmi Serveti Milel, Coğrafya, Tarihi Umumi, İlmi Mevalid, Cebir, Hesap ve Defter Tutma, Hendese ve İlmi Mesaha, Hikmeti Tabiye, Kimya ve Resim (akt. Çağır ve Türk, 2017:67).

Osmanlı Devleti'nin rüştiyelerine ve idadilerine öğretmen yetiştiren Darümuallimin okulunun rüştiye öğretmenliği kısmında sadece Arapça ve Farsça öğretilirken; idadi kısmında Arapça, Farsça ve Fransızca; sultani öğretmenliği bölümünde ise ileri düzeyde Arapça ve Farsça yanında Türkçeden Fransızcaya, Fransızcadan Türkçeye çeviri dersleri verilmekteydi (Demiryürek, 2014:193)

Kökenleri 1453'te Fatih Sultan Mehmet emriyle kurulmuş Medarisi Semaniye ve Fatih Darüşşifası'na dayanan Darülfünun, 1846'da Osmanlı Devleti'nin Avrupai tarzda kurduğu ilk üniversitedir. 1869'da Darülfünun'un Edebiyat ve Felsefe bölümlerinde Fransızcanın, Latincenin ve Yunancanın öğretildiği bilinmektedir. Sonuç olarak Fransızca, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle Osmanlı Devleti'nin üst düzey eğitim kurumlarının da programlarında yer almıştır. Benzer bir biçimde Salman ve Tenger (2005), 1869-1922 yılları arasında hem rüştiyelerin hem de idadilerin ders programlarında yer alan Avrupai tarzdaki ilk yabancı dilin Fransızcanın olduğunu belirtmişlerdir (Demiryürek, 2013:131).

3.3. Devlet Erkânında Fransızca

Devletin batılılaşma sürecine katkı sağladığı düşünülen Fransızca, birçok Osmanlı aydınının da öğrendiği bir dil olmuştur. Aydınlar dışında, devletin sınırları içinde çeşitli görevleri yerine getiren Avrupalıların da anlaşabilmek için kendi dillerini ya da Türkçeyi değil, Fransızca'yı konuştuğu bilinmektedir. Örneğin, 1858 yılında İstanbul'dan Bağdat'a ve Basra'ya uzanan telgraf hattını inşa eden İngiliz şirketin sorumlusu albay M.A. Biddulph ve Osmanlı telgraf hattı genel müdürü arasındaki yazışmalar Fransızcadır. Benzer bir biçimde Osmanlı Devleti'nde görevli Prusyalı ve Almanyalı askerî danışmanlar ile diğer batılı askerî yetkililer ortak dil olan Fransızca'yı kullanmışlardır (Davison, 1989-1994:173). Ayrıca batılı danışman Moltke'nin Fransızca ve Türkçe dâhil olmak üzere toplam 7 dil

konuştuğu söylenir. Kısacası etkinliği her alanda hissedilen Fransızca, batıyla iletişim kurmada önemli araç olmuştur.

Fransızcanın Osmanlı Devleti reformları üzerine etkisi batılı yazarların dikkatini çeken konulardan biridir. Bu bağlamda Davison 1989 yılında “The French Language as a Vehicle for Ottoman Reform in the Nineteenth Century” başlıklı makaleyi yazmıştır. Makale, 1995 yılında Çiğdem E. İpek tarafından izin alınarak “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili” olarak çevrilmiştir. Makalede, Fransızcanın Osmanlı Devleti reformlarına etkisini detaylı bir biçimde ele alınmış ve 1 Temmuz 1839 yılında tahta çıkan Abdülmecid’in babası II. Mahmut’tan daha çok, kardeşi Sultan Abdülaziz’den daha az Fransızca bildiğini ifade ederek (Davison, 1994:173) Fransızcanın devletin en yetkili isimleri tarafından da bilindiği işaret etmiştir.

Amerikalı Hamlin’in (1878) “Among the Turks” adlı eserinde, 1847’de telgraf işleriyle görevlendirildiği, aynı zamanda arkadaşı jeolog L. Smith ile birlikte Abdülmecid’in Latin alfabesi bilgisine ve Fransızca konuşmasına tanıklık ettikleri bilinmektedir. İki misyoner, telgraf cihazının nasıl çalıştığını Abdülmecid’e anlatırlarken, Abdülmecid’in telgraf cihazında kullanılan Latin harflerini ve gelen telgraf mesajını kolayca okuduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca görevlilerden biri oturmak için sandalye istediğinde, Abdülmecid’in “*Mettez une chaise!*” diyerek Fransızca konuştuğunu eklemişlerdir (akt. Davison,1994:174).

Osmanlının bu döneminde Fransızca bilenler ve konuşanlar sadece padişahlar, yabancı uyruklu görevliler ve aydınlar değildi. Devletin bazı paşalarının da Fransızca konusunda yetkin oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda batılılaşma hareketlerine öncülük eden Mustafa Reşid, Mehmet Emin Ali, Keçecizade Mehmet Fuad, Yusuf Kâmil, Hasan Fehmi, Mehmed Said, Mehmed Şerif (Çavdaroglu), Safvet, Kadri ve Mithat Paşa gibi birçok isim Fransızca’yı bilmektedir. Bu paşalardan bazıları Fransa’ya göreve gittiklerinde, bazıları Tercüme Odası’nda, bazıları da kişisel uğraşları sonucu Fransızca’yı öğrenmişlerdir. Kaynak taramasında, küçük yaşta Fransızca öğrenmeye başlayanların daha akıcı ve daha düzgün konuştukları görülmektedir. Mehmet Emin Ali Paşa’nın Fransızca serüveni, Ali Fuad’ın (1928) Rical-i Mühimme-i Siyasiye adlı çalışmasında şöyle yer edinmiştir. Ali Paşa’nın, Viyana’daki elçilikte görev yaparken kendi çabalarıyla Fransızca öğrendiği ve elçiliğin bahçesinde bulunan, altında saatlerce Fransızca çalıştığı büyük bir ağacı arkadaşlarına gösterdiği bilinmektedir (akt. Davison, 1994:174). Mehmet Emin Ali Paşa’nın Fransızca öğrenme gayreti bununla sınırlı değildir. Diplomatik görevler için gittiği Paris ve

Londra’da hem batılı devletlerin politikalarını etraflıca öğrenmek hem de Fransızcasını ilerletmek için çaba sarf etmiştir. Hatta 1830’da Fransızların Cezayir’i işgal etmesi nedeniyle söz konusu meseleyi çözüme kavuşturmak için Fransa’ya gittiği ve Fransız basınında, Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturmaya çalıştığı bilinmektedir. Dahası Ali Paşa’nın Fransızca hazırcıvap biri olduğu da kayıtlarda yer almaktadır (Davison, 1994:175).

Tanzimat Dönemi’nin önemli isimlerinden Keçecizade Mehmet Fuad Paşa da Fransızca’yı akıcı bir biçimde kullanan biridir. Paşa, müderrislik eğitimi yanı sıra Fransızca eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye’de öğrenim görmüş ve daha sonra Fransızca bilgisini Tercüme Odası’nda ilerletmiştir. 1869’da Fuad Paşa vefat ettiğinde, kendisiyle daha önce İspanya’da tanışmış “The Times” gazetesinin muhabiri onun hakkında 16 Şubat 1869 tarihinde bir yazı kaleme almıştır. Muhabir, Fuad Paşa’nın akıcı bir biçimde Fransızca konuştuğunu hatta başında fesi olmasa paşanın konuşmasını duyan herkesin onun Fransız sanabileceğini söylemiştir. Paşa’nın Fransızca bilgisi hakkında Rus elçilik çalışanı Gorchakov’ın sözleri de oldukça önemlidir. Fuad ve Ali Paşa’nın Fransızca yazışmalarını okuyan Gorchakov, Fransızcasını bu yazışmalardan ilerlettiğini hatta 1867 tarihli Dışişleri Bakanlığı Hazine Evraklarında bu yazışmaları gören birinin bunların İstanbul’da değil de Paris’te yazılmış olabileceğini düşünebileceğini söylemiştir (akt. Davison, 1994:175).

1876 yılında ilan edilen 119 maddelik Kanun-i Esasi’nin önemli isimlerinden Ahmed Şefik Midhat Paşa, 1894’te yayımlanan “Romanya Kralı Charles’ın Yaşamından: Bir Görgü Tanığının Notları (Aus dem Leben König Karls von Rumänien: Aufzeichnungen eines Augenzeugen)” adlı çalışmada, Romanya Prensi Karl’ın emrindeki görevlilerin, Midhat Paşa’nın bir tercümana gerek duymadan rahatlıkla konuşabildiğini söylemişlerdir (akt. Davison, 1994:175). Paşa Fransızca’yı ileriki yaşlarda öğrenmiş, bu nedenle Fransızca konuşurken rahat olmadığı ve arasının iyi olmadığı Lofçalı Ahmed Cevdet Paşa’nın, onun Fransızcasıyla alay ettiği de kayıtlarda yer almaktadır (Davison, 1994:175). Öte yandan Cevdet Paşa’nın Fransızca bilgisini kızı Fatma Aliye’nin (1332) “Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı” adlı eserinde görmek mümkündür. Fatma Aliye, babasının Fransızca dil bilgisi ve sözcük dağarcığı bilgisinin iyi olduğunu fakat konuşma becerilerinin yeterince iyi olmadığını ifade etmiştir (Aliye, 1913:31).

3.4. Diplomasi Dili Fransızca

19.yy'daki Avrupa devletleri yöneticilerinin ve aydınlarının, kendi ana dilleri dışında, uluslararası bir yabancı dil konuştukları bilinmektedir. Bu durum Avrupa'nın dört büyük devletinin diplomatik ilişkilerine de yansımıştır. Daha detaylı bir biçimde ifade etmek gerekirse Fransa, Rusya, İtalya ve Avusturya (1867'den sonra Avusturya-Macaristan) diplomatik konularda kendi aralarında Fransızca konuşmaktaydılar. Osmanlı'nın Avrupa devletler hukukuna dâhil edilmesi, diplomatlarının iyi düzeyde Fransızca konuşması ve 1856'da Paris Kongresi'ne davet edilmesi gibi nedenlerle (Davison, 1994:177) Fransızca, Osmanlı'nın diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilerinde başvurduğu dil olmuştur.

Dışişlerinde üst düzey bir görev yürütebilmenin en önemli koşulu, iyi düzeyde yabancı dil bilmekten geçer. Osmanlı Devleti ise bu tür görevleri, çoğunlukla dışişleri bünyesinde görevli çeşitli etnik kökenlerden diplomatlarla sürdürmüştür. Örneğin, devletin en tecrübeli diplomatlarından Giritli Paşa Kostaki Musurus, iyi düzeyde Fransızcası bilmekteydi ve oldukça uzun bir süre Londra'da elçilik görevi yapmıştı. Paşa, diplomatlık görevi dışında Dante'nin İlahi Komediya'sını Türkçeye çevirmiştir (Karakartal, 2009:474).

Fransızca, her ne kadar devletin modernleşme sürecine önemli katkılar sağlasa da devleti güç durumlara düşürdüğü de bilinmektedir. Bunların başında diller arası çeviriden kaynaklı sorunlar gelmektedir. Davison, Başbakanlık Arşivlerine dayanarak Kırım Savaşı sonrası 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'nda bu tür bir durumun yaşandığını ifade etmiştir. Toplantıda 1856'da yayımlanan Islahat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirildiğine yönelik bir algının oluşması durumunda, diğer devletlerin Osmanlı'nın içişlerine karışabileceği düşüncesiyle söz konusu antlaşmaya Islahat Fermanı'nın padişahın kendi iradesiyle çıkarttığına yönelik bir madde eklenmesi teklif edilmiştir. Toplantının ve antlaşmanın dili Fransızca olduğundan Islahat Fermanı maddesinin teklifi için Avrupalı devletler *prendre acte*² deyimini kullanmak istemişler fakat bu deyim, Osmanlı heyeti tarafından kabul görmemiştir. Heyet bunun yerine *constater la haute valeur*³ deyimini kullanmayı tercih etmiştir (Davison, 1994:178).

² Tahsin Saraç'ın Büyük Fransızca-Türkçe Sözlüğüne göre bu deyim: “-i bir yana kaydetmek, not etmek, göz önünde tutmak, -diğini kabul etmek, saptamak, düşünmek, görmek” anlamlarında kullanılmaktadır.

³ “Yüksek değerini ortaya koymak, benimsemek” anlamında kullanılmıştır.

3.5. Karşılıklı Sözlük ve Sözcük Çalışmaları

Fransızca antlaşmaların, diplomatik ilişkilerin, aydınların eserlerinin, eğitim-öğretim süreçlerinin, teknolojik gelişmelerin ve yazılı basının etkisiyle yaygınlaşmış, toplumsal yaşamda da kendisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemlerde birçok yeni sözcük Fransızcadan ödünç alınmıştır. Söz gelimi Osmanlı Devleti'nin 1850'li yıllarda telgrafı kullanmaya başlamasıyla bu alandaki birçok teknik sözcüğün Türkçeye girdiği görülmektedir. Tanriktut (1984) *telgraf, elektrik, izolatör, porselen, pil, kablo* gibi sözcüklerin bu dönemde Türkçeye geçtiğini ifade etmiştir (akt. Davison, 1994:179-180). Benzer biçimde bilim, moda, ulaşım ve toplumsal yaşam gibi alanlardan ve Fransızca sesletimleriyle ödünç alınan pek çok sözcük, günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. Fakat *komünikasyon* gibi bazı sözcüklerin başlangıçta rağbet görmezken, daha sonra yaygınlaştığı; *konstitüsyon* gibi sözcüklerin de hiç yaygınlık kazanmadığı görülmektedir. Bunlardan başka ödünç alınan *jurnal, metres, konsomatris* gibi bazı sözcüklerin Türkçede yeni anlamlar kazandığı da gözlemlenmiştir.

Fransızcanın Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşmasıyla her iki dilde sözcük dağarcığını, dil bilgisini ve sesletim kurallarını konu edinen birçok çalışma yapılmıştır. Bu konudaki çalışmalardan biri de 1833'te Jaubert'in yazdığı kitaptır⁴. Jaubert kitabında Türkçe bazı atasözlerinin Fransızca karşılıklarını vermiştir. Jaubert'in kitabında yer verdiği atasözleri, 1858'de Şinasi'nin yazdığı *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*'dekilerle birebir benzerlik göstermektedir (Coşkun, 2016:48-50). Bundan başka, doğu dilleri uzmanı olan O. De Schlechta-Wssehrd tarafından yazılan sözlük de⁵ oldukça önemlidir. Davison, bu sözlüğün yirmi yılda hazırlandığını ve içeriğinde kanunlardan, yazışmalardan, makalelerden, fermanlardan, diplomatik, idari ve adli belgelerden elde edilen kavramlarla mevcut Türkçe-Fransızca sözlüklerdeki türetmelerden oluştuğunu ifade etmiştir (1995:181).

Türkçe sözlüklerde yer edinen bazı Fransızca sözcükler, Türkçe sözcüklerle birleşerek deyimler oluşturmuşlardır. İnal (1940), "Son Sadrazamlar" adlı çalışmasında, Mehmet Namık Paşa'nın İngiltere Parlamentosuna benzer bir yapı kurma önerisi, tutucu sadrazam Mütercim Mehmet Rüşdi Paşa tarafından sert bir biçimde reddedilmiş ve Mehmet

⁴ Éléments de la Grammaire Turke à l'usage des Élèves de L'École Royale et Spéciale des Langues Orientales Vivantes.

⁵ Manuel terminologique français-ottoman contenant les principales expressions et locutions techniques usitées dans les pièces diplomatiques, administratives et judiciaires ainsi que différents néologismes inconnus aux vocabulaires français-turcs en usage.

Namık Paşa'ya” *Siz ruj oldunuz.*” (Davison, 1995:182) ifadesini söylemiştir. Söz konusu deyim, o dönemlerde, birilerini kınamak ya da çağdaşlaşma eğilimlerini hor görmek için kullanılmıştır. Bu tür kullanımların sayısı artırılabilir. Örneğin, Fransızcada sosyal bir grubun adı olan farmason (franc-maçon) sözcüğü, Türkçede inançsız, dinsiz anlamlarında kullanılmıştır.

Devletin sürgüne gönderdiği bazı muhaliflerin ve reform yanlılarının politik yazışmalarının Fransızca olduğu bilinmektedir. Bu tür yazışmaların 1867 yılında oldukça fazla olduğu görülmektedir. Söz gelimi, Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'ten Sultan Abdülaziz'e yazdığı 18 sayfalık mektup⁶ ve bu mektuba yazılan cevap⁷ Fransızca kaleme alınmıştır. Ayrıca Fuad Paşa'nın yazdığı ve reformların doğaçlama yapılmayacağını anlattığı mektup⁸ da bu belgelerden biridir.

Sonuç olarak Fransızca, 19. yy'da Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Dahası bu dönemde devlette önemli bir mevki edinebilmek için mutlaka Fransızca bilmek gerektiği de görülmektedir.

3.6. Tanzimat ve Servet-i Fünun Yazarlarında Fransızca

Tanzimat döneminde yabancı dil denildiğinde Fransızca, batı edebiyatı denildiğinde Fransız edebiyatı ön plana çıkıyordu. Türk yazarların ilk dönem batılı türlerdeki eserlerinde örnek aldıkları yazarların çoğu Fransız yazarlardan oluşuyordu. Bu yüzden Tanzimat edebiyatı yazarları diğer batı dillerinden ziyade Fransızca biliyordu. Bu dönemin tanınmış isimlerinden Şinasi, Tanzimat'ın ilanından sonra mali işlerde uzmanlaşması için Reşid Paşa tarafından Paris'e gönderildi. Paris'te edebiyatla da uğraşan Şinasi tanınmış Fransız yazarlardan esinlendi (Parlatır, 2006:73). Arapça ve Farsça bilen Ziya Paşa, daha sonra kendi kendine 6 ayda Fransızca öğrendi ve Fransızcadan yaptığı tercümeyle ön plana çıktı. 1867'de Namık Kemal'le birlikte Paris'e Mustafa Fazıl Paşa'nın yanına gittiler (Çetin, 2006:129-132). Paris'e gitmeden önce özel derslerle Fransızca öğrenen Nâmık Kemal, Tercüme Odası'nda da çalışarak (Uçman, 2006:205) Fransız diline ne kadar vakıf olduğunu gösterdi. Paris'te kaldığı yıllarda Fransız kültürünü ve edebiyatını yakından tanıma fırsatı buldu.

⁶ “Lettre adresse à sa majeste le Sultan pas S.A. le Prince Mustapha-Fazıl-Pacha” adlı yazı ve bu yazının ilt tümcesi : « Mustafa Fazıl Paşa, Paris'ten Sultan Abdülaziz'e bir mektup yazdı. “*Padişahların saraylarına en zor giren şey doğruluktur.*»

⁷ « Réponse à son altesse Mustafâ Fazıl Pacha au sujet de sa lettre au Sultan » adlı yazı.

⁸ “L'on ne saurait improviser la réforme des moeurs” adlı yayın.

Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Recâizade Ekrem, 1880-1888 yılları arasında Galatasaray Lisesi'nde öğretmen olarak çalıştı (Tanpınar, 1997). Ekrem'in eserlerinde daha ziyade Victor Hugo ve Lamartine'nin romantizmi görülür. "Araba Sevdası" yazarın karakterlerine çokça Fransızca kelimeler ve cümleler kullandığı ve batılı züppe tipleri eleştirdiği romanıdır. "Ayaklı Kütüphane" lakabıyla bilinen Ahmet Mithat Efendi, Dragon Efendi ve Cankof adlı iki Bulgar sayesinde Fransızca öğrendi. Oğlu Yazgıç (1940:56), Ahmet Mithat'ın on sekiz ayda Fransızca'yı ileri seviyede öğrendiğini, bunun yanı sıra Çerkezce, Arapça, Farsça bildiğini, İngilizce, İtalyanca, Bulgarca, Latince ve Yunancayı da okuyup anladığını belirtir. Sami Paşa Sezai de özel hocaların yardımıyla Arapça ve Farsça öğrendikten sonra çağdaşları gibi Fransızca öğrendi. Londra ve Madrid'de büyükelçilik yapmasına rağmen Fransız edebiyatıyla uğraştı. Sarayı eleştirdiği yazısı nedeniyle Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Orada Fransız realist yazarların etkisi altında kaldı. Tanzimat edebiyatının önemli isimlerinden Abdülhâk Hâmit İngilizceyi iyi bilmesine rağmen Türkçe edebî eserlerinde pek İngilizce kullanmamıştır. Münif Paşa ise Berlin'de Almanca öğrenmiş, ancak çevirilerinde Fransızca'yı Almanca'ya tercih etmiştir. Şemseddin Sami Bey, Fransızcanın yanı sıra İtalyanca ve eski Yunanca biliyordu. O da İtalyan ve Yunan edebiyatının bazı parçalarını kullanmak yerine Fransız edebiyatını tercih etti (Habib, 1942:223-224). Abdülhak Hamid Tarhan da Fransız dili ve kültürünü ailesinin yurt dışı görevlerinden dolayı yaşamış bir yazardır. Ağabeyi Nurullah Beyin sayesinde ilk yurt dışı seyahatini Paris'e yapan yazar, 1876'da Paris sefaretini (1876) ikinci kâtipliği görevi yapmış (Enginün: 2006, 419) ve burada Fransız edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulmuştur.

Tanzimat yazarları gibi Servet-i Fünun yazarları da Fransızca bildikleri için Fransız edebiyatının etkisinde kalmış bu doğrultuda eserler vermişlerdir. Servet-i Fünun romanlarındaki kahramanların birçoğu Fransızca başta olmak üzere bir veya birkaç dil bilirler. Kahramanlar bunu, ya modern okullarda veya yabancıların İstanbul'daki okullarında öğrenmişlerdir. İçlerinde başta Fransız edebiyatı olmak üzere batılı edebi türlerden şiir, makale, roman, hikâye gibi çeşitli eserleri çevirirler, içlerinde tercümanlık yapanları da vardır. "Mai ve Siyah"ın ana kahramanı Ahmet Cemil ile arkadaşı Hüseyin Nazmi, mülkiyede okurlarken Fransızca öğrenmişlerdir. "Aşk-ı Memnu" romanındaki Behlül, Adnan Bey, Bihter ve Nazmi Bey Fransızca bilirler. Mehmet Rauf "Menekşe" adlı romanındaki ana kahraman Bülend iyi derecede Fransızca bilir, hatta evine postayla düzenli olarak Fransızca gazeteler gelir. Yine Rauf'un "Hayal İçinde" adlı romanındaki ana kahraman Nezih ile "Salon Köşeleri" adlı eserindeki Şekip Fransızca bilirler (Kavcar, 1965:58-61). Modern Türk şiirinin kurucusu

olarak bilinen Tevfik Fikret (1867-1915), Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu ve bu okulda birkaç yıl Fransızca öğretmeni olarak çalıştı. Cenab Şahabettin (1870-1934), tıp fakültesini bitirdikten sonra devlet bursuyla Paris'e gitti. Orada tıp ihtisasının yanı sıra Fransız edebiyatıyla ilgilendi. Bu dönemin en tanınmış isimlerinden Halid Ziya Uşaklıgil, İzmir'de Katolik rahip çocukları için açılmış bir okulda Fransızca öğrenmiştir. 1889'da Paris'e giden yazar Fransız edebiyatı ve yazarlarını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Fransa'dan döndükten sonra Fransız edebiyatından çeviriler yapmış ve daha sonra yazacağı eserlerinde Fransız edebiyatının büyük etkisi olmuştur.

Hüseyin Cahid Yalçın, Fransızca'yı çok iyi bildiği için Fransız romancıların etkisinde eserler yazmıştır (Akyüz, 1995:131). Süleyman Nazif (1870-1927), Arapça ve Farsça ile yetinmemiş, daha sonra Fransızca da öğrenmiştir. Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1870-1926), Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra birkaç yıl devlet idaresinde büyükelçi olarak çalıştı. Fransız dili ve edebiyatını çok iyi bildiği için Galatasaray ve Darülfünun'da öğretmen olarak çalıştı. İstiklal marşımızın yazarı Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), Veteriner Okulu'nu bitirdikten sonra Fransız dili ve edebiyatına merak sardı. Lamartine'e ve onun şiirlerine büyük hayranlık besledi. Ahmet Haşim (1885-1933), Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra İzmir'de bir lisede Fransızca öğretmeni olarak çalıştı. Şiirlerini Fransız sembolist şairlerin etkisi altında yazmıştır. Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958) Jön Türklerin etkisi altında kaldığı için Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Burada İktisat Fakültesi'nde okumasına rağmen edebiyatla ilgilendi ve eserlerini Fransız romantiklerinin etkisinde yazdı. Ziya Gökalp (1876-1924) Fransızca, Arapça ve Farsça öğrendi. Fransızca'yı çok iyi bildiği için Diyarbakır'daki askerî okulda Fransızca öğretmeni olarak çalıştı. Abdullah Cevdet (1869-1923), tıp fakültesini bitirdikten sonra Paris'e gitti; uzun süre orada kaldı ve bazı eserlerini orada kaleme aldı (Yağlı, 2004:69).

4. SONUÇ

Toplumsal bir varlık olan insanoğlu doğar, büyür, yaşar ve ölür. Diller de insanlar gibi doğar, büyür, yayılır ya da ölür. Dil bilimsel açıdan Hint-Avrupa dilleri ailesinin Romen dilleri kolunda yer alan Fransızca, Orta Çağ'dan itibaren Fransa topraklarında, 16. yy'dan itibaren sömürgecilik faaliyetleri nedeniyle başta Afrika olmak üzere Asya ve Amerika kıtalarına yayılmıştır. Öte yandan Fransa topraklarında 1530'lı yıllara kadar Latincenin, bu tarihten sonra da Fransızcanın öğretildiği bilinmektedir. Kısa bir sürede Avrupa'nın en yaygın dili haline gelen Fransızca, 19. yy'da Osmanlı Devleti'nde de batılı anlamda kullanılan en yaygın dil haline

gelmiştir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa dönüşü gözlemlerini içeren Sefaretnâmesi'yle batı tarzı değişimler yavaş yavaş hayata geçmiştir. Daha sonraki yıllarda Fransa'ya gönderilen paşalar ve yazarlar Fransız kültürü ve edebiyatının devlet erkânında ve toplumda yayılmasına büyük hız kazandırmışlardır. Özellikle askerî alanda başlayan yenileşme hareketi eğitim, bürokrasi ve kültürel alanlarda kendini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Okullarda yaygın şekilde öğretilen Fransızca adeta toplumun batıya açılan kapısı olmuştur.

Fransızcanın Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlanılmasında ve yaygınlık kazanmasında, tercüme işlerinin ve askerî okullarının önemi oldukça büyüktür. Devletin 19. yy'dan itibaren başlattığı modernleşme çabaları, Tanzimat Ferman'ı ve Islahat Ferman'ı, eğitim süreçleri, basın faaliyetleri, aydınların etkisi, yazın hayatı, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler Fransızcanın yaygınlaşma sürecine katkı sağlayan etkenler olmuştur. Dahası hem 19. yy'ın sonlarına doğru ilk ve orta öğretim kurumlarının öğretilen ilk yabancı dil olmuş hem de bazı okullarda eğitim dili olarak kabul görmüştür. Fransızca, teknik konuların etkisiyle halkın günlük konuşma diline de birçok sözcük ödünç vermiştir. Bu sözcükler sadece halk tarafından kullanılmamış aynı zamanda devlet erkânında da kabul görmüştür. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damga vuran Fransızca, devletin batılı devletlerle temasını sağlayan önemli bir araç olmuş, Osmanlı'nın batılı anlamda reformlar yapmasında büyük rol oynamıştır.

5. SUMMARY

The historical and cultural relations of the Ottoman Empire with the West date back to the 16th century. These relations started when François I lost the war against Charles V and asked for help from Suleiman the Magnificent. The French sent an envoy to Istanbul in 1525 and asked for help from Suleiman the Magnificent. In 1569, a second contract was signed between Selim II and Charles IX to expand the capitulations. In the 16th century, these relations between the two countries continued in a friendly manner, except for some problems. The French language, which was widely used in Europe in the 17th and 18th centuries, played an important role in the levelling of the Ottoman Empire's relations with the West in the 19th century. The aim of this article is to analyze the last period of the Ottoman Empire in which the French language was quite effective through a detailed scanning model. The studies on the subject were evaluated and the developing process under the influence of the French language and culture was analysed in this context. With the influence of the French language on the political, cultural and educational levels of Europe, France became a

dominant power. Since the reformations and scientific discoveries proliferated in Europe during the 18th century, the Ottoman Empire believed in the necessity of Western-style reformations in his country. Therefore, the first ambassador, Yirmisekiz Mehmet Çelebi, was sent to France in 1721. On his return, Çelebi presented a detailed report to the Sultan about his travel diaries. This report also included information related to geography, mathematics, astronomy, medicine, etc. Moreover, he brought some of the sources on these subjects.

In the following years, Pashas and writers were sent to France and it accelerated the spread of French culture and literature within the state and the society. The reformation, which started especially in the military field, showed itself in the fields of education, bureaucracy and culture. The French language, which was widely taught in schools, turned into a gateway to the West for society. With the increase of mutual relations, there appeared the first translations of Western works. Generally, the emphasis was on the scientific books of military, mathematics, medicine, astronomy and so on.

The superiority of the French language in Europe was also felt in the Ottoman Empire and started to spread with various events. For example, the Saint-Benoit School was founded in 1583 to provide French education for non-Muslims in Istanbul. The introduction of the printing press in 1727 by İbrahim Müteferrika accelerated the spread of the language in Istanbul with the printing of grammar books and dictionaries by the French embassy. In the following years, the rapid development of the westernization movements during the Tanzimat period created a great opportunity for the popularity of the French language. It has been observed that the innovations that started with the declaration of the Tanzimat Edict were also influential in the education system. With the military schools, the innovation movements gained momentum in the military as well. In order to answer the demands of civil servants, western-style schools, where the French language is taught, are founded.

In 1868, another school which continued its education under the name Mekteb-i Sultani was founded, and today it is known as Galatasaray High School. The education of this school was entirely in the French language in 1868, and it played an important role in the westernization process of the Ottoman Empire. The spread of Western-style schools and the French language taught in these schools began with the reign of Mahmut II and gradually increased during the reigns of Abdülmecid and Abdülaziz. Especially in the 19th century, the French language had great importance in the commercial, diplomatic and educational affairs of the Ottoman Empire.

The French language, used only by translators to carry out state affairs, surpassed the other languages like Arabic, Persian and Italian. Over time, the French language became a means of communication used by Ottoman intellectuals with the West. In this period, those who knew and spoke the French language were not only sultans, foreign officials and intellectuals but also it is known that some pashas of the state were good at the French language. In this context, many names such as Mustafa Reşid, Mehmet Emin Ali, Keçecizade Mehmet Fuad, Yusuf Kamil, Hasan Fehmi, and Mithat Pasha, who pioneered the westernization movements, spoke the French language. Some of these pashas went to France, some of them learned the French language in the Translation Room, and some of them learned the French language through their efforts. In the Tanzimat period, the French language was the leading foreign language and French literature was at the top of other when western literatures. Thus, most Turkish writers were influenced by French writers and the writers of Tanzimat Literature knew the French language better than other western languages. Şinasi, one of the well-known names of this period, was sent to Paris by Reşid Pasha to specialize in financial affairs after the declaration of the Tanzimat, and Şinasi was inspired by well-known French writers in his literary works.

6. KAYNAKLAR

- Ağıldere, S. T. (2010). XVIII. yüzyıl Avrupa'sında yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız Dil Öğretmenleri Okulu (1669-1873). *Journal of Turkish Studies*, Volume 5 Issue 3. Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1416>
- Akıncı G. (1973). *Türk Fransız kültür ilişkisi (1071-1859) başlangıç dönemi*. Ankara: Sevinç Matbaası, 67-68
- Aksoy, E. (1990). Fransızcanın Türkiye serüveni ve düşündürdükleri, *Frankofoni*, Ortak Kitap No: 2, Ankara: Şafak Matbaacılık, 7-11
- Akyüz, K. (1995) *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri (1860-1923)*, İstanbul: İnkilâp Kitabevi.
- Akyüz, Y. (2005). *Türk eğitim tarihi*, İstanbul: Pegem A Yayıncılık.
- Aliye, F. (1332). *Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı*, Dersaadet.
- Ayas, N. (1948). *T.C. Milli Eğitimi, kuruluşlar ve tarihçeler*, Ankara: MEB.
- Balliu, C. (2005) *Les confidentes du sérail. Les interprètes français du Levant à l'époque classique*. Beyrouth: Université Saint-Joseph.
- Coşkun, O. (2020). Osmanlı son dönem çeviri yöntemleri üzerine bir inceleme. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (21), 223-263. DOI: 10.30767/diledeara. 686650
- Coşkun, O. (2016). Jaubert'in "Grammaire Turke'si ile Şinasi ve Ebuzziya'nın "Durû b-ı Emsal-i Osmaniyye'sinde" bulunan atasözlerimize bakış, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (13), 47-124
- Çağır, M. & Türk, İ. C. (2017). 1869 Maarif-i umumiye nizamnamesi ve Türk

- eğitim tarihindeki yeri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (11), 37-50. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/asead/issue/52677/694343>
- Çetin, N. (2006). “Ziya Paşa” Tanzimat Edebiyatı, (Koordinatör: İsmail Parlatur) Ankara: Akçağ, 127-199.
- Davison, R. H. (1994). Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı reformlarına araç olarak Fransız dili. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), <https://dergipark.org.tr/pub/ctad/issue/25230/266684>
- Demircan, Ö. (1990). *Yabancı dil öğretim yöntemleri*, İstanbul: Ekin Eğitim Yayıncılık.
- Demircan, Ö. (2005). *Yabancı dil öğretim yöntemleri*, İstanbul: Der Yayınevi.
- Demiryürek, M. (2013). Türkiye’de yabancı dil olarak Fransızca öğretiminin tarihi gelişimi üzerine bir değerlendirme (1891-1928). *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Hacettepe University Journal of Education]*, 28(1), 130-140.
- Demiryürek, M. (2014). Türkiye’de yabancı dil öğretim yöntemlerinin tarihî Gelişimi (1891-1928). *Eğitim ve Bilim*, 39(175). doi:<http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.2081>
- Dumarest D. & Morsel M. (2017). *Le Mots, origine, formation, sens*, Presses Universitaires de Grenoble.
- Enginün, İ. (2006). *Abdülhak Hâmit Tarhan*. Parlatur, İ. (Ed.), *Tanzimat edebiyatı içinde*. Ankara: Akçağ Yayınları. 411-555
- Gökmen, A. (1999). Fransızcanın Türkiye’de dünü, *Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt XII, Sayı 1.
- Habib, İ. (1942). *Tanzimattan beri*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- İçel, D. (2017). *Çeviri odaklı Fransızca sözcük bilgisi*. Ankara: Delta Kültür Yayıncılık.
- İşcan, A. (2015). *Dil öğretiminin tarihsel gelişimi, dil öğretimi*, (ed. N. Bekleyen), 1. Baskı, İstanbul: Pegem Akademi.
- İşcan, A. (2018). *Yabancı dil öğretimi ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin tarihçesi, Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kuramlar, yaklaşımlar, etkinlikler* (ed. A. Şahin), 2. Baskı, İstanbul: Pegem Akademi.
- Hitzel, F. (1995). *Dil oğlanları ve tercümanlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karakartal, O. (2009). Türkçede Dante üzerine, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /1-I Winter 2009.
- Kavcar, C. (1995). *Batılılaşma açısından Servet-i Fünun romanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını 106.
- Kodoman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*, Ankara: TTK.
- Parlatur, İ. (2006). *Şinasi. İ. Parlatur (Ed.) Tanzimat Edebiyatı içinde*. Ankara: Akçağ Yayınları, 71-126.
- Pruvost, J. (2012). La langue française: une longue histoire riche d’emprunts – En ligne: [http://www.canalacademie.com/IMG/pdf/Microsoft_Word_Jean_20Pruvost_20La_20langue_20francaise_20Une_20longue_20histoire_1_.pdf],

Erişim tarihi: 25.03.2019.

- Salman, H. (2005). *İdadi mekteplerinin tarihsel gelişimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, A. (2006). Osmanlıdan günümüze eğitimde yapılan değişiklikler. *Eskiye*, 77-84.
- Tanpınar, A. H. (1997). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tenger, S. (2005). *Rüştiye mekteplerinin tarihi gelişimi ve din eğitimi ve öğretimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçman, A. (2006). *Namık Kemal, Tanzimat Edebiyatı*. (Ed. İ. Parlatır). Ankara: Akçağ, 201-288.
- Yağlı, A. (2012). Tanzimat ve Servet-i Fünun Edebiyatında Fransızcanın etkisi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 31 (1). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuefd/issue/20248/214835>
- Yağlı, A. (2004). *Le Roman Turc au Regard du Roman Français au 19e siècle*. Yayımlanmamış doktora tezi, Université de Toulouse le Mirail, Discipline: Littérature Comparée.
- Yazgıç, K. (1940). *Ahmet Mithat Efendi hayatı ve hatıraları*, Adapazarı: Tan Matbaası.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Doç. Dr. Ertan KUŞÇU, Makale Katkı Oranı: % 50; Doç. Dr. Ali YAĞLI, Makale Katkı Oranı: % 50.

Gönderim Tarihi: 21.01.2022

Kabul Tarihi: 19.08.2022

SHAKESPEARE'S ART OF COMEDY IN *AS YOU LIKE IT*

Beğendiğiniz Gibi Shakespeare'in Komedi Sanatı

Ali MOHAMMADİ (Surena ZANJANİ)

Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyat Bölümü,
ali.mohammadi@yeniyuzyil.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0001-5240-1832

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

Shakespeare differs from other playwrights in many ways; the most prominent of which are creating tragic, comic characters and situations as well as combining traits that are not apparently similar. For example, more than any other satirist, Shakespeare cultivates the myth of romantic marriage in the form of comedy. What makes him so unique is his entry into the minds and hearts of the characters while having orgy or clowning. Shakespeare's comedy is the reflection of his latent desire and it mirrors the bitter social realities of his time to the audience. In addition, Shakespeare's rich imagination is the building block for this masterpiece which is indeed Universal. In general, his comedies are not simply for laughter and entertaining the readers, but they always carry an ontological message that extends the horizon of human thinking. They are a kind of multifunctional medium in which we can find human hardships, philosophy of existence and the transitory aspect of life. However conservative he might be, he mocks the political systems by challenging them through various characters. More specifically, Shakespeare never creates comedy in the form of an accepted customary concept. The secret of his art lies in how he reacts creatively to life. As a matter of fact, this article is an attempt to discuss Shakespeare's art of comedy and his differences from his predecessors, especially classical satirists. The play chosen for this discussion is As You Like It, which has a variety of features in terms of the unadorned scenes, pastoral literature, love and appearance.

Keywords: Classic Comedy, Humor, Pastoral Literature, Romantic Comedy, Shakespeare

Öz

Shakespeare diğer oyun yazarlarından birçok yönden farklıdır; en belirginleri trajik, komik karakterler ve durumlar yaratmanın yanı sıra görünüşte benzer olmayan özellikleri bir araya getirmesidir. Örneğin, Shakespeare romantik evlilik mitini komedi biçimindeki diğer hicivcilerden daha fazla geliştirir. Onu bu kadar benzersiz yapan şey, alem yaparken ya da soytarılık yaparken karakterlerin zihinlerine ve kalplerine girmesidir. Shakespeare'in komedisi, onun gizli arzusunun yansımasıdır ve zamanının acı sosyal gerçeklerini seyirciye yansıtır. Ek olarak, Shakespeare'in zengin hayal gücü, gerçekten Evrensel olan bu başyapıtın yapı taşıdır. Genel olarak, komedileri sadece güldürmek ve okuyucuları eğlendirmek için değildir, her zaman insan düşüncesinin ufkunu genişleten ontolojik bir mesaj taşırlar. Onlar, insanın zorluklarını, varoluş felsefesini ve yaşamın geçici yönünü bulabileceğimiz çok işlevli bir tür ortamdır. Ne kadar muhafazakar olursa olsun, siyasi sistemlere çeşitli karakterler aracılığıyla meydan okuyarak alay eder. Shakespeare, komediyi asla kabul edilmiş bir alışılmış kavram biçiminde yaratmaz. Sanatının sırrı, hayata nasıl yaratıcı bir şekilde tepki verdiğinde yatar. Nitekim bu makale, Shakespeare'in komedi sanatını ve onun seleflerinden, özellikle de klasik hicivcilerden farklılıklarını tartışmaya yönelik bir girişimdir. Bu tartışma için seçilen oyun, süsüz

sahneleri, pastoral edebiyat, aşk ve görünüm açısından çeşitli özellikler taşıyan Beğendiğiniz Gibidir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Komedi, Mizah, Pastoral Edebiyat, Romantik Komedi Shakespeare

1. INTRODUCTION

After his historical plays, Shakespeare wrote three of his most complete comedies: *The Twelfth Night*, *As You Like It* and *Too Much Ado About Nothing*. Of these, *As You Like It* is Shakespeare's the sweetest and cheeriest comedy in which no one suffers, no one is busy with life's hectic vicissitudes, and unlike *The Merchant of Venice*, there is no passion associated with dejection. Shakespeare sends his imagination into the forest to find the answer. Reading this play, one can easily realise that the Arden Forest is more than the background of the scene. "The forest of Arden is itself the product of a fusion of conventions. At times it suggests the playwright's native landscape, at other times the forest of classical pastoral." (Leggatt, 1974, p. 190)

The forest is a spiritual force that soothes the suffering soul of man. In this play, however, most of his characters return to the city, which has an atmosphere of frustration with city life. Undoubtedly, *As You Like It* demonstrates a mirage-like image from outside the city, rather than a real and reasonable picture of the current situation. "Shakespeare's great innovation was to lay a passionate foundation of comedy, a kind of sensory and imaginative experience and an esoteric change of man's nature and identity" (Berry, 1984, p. 4). Indeed, "any discussion of Shakespeare and comedy must begin with the acknowledgement that he inherited a theatrical tradition that was dominated, in all its hybrid kinds and monstrous metamorphoses, by laughter." (Maslen, 2005, p. 38)

2. DISCUSSION

If comedy characters are to cause laughter, they have to be imagined in isolation, just as they must be sympathized with tragic characters. Otherwise, comedy characters will be sadly pathetic or tragic characters will be unreasonably ridiculous. Some satirists boldly assert that they have been filthy and unfeeling hooligans in order to invite us to the humiliating mockery of stupid and bad-tempered people. The major concern of comedy is the correction of excesses, both in the fool and in the philosopher.

The beginning of the debate is not unrelated to the view of Horace Walpole (2009) who believes "some people think that the world is a comedy for them and others suppose it is a sad story" (p.104). Walpole (2009)

maintains that “comedy means judgment” (p.97). We should consider the humorist as a character who has a kind of stupidity in his time or vice in his nature. In comedy, we are invited to watch the actions of mortal human beings, as they must appear in the eyes of a wise person with sufficient impartiality and disinterest, so that we can always find them amusing. We are called into a particular atmosphere to laugh from the bottom of our hearts or smile carelessly at the futility and bad luck that we know from experience for those whose interests, feelings and weaknesses are involved, can be anything but laughter.

Walpole (2009) then reiterates that “when the intellect is at work, the heart is sinful, and when the intellect ceases to function, the heart takes the helm of action” (p.150). The satirist who ridicules his own abhorrent themes calls us to recognize that we are all equally exposed to the errors, arrogance, and obsessions that are the target of the satirist. If we are to ruminate deeply and delve profoundly into the origins of how fun and happiness are, we will see that even in Moliere's comedies, sympathy is more evident than separation. Nonetheless, when we turn to Shakespeare's comedies, this distinction disappears completely. “Every inquiry into Shakespeare, like any other great artist, must end with a glorification of the mystery of the imagination. Shakespeare's surprise is that his forms are not only Elizabethan, but universal.” (Maslen, 2005, p. 200)

Almost the whole secret of his power lies in the fact that, taken from a strong imagination, he easily introduces himself to the reader with all kinds of men and women and their circumstances. In effect, he cannot apply a judgemental approach towards his characters or reader. It should be pointed out that Shakespeare's separation from his characters is absolute, in the sense that he never appears in the form of his own character. His characters after being created, become autonomous. In other words, he distances himself not from the created characters but from himself. He has the ability to penetrate both the mind and heart of the evil man as well as the foolish man.

We can assume, then, that Shakespeare thought long and hard about the nature of comedy. The intrusion of laughter into what are now known as his tragedies and histories is carefully calculated and pays thoughtful homage to a well-established practice of mixing genres on the sixteenth-century stage. (ibid., p. 34)

It can be stated that Shakespearean character distances himself from the scene and the similarity of the character is never allowed to distort the

independence and honesty of the characters. This is what reveals his absolute objectivism. "Everett perceives that the real survival-value of even [Shakespeare's] earliest comedies...has to do with his ability to bring laughter together with tenderness." (Goossen, 2018, p. 167)

But he can also be considered subjectivist, in the sense that he identifies himself in the imagination, along with the ideas and feelings dealt with. He is immersed in the phenomena once he thinks of them. While other satirists stand in a narrow circle to examine man in the light of reason, Shakespeare, by introducing an idiot, mirrors himself in the idiot, and by laughing at an idiot, he actually laughs at something that we need to feel it as part of our being as well. "The structure that influences Shakespeare's comedy and leaves its most distinctive effects, is not only aesthetic, but also social and psychological" (Ibid, p. 91). Shakespeare never wrote a comedy in the usual sense of the word, nor did he stage a ridiculous character to entertain and criticize viewers who are apparently always free from the inadequacies of human nature. To further, in Shakespeare's plays, the sense of comedy as performance is most evident in those passages of clowning, dancing, music and the like which at first seem little more than interludes or embellishments, inessential to the plot. But the influence of the same tradition is at work, at a further remove, in the artificial-seeming conventions of his plots as well. (Salingar, 2004, p. 8)

Next to Shakespeare, the callous satirist, stands Shakespeare, a poet to whom no human heart is alien. His hilarious characters are not funny enough to appear to us as ridiculous human beings unless we have the ability and readiness to figure out ourselves in terms of their temperament and perception. When Shakespeare chooses a trivial and ridiculous character for the subject of his work, he brings it to a degree of individuality that often tempts actors and critics to exaggerate the element of pathos in his work.

Shylock, for example, in *The Merchant of Venice*, depicted in the grotesque setting in the background of the work, almost becomes the influential representative of a persecuted minority. This comedic character suddenly turns to the audience and says, "*If you prick us, do we not bleed?*" (Act III: Scene I). This is a question that no other satirist has the right to ask; besides, this is one of the points that distinguishes Shakespeare from other humorists. As a matter of fact, failure to draw a clear line between a comedic character who can make a reasonable person laugh and a tragic character who evokes sympathy with a person with balanced emotions is not due to the deliberate determination of an artist who consciously pursues a method; rather, it is owing to the natural expression of his exemplary relationship

with human nature.

It can be alleged that the secret of Shakespeare's comedies lies in the quality of his exemplary reactions to life itself. We find ourselves watching a wide variety of creations and patterns; that constant encounter of thought and feeling, separation and empathy, ridicule and compassion, calm judgment and passionate self-knowledge that is at the root of his genius. "Shakespeare is a graduate of the school of life. He is the chronicler of a life he has witnessed with his infallible eyes" (Sengupta, 1996, p. 33). When Shakespeare helps his characters, he usually bears in mind that there will be someone on stage who will give a brief and illustrated description of his creativity and humor. The spectator, therefore, sees not only the victim, but also the callous witnesses who mock the victim. Shakespeare's comedy inspiration is empathy, not humor. In the fictional characters of the play, there is always a delicate balance between the stupidity that makes them lovable, the weaknesses and mistakes that pave the way for reprimanding them, and a common humanity with us that needs forgiveness; this also guarantees them an immediate understanding. This balance varies from scene to scene and from play to play.

As You Like It takes its theme, characters, and events directly from Thomas Lodge's *Rosalynde* (1590). Although everything is adapted in it, nothing is as it was. Shakespeare leads us into the Arden Forest with a complete good faith. This is the place where civilized man seeks his freedom and emancipation in returning to nature. He does not make the slightest effort to force us to stay among the shepherds. As soon as he enters the forest, he surrenders his imagination to his magic.

The Arden Forest as a place differs moment by moment and character by character. To further, although the forest looks green and golden from the outside, and although the movement into the forest brings about miraculous changes in Duke Frederick and Oliver, the genuine experience of this strange land varies depending on the characters who live in it. For Orlando, it's a place for poetry, for the Grand Duke it's a place to gain knowledge and wisdom from the book of nature, and for Jacques it's a place to soak up the sadness of songs. Like many other things in this play, the picture of Arden is what you love. (Berry, 1984, p. 141)

Shakespeare has characters as wide as wind that blow to anyone he prefers so that he can hate whatever he likes. Each character is caught up in his own foolishness and stupidity, while his absolute characteristics stem from his dealings and relationships with others. In most of Shakespeare's

comedies, a character stands in the middle of the stage. In order to get a clear view of the whole plot of the play, we must take a position as close as possible to this character. In his play, *As You Like It*, this person is Touchstone. It seems that Shakespeare, before leaving for Arden Forest, had decided to take a guide with him to guide him to the path of moderation. Touchstone puts everything and everyone, including themselves, to the test of humor in this play. When you enter the Arden with Touchstone, you can not deviate from your path or confuse the trees. We must also respect her as a faithful servant who is willing to travel with her lady to all parts of this vast world without any illusions throughout the story. *"You have said; but whether wisely or no, let the forest judge" he says.* (Act III: Scene II)

Her role in this comedy is to shed the light of reality and common sense on all its glittering forms and entertainments. She sees the phenomena as they are without malice. According to her: "Now I remember a proverb that says: *"The fool doth think he is wise, but the wise man knows himself to be a fool"* (Act V: Scene I). Even Rosalind, the incompatible woman, who attributes the height and descent of the delicacy of the nature and boiling of her love, beyond any need, to reforming the spirit of comedy, believes that it should only be tested if it shows that it has done it very successfully. Touchstone must express his opinion. His role in the play is as much ridiculed due to his actions as the author has strictly forbidden him from doing so. He is not allowed to interfere in the courtship of Rosalind and Orlando. Rosalind does not need to reform, except through her true feelings and common sense of humor. The best yardstick of Touchstone is his encounter with Jacques. In the words of Jacques:

"Stupid man, stupid! In the forest, I met a stupid human being, a colorful idiot! A world of misery! ... When I saw this colorful idiot with such moral principles, my larynx began to swell like a rooster that idiots could be such deep thinkers; ... O stupid nobleman! Valuable idiot!" (Act VII: Scene II)

Nevertheless, this dream is much more than one's attention to an incident that shapes their view of the whole comedy, and its purpose is to become more familiar with the human self. His expression of love to Audrey is a real bliss and reflection on nature, the three courtships that the play presents. As Touchstone remarks:

"I remember when I was in love, I struck my sword on a rock, broke it and invited him to come to Jane Smile one night. "We true lovers engage in strange mischiefs, but since everything in nature is mortal,

then the whole nature of the lover becomes perishable in foolishness." (Act IV: Scene II)

Expressing his love for Audrey is an irony in action. Shakespeare is a philosopher by nature. No one knows better than him what he is doing, because in this play he sees himself and others separated and without prejudice. He begins his courtship with a pun and mocks the whole pastoral outfit. *"I am here with you and your goats, as the most playful poet, Ovid, was among the Goths"* (Act III: Scene III).

Now that what happened to Touchstone is known, it can be realised what occurred immediately after his encounter with Jacques. Jacques thought he was entertaining himself with a fool: *"O precious fool! You who were a courtier and say: If women are not young and fair, they will have the talent to know ..."* (Act VII: Scene II). And while laughing at the idiot, Touchstone was amusing himself and examining the situation. Jacques is amazed that an idiot can be so intelligent and profoundly thoughtful. A distinctive feature of Shakespeare in his comedies is that he puts together the contradictory elements of human nature and allows these elements to critique and interpret each other by analogy and interaction. Across the Forest of Arden, Shakespeare takes us to a golden world, a world that has been a poet's dream since at least Virgil.

Poets, tired of social debates who by choosing what is considered the natural state of man, wish for simplicity and unpretentiousness. Of course, Shakespeare uses a literary tradition here, but the long-term prevalence of pastoral literature shows its connection with the universal instinct of the human mind, which in this play, Shakespeare gives it a lasting expression. The play has often been praised for its soothing nature, as if it were a spring morning. "Searching for the geographical location of the Arden Forest is futile. However, it is conceivable that it is a desirable land for flirting, where men and women live carefree lives and time passes like the golden world." (Sengupta, 1996, p. 37)

Contradiction with the ideal is implied by the literary tradition itself because the searching poet, in order to escape toward a simple life, must recount the evils of the society from which he is fleeing. This is especially true in the court of Privees, where life is as artificial as possible. With this speech of the exiled duke at the beginning of the second act, this contradiction is presented before readers' eyes since once this sermon introduces us to the Forest of Arden, it focuses on the first scene of the play, which leads to the cruel mind and heart of the usurer: *"Are not these trees*

more dangerous than jealous courtiers?" (Act II: Scene I)

Life in the Forest of Arden revolves around the work and the constant movement of people around the city, and the cruel greediness of the outside world is concentrated on details that may have the power of eternal truth. Shakespeare's Forest of Arden furnishes the setting against which most of the action unfolds, but it serves as much more than a mere backdrop. The greenwood assumes symbolic stature. First of all, it is an idyllic forest. The words used by Charles to describe Duke Senior's life in the forest suggest an idyllic existence, and in the famous pastoral romances of Shakespeare's day, a world is created in which shepherds and shepherdesses sing, pipe tunes, and make love while their flocks graze carelessly in green valleys bright with the sunshine of eternal summer.

This golden world, needless to say, has little relation to the actualities of country living in any age, yet it is the artist's fulfillment of the universal longing to flee burdensome realities and find quietude and peace (Cliffs Notes, 1981, p. 30). As the play continues, Shakespeare quietly informs us of other issues in the forest, such as abandoned village houses behind a pile of willow trees surrounded by olive trees. It has not been easy for Shakespeare to notify us about the court events that have been rejected by both actors and singers. This play reflects on life from inside and outside. Exit from the court is connected to the entrance to the forest. The most vital role of the play is related to Rosalind, the protagonist who, when exiled to the Forest of Arden, transforms herself into a boy and bears a new name, Ganymede.

In such scenes, the style that confirms the gender of the people on the stage will certainly have a comedic theme. Humor is expected to emerge from the ridiculous magnification of male and female traits and behaviors. In Shakespeare's comedies, the initiative is mostly in the hands of women, and the male character is rather inferior to the female protagonist. In the same fashion, in Shakespeare's comedies, female protagonists are balanced characters. Their imagination, feeling, intelligence and courage are compatible. They are infinitely superior to their lovers and are incredibly attractive. They express love and inspire love. They are always ready for the most sublime sacrifices in the way of love and boldness, and it is through them that the flow of the story proceeds. (Sengupta, 1996, p. 34)

The main characters of Shakespeare's comedies are admirable and exciting, while they do not despise or insult, but inspire us to be happy with their cheerfulness, this is the fundamental difference between classic and

Shakespearean comedies. Classic comedy is conservative because it is inside a world that has reached sufficient stability within itself. Its main focus is on exposing those who violate customs, traditions and unquestioning moral rules in institutionalized relationships. Hence, its style is humorous, and its vision is common sense. The male and female protagonists in Shakespeare's comedies are sailors in search of happiness that has not yet been achieved. In classic comedies, the main characters are older people, not young ones. The purpose of this type of comedy is basically satire.

Their personalities must have been lawbreakers who violate a moral rule in society. In view of the above, the idea comes to mind that Shakespearean comedies certainly did not include elements of classical comedy. "Shakespeare could no doubt have gone beyond the naïve economic morality of Elizabethan popular culture, had he had an artistic need" (Barber, 1959, p. 161). By the time Shakespeare began writing, the Elizabethan era had taken on a romantic mood. Shakespeare looks at love from a completely different angle than what classic comedy required then. In relation to love, Shakespeare goes back to medieval love, which in fact had their own traditions in the choice of theme, the pattern of heroism, the scenes and the narrative atmosphere. *As You Like It* is based on the story of *Rosalynde* by Thomas Lodge, which itself is based on a series of ballads from the 13th or 14th centuries.

The story from which *As You Like It* is taken belongs to the world of fairies and folklore. In fairy tales, evil is always absolute and clearly recognizable, but it is eventually overthrown. Romantic comedy is mostly mixed with humorous love. In *As You Like It*, Shakespeare takes this disguise pattern one step further, by showing a boy actor playing a female character, Rosalind, who then disguises herself as a young man, Ganymede, who then plays a woman by impersonating Rosalind for Orlando. This dizzying melding of gender has prompted the many critical claims of the last two or three decades to the effect that no other play of Shakespeare's so completely destabilizes the cultural fixedness of gender, foregrounding in the process the potentially subversive presence of homoerotic affection in patriarchal societies. (Hunt, 2008, p. 142)

The world depicted in *As You Like It* is the world of rural life in England combined with the world of fairies, the ideal world of poets and lovers. This world is romantic, imaginary and real, but not illusory. Arden atmosphere is very real and has its own limitations. "*As You Like It* carries a theory of theatrical production within it—as it insistently enacts disruption and the numerous ways in which any character, scene, or abstract idea might

be represented.” (Bloom, 2004, p. 181)

Urban people abandon envy and greed and focus only on the refined features of courtship. Here is a world in which the Duke finds preaching in the stream of river that can teach man more than a lifetime. This is the world of romantic comedy, where we find people in search of happiness. In Arden Forest, people are looking for spiritual standards. In the age of Elizabeth, love encompasses much of the comedy of romance and the evils that arise from ignoring the laws of love. Duke Frederick does not love the Duke Senior, Oliver does not like Orlando, Jacques has no idea of love and is therefore sad and useless to society. In reality, Jacques seems to have achieved a philosophical vision regarding life when he says:

*“All the world's a stage,
And all the men and women merely players;
They have their exits and their entrances,
And one man in his time plays many parts,
His acts being seven ages. At first the infant,
Mewling and puking in the nurse's arms.
Then, the whining school-boy with his satchel
And shining morning face, creeping like snail
Unwillingly to school. And then the lover,
Sighing like furnace, with a woeful ballad
Made to his mistress' eyebrow. Then, a soldier,
Full of strange oaths, and bearded like the pard,
Jealous in honour, sudden, and quick in quarrel,
Seeking the bubble reputation
Even in the cannon's mouth.” (Act II: Scene VII)*

This speech likens the world to theatrical performance and life to a play. Furthermore, it categorises the seven stages of a man's life as the seven ages of man. For Shakespeare, people are like actors in this world, which itself is like a theatre. Holding this attitude towards life, Jacques appears to have accurately figured out what the philosophy of life is. He knows life is transient and human is here today but gone tomorrow. His maturity becomes

more evident once he refers to the circle of life the beginning of which is birth or infancy; then, being raised, going to school, falling in love and ultimately dying.

The humorous expression of the play, which is mainly focused on contemporary civilization, is left to Jacques. In accordance with this, Bryant (1986) states that “the most important thing to note about Jacques, however, is that he is appreciably older than the other gentlemen lolling about on the grass, at least old enough to be considered an old gentleman by marriage-minded Audrey” (p. 161). He is sometimes a religious figure who is always ready to complain about humanity. Shakespeare's romantic world is a fusion of pastoral and real world. Shakespeare's dream land does not completely expel evil and sorrow but preserves the real elements that exist in the imaginary world, and this is where Shakespeare's originality lies.

However, the most prominent feature of this play, apart from its poetic and emotional beauty, is its beauty of characterization. Rosalind and Orlando are attractive companions both of whom represent genuine love, friendship and moral beauty. Albeit, after going through multiple ups and downs, Rosalind comes up with a different perception of love: “*Love is merely a madness*” (Act III: Scene V) and elsewhere she expresses “*most friendship is feigning, most loving mere folly*” (Act III: Scene II).

The exiled duke is a noble, zealous, experienced and wise man who enjoys the woods and is even pleased with Jacques, who turned all his misfortunes into fortunes in a heroic manner. The extension and variety of portraiture is reflected in a multifaceted world that includes both the court, the forest, the shepherds, the courtiers, the philosophers, the fools, the treacherous brothers, and the faithful servants. The presence of the greater forces of nature, which provide a suitable ground for pastoral love, causes the expansion of this world as much as possible. The image that Shakespeare presents in this comedy is really complex, so that we can take it any way we want. Undoubtedly, this play is the culmination of Shakespeare's great comedies.

3. CONCLUSION

This article has tried to examine some features of *As You Like It*, arguing that Shakespeare's comedy is poetic not traditional; although it is creative, it's not solely mixed with humor. His style is more imaginative than pure reasoning; that is, he has an artistic, not necessarily a critical, vision. As Shakespeare builds his romantic world, he seeks to present his reality or perspective on life through the imagination of a playwright.

Shakespeare meets the aesthetic needs of the Elizabethan era that wanted a play that could satisfy both the romantic and the humorous instincts of the audience. Perhaps it can be said that in this play, Arden Forest issues its final verdict, because if the play reveals the ultimate truth, its final effect will be negative. In the desire to escape to our magical world, we are always confronted with reality. Reason is not deceived by our illusions. In the play, however, the ideals, although always on the verge of extinction, are constantly recreating themselves. These do not mislead the eye of reason, but in spite of all the interventions of reason, faith in them does not fade away.

4. SUMMARY

The current study is about Shakespeare's artistic creativity in writing comedy and its manifestation in *As You Like It*. In this play, Shakespeare treats the concept of marriage in a comic manner via penetrating the characters' mind. Ironically, this sarcastic representation of marriage accounts for the unpleasant realities of his society back then, against which no one dared write or talk. Having utilised his profound imagination, Shakespeare reveals some mysterious challenging parts of human life which could by no means be justified or portrayed rationally. Indeed, he uses humorous language through characters to poke fun at the wrongly established social norms and the ruling system. In other words, his comedy does not necessarily abide by the mediocre comedy traditions of his era.

In *As You Like It*, Shakespeare's realistic life philosophy has been depicted since, unlike his other comedies, his characters are not obsessed with the frenzied struggles of life. Shakespeare makes use of the metaphor of the Arden Forest to let his imagination be free and soar like a bird. Shakespearean comedy is not to simply create laughter but to picture life realities and universal issues. In this comedy, one can tangibly feel both aesthetic and social, as well as psychological dimensions of human character. In fact, it is empathy rather than humour that is the inspiration for Shakespearean comedy.

Here, the female characters are presented superior to their male counterparts. Shakespeare's comedy language is realistic and colourful. It demonstrates both the evil and the good rather than simply focus on satire and cliché comedy notions such as courtship, talks between the lover and beloved, same old settings, etc. generally speaking, Shakespeare is not interested in the plot of this play. He's much more interested in the character juxtapositions and dynamics. There's a wide array of characters who are all talking about similar ideas, particularly about romantic love in contrast to the

idea of being anti-social. In the background, there are also a few characters who serve as social commentary.

Additionally, there is melancholy Jacques as well as the sardonic and witty Touchstone. Of course, by the end of the play, Touchstone becomes one of the lovers as well, whereas Jacques decides to wander off into the woods and leave everybody else alone. On top of this thematic character exploration, there's the overall tone of the pastoral. Pastorals are immensely popular romantic forms in which there's love between a shepherd and shepherdess out in the field or in the woods. It's also necessary to point out that the majority of this play happens out in the woods, the Forest of Arden. Shakespeare explores the pursuit of unrequited love. All of this is also in contrast to the initial setting of the piece, the Duke's court. In *As You Like It*, Duke Fredrick's court is a place of strict authoritarianism. There's a kind of violence pervading every scene both through the entertainment of the violent wrestling match with lots of broken ribs, as well as the characters that threaten each other's lives over and over again. Nevertheless, there are also shepherds who are cheerfully chatting about love and singing songs. In fact, this is the most musical of all Shakespeare's plays. In some ways, it almost seems like it turns into a variety show by the end.

5. REFERENCES

- Barber, C. (1959). *Shakespeare's festive comedy: A study of dramatic form and its relation to social custom*. UK: Princeton University Press.
- Berry, E. (1984). *Shakespeare's comic rites*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloom, H. (2004). *William Shakespeare's as you like it*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Bryant, J. A. (1986). *Shakespeare & the uses of comedy*. USA: The University Press of Kentucky.
- Cliffs Notes Inc. (1981). *Shakespeare's as you like it*. Nebraska.
- Goossen, J. (2018). *Jonson, Shakespeare, and Aristotle on comedy*. New York: Routledge.
- Hunt, M. (2008). *Shakespeare's AS YOU LIKE IT: Late Elizabethan culture and literary representation*. New York: Palgrave Macmillan.
- Leggatt, A. (1974). *Shakespeare's comedy of love*. London: Methuen & Go Ltd.
- Maslen, W. (2005). *Shakespeare and comedy*. London: Bloomsbury Publishing.
- Salinger, L. (2004). *Shakespeare and the traditions of comedy*. London: Cambridge University Press.
- Sengupta, P. (1996). *Advanced literary essays*. New Delhi: Educational Publishers.
- Shakespeare, W. (1973). *As you like it*. Ed. Bernard Lott, London: Longman.
- Shakespeare, W. (1997). *The Merchant of Venice*. ed. Praveen Bhatia, New Delhi: UBS.

Walpole, H. (2009), *The castle of Otranto: A Gothic novel*. Auckland: The Floating Press.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmamın olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 14.09.2022

Kabul Tarihi: 18.12.2022

THE INTERACTION OF THE THREE TRADITIONAL HUMOUR THEORIES IN NEIL SIMON'S *BRIGHTON BEACH MEMOIRS*¹

Neil Simon'ın Brighton Beach Memoirs Adlı Oyununda Geleneksel Üç Mizah
Teorisinin Etkileşimi

Emre ŞEKERCİ

Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
eemresekerci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6161-5517

Erdinç PARLAK

Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
erdincparlak@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7184-8709

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

Humour/laughter is a human entity and activity. It takes place in almost all kinds of social interactions. Most of us cannot help laughing at something funny in our daily routines. Laughter is the fundamental mode of expression common to human beings. From this perspective, Simon is considered one of the most significant playwrights who uses laughter elements skilfully in his works. He is called a "laugh machine". Marvin Neil Simon (1927-2018) was an American playwright, screenwriter, television joke writer, and one of the most popular and successful dramatists commercially and artistically in the history of American theatre. This paper aims to explore how Neil Simon uses three traditional humour/laughter theories: The Superiority Theory, the Incongruity Theory, and the Relief Theory, in his Brighton Beach Memoirs (1983). It is an autobiographical play and one of Simon's masterpieces in Simon's BB Trilogy. This play is rich enough to explore three traditional humour theories. It deals with one family's survival struggle just before the World War II during the Great Depression. It was a time of hardships for millions of people in the late 1930s. While Father makes all decisions, a passive-aggressive mother is self-sacrificing and manipulates his sons. The study adopts the qualitative analysis research method incorporated into analysis of dramatic texts.

Keywords: Humour, Simon, Brighton Beach Memoirs, The Superiority, Incongruity, And Relief Theories

Öz

Mizah/kahkaha insana dair bir özellik ve unsurdur. Hemen hemen her türlü sosyal etkileşimde gerçekleşir. Çoğumuz günlük rutinlerimizde komik bir şeye gülmekten kendimizi alamayız. Kahkaha, insanlarda ortak olan temel bir ifade biçimidir. Bu açıdan

¹ This study has partly been produced from the MA thesis entitled: "Domestic Realism and Humour in Neil Simon's Selected Plays: *Brighton Beach Memoirs* (1983), *Biloxi Blues* (1985), *Broadway Bound* (1986).

bakıldığında, Simon gülme unsurlarını eserlerinde ustalıkla kullanan en önemli oyun yazarlarından biri olarak kabul edilir. Simon Amerikan tiyatrosunun "gülme makinesi" olarak bilinir. Marvin Neil Simon (1927-2018), Amerikalı oyun yazarı, senarist, televizyon şaka yazarı ve Amerikan tiyatro tarihinin ticari ve sanatsal açıdan en ünlü ve başarılı oyun yazarlarından birisidir. Bu çalışma, Neil Simon'ın Brighton Beach Memoirs (1983) adlı oyununda üç geleneksel mizah/kahkaha teorisinin nasıl kullandığını ele almaktadır. Üstünlük Teorisi, Uyumsuzluk Teorisi ve Rahatlama Teorisi. Brighton Beach Memoirs otobiyografik bir oyundur ve Simon'ın BB üçlemesindeki başyapıtlarından birisidir. Bu oyun, üç geleneksel mizah teorisini nasıl ele alındığı gösteren yeterince zengin veriye sahiptir. Oyun Büyük Buhran sırasında II. Dünya Savaşı'ndan hemen önce bir ailenin hayatta kalma mücadelesini ele almaktadır. 1930'ların sonlarında milyonlarca insan birçok ekonomik sorunlarla yüzleşmiştir. Oyunda baba tüm kararları verirken, pasif agresif bir anne, kendisini ailesi için feda eder ayrıca oğullarını da sürekli manipüle eden bir figür olarak verilmektedir. Çalışmada dramatik metinlerin analizine bağlı nitel analiz araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Simon, Brighton Beach Memoirs, Üstünlük, Uyumsuzluk Ve Rahatlama Teorileri

1. INTRODUCTION

Drama is one of the most important genres of literature. Drama fundamentally has two major types: tragedy and comedy. Moreover, these major types are also divided into subcategories. This study deals with comedy, so it is worth defining comedy. The roots of comedy date back to ancient Greek. Actually, the term 'comedy' is an amalgamation of the Greek words "'kômos' or 'kômai', and 'oda', words that reflect comedy's roots in the Greek peninsula. 'Kômos' translates as 'revel', while 'kômai' comes from the word for 'village'". (Stott 2014: 5) Many drama critics claim that drama emerged from the festivals honouring the god, Dionysus. He was the son of Zeus and Semele and a god of nature and fertility. So we could suggest that comedy is actually a rural product with seasonal agrarian fertility rituals.

Comedy is considered to be one of the "longest, most continuous generic tradition in Western literature, tracing its roots back to Aristophanes and Menander, appearing in many different national literatures, surviving centuries of cultural change with its basic conventions stubbornly intact." (Leggatt 1998: 1) Comedy, compared to tragedy, is a good tool to convey the message of the playwright or touch on social problems with the veil of laughter.

Major genres of literature such as poetry, novel and drama are the most useful tools used to express human experiences, sufferings, dilemmas, miseries and joy, so it would not be wrong to claim that literature is our only exit gate to pour out our feelings and continue to live. However, humour is

not a genre but *a style*. It is one of the most commonly used literary devices by comedy writers in their writings. As the sharpest weapon of literary criticism, it is an indispensable instrument for writers and playwrights to rich and colour their style and convey their messages directly to the audience or reader. Humour/laughter is a human entity and activity. It takes place in almost all kinds of social interactions. Most of us cannot help laughing at something funny in our daily routines. Laughter is the fundamental mode of expression common to human beings.

Humour comes from antiquity to the present. It is defined as:

“1 [U] the quality in sth that makes it funny or amusing. 2 [C, U] (formal) the state of your feelings or mind at a particular time, 3 [C] (old use) one of the four liquids that were thought in the past to be in a person’s body and to influence health and character.” (Oxford Advanced Learner’s Dictionary 2000: 636)

Martin explains the liquids as: “humour denotes the fluids that constitute human body: blood, phlegm, black bile, and yellow bile.” (Martin, 2007: 21)

Humour has greatly changed since ancient times. Humour was not utilized to mean funny, and amusing until the eighteenth century to show the deviation from normality. A host of famous philosophers such as Plato, Aristotle, Kant, Bergson, and Schopenhauer tried to answer the question, from a philosophical perspective, ‘what is humour’? Traditionally, the same question has been explored by dramatists as well. In his *Humour and Incongruity*, Clark offers a satisfactory and broad definition of humour. It is as follows:

Humour, it will be said, is a family-resemblance concept: no one could hope to compile any short list of essential properties abstracted from all the many varieties of humour- human misfortune and clumsiness, obscenity, grotesqueness, veiled insult, nonsense, wordplay and puns, human misdemeanours and so on, as manifested in forms as varied as parody, satire, drama, clowning, music, farce and cartoons. (1970: 20)

The philosophers Plato, Kant and Hobbes, wrote about humour and laughter. However, Henri Bergson’s famous work *Laughter* (1900) is considered the first notable work written in this field.

Laughter is too difficult to explain and define. Bergson puts it, “this little problem... has a knack of baffling every effort, of slipping away only to bob up again, a pert challenge flung at philosophical speculation.” (1980:

61) As in line with it, gelotology; the science of laughter, which comes from the Greek word ‘gelos’ means ‘laugh’ or ‘laughter’, focuses on answering such questions: Why do people laugh? How do they laugh? At what or to whom do they laugh? Or, why do we laugh?

Humour causes laughter and brings laughter to our minds, so laughter is the gift of humour. Nesin (1973) states that there is laughter in humour. Humour and laughter are inseparable. If there is no humour, then there is no laughter, either. Humour and its manifestation should be studied to understand a particular society and its people. Since ancient times, laughter has been regarded as a sign of vice and cowardice. To Aristotle, it is a major human trait and essentially belongs to human beings. Stott notes “Aristotle, noting that laughter is exclusive to human beings, believed that an infant could not be considered truly human until it had laughed its first laugh at forty days old.” (2014: 171)

Laughter, as part of the humour, is not only fun and human beings use it to serve their social, psychological and physiological needs. Human beings use how their reaction with laughter to the things they like or see strange or surprising. We could say that the opposite of crying is laughter. From this perspective, it may be directly linked to happiness. However, people do not only laugh for fun and happiness but also mock and condemn others. As in line with it, Bacon remarks “the object of laughter is deformity, absurdity, shrewd turns, and the like.” (qtd. in Gregory:1923:336)

It is worth noting that laughter was not accepted as something positive during ancient times. For instance, Plato, as a most influential critic of laughter, did not regard laughter as a desirable act. In his famous work *The Republic*, he argues that those who govern and occupy higher positions should not laugh because he thinks that laughter is only for ordinary people with physical and mental defects. To him, it is a malicious act, so people with dignity should avoid it as much as possible. (Stott 2014) It is worth noting that incongruity does not always make something funny.

There are three traditional humour/laughter theories: The Superiority Theory, the Incongruity Theory, and the Relief Theory. The Superiority Theory of laughter basically means that human beings like finding humour in the misfortunes of other people. It dates back to the ancient philosophers Plato and Aristotle; however, it was coined by modern writers. Morreal, in *Comic Relief*, argues it as following:

If the Superiority Theory is right, laughter would seem to have no place in a well-ordered society, for it would undermine co-operation, tolerance,

and self-control. That is why when Plato imagined the ideal state; he wanted to severely restrict the performance of comedy. (2009: 7)

While the Superiority Theory basically contends that whatever comical is regarded as inferior and laughter is a kind of expression of the sudden realisation of superiority, The Incongruity Theory deals with the formal object of amusement. Kulka, in *The Incongruity of Incongruity Theories of Humor*, argues:

The theory is considered to be particularly well suited to account for the humorous laughter and amusement occasioned by jokes, though it has often been extended to other objects of amusement (comedy, satire, parody, mimic, clowning, trickery, caricature, slapstick, absent-mindedness, folly, etc.). (2007: 321)

Relief theory describes humour by adopting a tension and energy release model. It discusses the basic structures, patterns and psychological processes which cause laughter. It holds that people laugh to express and release their emotions and physical tensions. The relief we get from laughter is amusement and pleasure. It is a useful and natural tool to abate hatred. Laughter serves to reduce the excess of sensitivity and makes society get rid of its burden. Concerning this theory, the nineteenth and early twentieth centuries produced two most important relief theorists: Herbert Spencer and Sigmund Freud.

Herbert Spencer and Sigmund Freud saw the triggers of laughter not so much as are cognition of incongruity within scenarios or linguistic formulae, but as a symptom of division and struggle within the self, recognition, as it were, of incongruous selfhood. (Stott 2014: 182)

This is called 'Relief Theory'. It is a fact that Freud's studies on the human psyche and his discovery of the unconscious contributed a lot to the development of this theory. Gregory is another scholar whose views on the relief theory of laughter are also worth mentioning here. His *Some Theories of Laughter* deals with major theories of laughter.

2. SOME PRELIMINARY REMARKS ABOUT *BRIGHTON BEACH MEMOIRS* (1983)

Brighton Beach Memoirs (1983), *Biloxi Blues* (1985), and *Broadway Bound* (1986) are semi-autobiographical plays. They are known as Simon's BB Trilogy. It centres on Simon's own life experiences. The trilogy is based on family humour and professional ambition.

Brighton Beach Memoirs, the setting is Brighton Beach, Brooklyn, New York. The settlers are mostly Irish, Jewish, and Germans. It centres on one family's survival struggle just before World War II during the Great Depression. It was a time of hardships for millions in the late 1930s.

While Father makes all decisions, a passive-aggressive mother is self-sacrificing and manipulates his sons.

The main character, Eugene Morris Jerome, is on the threshold of puberty, sexual awakening, and looking for an identity. It is the first play in the trilogy. It is a two-act play. The major characters are Eugene Jerome, Stanley Jerome, and Kate Jerome. Eugene, as a teenager, is curious about learning a lot about girls, family, relationships, and the upcoming Second World War. He observes life from many perspectives. All his observations are witty and humorous. He talks with his Polish Origin Jewish relatives. He cares for strong family ties and needs for a family. In his *memoirs*, Simon says, "I really made a quantum leap in Brighton Beach as a playwright, because it was the first full-bodied play I had ever written, in terms of dealing with a group of people as individuals and telling all their stories." (1996: 386)

This play got lots of positive reviews from New York critics. However, in an interview with David Richards in 1983, Simon explains his true feelings about Brighton Beach Memoirs:

I feel that if I had died without writing my Brighton Beach Memoirs, well, I would have had a nice legacy as a writer of light comedies. But it would have been incomplete. This play has satisfied me so much that if it were all over right now and I never wrote another play. I'd be quite content.
(Bryer and Siegel (eds.) 2019: 82)

We can say that Brighton Beach Memoirs was one of Simon's masterpieces. As a playwright, it shows how far Simon went in American drama. Even though events are depicted or told through the eyes of the fifteen-year-old boy, Eugene Jerome, it is actually about every character. The characters' stories are integrated with everyone's story in society. Simon explicitly depicts dysfunctional people in this play. To Peter Marks, with *Yonkers* and his Brighton Beach trilogy:

he has added to his canon a series of richly textured plays that not only have contributed to the commercial success that has made him one of the world's richest playwrights but also have yielded a level of acceptance by critics that eluded him earlier in his prolific career. He was pigeonholed for so long as a comedy writer that he had felt slighted by those whom he

believed wrongly consigned his work to some lesser category of art.
(Marks qtd. in Bryer and Siegel (eds.) 2019: 174)

Brighton Beach Memoirs took Simon nine years to write it. It is considered to be one of Simon's most personal plays, and "the naked honesty of its plot and characters resonated powerfully with audiences." (Bryer and Siegel (eds.) 2019: 236) It is one of his plays in trilogy which attracted attention of drama critics.

3. ANALYSIS OF EXTRACTS

EXTRACT 1

BLANCHE. (Stops sewing.) Kate, please. My head is splitting.

KATE. I told that boy a hundred and nine times. (She yells out.) Eugene! Stop banging the wall!

EUGENE. (calls out) In a minute, Ma! This is for the World Series! (back to his game) One out, a man on second, bottom of the seventh, three balls, one strike... Ruffing stretches, Ruffing pitches- (he throws ball) Oh, no! High and outside, JoJo Moore walks! First and Second and Mel Ott lopes up to the plate...

BLANCHE. (stops again) Can't he do that someplace else?

KATE. I will break his arm, that's where he'll do it. (calls out) Eugene, I'm not going to tell you again. Do you hear me? (Act 1, p. 8)

The play's opening scene is in a home with a garden, and four family members are seen. A teenage boy, Eugene plays baseball by throwing it to the house's walls in the garden and narrating his imaginary game as a commentator. He imagines himself as a baseball player whose team competes in the World Series tournament. Baseball creates noise whenever it hits the wall, and this situation annoys the other members of the family who are in the house. Blanche, Aunt Eugene, struggles with a headache due to the noise, and Kate, Eugene's mother, warns Eugene to stop playing. Eugene ignores her warning and continues his imaginary game. When Blanche reiterates her discomfort, Kate humorously responds using superiority theory and warns Eugene again. According to the Superiority Theory, the connections between characters and the audience are set on the surface of binary oppositions in the concept of Laughter Theory. Kate's joke about breaking Eugene's arm awakens superior/inferior feelings inside the audience, leading to a natural reaction, laugh.

EXTRACT 2

EUGENE. (Slams ball into his glove angrily. Then he cups his hand, making a megaphone out of it and announces to the grandstands:) ...

“Attention, ladees and gentlemen! Today’s game will be delayed because of my Aunt Blanche’s headache” ... (Act 1, p. 9)

The sound of Eugene’s baseball game continues to give her aunt a headache. After several warnings from Kate, Eugene stops playing and tells the audience why they stopped playing it. The game is cancelled because it makes Blanche have a splitting headache. Nevertheless, we know that baseball games are not cancelled in actual life conditions as it causes headaches in the audience. A play that could be called off can be bad weather, natural disasters, etc.; however, in the play, the only reason is the headache of Eugene’s aunt. In the light of the Incongruity Theory, these exaggerated differences cause absurdity. The audience is quick enough to catch this absurdity of the situation and reacts to it by laughing.

EXTRACT 3

KATE. (comes out of kitchen with a glass of lemonade and roller skate) A roller skate? On my kitchen floor? Do you want me dead, is that what you want?

EUGENE. (rushes into the house) I didn’t leave it there.

KATE. No? Then who? Laurie? Aunt Blanche? Did you ever see them on skates?... (holds out skate) Take this upstairs... Come here!

EUGENE. (approaches, holding the back of his head) Don’t hit my skull, I have a concussion.

KATE. What would you tell your father if he came home and I was dead on the kitchen floor?

EUGENE. I’d say, “Don’t go in the kitchen, Pal” (Act 1, p. 11)

The Incongruity Theory claims that people tend to laugh when they face unexpected events. Based on the interactions between Eugene and Kate, Eugene's mischief, even if he does not misbehave, ends as he is accused at the end of the conversation. In this scene, Simon creates humour by using an unexpected answer from Eugene accommodated in these mutual interactions. While Kate is trying to explain to her son that the skates in the kitchen can cause an accident, the audience, who expects Eugene to respond to this accident with an understanding, encounters a different answer than they expect. The answer is abrupt to the audience; it leads to humour and laughter among the audience and characters.

EXTRACT 4

STAN. [STANLEY] He tells me to sweep up. He says, for this week I’m the cleaning man.

EUGENE. I can’t believe it.

STAN. Everybody is watching me now, waiting to see what I’m going to

do.

(EUGENE nods in agreement)

...Even Andrew stopped crying and watched. I felt the dignity of everyone who worked in that store was in my hands... So I grit my teeth, and I pick up the broom, and there's this big pile of dirt right in the middle of the floor...

EUGENE. Yeah?

STAN. ... And I sweep it all over Mr. Stroheim's shoes. Andrew had just finished shining them this morning, if you want to talk about irony. (Act 1, p. 24)

In this scene, Stan tells his brother about an event that almost caused him to lose his job that day. A cleaner, Andrew, who works at the same place, slips his brush from his hand during cleaning and spills a can of oil on the table. The spilled oil ruins the three hats on the desk. The boss, who witnesses this situation, says that the money for the hats will be deducted from his salary. Stan, who cannot stay indifferent to the attitudes of his boss, wants to protect the cleaner. On the other hand, the angry boss gets furious and tells Stan that he will work as a cleaner next week. Seeing that the employees at the workplace are witnessing his argument with the boss, Stan cannot stand this pressure and sweeps the dust on the boss's shoes, which he polished in the morning. The boss tries to humiliate him by giving him a worse role in the work. Stan, who does not give in to the boss's humiliation, insults him by dusting off the boss's shoes. As emphasized in the Superiority Theory, people have confident expectations in the face of events, but sometimes they do not get the reaction they want. These reactions also create ridiculous situations, and people laugh at them. In the scene, the audience expects Stan's apology or anger directed at the boss's humiliation, but instead, Stan chooses to humiliate the boss. This unexpected situation arouses the feeling of laughter in the audience.

EXTRACT 5

EUGENE. Oh, God! ...As if things weren't bad enough... and now this! ...The ultimate tragedy... Liver and cabbage for dinner! ...A Jewish torture! ...My friend, Marty Gregorio, an A student in Science, told me that cooked cabbage can be smelled farther than sound travelling for seven minutes... If these memoirs are never finished, you'll know it's because I gagged to death one night in the middle of supper.

(We suddenly hear a crash of broken dishes in the kitchen. EUGENE turns towards the sound, then to the audience.)

You're all witnesses. I was sitting here, right? But I'll get blamed for that anyway.

...

EUGENE&KATE. Come in here and help me! (Act 1, pp. 27-28)

In the above dialogues, it is seen that Eugene complains about the Jewish custom of eating liver and cabbage. He dislikes it, and he exaggerates the smell of the meals so much that he even says that he can die from that smell. Eugene's food exaggeration is so hilarious that it goes beyond the audience's usual reaction. According to the Superiority Theory, people laugh at what they see that contradicts their expectations. Eugene's conflicts with his mother rise again after Aunt Blanche breaks the dishes because of her disease. Eugene turns to the audience and tells them, "You're all witnesses. I was sitting here, right? But I'll get blamed for that anyway." After Kate takes care of Blanche, she calls Eugene to help her in the kitchen. Eugene already knows what will happen to him. He repeats what his mother says. These repeated accusations make Eugene look ridiculous. According to the Superiority Theory, Eugene's repeated charges are humorous for the audience, who feel more fortunate when they compare themselves with Eugene's situation.

EXTRACT 6

KATE. Don't talk like that. Something'll come up. You'll go to temple this weekend. You'll pray all Saturday.

JACK. (smiles ironically) There's men in that temple who've been praying for forty years. You know how many prayers have to get answered before my turn comes up? (Act I, p. 31)

Jack is a father who is responsible for taking care of seven people. He takes care of his family and has to look after his sister-in-law's family. In that scene, Jack talks with Kate about how his boss went bankrupt. He lost his job because his boss went bankrupt. Losing his job creates problems and puts pressure on him as Jack has to think about taking care of his family and fulfilling his responsibilities for seven people to be looked after by himself. As a result of this pressure, he complains about his situation. Kate is aware of his apprehensions; however, she is also aware of those anxieties which make him uneasy. Kate then tries to calm Jack down and advises him to go to the temple and pray. However, Jack humorously mocks her advice. His ironic smile is a representation of the Relief Theory. Jack wants to get rid of the pressure put on his shoulders. Humour seems to be the only exit for him to relieve himself. Humour is the temporal catharsis for Jack. Jack's response to his mother also includes ironic incongruity. Jack ironically states that god accepts the prayers in order, saying that there have been men who have been going to the temple for forty years and praying and that his turn will be late. He also mocks faith and does not take his mother's advice

seriously. The interactions between Jack and Kate go beyond the audience's expectations, and this situation is regarded as an absurd situation by the audience, so they laugh at it. We could say that it suitably suits the Relief Theory.

EXTRACT 7

EUGENE. Larry Clurman is my father's age.

LAURIE. He's twenty.

EUGENE. Same thing... You think he's good-looking?

LAURIE. I don't think *anybody's* good-looking

EUGENE. Larry Clurman? He doesn't even have a chin. His tie comes all the way up to his teeth. (Act I, p. 32)

Eugene's conversation with Laurie is about Laurie's new date. Eugene likes Laurie, so he gets jealous of whomever she is in a relationship with. He then expresses his jealousy by saying, "Now I've got Larry Clurman to contend with." Eugene tries to humiliate Larry Clurman because of his jealousy. In this case, he sees himself as the person who deserves Laurie—seeing himself as superior to other candidates causes him to make fun of them. The audience knows Eugene's jealousy and understands why Eugene mocks Larry Clurman. However, to the audience, it is an adolescent's jealousy that seems insensible to them. They think that he has deficiencies in his character because he makes fun of other people due to his jealousy. This time, the audience feels superior to Eugene because they see the flaws in his character. As a result of this superiority, the audience laughs at his defects.

EXTRACT 8

LAURIE. Eugene! Your father wants us to go to the store

EUGENE. Tell him I'm sick. My stomach hurts.

LAURIE. You don't want any ice cream?

EUGENE. (*thinks*) Ice cream? Wait a minute. (*He sits up, looks out at audience.*) It's amazing how quickly you recover from misery when someone offers you ice cream. (Act II, p.72)

Jack asks Lauri to go to the grocery store with Eugene to buy ice cream. Eugene, who is constantly sent to the market to purchase the needs of the house, makes up an excuse when Laurie says they have to go to the market. Eugene, who loves ice cream very much, does not know they will need to buy it. When Laurie said they were going to buy ice cream, he humorously said, "It's amazing how quickly you recover from misery when someone offers you ice cream." utters the sentence. The realization of humor

in this sentence can be explained by the Superiority Theory and the Incongruity Theory. First of all, according to the Superiority Theory, human beings tend to laugh when they encounter issues that someone else is obsessed with or has a weakness for if they do not have the same or similar problems. In the play, the character of Eugene, as soon as he hears the word ice cream in the sentence, says, "I am sick." The fact that he renounces his excuse causes the audience to realize the main character's weakness for ice cream, which causes the audience to laugh.

The audience witnesses Eugene's character makes excuses for something throughout the play, but he still does these things unwillingly, this time encountering an unexpected event. The main character has again made an excuse not to do a job or go to the market, but this time, because he likes ice cream very much, he puts his reason aside and wants to go to the market voluntarily. People tend to laugh in the face of unexpected actions. In this example, the audience's encounter with a different attitude in the face of Eugene's usual attitude brought the humor to the surface.

EXTRACT 9

EUGENE. I would hate it if my father died. Especially with Stanley gone. We'd probably have to move out of this house.

LAURIE. Well... Then you and your mother could come and live with us.

EUGENE. So if we all end up living together, what's the point in breaking up now?

LAURIE. I don't know. I have to finish reading.

(She goes back to her book. EUGENE gets up and looks at the audience.)

EUGENE. You don't get too far talking to Laurie. Sometimes I think the flutter in her heart is really in her brain. (He crosses out of room, closes door and heads down the stairs. To audience.) ... I went into their bedroom and broke the news about Stanley. The monumental news that their eldest son had run off, probably to get killed in France fighting for his country. My mother said, "Go to bed. He'll be home when it gets cold out"...I couldn't believe it. Their own son. It was then that I suspected that Stanley and I were adopted... They finally went to bed and I waited out on the front steps until it got cold... but Stanley never showed up. (Act II, p. 86)

Blanche, who decided to find a job and begin a new life due to her argument with Kate, wants to leave the house. After Stanley's departure and the quarrel at home, Eugene discusses these matters with Laurie. Laurie believes that all this is because of her father's death. Eugene then starts talking about what would happen if his father died, but Laurie ends the

conversation by stating that she has to read the book. Throughout the play, Laurie appears before the audience in the image of an intelligent girl, so Eugene sarcastically criticizes her by using her illness; heart flutter, to the audience; "You don't get too far talking to Laurie. Sometimes I think the flutter in her heart is really in her brain." Eugene's analogy that Laurie's real problem is not in her heart but her mental health is presented to the audience with a humorous style that reflects the Superiority Theory.

Eugene's humorous analogy provides how superiority theory leads people to laugh. This analogy implies that the conversation is not progressing because Laurie constantly gives rational answers. The concept of superiority, which makes the audience laugh, emerges because the audience realizes that a person who always offers reasonable solutions is obsessed with this issue. They feel superior to people obsessed because they do not have such an obsession.

EXTRACT 10

STAN. Here. It's for you. Don't leave it lying around the room.

(EUGENE starts to open it. It's post card size.)

EUGENE. What is it?

STAN. Open it slowly.

(EUGENE does)

Slower than that... Close your eyes.

(EUGENE does. It is unwrapped.)

Now look!

(EUGENE looks. His eyes almost pop open.)

EUGENE. OH, MY GOD! ...SHE'S NAKED! YOU CAN SEE EVERYTHING!! (Act II, p. 98)

The crises in the house begin to resolve one by one After Stan returns home. Stan, who does not forget his brother Eugene during his days away from home, buys a gift for Eugene in exchange for a money loan a friend owes him. His gift is a poster with a naked woman. When he gave this poster to Eugene, Eugene's reactions to the woman on the poster being naked made the audience laugh. In this extract, it is possible to see the traces of the Incongruity Theory in the reactions that make the audience laugh. In the eyes of the audience, Eugene's interest in the female body catches them throughout the play as a tool of laughter outside the plot.

EXTRACT 11

STAN. It belongs to the guy who owes me two and a half bucks. I can keep it until he pays me back.

EUGENE. Don't take the money. Let him keep it for a while. (ACT II,

p. 99)

Eugene, who examines the poster of the naked woman, reminds him that a friend bought the poster in exchange for a debt he owed him. Fearing that he will lose the poster if the debtor gives the money, Eugene tells Stan that he should not ask for the money back. This situation, which reveals Eugene's adolescence, is observed in the audience as a laugh under the influence of the Superiority Theory. The audience sees itself inwardly superior to Eugene when his obsession with the female body is staged as an obsession since adolescence. Eugene's obsessive behavior triggered laughter in the audience, just as a jester ridiculed himself with clumsiness to entertain the noble class.

EXTRACT 12

KATE. (*yells up*) Eugene! We're all waiting for you!

EUGENE. (*calls down*) Be right there! I just have to write down something. (*He looks at photo again, then picks up fountain pen and his Memoir book and begins to write.*) ..."October the second, six twenty five p.m. A momentous moment in the life of I, Eugene Morris Jerome... I have seen the Golden Palace of the Himalayas... Puberty is over. Onwards and upwards..!" (Act II, p. 100)

In the last scene, which tells about the days when everything was back at home, a humorous approach was captured by both Incongruity and Superiority Theories. Eugene's interest in the female body is a common phenomenon underlying these theories. Eugene, who discovered the female body with the poster brought by Stanley, expresses his situation vaguely, likening it to his discovery of the Golden Palace of the Himalayas. This analogy creates a conflicting effect on the audience because there is no logical connection between the female body and the Golden Palace of the Himalayas. On the other hand, the female body has been the factor that led to laughter as an obsession with the theory of superiority. When he is the only one missing at the table eaten with her family members, her mother calls out to Eugene to join them at the dinner table. Eugene, whose curiosity to see a naked woman's body throughout the play finally ends, begins to write about this situation in memoirs. He happily welcomed this, stating that his adolescence was now over. Observing these sexual desires and obsessions throughout the play, the audience witnesses it one last time at the end of the play. Eugene's weakness for the female body causes the audience to see him as superior to him. As stated in the Superiority Theory; the nature of man lies in the formation of a sense of superiority over those he sees as weak or who have counterproductive attitudes in an event. This feeling

triggers the superior to laugh at the vulnerable.

4. SUMMARY

All in all, we have analysed twelve extracts from *Brighton Beach Memoirs* to observe how Simon utilises three traditional humour/laughter theories in the play. The Incongruity Theory is the most prevalent one observed in the play compared to the other two theories. We can cite the main reason for this that Simon often uses absurd, unusual, unexpected elements, situations, or similes for humor. His sense of humour makes the audience to disagree with the context and the humor element used, and laughter occurs. Eugene, symbolising Neil Simon, mostly represents the Incongruity Theory as he mainly resorts to the absurd and unusual analogies. Interpretations independent of the content of the text are among the most frequently used techniques in similes and reconciliations. While using these techniques, he especially applies contrasting elements.

It has also been determined that the extracts, in which the Superiority Theory is seen, show similarities at three different points. The first is due to the fact that one character sees himself as superior to the other. What causes the feeling of superiority is due to the characters hitting each other's weaknesses on their faces. Another similar situation is when the characters exhibit obsessive and repetitive actions. The characters' obsessive attitudes and behaviours, getting out of control, and repetitive speeches or actions in the face of a passion or desire are similar. The audience, who has the chance to observe this situation directly and therefore feels superior to the character, and they react with laughter to what they witness on stage. The last similarity of the Superiority Theory stems from the audience mocking the subject that is mocked on the stage. In this similarity, the audience makes the mockery by observing indirectly. The situation on the stage is a laughing matter to the audience. The audience is neither ridiculed nor mocked or humiliated because they feel that they are superior to the characters on stage. In all three plays we have observed the Superiority Theory.

The Relief Theory is the least common theory among the laughter theories in the study. The main reason for this is that the inner world of Simon's characters is not mentioned in his plays. We can understand the characters' moods with the help of events or by expressing them. In this study, we can observe that Relief Theory is similar in two subcategories. The first common subcategory; The tension, excitement, and atmosphere of the events in the plot relax the audience and make them laugh. The relaxation occurs when the tension level of the event or a situation that disturbs the

audience. The other subcategory is the feeling of relaxation that comes and triggers laughter in the audience, who watch the play only passively in the theatre when their thoughts are expressed through a character on the stage, and the relaxation triggers laughter. Further researchers may study dramatic texts from the perspectives of humour theories combined with linguistic and stylistic elements.

5. REFERENCES

- Bergson, H.(1980). Laughter: An essay on the meaning of the comic. in *Comedy*, ed. Wylie Sypher, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, pp.59–190
- Bryer, R. J. & Siegel, B. (eds.) (2019). *Conversations with Neil Simon*. Mississippi: University of Press Mississippi
- Clark, M. (1970). Humour and incongruity. *Philosophy*, Jan., 1970, Vol. 45, No. 171, pp. 20-32
- Gregory, J. C. (1923). Some theories of laughter. *Mind*, Jul., 1923, New Series, Vol. 32, No. 127 pp. 328-344
- Kulka, T. (2007). The incongruity of incongruity theories of Humor. *Organon F* 14, No. 3, 320 – 333.
- Leggatt, A. (1998). *English stage comedy 1490–1990: Five centuries of a genre*. London: Routledge
- Martin, R. A. (2007). *The psychology of Humour: An Integrative Approach*. Amsterdam: Elsevier Academic Press.
- Morreall, J. (2009). *Comic relief: A comprehensive philosophy of Humour*. Chicago: Wiley-Blackwell.
- Nesin, A. (1973). *Cumhuriyet döneminde Türk mizahı*. İstanbul: Akbaba Yayınları.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary (2000). Oxford: Oxford University Press.
- Simon, N. (1992). *The collected plays of Neil Simon, vol. 3*. New York: Random House.
- Simon, N. (1996). *Neil Simon a memoir rewrites*. New York: Touchstone.
- Stott, A. (2014). *Comedy*. second edition. London: Routledge.

Çatışma beyanı: Çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkiler bulunmamaktadır, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışma bulunmamaktadır. Bu çalışma kısmen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluşan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmaya Arş. Gör. Emre ŞEKERCİ %70, Prof. Dr. Erdinç PARLAK %30 katkı oranı sunmuştur.

Gönderim Tarihi: 19.01.2022

Kabul Tarihi: 18.08.2022

**FROUWE, MINNE UND ZAUBER. MINNEGENESE UND
BLICKMETAPHORIK IN HEINRICH VON VELDEKES
ENEASROMAN**

**Kadın, Aşk ve Sihir. Heinrich von Veldeke'nin Eneas Romanında Bakışma
Metaforu**

Habib TEKİN

Dr. Öğr. Üyesi; Marmara Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü
habib.tekin@marmara.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2650-8801

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

Heinrich von Veldeke (born before 1150 – died between 1190-1200) is a medieval author and best known as a 12th century Dutch-German poet. Among his most important works, which have been preserved to this day, are the Sinte Servatius Legende and the novel Eneit. The focus of the present article is the latter novel, in which the two storylines are analysed, especially in terms of courtship and the love connections in medieval era among figures in the work.

The aim of the work is to compare the love affairs of Lavinia and Dido with the protagonist Eneit in the first medieval German roman courtois, Eneit, within the text. The focus of the analysis is on the so-called “Minnegenese”, its symptoms and the metaphor of the gaze. Individual text passages are used for analysis and furthermore supported by research literature.

Keywords: Roman courtois, gaze metaphor, medieval, Middle Age, minne

Öz

Heinrich von Veldeke (doğum 1150 öncesi, vefat 1180-1200 arası) 12. yüzyılda yaşamış önemli Hollandalı-Alman yazarlardan biridir. Servatius efsanesi ve Eneas romanı, yazarın temel eserleri arasında yer almaktadır ve söz konusu yapıtlar günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. İncelenecek eserlerden biri olan Eneas romanının en güçlü özelliklerinden biri Alman edebiyatında önemli bir yere sahip olan “erkeklerin, kale içerisinde yaşayan kadına yönelik duydukları aşktan” (höfische Minne) bahsediyor olmasıdır.

Bu doğrultuda çalışmamızın amacı, Eneas romanındaki Lavinia ve Dido ismindeki kadın karakterlerin, eserdeki Eneas isimli ana karaktere karşı olan aşklarını çözümlemek ve birbirleriyle karşılaştırmak olacaktır. Araştırmamızın metodolojik çerçevesini roman karakterleri arasında gelişen aşkın ilerleme biçimi, kadın figürlerinde baş gösteren aşk belirtileri ve birbirlerine yönelttikleri bakış metaforu oluşturacaktır. Bir diğer amacımız ise, orta çağda yaşanan bu aşkların, bahsi geçen bu iki kadın karakterin yaşamlarını ne yönde etkilediğini okura sunmak olacaktır. Orta çağ romanındaki aşkların betimlenmesi, biçimlenme süreci ve gelişimi, eser içinde yer alan birçok kesitte çözümlenerek açıklanmaya çalışılacaktır. Ek olarak Eneas romanında çözümlenen kısımlar, bugüne kadar ele alınmış araştırmalar ışığında irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Aşk, bakışma metaforu, orta çağ, oluşum, gelişim

Abstract

Heinrich von Veldeke (geboren vor 1150 – gestorben zwischen 1190-1200) ist ein Autor des Mittelalters und bekannt als niederländisch-deutscher Dichter des 12. Jahrhunderts. Zu seinen wichtigsten Werken, die bis heute aufbewahrt sind, gehören die Servatius-Legende und der Eneasroman.

Mittelpunkt des vorliegenden Artikels ist der letztgenannte Roman, in dem die zwei Handlungsstränge analysiert werden, in denen die höfische Minne einen besonderen Stellenwert erhält.

Ziel der Arbeit ist es, die Minnebeziehungen von Lavinia und Dido zu dem Protagonisten Eneas im ersten deutschsprachigen höfischen Roman des Mittelalters Eneasroman textimmanent zu vergleichen. Die Minnegenese, ihre Symptome und die Blickmetaphorik stehen im Fokus der Analyse. Einzelne Textstellen werden der Analyse herangezogen und mit der Forschungsliteratur reflektierend unterstützt.

Schlüsselwörter: *Minne, höfische Minne, Blickmetaphorik, Mittelalter, Genese*

1. EINLEITUNG

Freitod und Hochzeit gehören zu den Auswirkungen der Minne von den Frauen Dido und Lavinia im profanen *Eneasroman* (zwischen 1170-1188) von Heinrich von Veldeke. Beide Frauen verlieben sich in den Trojaner Eneas, der zu Beginn des Romans aus Troja flüchtet, weil die Stadt zerstört wird. Das Schicksal führt ihn zunächst nach Karthago, wo die Herrscherin Dido ihn freundlich empfängt. Es entsteht zwischen den beiden eine sogenannte Minnebeziehung, die allerdings später mit der Abreise enden muss. Daraufhin nimmt Dido sich das Leben. Aufgrund der Botschaft der Götter hatte Eneas das Land zu verlassen und reiste deshalb nach Italien. Hier wird er von König Latinus empfangen, der ihm seine Tochter Lavinia zur Frau geben möchte. Um aber die Hand der Lavinia zu werben, die eigentlich bereits mit Turnus vermählt ist, muss Eneas seinen Rivalen Turnus in einem Zweikampf bezwingen.

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit dem Vergleich der Minnebeziehungen von Lavinia und Dido zu dem Protagonisten Eneas im ersten deutschsprachigen höfischen Roman des Mittelalters *Eneasroman* von Heinrich von Veldeke. Nachdem die Frauen charakterisiert worden sind, wird anschließend auf die Thematik der Minne eingegangen. Es wird als erstes die Genese und der Auslöser der Minne vorgestellt. Danach folgt die Illustrierung der Minnegenese mit den entsprechenden Symptomen, die eine signifikante Rolle einnehmen. Im Anschluss werden die Auswirkungen der Minne in Vergleich zu einander gesetzt. Neben der Beschreibung, Entstehung, Entwicklung und Auswirkung sind ebenso einzelne Abschnitte der Dido- und der Lavinia-Handlung Fokus der Analyse. Hierbei werden einzelne Textstellen genauer der Analyse herangezogen und mit der Forschungsliteratur reflektierend unterstützt.

Vor dem Resümee werden die beiden Frauen im Allgemeinen miteinander verglichen und im Schlussteil erfolgt ferner die Ausarbeitung der wichtigsten Übereinstimmungen der Minne. Die textimmanente Interpretation der Minnegenese und der Blickmetaphorik sind sodann Gegenstand der Analyse.

Die Forschungsliteratur ist mit zahlreichen Studien und Ansätzen zur Dido- und Lavinia-Handlung separat belegt. Es dominieren jedoch die Dido-Minne-Studien. Der Grund für die Mehrzahl der Dido-Minne könnte darin liegen, dass sie die Liebe mit Eneas nicht erreichen kann und sich folglich ihr eigenes Leben nimmt. Der Selbstmord ist der Grund, wieso die Minne im Roman dramatisch endet. Aus diesem Ereignis scheint es interessant zu sein, die Beweggründe für ihren Selbstmord zu analysieren. Die Forschungsliteratur weist hier ein Desiderat auf, da der Vergleich der Minnegenese und zugleich der Blickmetaphorik in den beiden Handlungssträngen weitestgehend unberücksichtigt bleibt.

Die vorliegende Arbeit hebt sich von den bisher erschienenen Publikationen auch dadurch ab, dass die französische Vorlage *Roman d'Énéas* aus dem 12. Jahrhundert, Vergils *Epos Aeneis* aus dem 1. Jahrhundert v. Chr., aber auch weitere Quellen wie etwa die von Ovid außerhalb des interpretatorischen Rahmens stehen und deshalb nicht berücksichtigt werden. Gemeinsamkeiten, Unterschiede, Umstrukturierungen und/ oder direkte Übernahmen Veldekes in seinem Werk sind der Interpretation ausgeschlossen.

2. AUSLÖSER UND GENESE DER MINNE DIDOS

Dido ist eine mächtige, reiche und angesehene Herrscherin, die sich durch ehrenvolles und kluges Handeln ein ganzes Volk zum Untertanen macht.

Das erste Zusammentreffen zwischen Eneas und Dido und somit auch das Liebesschicksal von ihr entsteht durch die Einreise Eneas in Libyen. Eneas, der auf der Suche nach einer Unterkunft ist, wird in einer Stadt als Gast aufgenommen, in der Dido die Herrscherin ist. Sie gewährt ihm die Gastfreundschaft und Fürsorge in ungewöhnlich hohem Maße (Rüdiger 1985:148):

*Man enmohte niht gezellen
diu rihte nich daz trinken (EN 39,32-33)¹*

---

¹ Man konnte die Anzahl der Speisen und Getränke nicht zählen

Die Minne zu Eneas ergreift Dido durch einen Liebeszauber der Göttin Venus, in dem sie den Weg über Ascanius, den Sohn Eneas, auswählt. Sie berührt Ascanius' Mund mit ihrem Feuer und verleiht ihm somit ihre Zauberkraft, wodurch Dido anfangen wird, den Vater, also Eneas, zu lieben (vgl. Veldeke (1997), V. 805-839. EN 37, 24 – 38,13). Somit ist der Auslöser der Minne von Dido der Minnekuss. Zu beachten ist hierbei, dass Dido am Anfang eine natürliche Zuneigung zu Eneas hatte, da sie stets ihre freundliche Einstellung gezeigt hat, indem sie ihm, der ein ähnliches Vertriebenenschicksal erlitten hatte, Unterkunft gewährte (vgl. Veldeke (1997), V. 524-531. EN 30, 25ff.). Doch die Minne, die durch den Zauber vom Kuss ausgeht, ist der Beginn einer einseitigen Liebe, da ein zweiter Kuss eine Minne durch einen Zauber bei Eneas nicht hervorrufen würde (vgl. Kristler 1993: 101).

Außerdem kann zum Ausdruck gebracht werden, dass die Liebe zu Eneas unnatürlichen Ursprungs ist, da Dido vor dem Zauber nur eine Sympathie für Eneas empfand und die Liebe erst durch den Kuss herbeigerufen wurde. Durch das Einwirken der Venus wird keine Liebesbeziehung erzwungen, die nie entstanden wäre, sondern ihre natürliche Haltung gegenüber Eneas angekurbelt (ebd.: 97). Es sei auch erneut erwähnt, dass es nur Dido ist „*diuz² dar abe nam³*“ (EN 37,39), während Eneas ungeküsst bleibt (vgl. Gosen 1985: 232.). Diesbezüglich ist Dido schon von Anfang an zur Einseitigkeit verurteilt und wie auch vom Erzähler vorgeedeutet wird, muss die Minne unglücklich enden (vgl. Wenzelburger 1974: 293, 287).

Somit lässt sich festhalten, dass Didos Liebe durch „eine von Göttern übertragene zauberisch-magische Minne, die über Berührung vermittelt wird“; vergleichbar etwa mit der in attischen Tragödien eingesetzte *Deus ex machina*, die den Konflikt per se lösen soll. Dies ist der Grund, wieso Dido sich daraufhin in Eneas verliebt, der neben ihr sitzt (vgl. Quast 2008: 69ff.). Deshalb kann die Entstehung der Liebesgefühle von Dido auf die unnatürliche Weise instigiert werden, da das Wirken von der Göttin Venus vorausgesetzt wird.

Zu der Genese der Minne trägt die Charakteristik Didos eine entscheidende Rolle bei. Sie ist eine erfahrene Frau und mächtige Königin. Obwohl man davon ausgehen kann, dass die Königin in Angelegenheiten der Minne erfahren sein sollte, bezeichnet sie ihre Minne als einen

---

² *das Feuer der Liebe*

³ *die es von seinen Lippen küsst*

lebensbedrohlichen *ungemach*⁴ – so wie in Hartmann von Aue's *Erec* auch (*EN 52, 1; 268, 7*). Die Minne wird in Veldekes Werk auch wie eine Krankheit postuliert, die sich in einer Person verbreitet und nur durch den Geliebten geheilt werden kann (vgl. Kistler 1993: 161).

Die Minnesymptome sind nicht nur klassisch und wirken sich auf die Psyche der Liebenden aus, sondern es entstehen auch krankhafte Symptome wie Hitze- und Kälteschauer oder Schlaflosigkeit (vgl. Giese 1968: 52). Die mächtige und kluge Herrscherin verliert plötzlich die Kontrolle über ihre Gefühle und die Minne beginnt auf ihren Körper zu wirken. Der oszillierende Gemütszustand von heiß und kalt von Dido, die schwitzt und friert und im Gesicht rot anläuft, aber auch im kommenden Moment wieder blass erscheint, sind Zeichen für einen melancholischen krankhaften Zustand, der die Herrscherin in den Abgrund treibt: „*in kurzer stunde wart si rôt,/ dar nâch schiere varlôs:/ ir was heiz und si frôs*“⁵ (*EN 39, 10-12*). Dido verbringt auch eine schlaflose Nacht und fleht Venus um Barmherzigkeit an: „*nû bedarf ich wol arme,/ daz sich Vênûs mîn erbarme*“⁶ (*EN 52,19-20*).

Die Minnequalen gefährden nicht nur ihr Leben, sondern auch ihr gesellschaftliches Ansehen, weshalb sie sich auch nicht wagt, ihre Gefühle Eneas gegenüber offenkundig zu gestehen. Durch die Pein beginnt Dido ihr Ansehen im Gegensatz zur Minne zu hinterfragen: „*ouwê, war sal mîn êre / und mîn rât und mîn sin*“⁷ (*EN 52, 16f.*).

Das Unbehagen der Minne hat Dido derart mitgenommen, dass sie Eneas Mitteilung, er müsse aufgrund eines Götterbefehls weiter nach Italien reisen, eigentlich vernimmt, aber wohl nicht den gemeinten Sinn begreift bzw. begreifen will (vgl. Veldeke, V. 9942-9947. *EN*). Die Minne-Pein und das Krankheitsbild Didos wird auch in Miniaturen auf Pergamentpapier zeitgenössisch illustriert. Hier erscheint die kranke Dido im Bett mit einem Spruchbandtext: „*Owi. welich rat wirt min. daz ich mit minnen svs bechvmbert bin.*“⁸

⁴ Schmerz

⁵ *In kurzer Zeit war sie rot, danach wieder bleich. Ihr war heiß und sie fror.*

⁶ *Nun bedarf ich nichts, außer Venus erbarmen.*

⁷ *Oje, Wohin ist meine Ehre/Ansehen und meine Klugheit und mein Sinn/Verstand*

⁸ *Ach, was für Hilfe kann mir zuteilt werden, dass ich von der Liebe so bedrängt werde!*

Abb. 1: Dido in Minne-Pein⁹

Die charakterlichen Eigenschaften wie die Kluge und Mächtige verliert Dido durch die bedingungslose Minne zu Eneas und demzufolge sticht ihre stark dominierende Emotionalität hervor. Dido selbst bemerkt auch, dass ihre „êre und [...] rât und [...] sin“ (V. 1402f.) durch den Antrieb der Liebe zum Fremdling Eneas verloren gegangen sind und sie sucht in Folge dessen Rat bei ihrer Schwester Anna. Dido nimmt ein Minnegespräch mit der Schwester auf. An dieser Stelle muss zu dem Dido-Anna Gespräch kontrahiert werden, dass im Gegensatz zu Dido die weitere weibliche Figur im Werk, Lavinia, nicht von der Schwester, sondern von der Mutter bezüglich eines Gesprächs angesprochen wird. Dido hingegen bekräftigt im Gespräch, dass sie ihrem ermordeten Mann geschworen habe, niemals mit einem anderen Mann einen Bund wie etwa der Ehe einzugehen (vgl. Veldeke, En 54, 24-25). Im Minnegespräch zeigt allerdings die Schwester Anna verschiedene Auswege, wie Dido sich aus dem paradoxen Zustand loslösen und ihren Selbstschwur invalidieren bzw. rückgängig machen kann (EN 54, 11-14; 54, 28-30). Die Schwester Anna suggeriert nämlich, Dido solle eine Strategie entwickeln, um sich von ihren Minnequalen zu befreien (EN 56, 26ff.). Letztere soll demzufolge durch ihre Körpersprache und Taten Eneas Aufmerksamkeit auf ihre Zuneigung ziehen, indem sie sich um sein

⁹ bietet der KDIH: <https://kdih.badw.de/datenbank/stoffgruppe/31> (aufgerufen am 12.12.2021). Abbildung 16 Berlin, Staatsbibliothek, mgf 282, Fol.11r, oben: Dido in Minne-Pein

Wohlbefinden fürsorglich kümmert (vgl. Veldeke, 1588-1593 En 57, 1-7). Im weiteren Verlauf gesteht Dido den Namen ihres Geliebten ein. Hierbei offenbart sie den Namen, indem sie Eneas buchstabiert. Anna, die unterstützend und ermutigend agiert, gibt ihr schließlich die entscheidende Motivation und fordert auf, sich Eneas anzunähern.

Die Minnegespräche sowohl bei Dido als auch bei Lavinia stellen eine wichtige Kommunikationsform der Liebe dar, denn sie beeinflussen den romaninternen Diskurs (vgl. Quast 2008: 65). Eneas bemerkt die Zuneigung von Dido nicht und deshalb plant Dido einen Jagdausflug, bei dem es dann auch zur sexuellen Vereinigung kommt (vgl. Veldeke, En 63, 27-29).

*Dô nam der hêre Ênêas
die frouwen under sîn gewant.
wol geschaffen her si vant.
her begreif si mit den armen.
do begunde ime irwarme
al sîn fleisch und sîn blût.
dô heter manlîchen mût,
dâ mite gwan er di oberen hant;
der frouwen her sich underwant.
(...) minnechliche her si bat,
daz si in gewerde
des si selbe gerde,
(iedoch sprach di dar wider)
und er legete sie dar nider,
alsez Vênûs geriet:
sine mohte sich erwerben niet.
her tete ir daz her wolde,
sô daz her ir holde manlîche behielt.
ir wizzet wol, waz des gewielt.¹⁰*

Zunächst schämt sich Dido über die Beziehung mit Eneas, da sie sich ihm direkt hingegeben hat und ihr gelingt es darüber hinweg nicht alle Gerüchte zu entkräften (vgl. ebd. En 64, 7f.). Somit schwindet ebenfalls das Ansehen von Dido und es wird nur noch spöttisch von ihr gesprochen (vgl.

¹⁰ *Da nahm der edle Eneas / die Dame unter seinen Mantel. / Er nahm ihre Schönheit wahr. / Seine Arme schlang er um sie. / Darauf belebte sich / sein ganzes Fleisch und Blut. / Weil er ein Mann war, / gewann er die Oberhand; / er bemächtigte sich der Dame. / (...) Freundlich bat er sie, / ihm zu gewähren, / wonach sie sich selber sehnte / – aber sie lehnte ab – / und er legte sie nieder, / so wie Venus es anordnete: / Sie konnte sich nicht wehren. / Er tat mit ihr, was er wollte, / sodass er ihre Zuneigung tapfer behielt. / Ihr wisst gut, was das war.*

ebd. En 65 13ff.). Dido verwandelt sich von einer einst mächtigen und klugen Frau zu einer, die sich dem Mann subordiniert.

3. AUSLÖSER UND GENESE DER MINNE LAVINIAS

Lavinia ist die Tochter des Königs Latinus und Eneas erscheint zum ersten Mal in der Prophezeiung seines Vaters in der Unterwelt (vgl. ebd. En 108, 14-19.). Das Kapitel mit der Unterweltfahrt ist zwischen den beiden Liebesbeziehungsszenen geortet, denn kurz nach dem Tod Didos und auf Befehl des Vaters von Eneas reist letzterer in die Unterwelt, um den Vater dort zu treffen.

Die Charakterzuschreibung der beiden Frauen-Figuren ist unterschiedlich. Während Dido mit Eigenschaften der Klugheit, Weisheit und Scharfsinn beschrieben wird, steht bei Lavinia ihre jugendliche Schönheit und Unerfahrenheit im Vordergrund. Lavinia ist ein junges Mädchen, das die Bekanntschaft mit der Minne noch nicht gemacht hat: „*sô saget mir denne waz minne ist*“¹¹ (EN 262, 6). Sie möchte vor der Minne verschont bleiben, da sie sich davor fürchtet (vgl. ebd. EN 263 12ff.). Lavinia wird als sensibel (vgl. ebd. EN 284, 26.), zurückhaltend und unschuldig (vgl. ebd. EN 286, 15)¹² dargestellt und sie vereint alle Tugenden einer „*maget lussam*“¹³ (EN 266, 37).

Im Gegensatz zu Dido, bei der Venus den Liebeszauber durch einen indirekten Weg über den Sohn Eneas herbeigeführt hat, bekommt Lavinia den Zauber direkt von Venus, indem sie ihr einen Pfeil ins Herz schießt. Der Stich des Pfeils an der Brust und der Augenkontakt mit Eneas erfolgen fast zeitgleich (vgl. Veldeke, 10020-10037 S.560, EN 267, 8-25). Der erste Unterschied zur Minne von Dido ist schon am Auslöser zu erkennen. Lavinia erblickt nämlich ihren Geliebten zuerst. Der Stich des Pfeiles ist zwar zeitgleich, jedoch ist die Wirkung von jenem als ein zweiter Akt zu verstehen, der noch zu vollziehen ist. In anderen Worten muss der Pfeil zuerst auf die Brust treffen (Akt 1) und anschließend wirken (Akt 2). Dies würde dann auch die Schlussfolgerung mit sich bringen, dass der Auslöser der Minne vor dem Einwirken des Zaubers, also zum Zeitpunkt des Blickkontaktes stattgefunden haben muss. Um es erneut zu konstatieren, könnte vor dem Hintergrund verstanden werden, dass der Auslöser der Liebe von Lavinia natürlicher Art zu sein scheint, da sie beim ersten Anblick schon Gefühle für Eneas empfunden hat, die auch aus dem Werk in der Art hervorgehen. Zumal schießt

---

¹¹ *So erzählt mir was Minne ist*

¹² reine-als unschuldig/rein/keusch übersetzt

¹³ *lieblichen Jungfrau*

Venus zeitgleich ihren Pfeil los (vgl. Bruno 2008: 69).

Ein weiterer Unterschied ist die Unerfahrenheit Lavinias, denn sie kann ihre unbekanntenen Gefühle nicht identifizieren:

*Nune weiz ich leider waz ich tû,
ouch enweiz ich waz mir werret,
daz ich sus bin vererret:
mirn wart slohes mê niht kunt.
Nû was ich iezû al gesunt
Unde bin nû vil nâ tôt. (V. 10064-10069) EN 12-17*

Lavinia erlebt auch wie Dido ihre Minne als lebensbedrohlich und eine Krankheit, die sich in ihr verbreitet und erst durch den Geliebten – Eneas – geheilt werden kann (vgl. Kistler 1993: 161). Lavinias Minnequalen wirken auf ihr Leben wie bei Dido aus. Sie fürchtet sich vor dem Tod (vgl. ebd. V.10424 EN 277, 16) und um ihre weltliche Ehre (vgl. ebd. 10424-10426 EN 277, 18), die sie durch die Minne zu verlieren glaubt. Sie leidet auch an körperlichen Qualen. Sie friert, schwitzt, zittert und wird auch abwechselnd rot und blass wie Dido einst (vgl. ebd. En 268 3-5.).

Lavinia wird im Gegensatz zu Dido, die ihre Schwester um Rat bittet, von ihrer Mutter zu einem Minnegespräch gedrängt. Hier fordert sie die Tochter auf, keine Minnebeziehung mit Eneas einzugehen (vgl. Veldeke EN 270, 16) und akzentuiert, welchen der beiden Männer, Eneas oder Turnus, sie lieben und meiden soll (vgl. Dittrich 1966: 307). Die Liebe zu Eneas bewirkt allerdings bei Lavinia die Erkenntnis, dass sie keine Interessen und Gefühle gegenüber Turnus hat und ihn sogar hasst (vgl. EN 274, 20). Als sich Lavinia von den Worten ihrer Mutter unbeholfen fühlt und fragt: „*wâ mite sal ich in minnen?*“¹⁴ (EN 261, 17), beginnt die Mutter der Tochter den Sinn der Minne zu erklären. Die Königin nennt zunächst die Qualen, die eine verliebte Person von Beginn an zu erleben hat. Danach bekräftigt die Mutter auch positive Charakteristika der Minne wie etwa: „*rouwe kumet wunne / und froude maneger kunne*“¹⁵ (EN 263, 25f.). Allerdings weigert sich Lavinia weiterhin die Minne mit Turnus auch gegen Ende des Dialogs einzugehen, weswegen die Königin das Gespräch in Zorn abbricht (vgl. V.9987 EN 266, 15ff.). Im weiteren Verlauf der Handlung gesteht letztendlich Lavinia ihrer Mutter den Namen des Geliebten ein, indem sie ihn an eine Wachstafel schreibt. Infolgedessen beschimpft die Königin Eneas und erzählt Lavinia von dem Schicksal von Dido (vgl. En 283, 15ff.). Als Lavinia Eneas erblickt, bemerkt

¹⁴ *Womit soll ich ihn lieben*

¹⁵ *Aus Schmerz wird Lust und vielfältiges Glück*

sie, dass er nicht der abwertenden Beschreibung der Königin entspricht (vgl. Dittrich 1966: 308).

4. ABSCHLIESSENDER VERGLEICH

Kurz vor der Abreise Eneas, der des Öfteren vom Gottesbefehl erzählt, beginnt Dido das Ausmaß zu verstehen, das sie aus Verzweiflung in den Freitod treibt. Dido weint und droht Eneas aufgrund der unglücklichen Minne ihm gegenüber mit dem Selbstmord: „*Daz ich mich selbe muz erslân*“¹⁶ (En 69, 30). Eneas gelingt es nicht Dido zu beruhigen, so reist er ab, ohne sich mit ihr versöhnt zu haben (vgl. En 72,18 – 73,11). Man kann demnach festhalten, dass sich eine unerfüllte Minne auf die körperlichen und geistigen Zustände der Verliebten negativ auswirkt, und durch die vollkommene Minne sich erst jene nachteiligen Zustände verringern (vgl. Giese 1968: 52). Dido, die von ihrer Minne verblendet ist, sucht die Ursache für seine Abreise bei sich selbst, obwohl Eneas aufgrund eines Gottesgebots sich auf eine Aventure begeben hat. Didos Verständnislosigkeit liegt darin, dass sie die Wahrnehmung Eneas vom Gottesgebot als höchste Priorität nicht akzeptieren kann. Zumal Dido keinen ehrenhaften Ausweg aus ihrer Lage mehr findet, begeht sie als eine Konsequenz dieser *unrehtiu minne*¹⁷ (EN 78,4) schließlich den Selbstmord. Letzteres kann auch romantisch ebenso gedeutet werden, dass es zum tragischen Ende beiträgt und somit Eneas für Lavinia frei zugänglich wird.

Im Gegenteil dazu wirkt sich die Minne bei Lavinia positiv aus. Nachdem Eneas seinen Widersacher Turnus im Kampf besiegt, erfüllt sich durch seine Hochzeit mit Lavinia schließlich der göttliche Heilsplan.¹⁸ Anschließend kommt es zur Heirat, die zu einer wahrhaft hohen Ehe und/ oder Minne gezählt werden kann (vgl. Dittrich 1966: 420). Das Doppelziel *wîp und rîche* (Dittrich 1966: 430) wird schließlich erreicht. Lavinia wird von einer unerfahrenen, kindlichen Prinzessin zu einer mächtigen Königin, die Eneas einen Sohn mit dem Namen Silvius Eneas schenkt (vgl. Dittrich 1966: 744).

Der zu Beginn auffälligste Unterschied zwischen Dido und Lavinia ist die soziale Stellung. Dido ist eine verwitwete Landherrscherin, hat durch den Aufbau Karthagos Macht, Reichtum und Ansehen erlangt. Daraus ist zu schlussfolgern, dass Dido bereits einiges durchgestanden hat und nicht naiv ist. Im *Eneasroman* wird über ihr kluges Handeln auch lobend erzählt. Lavinia dagegen ist eine junge, wohlgezogene Prinzessin, die mit politischem Denken

¹⁶ *Das ich mir selbst das Leben nehme*

¹⁷ *unrechten Liebe*

¹⁸ Siehe V. 2554-2599 für den verkündeten Heilsplan durch Eneas Vater

und Handeln nicht vertraut ist. Lavinia wird nicht zur alleinigen Herrscherin, sondern der Mann, den sie heiratet, wird zum König ernannt, und somit auch der Souverän im Land. Konträr zu Dido, die ein ganzes Volk unter Kontrolle halten muss, liegt die einzige Aufgabe von Lavinia darin, ihre Jungfräulichkeit zu bewahren und ein angemessenes, tugendhaftes und vorbildliches Verhalten vorzuzeigen und nachzuweisen.

Die Fähigkeit Entscheidungen zu treffen ist auch ein weiterer Unterschied zwischen den beiden Frauen. Dido hatte ihrem verstorbenen Mann geschworen keinen weiteren Mann zu heiraten, geht aber die Beziehung zu Eneas ein, da sie ihre Gefühle als real empfindet. Politische Interessen und Vorteile stehen sodann nicht im Vordergrund und haben deshalb keine Priorität. Lavinia hingegen muss den Sieger des Zweikampfes als den Ehemann akzeptieren, der um die Minne wirbt. Sie hat sodann nicht die Möglichkeit, den zukünftigen Bräutigam selber auszusuchen, die Möglichkeit einer Selbstentscheidung wird im Roman der Figur entzogen. Darüber hinweg wird sie umso mehr verpflichtet eine Ehe zu bejahen, die dem Interesse der eigenen Familie entspricht, um überhaupt den königlichen Thron zu erlangen.

Ein abschließender Unterschied ergibt sich auch aus der sexuellen Beziehung zwischen den Figuren im Werk. Obwohl Dido in ihrer Liebe nicht erwidert wird und diese platonisch verbleibt, gibt sie sich bedingungslos ihren sexuellen Lüsten und dem Verlangen hin. Folglich wird sie zur leicht erworbenen *frouwe* eingestuft und im Roman auch verlassen (vgl. Schieb 1965: 46). In der Minnebeziehung Eneas-Lavinia kann man hiergegen von einer wahrhaften Liebe ausgehen. Dabei kommt es zunächst zu keiner körperlichen Nähe, sondern beide sehen sich nur aus der Ferne an und die Blickmetaphorik steht sodann im Vordergrund.

5. SCHLUSS

Es scheint zwar, als ob die Minne von Dido und Lavinia gegenüber Eneas sich nicht viel unterscheidet, aber es kann bei genauerer Analyse festgehalten werden, dass bei beiden Handlungssträngen unterschiedliche Minnekonzepte von Heinrich von Veldeke angewendet wurden. Die vorliegende Arbeit hat ergeben, dass die Minne von Dido und Lavinia in zwei Aspekte aufgegliedert ist. Der erste Aspekt ist die Genese der Minne und der zweite Aspekt die Darstellung der Minnegenese mit den jeweiligen Symptomen.

Die Entstehung der Minne wird indirekt (und jedoch nicht ganz eindeutig) bei beiden Frauen durch die Götter hervorgerufen (vgl. Dittrich 1966: 430). Bei Lavinia spielt die Blickmetaphorik eine wesentliche Rolle und

ist ein Indiz für die Minnegeese vor dem Wirken des Zaubers durch den Pfeil und bei Dido ist es der Zauberkuss. Nachdem die Minne entstanden ist, sehnen sich allerdings beide Frauen nach ihrer Erfüllung, also der vollkommenen höheren Minne.

Bei der Schilderung der Minnegeese mit den Symptomen ist auch zu erkennen, dass beide Frauen Eneas lieben und dementsprechend ähnliche Symptome wie Schlaf- und Appetitlosigkeit, Frieren, Schwitzen, Erröten und Erblaffen nachweisen. Ferner vertreten beide dieselbe Meinung, dass sie die Qualen nicht überleben können. Diese Symptome treten in der höfischen Literatur des Mittelalters häufig auf (vgl. Kistler 1993: 134).

Außerdem kann die Minne von Lavinia und Dido auch in übereinstimmenden Bereichen wiedergegeben werden. Bei beiden stehen das Augensymbol und die Blickmetaphorik im Vordergrund, jedoch sind sie unterschiedlich romanintern konzipiert und ausgewogen. In einem Handlungsstrang wird Eneas dann im Reich Didos willkommen geheißen und er entgegnet ihre Gastfreundschaft. Die Krönung und der Höhepunkt jener Handlung ist der gemeinsame Jagdausflug, in der auch der sexuelle Akt vollzogen wird. Bei der Lavinia Handlung ist der Diskurs unterschiedlich aufgebaut, nach der Blickmetaphorik werden gegenseitig Liebesbriefe geschickt und in der Ausgangspartie steht dann die Heirat an.

Aus der Interpretation kann darüber hinaus auch festgehalten werden, dass die Liebe von Dido zu Eneas kein glückliches Ende genommen hat. Falls Eneas die Liebe zu Dido erwidern würde, so könnte er die Botschaft der Götter nicht befolgen und bei seiner Geliebten Dido bleiben. Insofern würde er sich gegen den Befehl der Götter widersetzen und sein von Göttern prädestiniertes Schicksal hätte sich nicht in seiner eigentlichen und natürlichen Art entfalten können. Ob nun hier auch die Schuldfrage bei Dido liegt, da sie ihrem verstorbenen Mann die Treue geschworen hatte und sie nicht einhielt, ist der Diskussion ausgeschlossen (vgl. Kartschoke 1983: 99). Das Verhalten von Dido, der eine Position als Herrscherin zugeschrieben wird, entspricht auch nicht den zeitgenössischen Erwartungen. Es soll hier nur am Rande angemerkt sein, dass sie durch die Unfähigkeit der Einhaltung ihres Eides an den verstorbenen Ehemann als schuldig eingestuft werden könnte (vgl. ebd.: 108).

Im Unterschied dazu verhält sich Lavinia ihrer Position treu und sie bewahrt ihre Jungfräulichkeit. Eneas verhält sich zu Lavinia auch fehlerfrei, indem er sie nur von der Ferne erblickt. Auf Grund dessen kann erfasst werden, dass Lavinia die wahre Liebe im Sinne der höheren Minne verkörpert und Dido lediglich eine Befriedigung der sexuellen Bedürfnisse erlebt. Ob

jener Akt jedoch die Schuld von Dido ist, sei dahingestellt, denn sie kann auch als ein Opfer interpretiert werden, da sie dem Plan der Götter in dem Weg stand.

6. SUMMARY

Suicide and marriage are among the effects of love of the women Dido and Lavinia in the *Eneas* novel (between 1170-1188) by Heinrich von Veldeke. Both women fall in love with the Trojan Eneas, who flees from Troy at the beginning of the novel because the city is being destroyed. Destiny first leads him to Carthage, where the empress Dido receives him kindly. A love relationship develops between the two, which, however, has to end later with his departure. Dido then commits suicide. Due to the message of the gods, Eneas had to leave the country and therefore traveled to Italy. Here, he is received by King Latinus, who wants to give him his daughter Lavinia in marriage. But in order to woo the hand of Lavinia, who is actually already married to Turnus, Aeneas has to defeat his rival Turnus in a duel.

This thesis deals with the comparison of the love affairs of Lavinia and Dido to the protagonist Eneas in the Middle Ages novel *Eneas* by Heinrich von Veldeke. After the women have been characterized, the topic of courtly love will be discussed. Firstly, the genesis and trigger of the so-called love is presented. This is followed by the illustration of the genesis of the courtly love with the corresponding symptoms that play a significant role. The effects of courtly love are then compared with each other. In addition to the description, origin, development and impact, individual sections of the Dido and Lavinia plots are also the focus of the analysis. Here, text passages are analyzed more precisely and supported with the research literature.

Before the summary, the two women are generally compared with each other, and in the final part, the most important similarities in love are worked out. The text-immanent interpretation of the genesis of the courtly love and the metaphors of the gaze are then the subject of the analysis.

The research literature is documented separately with numerous studies and approaches to Dido and Lavinia action. However, the Dido-courtly-love studies dominate. The reason for the majority of Dido-courtly-love could be that she cannot achieve love with Eneas and consequently takes her own life. The suicide is the reason why love ends dramatically in the novel. From this event it seems interesting to analyze the motivations behind her suicide. The research literature shows a desideratum here, since the comparison of the genesis of the courtly love and at the same time the metaphorical look in the two storylines is largely ignored.

The present work also stands out from the previous publications in that the French template *Roman d'Énéas* from the 12th century, Virgil's epic *Aeneid* from the 1st century B.C., but also other sources such as those by Ovid are outside the interpretative framework and are therefore not taken into account. Similarities, differences, restructuring and/or direct adoptions of Veldeke in his work are excluded from interpretation.

7. LITERATURVERZEICHNIS

Primärliteratur

Veldeke, H. von (1986). *Eneasroman*. Reclam: Stuttgart.

Sekundärliteratur

- Dittrich, Marie-Luise (1966). *Die Eneide Heinrichs von Veldeke. I. Teil. Quellenkritischer Vergleich mit dem Roman d'Eneas und Vergils Aeneis*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Kistler, R. (1993). *Heinrich von Veldeke und Ovid*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Kartschoke, D. (1983). Didos Minne – Didos Schuld. In: Krohn, Rüdiger (Hrsg.) (1983). *Liebe als Literatur. Aufsätze zur erotischen Dichtung in Deutschland*. München: Verlag C.H. Beck, 99-116.
- Schieb, G. (1965). *Henric van Veldeken. Heinrich von Veldeke*. Stuttgart: Metzler.
- Giese, A. (1968). *Heinrichs von Veldeke Auffassung der Leidenschaften ‚Minne‘ und ‚Zorn‘ in seinem Eneasroman*. Suchteln. Dissertation.
- Schnell, R. (1985). *Causa Amoris: Liebeskonzeption und Liebesdarstellung in der mittelalterlichen Literatur*. Bern: Francke.
- Wenzelburger, D. (1974). *Motivation und Menschenbild der Eneide Heinrichs von Veldeke als Ausdruck der geschichtlichen Kräfte ihrer Zeit*. Tübingen: Kümmerle.
- Gosen, R. von (1985). *Das Ethische in Heinrichs von Veldeke Eneide: Formen, Inhalte und Funktionen*. Hamburg: Peter Lang.
- Quast, B. & Schauten, M. (2008). Amors Pfeil. Liebe zwischen Medialisierung und Mythisierung in Heinrich von Veldekes Eneasroman. In: Schnyder, Mireille (Hrsg.) (2008). *Liebe und Schrift in der Kultur des Mittelalters (Trends in Medieval Philology 13)*. Berlin/New York: de Gruyter.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 29.05.2022

Kabul Tarihi: 01.09.2022

NO DESIRE, NO STORIES: A REUNION WITH ANIMALS IN J. M. COETZEE'S *FOE*

Arzu ve Öyküler Giremez: J. M. Coetzee'nin *Düşman* Romanında Hayvanla Buluşma

Nilsen GÖKÇEN ULUK

Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü
nilsen.gokcen@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6868-4566

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

J. M. Coetzee's 1986 novel Foe, a rewriting of Daniel Defoe's Robinson Crusoe amalgamates the issues of colonialism and the mastery over non-white people with human mastery over animals. The figure that brings these issues together in the novel is the tongue-less and story-less Friday, who is both the colonized other and an animal representation.

Language as a human capacity has often been used for justifying human superiority and the ensuing cruelty to animals. Yet, language is also shown to be a prison, a closed system with no exit. Therefore, being outside it has more recently been interpreted as freedom, one that humans left behind by separating themselves from animals, as encapsulated in the biblical narrative of the fall.

Defoe's Crusoe and Coetzee's Cruso stand at opposing ends of the interpretations of language as the human privilege or a prison. Defoe's protagonist owes his superiority over both Friday and the island's non-humans to his capacity for language and storytelling. Unlike him, Coetzee's Cruso relinquishes his superiority over Friday and non-humans with minimal use of language and storytelling. He envisions a place with no stories to compete for primacy, a place where borders do not exist. Thus, the relationship between Cruso and Friday in Foe represents a return to the pre-linguistic and pre-lapsarian unity between man and animals and to freedom.

Keywords: *J. M. Coetzee, Foe, Animal Studies, Language, Robinson Crusoe.*

Öz

J. M. Coetzee'nin 1986 yılında yayımladığı ve Defoe'nun Robinson Crusoe adlı romanının yeniden yazımı olan Foe (Düşman) adlı romanı sömürgecilik, beyaz olmayan halkların üzerinde kurulan egemenlik ile hayvanlar üzerinde kurulan egemenliği birlikte harmanlar. Romanda bu konuları bir araya getiren figür; bir yandan sömürgeleştirilen insanı, bir yandan da hayvanı temsil eden dilsiz ve bu nedenle öykü-süz Friday (Cuma) karakteridir. Sadece insana özgü bir iletişim aracı olarak görülen dil, insanın hayvan üzerinde kurduğu egemenliği ve bunun sonucunda gelişen şiddet biçimlerini meşrulaştırmak üzere kullanılmaktadır. Ancak dil bir taraftan da dışarıya çıkışı olanağı bırakmayan kapalı bir sistem, bir hapisane olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle onun dışında olmak, insanın hayvandan ayrılırken geride bıraktığı özgürlük anlamına da gelir. Defoe'nun Crusoe'su hem Cuma hem de insan-dışı doğa üzerindeki egemenliğini, dile ve öyküye egemen olmakla kurarken Coetzee'nin Cruso'su, insan-dışı hayvanlar üzerindeki egemenliğini, dilden ve öykülemekten vazgeçerek geride bırakır. Cruso, öykülerin egemenlik için yarışmadığı, sınırların olmadığı bir yerin hayalini kurar. Bu nedenle Düşman romanındaki Cruso ve Cuma arasındaki ilişki, insan ve hayvanın

cennetten kovuluş öncesindeki birlikteliğine ve özgürlüğe geri dönüşe işaret eder.

Anahtar Sözcükler: J. M. Coetzee, Düşman, Hayvan Çalışmaları, Dil, Robinson Crusoe

1. INTRODUCTION:

The critics of J. M. Coetzee's *Foe* have mostly approached the novel from postcolonial perspective, the inability of the colonized subaltern to speak, and the politics of storytelling and rewriting. In addition to these topics, however, it is possible to find in it some early signs of the author's animal rights activism, which became closely associated with Coetzee especially after the publication of *Disgrace* (1999) and *Elizabeth Costello* (2003). Both of his protagonists in these later books try to understand what it means to be an animal experiencing life in an animal's body. It is possible to trace in *Foe*, this subject of becoming animal, interwoven with and scattered around the previously mentioned topics.

With its two male characters, the slightly differently spelled Cruso and Friday, and an additional female character Susan Barton, *Foe* (1986) is a pre-sequel rewriting of Daniel Defoe's *Robinson Crusoe*, one of the most definitive and quintessential texts of Enlightenment and colonialism, the period in Western history when reason and, by extension, language, as an exclusively human attribute, were applauded to be the most significant capacities of human superiority. Defoe's *Robinson Crusoe* demonstrates the dynamics and zeitgeist of colonialism in the white protagonist's treatment of not only Friday but also the non-human nature and animals.

As the prototypical European male colonizer *homofaber*'s successful story of civilization and humanization, this novel has also been interpreted as a rewriting of the story of the fall and its aftermath. Crusoe's success results as much from his wielding of technology and tools as from his capacity for language and masterful storytelling. On one hand, he tries to transform the island into his native Britain with tools; on the other, hoping that he will one day return there, he keeps records of his experiences in order to be able to turn them into a story. Not only does Defoe's protagonist Robinson Crusoe dominate life on the island by language but he also uses language and storytelling to justify his domination.

Standing in stark contrast to Defoe's novel in significant ways, Coetzee's *Foe* deconstructs and lays bare the dynamics of colonial rule and its apparatuses, language and stories. First, *Foe*'s narrator is not Cruso but Susan Barton, a female castaway, a mother in search of her lost daughter.¹

¹ As a narrative of a mother in search of her kidnapped daughter, it might be argued that Coetzee's *Foe* was written in response to Homer's *The Odyssey*, one of

She is a cross between Defoe's Crusoe and Coetzee's Cruso. Since she comes from the 'civilized' world, her perspective is colored with Western notions of colonialism and the superiority of civilization, but as a woman, she also identifies herself with the silenced and silent inhabitants of the colonized lands. It is perhaps because of her desire to give voice to these silenced beings that she wishes to tell the story of the island. Next, the two Robinsons are extremely different from each other. Unlike the former novel's young Crusoe, whose mission is to shape and effect change, Coetzee's Cruso is an older man who abstains from leaving a mark he deems more than required. Furthermore, and more significantly for this article, Coetzee's Friday bears significant differences from Defoe's: unlike him, Coetzee's Friday is tongue-less. Lacking speech like animals, he makes it impossible for Cruso and Susan to teach him language, one of the most significant acts of colonization. Moreover, unlike Crusoe, Coetzee's Cruso relinquishes his superiority over Friday and non-humans with minimal use of language and storytelling. He envisions a place with no stories to compete for primacy, a place where borders do not exist. Thus, the relationship between Cruso and Friday in *Foe* represents a return to the pre-linguistic and prelapsarian unity between man and animals and to freedom.

2. THE HUMAN-ANIMAL DIVIDE:

Myths and religions refer to a time when humans were part of the non-human world until it was irretrievably changed. Interpreting the Genesis story of the fall as the human separation from animals, Derrida, one of the most outstanding deconstructionist philosophers, revisits the moment before the fall in "The Animal that Therefore I Am" (2008). He points to Adam's naming of animals as one particular point of significance transforming human and animal relationships. This, according to Derrida, signals the genesis of time because God gives Adam this mission "in order to see," a phrase that marks a sequence or time. Before this, however, there is timelessness. Derrida indicates, "

God lets Ish call the other ... living things that came into the world before him but were named after him. ... [M]an is in both senses of the word after the animal. He follows him. This 'after,' which determines a sequence, a consequence, or a persecution, is not in time, nor is it temporal: it is the very genesis of time. (p. 17)

Derrida connects the story of the fall not only with the genesis of

---

European literature's founding texts, in which the dominant discourse and cultural continuity are based on the continuity and reunion of father and son.

time but also with human language, which together set a barrier between Adam and animals. Then Adam's naming of animals, that is, man's first linguistic exercise, is closely related to the beginning of time. It is the beginning of a whole new phase that marks "the finitude of a God who doesn't know what is going to happen to [Adam] with language, ... what is going to occur between man and animal²" (Derrida, 2008, p. 17).

Susan finds the island at this frozen state. The tedium defines so much of the life on Cruso's island that it is as if time has stopped there altogether. Hailing from time and progress, Susan is confounded with this stasis. Seeing Cruso as frozen there, Susan notices that "It was as though he wished his story to begin with his arrival on the island, and mine to begin with my arrival, and the story of us together to end on the island too" (Coetzee, 1986, p. 34). In fact, the time on Cruso's island is so slow that it seems as if it has not yet come into existence, as if it has been frozen after Cruso's naming of Friday³: this is the time frozen in God's "in order to see." In other words, this is before man established his domination over animals. The relationship between Cruso and Friday in *Foe* represents this stage of equality and interdependence without domination and rule. Coetzee's Cruso certainly is a representative of the Adam "[b]efore evil [*le mal*] and before all ills [*les maux*]," the Ur of which is the human dominion over animals (p. 21).

Coetzee's deconstruction of Defoe's story is thus the deconstruction of the Western grand narrative of progress. It demonstrates how, as the Western storyteller, the author (De)Foe⁴ embellishes Susan's rendering of the story of the island with Western rational expectations and those of colonialism. Since there is no event to speak of on the island during Susan's stay there, the narrative that (De)Foe has eventually created—*Robinson Crusoe*—is shown to be nothing but lies. Since these texts established white men's superiority over non-white people, once the stories fall apart, so is this superiority. Furthermore, since as one of the oldest of these narratives, the

² What sets Derrida's thoughts in the direction of animals is finding himself standing naked in front of his cat. At that moment looking into his cat's eyes and grappling with what lies behind them, he returns to this specific moment "when Adam, alias Ish, called out the animals' names *before* the fall" (p. 21).

³ There is no textual evidence in *Foe* as to who named Friday and when and how he lost his tongue. In this case, that Cruso named him is as good as any assumption.

⁴ In *Foe*, the author that turns Susan's version into a novel is the author called Mr. Foe. Coetzee's pun on Defoe, the white author, as the enemy of truth is unmistakable.

Genesis story established the superiority of humans to animals, its deconstruction, hidden within the novel, also puts this biblical narrative to the test. It also lays bare how much cruelty and suffering the stories hide. Thus all stories become suspect as instruments of thwarting the truth and justifications for wrongdoings, suffering, and cruelty.

The place where these founding texts have brought Western civilization especially in the last centuries is appalling to Derrida because, based on the license these narratives have given humans, non-humans animals have been facing innovative, increasing, yet sometimes invisible forms of cruelty. From the biblical beginnings, which Defoe's *Crusoe* reenacts, humanity has reached an unprecedented level of separation from non-human animals in the last two centuries.

This has occurred by means of farming and regimentalization at demographic level unknown in the past, by means of genetic experimentation, the industrialization of what can be called the production for consumption of animal meat, artificial insemination on a massive scale, more and more audacious manipulations of the genome, the reduction of the animal not only to production and overactive reproduction (hormones, genetic crossbreeding, cloning, etc.) of meat for consumption, but also of all sorts of other end products, and all of that in the service of a certain being and the putative well-being of man. (Derrida, 2008, p. 25)

As to how this can all take place right in front of us, Coetzee, like Derrida, points in the direction of stories and human desire, between which there is a close relationship. The novel makes clear that unbridled human desire to know, to possess, accumulate wealth, and to dominate underlies the existing human civilization. *Crusoe* and *Friday* achieve an alternative to the present human civilization by moderating their desires. Since *Crusoe*'s use of language and storytelling too is curbed by *Friday*'s muteness, their relationship on the island is reciprocal and egalitarian. They hunt or kill the rest of the non-human inhabitants of the island only for food and survival. Therefore, their island is free from dynamics of power and domination. Rather than civilizing *Friday*, *Crusoe* seems to have chosen to live like *Friday* and the non-humans of the island. That is how *Crusoe*'s and *Friday*'s lives have maintained harmony with the rest of the creatures on the island.

As already stated, in Western thought, stories and language are regarded as the major human capacity separating the human from the non-human and establishing the former's superiority to the latter. As Derrida's questioning of the fundamental Western texts also demonstrates, this tendency has undergone radical changes recently. Especially poststructuralist

and postmodernist thinkers have begun to look upon language rather as a prison or obstacle in front of the Real or what lies beyond language. Philosophers like Lacan clearly identify language by “fall” (Weil, 2012, p. 7). As such, capacity for speech began to be considered, far from elevating humans, as a mark of their exile from their earlier interconnectedness with other non-human forms as creaturely and embodied beings. In other words, locked in the symbolic system of language, humans have lost their connections with the rest of creation.⁵

3. SUSAN’S DILEMMA: HOW TO TURN CRUSO’S ISLAND INTO A STORY?

Foe’s setting is divided between the story-less and tongue-less island and the civilized Britain, where authors like Foe turn experiences into stories. Cruso’s island is the domain of interconnected life, human or non-human, whereas Britain is the humanized space of culture and language. For Susan, storytelling will bridge this island with England. Although this is not Susan’s original aim, the story of Cruso’s island, if told, could also shed light on the possibility of bridging the gap and of a reunion between humans and non-human animals, for if Cruso could accomplish such a return to the original interconnectedness and unity, his story could set an alternative and hope for other civilized humans. Thus, divided between the antithetical worlds of the two islands, the novel raises the issue of how the tongue-less world of the former can be represented in the latter. From the perspective of animals, the novel asks whether it is possible to turn animals’ bodily experiences into stories.

In general, this question faces the human subject in communicating with animals and, in the particular case of the Western subject, with the colonized and dehumanized native inhabitants, whom Spivak calls the subaltern. Faced with this deadlock with Friday, Susan will test the limits of human language. Friday, however, seems to be content with living without language, which is traditionally synonymous with being reduced to the body, to the level of animals. In the footsteps of poststructuralists, Coetzee thus invites his readers to a more affirmative reevaluation of his muteness. Likewise, in “Can the Subaltern Speak?” “Spivak warns that the critical establishment’s attempt to give voice to dispossessed peoples will only result in those peoples’ speaking the language of Western intellectuals or in their

---

⁵ This new interpretation of possessing language capacity not as a human privilege but as a prison is referred to as the counterlinguistic turn in philosophy, which is also intimately connected to the animal turn (See Weil, 2012, pp. 11-24).

being further dependent on Western intellectuals to speak for them” (Weil, 2012, p. 5). As such, Susan’s efforts to get to know Friday “respond to a desire to know that there are beings or objects with ways of knowing and being that resist our flawed systems of language and who may know us and themselves in ways we can never discern” (Weil, 2012, p. 12). However, as long as language and stories remain as the only tools to approach him, Friday will never reveal himself. It is from outside the symbolic systems that he invites Susan to recognize and enliven their creaturely bonds with non-humans.

As Tisha Turk (2011) suggests, “It becomes decidedly easier to see *Foe* as coherent if we begin by acknowledging that the novel is primarily *about* storytelling” (p. 300). In *Foe*, Susan Barton, who replaces Defoe’s eager narrator Crusoe, is equally enthusiastic for storytelling. However, her eagerness is constantly frustrated on the island, initially by Cruso and later by Friday. Cruso in this novel is an open embodiment of resistance to storytelling. The novel begins with Susan’s landing on Cruso’s island as a castaway. As soon as she meets Cruso, she enthusiastically begins to tell her story both to Cruso, on the one hand, and to Foe and the reader, on the other. However, she also makes note of Cruso’s lack of interest in what she has to tell him: While she bursts into tears overwhelmed with the tragedy that befell her and her near-death experience, she notes Cruso “gazed at me more as if I were a fish cast up by the waves than an unfortunate fellow-creature” (Coetzee, 1986, p. 9). Yet, unmoved by her listener’s reluctance, she begins anew in a few minutes: “Let me tell you my story,” she says to Cruso, “for I am sure you are wondering who I am and how I come to be here” (Coetzee, 1986, p. 10). Not finding in Cruso an interested listener, she nonetheless admits to Foe and the reader,

I would have told him more about myself too, about my quest for my stolen daughter, about the mutiny. But he asked nothing, gazing out instead into the setting sun, nodding to himself as though a voice spoke privately inside him that he was listening to. (Coetzee, 1986, p. 13)

When Susan asks Cruso to tell *his* story, she expects him to draw for her a consistent and fixed picture. However, she is perplexed because “the stories he told me were ... various and ... hard to reconcile with one another. ... So in the end I did not know what was truth, what was lies, and what was mere rambling” (Coetzee, 1986, p. 11-12). Friday’s tongue-less-ness and Cruso’s linguistic reserve and minimalism make conversation on the island almost impossible for Susan. She bitterly comments that “[Cruso] speak[s] as if language were one of the banes of life, like money, or the pox”

(Coetzee, 1986, p. 22). Dragunoiu (2010) comments, “Cruso’s taciturnity coupled with the multiple narratives he offers Barton regarding his and Friday’s origins reveals a deep-seated distrust of language as an effective medium for knowledge and communication” (p. 317).

At the root of this distrust lies his companionship with tongue-less Friday. Spending long years with Friday, Cruso has become semi-mute; thus, in an ironic twist, in *Foe*, the character who assumes the role of teacher is not the colonizer but the colonized, and what he teaches is not language but silence. This is the lesson that Susan will finally have to learn.

To understand the island, Susan has to depend on its two earlier inhabitants because firstly, her stay there is much shorter than theirs, and secondly and more importantly, nothing important or extraordinary happens there during this time. However, not only does Cruso show any interest in telling his story or listening to those of others’ but he has no interest in making an effort either to escape from the island or to change it. He cherishes no memories of the past, nor does he have any passionate projects for the future. To Susan’s question why he has not built a boat to escape, he answers: “And where should I escape to?” (Coetzee, 1986, p. 13). She also feels

[i]t seemed a great pity that from the wreck Cruso should have brought away no more than a knife. For had he rescued even the simplest of carpenter’s tools, and some spikes and bars and suchlike, he might have fashioned better tools, and with better tools contrived a less laborious life, or even built a boat and escaped to civilization. (Coetzee, 1986, p. 16)

Thus, as Dragunoiu (2010) convincingly argues, “Cruso’s project is a deliberate parody of this colonialist rhetoric”: Unlike the former protagonist, Cruso does not seek nor needs tools; he has no interest in planting anything; “he is not a *cultivator*, ... he does not make any use of [seeds]”; in short, an antithesis of *homofaber*, Cruso chooses to leave as little mark as possible on his environment (p. 323). Critics refer to the state that dominates the island in such terms as “expressionless ... near-lifeless” (Rankin, 1999, p. 314), “stasis,” and “inertia.” Therefore, frustrated, Susan snippily concludes that “Cruso would brook no change on his island” (Coetzee, 1986, p. 27). She then states,

Growing old on this island kingdom with no one to say him nay had so narrowed his horizon—when the horizon all around us was so vast and majestic!—that he had come to be persuaded he knew all there was to know about the world. Besides ... the desire to escape had dwindled in him. (Coetzee, 1986, p. 13)

Susan thus discovers that this is an island with no memories of the past and no projections for the future; suspended in the eternal present, the island can bear no fruit in stories.

While it is possible to interpret Cruso's reluctance to transform the island as reminiscent of Sisyphus's never-ending but futile act of rolling a stone uphill (Dragunoiu, 2010, p. 323), it could also be a reflection of harmony with the cycles of nature "before time," in which early humans lived (Derrida, 2008, 17). His lack of enthusiasm to make radical changes on the island could then be read as his missing or lacking nothing from his past life. His island with its inhabitants is a whole that lacks nothing; therefore, it does not need to be altered by any tools of civilization.

Coetzee expresses the interconnectedness between language, one of these tools, and desire in *Disgrace*, through his protagonist David Lurie, who traces the origin of language to lack and desire: "... the origins of speech lie in song, and the origins of song in the need to fill out with sound the overlarge and rather empty human soul" (Coetzee, 1999, p. 4). It is this emptiness, this lack in the human soul and the desire to fill it that generates language and turns humans into storytelling animals. Language gives humans the illusion of the power to bring the missing thing into being by conjuring it up by its symbolic representation in sounds and script. Language and storytelling are thus intimately bound up with lack and desire, as well as power and authority.

The balance between Cruso and Friday is kept with moderation of desire, especially desire for mastery. Although Susan habitually calls the island "Cruso's," Cruso does not act as the master or owner of this island. He does not assume the role of master to either Friday or Susan, who are both free to do as they like most of the time. In fact, the only rule that governs this island is one of necessity. Cruso announces to Susan that

Laws are made for one purpose only ... to hold us in check when our desires grow immoderate. As long as our desires are moderate we have no need of laws. ... On the island there is no law except the law that we shall work for our bread, which is a commandment. (Coetzee, 1986, p. 36)

Their diet, which is made up of the simple ingredients of "lettuce, ... fish and bird's eggs," is based on such moderation (Coetzee, 1986, p. 9). It is the same principle of moderation that results in his decision that "planting is not for us" (Coetzee, 1986, p. 33).

Cruso's moderation applies also to sexual desire, for during the year-and-a-half that Susan stays there, Cruso makes love to her once, and it

results in no offspring. His reluctance to inseminate both the earth and Susan arises out of keeping his desire at bay. Furthermore, the answer to Susan's question as to what has all these years prevented Cruso (or Friday, for that matter) from acts of cruelty and tyranny on the island is also the moderation of desire (Coetzee, 1986, p. 37). Thus, it is this moderation that separates Cruso's island from England or any other civilized place, where desire generates power structures and inequality as well as stories.

While for the two male inhabitants of the island, who have no known memories of a different place, this geography is self-sufficient and complete, initially for Susan, who has comparative references that reach out of it, the island is an imperfect place that needs human control. Complaining about the constant wind, she remarks,

In Patagonia the wind blows all year without let, and the Patagonians do not hide their heads, so why does she? But the Patagonians, knowing no home but Patagonia, have no reason to doubt that the wind blows at all seasons without let in all quarters of the globe; whereas I know better. (Coetzee, 1986, p. 15; emphasis added)

Susan's relationship with the island, thus, is extremely different: She has a remembered past, a lost daughter she seeks, and hopes to be saved and become united with her daughter. In other words, with much that she lacks and desires, she is the most fitting figure for storytelling. Yet she faces the problem to turn stasis into a story; "the burden of [their] story" is the dullness on the island: "We face no perils, no ravenous beasts, not even serpents. Food was plentiful, the sun was mild. No pirates landed on our shores, no freebooters, no cannibals save yourself, [Friday], if you can be called a cannibal" (Coetzee, 1986, p. 81).

When Susan reaches civilization, Cruso has already died on the voyage, and all she is left with is Friday, whose silence will further lock the life on the island into silence. Since she does not have the authority of an author, she seeks the help of Foe, whom she tries to persuade to turn what she tells him about this tongue-less island into a story. However, to a professional author, whose imagination is colored with colonialist notions, the uneventful life on the island bereft of monsters and exotic natives would hardly offer material for fiction. Susan realizes that a professional author has to fit his narrative into the expectations of the publishers and readers, the end result being a text with authority but no authenticity. The relationship between Cruso and Friday, which does not fit into the patterns of colonizer-colonized relationships, does not respond to these expectations. Furthermore, not believing that Friday has anything of value to say, Foe does not share

Susan's impasse, for a tongue-less native's story does not even arouse curiosity in him; in fact, Friday stands in the colonial Western author's blind spot. Left to her own insufficient devices, Susan will desperately try to get past Friday's and the island's silence, but as she will realize, this is an impossible task:

To tell my story and be silent on Friday's tongue is no better than offering a book for sale with pages in it quietly left empty. Yet the only tongue that can tell Friday's secret is the tongue he has lost! (Coetzee, 1986, p. 67)

Thus, Friday's silence takes on meanings that are closely interwoven with the problems of authorship, authority, and post-colonialism. As Marais (1989) argues "all authoritarian practice is made possible and underpinned by language, since domination can only occur once a subject position [the pronoun 'I'] is established in this system of conventions" (p. 15). This subject establishes his domination by defining and naming others. Since "learning a language involves not only having things named but being trained to follow rules" (Greenfield, 1995, p. 224), it is intimately related to establishing and exercising of power over those who lack language or whose language cannot compete with that of the ruler. Marais (1989) also reminds us of the power associated with storytelling and fiction when he suggests that "'shaping' and 'making' are central to the fiction-making process, as is suggested by the etymology of the word 'fiction,' which is derived from the Latin *fingere*, meaning 'to make or shape'" (p. 12). Thus whoever authors a text establishes his authority over those whom he names and whose story he shapes.

On the surface, it is possible to approach the dilemma Susan faces as the dilemma that every author faces: how to turn life into words. For Coetzee, fiction cannot be separated from the life of its author: "All autobiography is storytelling and all writing is autobiography" (Coetzee, 1992, p. 391). Therefore, Susan's dilemma in fact is one in which Coetzee himself is caught up as a South African white author when he says, "The white writer in South Africa is in an impossible position" (qtd. in Spivak, 1990, p. 176). Critics, who tend to read Coetzee's fiction from postcolonial perspectives, refer to this linguistic dilemma as existing between the colonizers' language as an inadequate tool to convey the experiences of the colonized, problems that deal with the unspeakable and unspeaking subaltern. Yet the postcolonial issues besetting a white author in the South African context are only part of her/his tribulations. Rankin suggests, "The [more fundamental] issue which arises concerns 'the history of an on-going problem: how to use one medium—language—to represent another

medium—*being*” (Rankin, 1999, p. 308; emphasis added). In other words, the dilemma is how to bridge the gap between language and bodily experiences.

To represent this dilemma, Susan compares the heart, the organ essential for living, and the tongue, the organ not essential for living but one that makes language possible. She notes that in its “softness and wetness” and

helpless[ness] ... before the knife, ...[t]he tongue is like the heart, ... is it not? Save that we do not die when a knife pierces the tongue. To that degree we may say the tongue belongs to the world of play, whereas the heart belongs to the world of earnest. (Coetzee, 1986, p. 85)

It is with the tongue, the vitally superfluous part of the body, that humans have left behind animals and entered the human domain of language and stories. Likewise, Susan notes, “it is not the heart but members of play that elevate us above beasts.” Therefore, both as the name of an organ and also a synonym of language, the tongue stands at the crossroads of the body and the sign/symbol, the animal and the human. In its former meaning, as a sensory organ processing taste, it belongs to the body, just like the heart. Yet it is its latter meaning that poses problems for both Susan and Coetzee as they try to understand and linguistically codify the world of the body and the world of the animal, which defies language.

When there is neither desire nor language, life is concentrated on the body and its needs. Lacking a tongue thus brings humans to the level of animals. Susan thinks, “Lacking members of play, what is there left for beasts to do when they are bored but sleep?” (Coetzee, 1986, p. 85). This is the world inhabited by Friday, who speaks only *through* his body. However, his world is no less rich than the world expressed in language. Unless one opens herself into this world of senses with Friday, as the unnamed narrator of the last chapter tries to do, no one can achieve any understanding of this world.

Experiencing this frustration with Friday, Susan can neither bring him to her world of signs nor visit his world of the body. He resists all her efforts to teach him letters and writing. As she thinks he is too dumb to learn anything related to language, she herself is more puzzled with him than he probably is with her. Friday’s tongue-less-ness has kept him outside the realm of not only stories but also desire. Susan connects his lack of a tongue with a possible lack of male genitalia several times in the story. Both related to lack and desire, the parallels between the genitalia and the tongue are quite self-evident in *Foe*. Susan tells Friday, “the desire for answering

speech is like the desire for the embrace of, embrace by, another being.” But just as Friday knows no desire for the embrace of another body, he has no need to reciprocate speech with speech. Unable to understand such desirelessness, Susan asks, “why did you not desire me, neither you nor your master?” (Coetzee, 1986, p. 86). When she admits her failure to make any sense to him, she also uses a sexual metaphor: “You are very likely a virgin, Friday” (Coetzee, 1986, p. 80). Friday’s virginity, however, differs from Crusoe’s willful sexual restraint. His case represents a total impossibility, not a choice. Therefore, he stands in complete opposition to all civilized efforts of leaving behind a trace other than himself. Like animals, Friday is in a very special way locked inside his body.

If Friday comes close to any form of language, its meaning is intrinsic to his body. Once on the island, Crusoe tells him to sing: “Whereupon Friday raised his face to the stars, closed his eyes, and, obedient to his master, began to hum in a low voice.” Crusoe calls this singing without a recognizable tune and without words “the voice of man” (Coetzee, 1986, p. 22). It is the sound of a human body produced by the lungs, vocal chords, and air passages in the throat and the mouth, but not the tongue. Its meaning is not in symbols but inherent and immediate in the body. Unlike the sounds of language, this voice has no meaning outside itself. Friday plays the flute in the same way. He plays “a tune of six notes, always the same” in such a tedious manner that unnerves Susan (Coetzee, 1986, p. 28). If for Friday sounds or acts are simply sounds or acts with no reference to anything outside themselves, it is impossible for him to learn speech or writing. Trying desperately to teach him writing, Susan asks herself

how can I be sure he does not think I am chattering to myself as a magpie or an ape does, for the pleasure of hearing the noise I make, and feeling the play of my tongue, as he himself used to find pleasure in playing his flute? (Coetzee, 1986, p. 57; emphasis added)

Deciding at one point that “if there were any language accessible to Friday, it would be the language of music” (Coetzee, 1986, p. 96), she begins to play the same six notes along with him. In this she finds a conversation of sorts, not in words but in bodily exchange, like lovemaking:

Are not both music and conversation like love? Who would venture to say that what passes between lovers is of substance (I refer to their lovemaking, not their talk), yet is it not true that something is passed between them, back and forth, and they come away refreshed and healed for a while of their loneliness? As long as I have music in common with Friday, perhaps he and I will need no language. And if there had been music on our island, if Friday and I had filled the evening with melody, perchance—who can

say?—Cruso might at last have relented, and picked up the third pipe, and learned to finger it, if his fingers had not by then been too stiff, and the three of us might have become a consort (from which you may conclude, Mr Foe, that what we needed from the wreck was not a chest of tools but a case of flutes). (Coetzee, 1986, p. 97)

Soon she realizes, however, that it is only her projection that there was anything of substance in their flute playing. As product not of Cruso's self-contained island but of England, she cannot continue endlessly with the same tune: "we cannot forever play the same tune and be content. Or so at least it is with *civilized* people" (Coetzee, 1986, p. 97; emphasis added). When she changes her tune, however, "the two tunes played together formed no pleasing counterpoint, but on the contrary jangled and jarred" (97-98). Finally, Susan admits her failure:

bitterly I began to recognize that it might not be mere dullness that kept him shut up in himself, nor the accident of the loss of his tongue, nor even an incapacity to distinguish speech from babbling, but a disdain for intercourse with me. (Coetzee, 1986, p. 98)

In addition to music, Friday expresses himself through dancing. Donning Mr. Foe's robes, he begins to dance and becomes a writer of sorts. Susan writes to Mr. Foe that "The robes have set [Friday] dancing" (Coetzee, 1986, p. 92). Instead of letters, however, he uses his body as a sign. At another instance, Susan declares, "He utters himself only in music and dancing, which are to speech as cries and shouts are to words" (Coetzee, 1986, p. 142). Though Friday becomes a writer with his music and dancing, the meaning of his special writing mystifies and excludes Susan. "In the grip of the dancing he is not himself. He is *beyond human reach*. I call his name and am ignored, I put out a hand and am brushed aside" (Coetzee, 1986, p. 92; emphasis added). According to Dragunoiu (2010), "Friday's silence in *Foe* is different from the silence of the oppressed for his silence is a way of indifference and contempt" (pp. 317-8). Likewise, Greenfield (1995) observes,

In the end Friday's passive silence proves more powerful than Susan's "chosen and powerful" withholding. Whatever indignities he suffers, his internal life remains inviolate because language has no power to penetrate it. Susan and Foe can tell stories about him, but he does not understand the stories. They cannot replace his sense of identity with a scrap of writing; at most they can paste a label on his forehead. Friday's figurative castration, his inability to use language, gives him a strange power. (p. 229)

As in his flute playing, he disdains having any intercourse with Susan during his dancing. She notices also that "All the while he dances he

makes a humming noise in his throat, deeper than his usual voice; sometimes he seems to be singing” (Coetzee, 1986, p. 92). Unlike Susan, for whom sounds are laden with more meaning than their vocal qualities, Friday might probably be making sounds only “for the pleasure of hearing the noise [he makes], and feeling the play of [his]tongue” (Coetzee, 1986, p. 57) and spinning for the pleasure of feeling his body move. She announces,

I shiver as I watch Friday dancing in the kitchen, with his robes whirling about him and the wig flapping on his head, and his eyes shut and his thoughts far away, not on the island, you may be sure, not on the pleasures of digging and carrying, but on the time before, when he was a savage among savages. (Coetzee, 1986, p. 94-95; emphasis added)

Where Friday is carried with his dancing is not a place but a state where there is no language but only bodily senses. This “time before” is no other than what Derrida refers to as the genesis of time or before time, a state of existence without borders between the human and the non-human. Susan notices, “when he spun, the robes would stand out stiffly about him, so much so that one might have supposed the purpose of his dancing was to show forth the nakedness underneath” (Coetzee, 1986, p. 118). With his nakedness, Friday is a reminder of animality, an existence that humans have been trying to cover in themselves with clothes and with language.

4. CONCLUSION

The confounding last chapter of the book is narrated like a dream, in which a variety of images from Susan’s story are intermingled. Swimming down into a sunken ship lying in the depths of the sea, she sees Friday and asks him “what is this ship?” Yet, realizing that they are surrounded with water, she says, “this is not a place of words. Each syllable, as it comes out, is caught and filled with water and diffused. *This is a place where bodies are their own signs.* It is the home of Friday” (Coetzee, 1986, p. 157; emphasis added). Finally, Susan senses, from inside Friday’s mouth

comes a stream, without breath, without interruption. It flows up through his body and out upon me; it passes through the cabin, through the wreck; washing the cliffs and shores of the island, it runs northward and southward to the ends of the earth. Soft and cold, dark and unending, it beats against my eyelids, against the skin of my face. (Coetzee, 1986, p. 157)

Giving herself to the richness of this sensory world, Susan is finally in the home of Friday. “Here in the home of Friday,” comment Daragmeh and Shehab (2012), “there is no need for either speech or writing” (p. 193). She can only cross the gaping gulf between them when she relinquishes words

and language and enters into the corporeally rich state of existence humans lived in before the fall, before their separation from animals.

Through Friday, Coetzee is not only providing the perspective of the colonized as subaltern but also the perspective and perceptiveness of a purely embodied being that is silenced in the symbolic order of humans. Reconnecting with this animal being in the realm of language can be achieved only at the expense of imprisoning him in this world, a possibility that Friday continually rejects. Coetzee offers the opposite direction: from language to the body, from human to the animal, as the only way that will put an end to the suffering humans caused to animals and all the downtrodden and wretched of the earth.

With the connections Coetzee makes between desire and civilization in mind, his invitation to a desire-less world comes at the cost of the civilization as we know it. Although we often focus on the comforts of life and culture it brings, we have to remember at whose expense we have those and how equally we share it on earth. What we call progress has been shown to be a fiction and an ideological tool of oppression worldwide. It is this idea that underlies the exploitation of mostly non-Western peoples and all the non-human forms, living and non-living. Therefore, a world without desire may be a promise for a better, more egalitarian, and a more wholesome world among humans as well as between humans and non-humans.

As a storyteller, it is ironic that Coetzee invites his readers to forego the world of signs and remember their creatureliness. Aware of the ties between language and power, both Coetzee and (gradually) Susan are wary of language. Coetzee particularly, seems to be seeking a state where life would be *embodying* but *not telling* its story. That means for him giving up his authority as an author with a result that will liberate the world and return humanity to the beginning, to the genesis of time, before the fall, before the great chasm was formed between human and non-human animals. Although it seems to be self-defeating act for a storyteller, it is here that the promise of a new world, free from cruelty and exploitation of the weak, is located.

5. SUMMARY:

J. M. Coetzee's 1986 novel *Foe* is a rewriting of Daniel Defoe's *Robinson Crusoe*. It has mostly been read from the perspective of colonialism and rewriting. However, it also amalgamates the issues of the Western world's mastery over non-white people with human mastery over animals. The figure that brings these issues together in the novel is the tongue-less and story-less Friday, who is both the colonized other and an

animal representation. Coetzee focuses on language and storytelling as the major separations between humans and nonhuman animals. After the possession of soul and reason, after the linguistic turn, language is often held by Western philosophy to be the last of the exceptionally human capacities, used for justifying human superiority and the ensuing cruelty to animals. With no tongue to speak and tell his story, Coetzee's Friday represents both the silenced colonized people and animals with no access to human language.

Yet, with the counter-linguistic turn, language is also shown to be a prison, a closed system with no exit. Therefore, being outside it has more recently been interpreted as freedom, one that humans left behind when they were separated from animals. In *Foe* Coetzee raises similar questions about the value of human language.

Deconstructing Defoe's novel, Coetzee employs strategies that destabilize the colonial power over the colonized natives as well as the human superiority over animals and nonhuman life. Defoe's Crusoe and Coetzee's Cruso stand at opposing ends. Defoe's young protagonist owes his superiority over both Friday and the island's non-humans to his capacity for language and storytelling. He is the prototypical image of *homofaber*, who, as an Adamic figure authorized by God, transforms his environment into civilization. Next to technology and Western science, he wields the power of language and storytelling to propagate and justify his efforts. Unlike him, the reader finds that Coetzee's aged Cruso had relinquished his superiority over non-humans. With no ambitions to rule, he needs minimal use of language and storytelling. He envisions a place with no stories to compete for primacy, a place where borders do not exist. Cruso manages this equilibrium by controlling his desire. Once desire is bridled and kept to the minimum, time slows down and competitions come down to the bare minimum for survival. Indeed, the island he has inhabited with Friday seems to be balanced on bare necessities and survival, reminiscent of humans' prehistoric coexistence with nonhuman nature. Thus, the relationship between Cruso and Friday in *Foe* represents a return to the pre-linguistic and pre-lapsarian unity between man and animals and to freedom.

Coetzee's other significant deconstructive strategy is to be found in his employment of a female narrator called Susan Barton, who is a cross between Defoe's Crusoe and Coetzee's Cruso. Since she comes from the 'civilized' world, her perspective is colored with Western notions of colonialism and the superiority of civilization, but as a woman, she also identifies herself with the silenced and silent inhabitants of the colonized

lands. It is perhaps because of her desire to give voice to these silenced beings that she wishes to tell the story of the island. Since Cruso, the only speaking inhabitant of the island knowing its history before her arrival, dies before reaching England, she has only the tongue-less Friday to turn the island into a story. However, Friday defies all her methods to reach her aim, but he dances and plays the flute. The last chapter of the book reveals that Friday's language is the language of the body; therefore, he offers for Susan a way to get out of the prison of human language and reunite with all animal bodies.

6. REFERENCES

- Coetzee, J. M. (1986). *Foe* London: Penguin.
- Coetzee, J. M. (1992). *Doubling the point*. David Attwell (Ed). London: Harvard UP.
- Coetzee, J. M. (1999). *Disgrace*. New York: Penguin.
- Collier, G. (Ed.) (2012). *African cultures and literatures: A miscellany*. Amsterdam and New York: Rodopi.
- Daragmeh, A. K. & E. Shehab. (2012) Signs tell their own stories: Rethinking the status of writing and speech in J. M. Coetzee's *Foe*. In Gordon Collier (Ed.), *African cultures and literatures: A miscellany* (pp. 183-196). Amsterdam and New York: Rodopi.
- Derrida, J. (2008). *The animal that therefore I am*. Marie Louise Mallet (Ed), David Wills (Trans.), New York: Fordham UP.
- Dragunoiu, D. (2010). Existential doubt and political responsibility in J. M. Coetzee's *Foe*. *Critique: Studies in contemporary fiction*, 43(3), 309-326.
- Greenfield, M. (1995). Coetzee's *Foe* and Wittgenstein's "Philosophical Investigations": Confession, authority and private languages. *The journal of narrative technique*, 25(3), 223-237.
- Marais, M. (1989). Interpretive authoritarianism: Reading/Colonizing Coetzee's *Foe*. *English in Africa*, 16 (1), 6-16.
- Rankin, Walter P. (1999). Autobiographical fiction vs. fictional autobiography Christa Wolf's *Kindheitsmuster* and J. M. Coetzee's *Foe*. *Comparative Literature Studies*, 3(4), 306-319.
- Spivak, G. Chakravorty. (1990). Theory in the margin: Coetzee's *Foe* reading Defoe's *Crusoe/Roxana*. *English in Africa*, 17(2), 1-23.
- Turk, T. (2011). Intertextuality and the collaborative construction of narrative: J. M. Coetzee's *Foe*. *Narrative*, 19(3), 295-310.
- Weil, K. (2012). *Thinking animals*. New York: Columbia UP.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmamın olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi:07.10.2022

Kabul Tarihi: 07.12.2022

KARS'TA ÇARLIK RUSYA DÖNEMİ'NDE İNŞA EDİLEN TOPÇU EVİ'NDE TESPİTİ GERÇEKLEŞTİRİLEN BOZULMALAR, NEDENLERİ VE MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

Deteriorations, Causes and Methods of Intervention Identified in the
Topçu House Built in the Tsarist Russia Period in Kars

Gül Helin ALINAK

Yüksek Mimar; Yusufpaşa Mah.
Küçük Kazım Bey Cad. No:4 Kars/Merkez
helinalinak@gtu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8555-8772

Elif Özlem AYDIN

Prof. Dr.; Gebze Teknik Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi N Blok, 1
ozlemoral@gtu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1902-577X

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Osmanlı topraklarında 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Kars, Çarlık Rusya'sının egemenliğine girmiştir. Bahsi geçen tarihten 1918 yılının ortalarına kadar yaklaşık 40 yıl Rus hâkimiyetinde kalan kentte, planlama ve mimari alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Bu çalışmada Kars'ta Rus hâkimiyeti döneminde inşa edildiği bilinen "Topçu Evi"nde mimari tespitler yürütülmüştür. Yapı planlama, yapım tekniği ve bezeme özellikleri bakımından yöreye uygun özellikler sergilemektedir. Bu çalışmada, yapının mimari karakteristik özellikleri irdelenerek yapıda insan faktörü ve iklim koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan bozulmalar belirlenmiş, restitüsyon esaslı önerilen restorasyon müdahale kararları açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kars konut mimarisi, Koruma, Koruma sorunları, Topçu Evi

Abstract

As a result of the Ottoman-Russian War of 1877-1878, known as the 93 War in the Ottoman lands, Kars came under the rule of Tsarist Russia. From the aforementioned date to the middle of 1918, the city, which remained under Russian domination for about 40 years, experienced radical changes in planning and architecture. In this study, architectural determinations were carried out in the "Topçu House", which is known to have been built during the Russian rule in Kars. The building exhibits characteristics suitable for the region in terms of planning, construction technique and decoration features. In this study, the architectural characteristics of the building were examined and the deteriorations in the building due to human factors and climatic conditions were determined, and the proposed restoration project based on restitution and the intervention decisions were explained.

Keywords: Kars residential architecture, Conservation, Conservation problems, Topçu House

1. GİRİŞ

Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan ve bu medeniyetlerin izlerini özünde barındıran Kars şehri, her geçen zamanda farklı kültürlerle etkileşim içerisinde olmuştur. Öyle ki kültürlerin bıraktığı izler, savaşlar ve göçlere tanıklık eden garnizon şehri Kars'ta varlığını hala sürdürmektedir (Ceylan vd., 2018; Bingöl & Karageçi, 2017; Bingöl & Karageçi, 2019; Karageçi & Bingöl, 2020.) Bulunduğu jeopolitik konumundan dolayı tarih boyu savaşlara sahne olsa da özellikle Çarlık Rusya'sının sıcak denizlere inme politikasında köprü görevi gören Kars, Rusya'nın işgal bölgesi haline gelmiştir. Bu işgallerden sonuncusu olan ve Osmanlı topraklarında 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Kars, Çarlık Rusya'sının egemenliğine girmiştir. Bahsi geçen tarihten 1918 yılının ortalarına kadar yaklaşık 40 yıl Rus hakimiyetinde kalan kentte, kale eteklerindeki iç kale surlarının içinde kalan tarihi yerleşime dokunulmayıp, kalenin aşağısına ızgara planlı bir yerleşim kurulmuştur (Harita 1., 2.) (Ortaylı, 1978).

Harita 1:1910 Rus Dönemi Kars şehir planı (Akçayöz V., Öztürkkan Y.).

Şehir merkezi birbirini dik kesen sokaklar, geniş kaldırımlar ve bu kaldırımlara bakan yapılardan oluşmaktadır. Kamu ve konut yapılarının bir arada planlandığı dokudan (Badem, 2018) günümüze ulaşmış yapıların terk, bakımsızlık başta olmak üzere zaman içerisinde insan ve çevre faktörlü bozulmaya maruz kaldığı görülmüştür. Özellikle konut dokusunda, kamu

yapılarına göre daha uzun süre bakımsızlığa maruz kaldığı için daha ciddi bozulmalar tespit edilmektedir.

Rus mimari üslubuyla inşa edilen yapılar, 40 yıllık egemenlik sonrası yaşanan savaşlar, el değiştiren topraklar ve farklılaşan rejimler neticesinde zaman içerisinde kullanılmadıklarından dolayı çeşitli bozulmalara maruz kaldıkları tespit edilmiştir. İlk olarak 1918 yılında tekrar Osmanlı yönetimine giren Kars'ta, 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyet'inin ilanından önce Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti kuruldu (Ural S., Arslan N., 2016). Yaşanan bu gibi tarihi ve sosyolojik gelişmeler şehrin kent dokusunu ve yapılarını da etkilemiştir.

Harita 2: Rus işgali sonrası Kars şehir planı (Atatürk Kitaplığı, 1910).

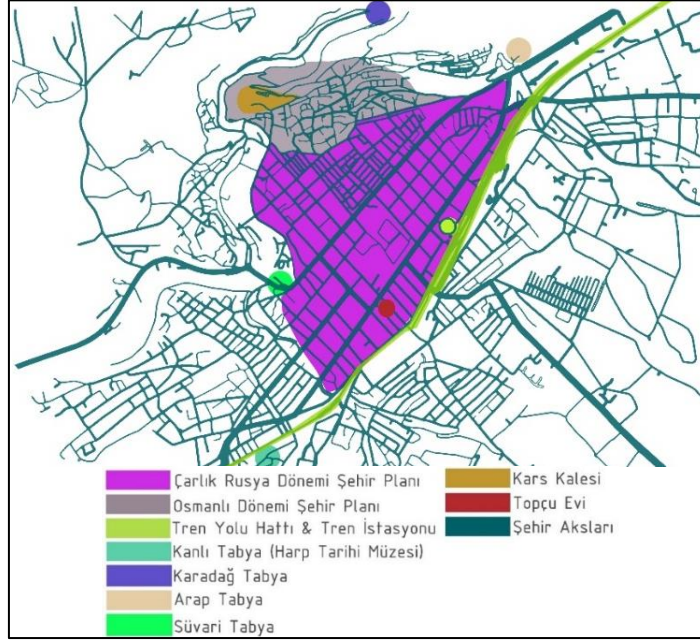
1918'de Rus hükümetinin bölgeden ayrılmasıyla başta kamu yapıları olmak üzere konut yapılarını da etkileyen bir terk söz konusudur. Çok uzun sürmese de kısmi zamanlı terk ve bakımsızlığa maruz kalan yapılarda ilk bozulmalar bu dönemde yaşanmıştır. Yeni gelen yerleşik düzenle birlikte demografik yapı da değişmiştir. Bu değişimle kamu ve konut yapılarını yeni kullanıcılarıyla tekrar kullanılmaya başlamıştır. Çalışma konusu olan Topçu Evi de 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra da el değiştirerek yeni sahipleri tarafından 1990'lı yılların başına kadar tekrar uzun süre yeniden konut olarak

kullanılmaya başlanmıştır, (Topçu ailesinden Selçuk Topçu ile yapılan kişisel görüşme, 2019). Fakat sonradan 2000'lerin başında tekrar terk edilen yapı bakımsızlık, bilinçli tahrip, niteliksiz onarım gibi faktörlerle yüz yüze gelmiş ve iklimsel faktörlerle birleşen ciddi koruma sorunlarına maruz kalmıştır. Bu çalışmada Topçu Evi'nde çeşitli nedenlerle meydana gelen koruma sorunları 2019 yılı tespitlerine dayanarak irdelenerek restorasyon projesi kapsamında tespit edilen bozulmalara yönelik uygun müdahale kararları önerilmiştir.

2. TOPÇU EVİ'NİN KONUMU, TARİHİ VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Kars'ta savaşların, yoğun mücadelelerin geçtiği tabyalar ve askeri yapıların ilerisinde güneydoğu ve kuzeybatı akslarına doğru büyüyen kent, Rus hâkimiyetinde inşa edilen demiryolu hattının Kars istasyonuna ve hat sınırlarına kadar genişlemiştir (Harita 3). Tarihsel olaylar ve buna bağlı sosyolojik değişimler sonucu bu bölgelerde göçlere bağlı çeşitli konut yapıları inşa edilmiştir. Günümüzde şehir merkezi ve ilçeler dâhil olmak üzere Kars'ta 748 tescilli yapı bulunmaktadır. Merkez ve ilçelerde toplam 443 adet sivil mimarlık örneği yer almaktadır (Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müd., 2021, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44799/illere-gore-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi-istatistigi.html>).

1908 yılında inşa edilen Topçu Evi Rus mimari tarzının dönem özelliklerini taşıyan tek katlı konut tipolojisine sahip tescilli bir sivil mimarlık örneğidir. Topçu Evi konum olarak Kars ili, Merkez ilçesi, Yeni Mahalle, Bedirhan Sokak üzerinde bulunmaktadır (Harita 3). Kadastral olarak 225 ada 26 parselde bulunan yapı bulunduğu konum itibarıyla sit alanı sınırlarına dâhil değildir. Yapının Ermeni bir tüccar tarafından bu tarihte inşa edildiği bilinmektedir (Topçu ailesinden Selçuk Topçu ile yapılan kişisel görüşme, 2019). Avlu kapısındaki kemerin kilit taşında Ermeni Alfabeti ile -y ve -f harfleriyle 1908 yılının işlendiği (Güven, 2019) anlaşılmaktadır. Yapının 2019 yılındaki sahiplerinden Topçu ailesinden Selçuk Topçu ile yazarlardan Helin Alınak'ın yaptığı kişisel görüşmede yapının 1905'te inşa edilmeye başlandığı ve 1908'de tamamlanmış olduğu ve 1915 yılında terk edildiği öğrenilmiştir (Selçuk Topçu ile yapılan kişisel görüşme, 2019). Cumhuriyetin ilanı ile birlikte bir süre daha âtıl kalan yapı 20. yüzyılın ilk yarısında Topçu ailesinin özel mülkü olmuştur (Topçu ailesinden Selçuk Topçu ile yapılan kişisel görüşme, 2019). Günümüzde kullanılmayan yapı 2021 yılında el değiştirmiştir.

Harita 3: Kars şehir merkezi haritası (Harita sınırları içinde kalan 4 adet tabya dâhil şehir sınırları içerisinde 46 adet tabya bulunmaktadır.)

Tek katlı Topçu Evi, kuzeydoğu yönündeki ön cephesinde; pencere üstlerindeki çiçek motifleri, çörtteni, avluya giden büyük kemerli kapısı (Fotoğraf 1, Şekil 1), iç mekânlarında ise; tavana ve duvarlara işlenmiş freskleri ve geleneksel ısıtma sistemi olan peçleri ile karakteristik mimari özelliklere sahiptir.

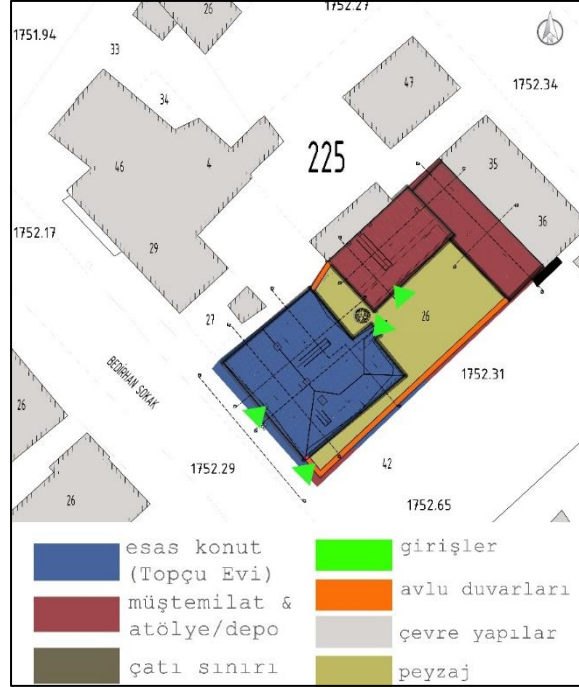
Fotoğraf 1: Topçu Evi kuzeydoğu cephesi.

Şekil 1: Topçu Evi dış cephe görünüş çizimi.

Kars'ta Rus egemenliği döneminde inşa edilen konutların belirgin ortak özellikleri Topçu Evi'nde de kendini göstermektedir. Birbirini dik kesen geniş sokaklarda baskınlık ve aykırılıktan uzak, sokakla uyumlu olan konutlar, hem sokağa açılan kapılarıyla dışa dönük, hem de iç avluya açılan kapılarıyla içe dönük olup yapı içindeki hayatı mahrem kılmaktadır (Çiftçi, 2000). Konutlar plan tipolojileri açısından da birçok ortak noktaya sahiptir (Şekil 2). Dönem konutlarındaki tipolojik özelliklerden en karakteristiği odaların birbirine açılan kapıları ve bu mekânları bölen bağdadi duvarların oluşturduğu hollerdir. Holler de sokağa açılan kapıyla, avluda verandaya açılan kapı arasındaki geçiş görevini üstlenmektedir.

Yapı elemanları ve malzeme özellikleri bakımından Rus mimarisi yapıları bölgenin geleneksel malzemelerini kullanıp, coğrafi koşullarına uygun tekniklerle inşa etmişlerdir. Bazalt taşının yoğun olarak kullanıldığı bölgede inşa edilen yapıların beden duvarları bu malzemeyle örülmüş 80-100 cm kalınlığındaki duvarlardır. Bu kalınlıkta örülen duvarlar yaz aylarında iç mekânı serin tutarken, soğuk kış aylarında ısınan mekânları uzun süre sıcak tutmaya yaramaktadır. Bunların yanı sıra geleneksel ısıtma sistemi olan peçler, bu yapıları özgün kılan mimari elemanlardan biridir (Denisenko, 2015). Rus mimarisi geleneksel konut dokusundaki bu nitelikler Topçu Evi örneğinde de görülmektedir.

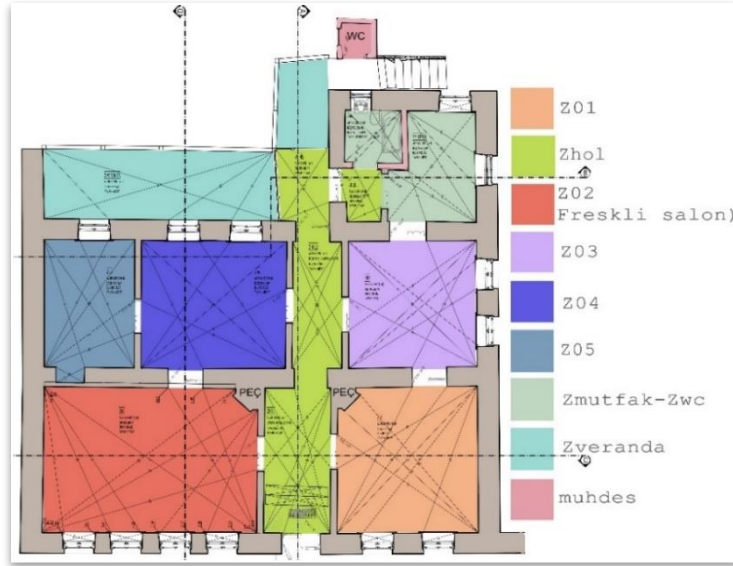
Şekil 2: Topçu Evi vaziyet planı.

Şekil 2'den izleneceği gibi Bedirhan Sokak'a bakan kuzeydoğu cephesinden eve açılan giriş kapısı ve hayata açılan avlu kapısı bulunmaktadır. Evden sokağa açılan direkt bir kapı ile ev-sokak ilişkisi kurgulanırken, avluya açılan kapı avluyu hareketli kılmaktadır. Topçu Evi'nin dış parsellere kapalı avlusu, yapıya ait konut müştemilat depo/atölye yapılarının açıldığı ortak bir kullanım alanıdır.

Bodrum ve zemin katları bulunan Topçu Evi ile müştemilatının planlama prensiplerinde bölgedeki genel Rus konut mimarisindeki anlayışı hâkimdir. Bölgenin geleneksel malzemeleri kullanılarak yapıldığı dönem içerisindeki üsluba ayak uyduracak şekilde kurgulanan Topçu Evi'nin esas konut yapısı zemin katta yaklaşık 23 m² verandasıyla 210 m² alana oturmaktadır (Şekil 3). Bu yapı aynı dönemde inşa edilen diğer konut yapıları gibi yaklaşık 80 cm kalınlığında taşıyıcı beden duvarlarından ve iç mekânları bölen yaklaşık 25 cm kalınlığındaki bağdadi duvarlardan oluşmaktadır (Şekil 3). Yapının taşıyıcı beden duvarlarında bazalt ve moloz taş kullanılmıştır. Kuzeydoğu cephesinde düzgün kesme bazalt taş örgüsü kullanılırken; kuzeybatı ve güney cephesinde moloz taş duvar örgüsü görülmektedir.

Yapının zemin katına kuzeydoğu cephesindeki ana giriş kapısından girilmektedir. Uzun kış aylarındaki sert iklim koşullarından korunmak için birbirine paralel 40 cm aralıklı iki adet giriş kapısı bulunmaktadır. Girişten üç adet basamakla hole geçilmektedir (Şekil 3). Bu holler mekânları birbirinden ayırmaya ve öndeki ana girişten arkadaki verandaya ve oradan da avluya çıkmak için bir ara geçiş niteliğindedir. Birbiri içine yarı geçirgen mekânlar yaratmak amacıyla her odada birbirine açılan kapılar mevcuttur. Bu kapıların bir diğer amacı da ısınan mekânların ısı geçişinin sağlanmasını kolaylaştırmaktır.

Bedirhan Sokak'a bakan kuzeydoğu cephesinden oldukça yalın görünen yapı, hollerden verandaya geçişle avluda hareketlenmiştir. Müştemilatın verandası da avluya baktığından bu bölgede oldukça hareketli bir sirkülasyon olduğu görülebilmektedir. Bu hareketlilik hemen her Rus mimarisi konut yapısında kendini göstermektedir (Çiftçi, 2000).

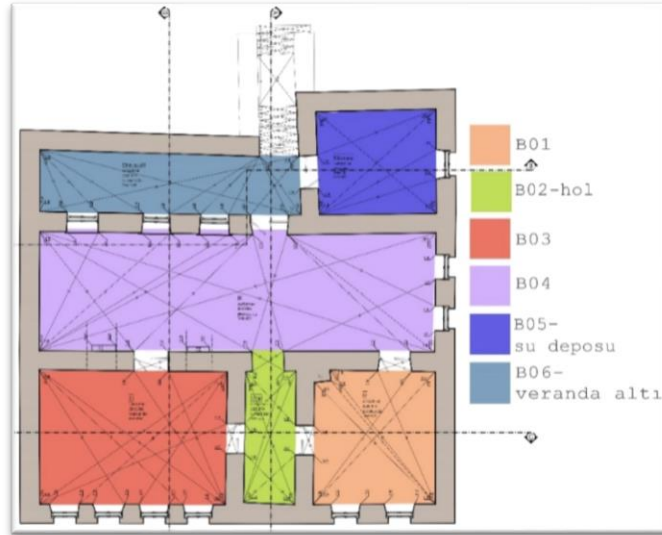

Şekil 3: Topçu Evi şematik zemin kat planı.

Rus dönemi konutlarının belirgin özelliklerinde önemli bir tanesi de birçoğunun bodrum kata sahip olmasıdır. Topçu Evi'nde de bulunan bodrum kat birçok işleve hizmet verecek büyüklüktedir (Şekil 4). Alan olarak zemin katın izdüşümüne eşdeğer bir alana sahip olup veranda altı da dâhil olmak üzere net 210 m² kapalı alandan oluşmaktadır. Bodrum kat yüksekliği yaklaşık 3.80m'dir. Bodrum kattan kaldırım kotu ve tavan yüksekliği arasında kalan,

Bedirhan Sokağa bakan kuzeydoğu cephesi ve avlu kapısına bakan kuzeybatı cephesinde pencereler bulunmaktadır. B02-hol biriminin tavanında Rus döneminden kalma özgün bir yapı elemanı olan kuranglez bulunmaktadır. Bu kuranglezin temel işlevinin karanlık olan bodrum kat holünün üst kattaki holden aldığı ışıkla aydınlatılması olduğu düşünülmektedir.

Bodrumda B01, B02, B03, B04, B05, B06 mahalleri bulunmaktadır (Şekil 4). Geçmişten bugüne birçok farklı amaca hizmet eden bodrum kat, mahzen olarak değerlendirilebilecek bir alana sahiptir (Çiftçi, 2000). Giriş katının plan şeması bodrum kata büyük ölçüde aktarılmıştır. Özgün kullanımına dair kesin bir veri elde edilemese de yapılan tespitler ve çalışmanın gerçekleştiği 2019 yılındaki sahiplerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda (Topçu ailesinden Selçuk Topçu ile yapılan kişisel görüşme, 2019) yakacak ve yiyecek deposu olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir (Şekil 4).

Şekil 4:Topçu Evi şematik bodrum kat planı.

Günümüzde de geçmişte olduğu gibi yapılar içinde bir gösteriş simgesi olmayı sürdüren Rus mimarisinin bir başka önemli yapı elemanları arasında olan peçler (Fotoğraf 2), özgün haliyle dönemin ısıtma sistemleri olarak işlevlerini sürdürmektedir. Fakat bugün bu ısıtma sisteminden yararlanılmamaktadır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: Z01 ve Z02 (freskli oda) peç ve çizim detayı.

Topçu Evi'nde üç tane bulunan peçler bodrumdan çatıya taşıyıcı duvarlar üzerinden uzanan bir sistem halinde bulunmaktadır. Zemin katta buldukları odalarda dekoratif üsluplarıyla da dikkat çeken peçlerden birisi Z02 nolu freskli salonda, diğeri karşısındaki odadadır. Bu peçler kullanıldığı dönemde zemin kat ısı sirkülasyonunu tüm mekânlara dağıtma görevini üstlenmişlerdir. Bodrum katta bulunan ve zeminde duvar içerisine gizlenmiş olan peç baca seviyesine kadar devam edip ısıtma görevini üstlenmektedir.

Rus dönemi evlerinin belirgin özelliklerinden biri de evlerin en büyük odalarında veya büyük salonlarında tavan ve/veya duvar bezemelerinin, manzara resimlerinin bulunmasıdır. Fakat bu durum o dönemin her yapısında geçerli değildir. Geniş evlerde oturan, ekonomik durumu iyi olan ailelerin evlerinde daha sık görülmektedir. Bu tür bezemelere Topçu Evi'nde de rastlanmaktadır (Fotoğraf 3, 4, 5).

Fotoğraf 3: Topçu Evi freskli salon tavan freskleri ve çizimleri.

Fotoğraf 4:Topçu Evi freskli salon tavan freskleri ve çizimleri.

Fotoğraf 5: Topçu Evi freskli salon.

3. TOPÇU EVİ'NDE TESPİT EDİLEN BOZULMALAR VE NEDENLERİ

Bir yapıyı doğru ilkelerle, tasarımlarla, malzemelerle, yapım tekniğiyle ve uygulamayla kurgulamak gerekir. Hataların ve bozulmaların en aza indirgenmesi adına, tasarım kararlarının verilme süreci oldukça önemlidir. Bu süreç eski eserlerde de aynı önemi taşır. Var olan bir yapıyı özgün özelliklerine bağlı kalarak iyileştirmek, onarmak, bozulmaları düzeltmek ve gelecekte oluşacak bozulmaların önüne geçmek gereklidir. Mimari belgeleme ve tespitlerin yapıldığı Topçu Evi'nde terk ve çevresel faktörlere bağlı birçok koruma sorunu tespit edilmiştir.

Büyük kaynak ve emek harcayarak yapıyı inşa eden insan, hatalı kullanım, kirlilik, vandalizm, terk, savaş, gibi etkenlerle onun bozulmasında

da yine büyük rol oynamaktadır (Eyüpgiller & Zakar, 2018). Tescilli sivil mimari örneği olan Topçu Evi sağlamlığını koruyan konutlardan biridir. Fakat bugüne kadar ayakta kalmasına rağmen çeşitli koruma sorunları da mevcuttur. Bu koruma sorunlarının nedenleri birçok kategoride incelenebilir. Bu kategorilerin başında bakımsızlık ve yapı terki gelmektedir. 1990lı yılların başından beri bakımsız kalan yapı hem çevresel hem de insan kaynaklı sorunların doğurduğu başka alt sorunlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Günümüzde Topçu Evi ve oturduğu parselin, bazı mülk sahiplerinin çeşitli sebeplerle ilgisiz kalması sonucu, satılığa çıkarıldığı tespit edilmiştir. Bakımsızlık ve terkin en belirgin sonuçları arasında sert iklim koşullarının doğurduğu yalıtım ve drenaj problemleri sayılabilir. İç mekânların yanı sıra Topçu Evi ve müstemilatının cephelerinde de yapı terkine bağlı zamana yayıldığı tespit edilen bozulmalar görülmektedir. Kontrolsüz şekilde büyüyen otlar, çalılar ve ağaçların özellikle verandadaki ahşap dikmelere verdiği zararlar ciddi boyuta ulaşmıştır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6: Topçu Evi verandasındaki bozulma.

Bozulmalar incelendiğinde, sokağa bakan cephedeki avlu kapısının kemerinde tespit edilen yapısal hasar risk boyutu yüksek olan bir sorundur. Topçu Evi özelinde avlu kapısındaki kemer taşlarında oluşan kayma kemerin statik taşıyıcılığını riske atmaktadır (Fotoğraf 7).

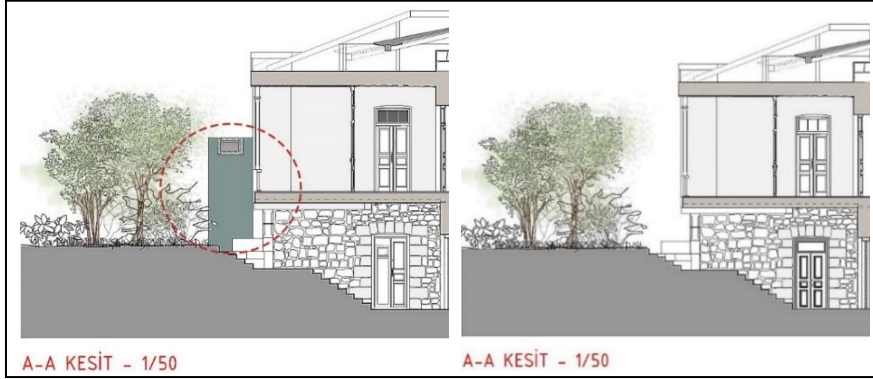
Fotoğraf 7: Kemerli avlu kapısındaki denge problemi.

Özellikle aynı dönem konut mimarisinde sıkça karşılaşılan bir sorun olan vandalizm (Fotoğraf 8), Topçu Evi'nde de görülmektedir. Geçmişte değerli eşyaların saklandığı tahmin edilen bodrum kattaki peç yapı elemanında tuğlaların söküldüğü, Bedirhan Sokak'a bakan kuzeydoğu cephesindeki duvarda çeşitli kimyasal boyalarla yazılan grafiti yazılar yapıda karşılaşılan bilinçli tahribe bağlı bozulmalar olarak tespit edilmiştir.

Fotoğraf 8: Topçu Evi dış cephede spreyle yapılan tahribat.

Topçu Evi, yapıldığı tarihten bu yana çok fazla değişikliğe uğramayan ve özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmeyen nadir yapılardandır. Yapıldığı dönemde geleneksel bir yaşam süren konut sakinleri yapıyla ilgili her detayı dönemin koşullarında olması gerektiği ölçüde eksiksiz tamamlamıştır. Ancak yakın geçmişte gelişen endüstrileşmeyle beraber insanın değişen yaşayış şekli ve kültürünün de getirdiği farklı konfor arayışları yaşadıkları mekânda yenilikler yapmalarına sebep olmuştur. Bu yenilikler Topçu Evi örneklemini üzerinden incelenecek olursa ihtiyaçlar doğrultusunda niteliksiz eklerin ve yüzeysel, yanlış onarımların veranda merdivenlerinin olduğu güneydoğu cephesinde yapılan günümüzde kullanılmayacak vaziyette olan niteliksiz ıslak hacim biriminin planimetri ve cephe düzenini büyük oranda bozduğunu gözlemek mümkündür (Şekil 5.).

Şekil 5: Rölöve (Niteliksiz onarım sonucu eklenen ıslak hacim) ve Restitüsyon kararları doğrultusunda yapılan çizim (özgün halde ıslak hacim bulunmamaktadır.).

Yapıldığı yıllarda, diğer geleneksel Rus mimarisi eserlerinde olduğu gibi, Topçu Evi'nde de tuvaletlerin evin içinde yer almıyordu. Buna bağlı olarak daha sonraki kullanımlarda ihtiyaç dahilinde mutfak biriminde restitüsyon çalışmalarında tespit edilen, güneydoğu cephesine bakan merdivenlerinin üst kotuna açılan kiler bölümü, ıslak hacim olarak değerlendirilmiş, veranda merdivenine açılan dış kapısı pencere olarak değiştirilmiştir (Şekil 6). Müştemilat yapısında da mutfak olarak ayrılan mekân ikiye bölünmüş ve bir tarafı tuvalet olarak kullanılmıştır. Duvar yüksekliği normal kat yüksekliğinin altında kaldığından, arada kalan mesafe de su deposu olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 6: a) Topçu Evi ıslak hacim planı, b) Topçu Evi ıslak hacim.

Bu tür muhdes eklerin dışında, freskli odada çatıdan yapıya sızan su kaynaklı oluşan sehim ve bunun sonucunda tavan bezemelerinde görülen çürümeler ve malzeme kayıpları, çatıdaki yalıtım problemi çözülmeden rutubetli bezeme yüzeyine boyayla niteliksiz bir şekilde yapılan onarım kalıcı bir çözüme ulaşamamıştır.

Yapılar uzun yıllar doğanın çeşitli etkileri altında yıpranır ve sürekli bakım sağlanmazsa, ciddi hasarlar gözlenir. Yaz günlerinde aşırı sıcak karşısında genişleyen malzemeler, soğuk kış günlerinde donma maruz kalır; ısı farkları, donma, çözünme döngüleriyle malzemeler yorulur, yıpranır (Ahunbay, 1996). Topçu Evi'nde de birçok noktada tespit edildiği üzere, zeminden yükselen nem strüktürü ıslatarak taşıyıcı sisteme gelen yükü fazlaştırdığı gibi, ayrıca içinde taşıdığı tuzların duvar yüzeyinde buharlaşması sonucu çiçeklenmelere, duvarın fiziksel ve kimyasal yapısını bozucu etkilere neden olabilmektedir.

Tespit edilen bir diğer olumsuz sonuç ise sert iklim koşullarının yarattığı tahribatın yıllar içerisinde yapıya ciddi zararlar vermesidir. Topçu Evi örneğinde bunun en belirgin çatıda biriken kar sularının, çatı içerisindeki yalıtımı zaman içinde tahrip ederek zemin kat bağıdadı tavanını çürütmeye başlamasıdır. Topçu Evi'nde zeminden yükselen kapiler su etkisi ile bodrum beden duvarlarında da yoğun nem tespit edilmiştir.

Yağmur ve kar sularının, bozulan bir çatı kaplaması, kar tutucusu ve/veya deresinden tahliye edilememesinden dolayı binada hızla küf ve biyolojik oluşumlara uygun ortam hazırladığı gibi rutubetin etkisiyle ahşap çatı ve döşemelerde mantar oluşumuna sebep olur. Ciddi hasarların başlangıcı

olabilecek bu bozulmaların doğru yalıtım teknikleriyle ve sürekli bakımla önüne geçilmesi gerekmektedir.

4. TOPÇU EVİ İÇİN MÜDAHALE KARARLARI

Topçu Evi'nde bakımsızlık, yapı terki gibi insan kaynaklı sorunlar ile çevresel sorunlara yönelik önerilen müdahale kararları Tablo 1. ve Tablo 2. de verilmiştir.

Tablo 1. Topçu Evi'nde tespit edilen insan kaynaklı bozulmalar ve müdahale kararları

TOPÇU EVİ, MÜŞTEMİLATI VE DEPOSUNDA/ATÖLYESİNDE GÖRÜLEN BOZULMALARA İLİŞKİN GÖRSELLER	BAKIMSIZLIK & YAPI TERKİ VE İNSAN KAYNAKLI SORUNLAR	MÜDAHALE KARARLARI
<p>*Vandalizm</p> <p>Fotoğraf 9: Bodrum kat peç tahribatı</p> <p>Fotoğraf 10: Dış cephede görülen boya izleri</p> <p>Fotoğraf 11: Bodrum kat pencerelerinin çevresel faktörlerden etkilenmesi</p> <p>Fotoğraf 12: Bodrum kat ahşap bozulmaları</p>	<p>*Vandalizm</p> <p>-Geçmişte değerli eşyaların saklandığı tahmin edilen peç yapı elemanlarındaki tuğlaların sökülmesi (Fotoğraf 9)</p> <p>-Bedirhan Sokak'a bakan kuzeydoğu cephesindeki çeşitli kimyasal boyalarla duvar üzerinde oluşturulan tahribat (Fotoğraf 10)</p> <p>**Yapı Terkine Bağlı Sorunlar</p> <p>-Yapı sınırlarında biriken kar ve yağmur sularının drene edilemeyerek bodrum katın sadece naylonla kapatılmış pencerelerinden iç mekâna sızmasıyla beden duvarları ve tavana yayılan rutubet ve bu rutubete bağlı olarak ahşap yapı elemanlarında çürüme, metal elemanlarda korozyon, bodrum kat beden duvarlarındaki yığma örgüde derz boşalması</p> <p>-Müştemilat verandasının özgün ahşap basamaklarının beton olarak yenilenmesi (Fotoğraf 15)</p> <p>-Bedirhan Sokak'a bakan kuzeydoğu cephedeki avlu</p>	<p>*Vandalizm Sorununa Yönelik Alınan Kararlar</p> <p>-Yapılarda bilinçli tahribin önlenmesi için bölge halkını bilinçlendirmeye yönelik çalışmalar</p> <p>-Bilinçli tahrip hasar gören yapı elemanlarının sökülme kısımlarının restitüsyon ve restorasyon kararlarına dayalı olarak özgün malzeme ve yapım teknikleriyle bütünlüğü sağlanması</p> <p>-Dış cephede mekanik temizleme yapılması</p> <p>**Yapı Terkine Bağlı Gelişen Yapısal Sorunlara Yönelik Kararlar</p> <p>-Zemin etüdüne dayalı çevresel drenaj yapılması</p> <p>-Bodrum kat pencere boşluklarının restitüsyon ve restorasyon kararlarına dayalı olarak uygun doğrama ve kepenk detaylarıyla yenilenmesi</p> <p>-Statik açıdan kullanılabilir durumda ahşap elemanların sağlamlaştırılması</p> <p>-Kullanılmayacak durumdaki ahşap elemanların özgün malzeme veya uygun malzemeyle ve özgün boyutlarında yenilenmesi</p> <p>-Korozyona uğramış metal elemanların yenilenmesi</p> <p>-Beden duvarlarında derz boşalması tespit edilen yerlerde derzlerin</p>

 <p>Fotoğraf 13: Topçu Evi'nde ZWC ıslak hacim</p> <p>Fotoğraf 14: Topçu Evi müştemilatı mutfak & WC(MZ02)</p> <p>Fotoğraf 15: Topçu Evi müştemilat verandasının merdivenleri</p>	<p>demir ferforje kapısının, 1.67 kotuna kadar metal niteliksiz bir levhayla kapatılması</p>	<p>temizlenmesi, uygun harçla bütünlendirilmesi</p> <ul style="list-style-type: none"> -Kanalizasyon sisteminin yenilenmesi -İhtiyaç dahilinde evin içine yapılan ıslak hacim ve mutfak birimlerinin özgün plan, cephe düzenine ve yapıım tekniğine zarar vermeyecek şekilde, yenilenmesi -Bezelerde tespit edilen niteliksiz onarımların uygun yöntemlerle temizlenip restitüsyon ve restorasyon kararları doğrultusunda özgün teknikle bütünlendirilmesi -Müştemilat verandasına çıkan merdivenin Restitüsyon ve Restorasyon kararlarına uygun olarak ahşap malzemeyle yenilenmesi
---	--	--

Tablo 2. Topçu Evi'nde tespit edilen çevresel sorunlara bağlı bozulmalar ve müdahale kararları

TOPÇU EVİ, MÜŞTEMİLATI VE DEPOSUNDA/ATÖLYESİNDE GÖRÜLEN BOZULMALARA İLİŞKİN GÖRSELLER	ÇEVRESEL SORUNLAR	MÜDAHALE KARARLARI
 <p>Fotoğraf 16: Avlu kapısındaki korozyon</p>	<p>*İklim Koşulları</p> <ul style="list-style-type: none"> -Bedirhan Sokak'a bakan kuzeydoğu cephesinde avlu kapısında bulunan 1.67 kotundaki metal levhanın ve yapıdaki metal çörlenlerin dış etkenler ve iklim koşullarının etkisiyle ciddi oranda korozyona maruz kalması -Çörlenlerde suyla temasından dolayı bitki oluşumlarının görülmesi (Fotoğraf 17) 	<p>* İklim Koşullarının Sebep Olduğu Sorunlara Yönelik Alınan Kararlar</p> <ul style="list-style-type: none"> -Korozyona uğrayan yapı elemanlarının korozyondan arındırılıp antipas sürülerek temizlenmesi veya malzeme kaybı çok yoğunsa yenilenmesi -Yapının rutubetten arındırılması ve temizlenmesi: <ol style="list-style-type: none"> 1. rutubetten arındırma işleminin yağışın az olduğu bahar- yaz aylarında yapılması 2. rutubete maruz kalmış bölgelerin uygun kimyasal ve fiziksel temizlikle temizlenmesi

	<p>-Topçu Evi ana giriş (kuzeydoğu yönü) kapısının önündeki yonu taşı basamakların arasındaki derzlerin boşalması ve bu durumun iklim etkisiyle bitkilenmeye sebep olması (Fotoğraf 18)</p>	<p>3.temizlenen bölgenin rutubet tahliye cihazlarıyla kurutulması 4.Bodrum katta cephelerde simetri bozulmasına ve yapısal sorunlara sebep olmayacak şekilde rutubeti önlemek amacıyla pencerelerin artırılması 5.varolan pencerelerin ve kapıların onarılması ve/veya yenilenmesi</p>
	<p>-Bedirhan Sokak'a bakan kuzeydoğu cephesi avlu kapısının kemerinde kar yüküne bağlı oluşan statik dengesizlik ve kemer tahribatı -Çatıdaki kar tutucularda biriken yoğun karın zemin kat tavanında yalıtım sorunlarına bağlı olarak meydana getirdiği tahribatlar ve beden duvarlarında oluşturduğu kılcal çatlaklar (Fotoğraf 19)</p>	<p>-Çatı onarım ve yalıtımına bağlı su tahliyesinin sistematik olarak sağlanmasıyla çözümlenmesi 1.yapıya uygun olan “çevresel drenaj”ın uygulanması 2.rutubetten arındırılan, temizlenen ve drenajı sağlanan yapının iklim koşullarının olumsuz sonuçlarına karşı yapının cephe düzenine ve bezemelerine zarar vermeyecek şekilde uygun tekniklerle yalıtılması 3.çatı yalıtımının yapılması, ahşap çürümelerinin giderilmesi 4.yalıtım probleminin çözülmesinin ardından, çatıdan sızan kar sularının etkisiyle derzleri boşalan yerlerin tespit edilerek enjeksiyon yöntemiyle özgün harç malzemesi ile yeniden doldurulması (Eyüpgiller & Zakar, 2018)</p>
		

Yapı özelinde taşıyıcılık sorunu olmayan moloz duvarlar bodrum kat beden duvarlarında zaman zaman uzun kış aylarında ve yağmurlu bahar aylarında görülen çatıdan gelen su ile zeminden yükselen kapiler su etkisi rutubet oluşumunu artırmaktadır. Bu durum toprak zeminin suyu tutmasıyla pekişince özellikle bodrum katlarda görülen derz aşınmaları, tuz kristalleri, ıslak yüzey, biyolojik oluşumlar vb. faktörler duvarların taşıyıcılığını belli ölçüde etkilediği düşünülmektedir (Fotoğraf 20). Bu unsurlara ek olarak bodrum kattaki pencerelerin camlarında oluşan tahribat sonucu kar ve yağmur sularına ilaveten rüzgâr ve toz gibi etkenler, pencerelerin ahşap çerçevelerini ciddi ölçüde çürütüp tahrip etmektedir.

Fotoğraf 20: Moloz taş duvarlarda görülen nem ve buna bağlı oluşan bozulmalar

Özellikle bodrum katta görülen koruma sorunlarına çözüm olacak en temel müdahale yaklaşımı birçok yolla iç mekâna giren ve ileri boyutta rutubete sebep olan suyun drenajının sağlanmasıdır. Su tahliye işlemi çok başarılı yapıldığında yapıyı ciddi hasarlardan uzun süreli kurtarabilecek bir işlemdir. Topçu Evi bodrum katı kar sularının ve buzlanmanın getirdiği rutubete fazlasıyla maruz kalmıştır. Bunun önüne geçmek adına yapılacak olan drenaj uygulamasının tek başına -uzun vadede- yeterli olmayacağı tespit edildiğinden drenaj işlemini su yalıtımı uygulaması takip etmelidir.

Moloz taş duvarlarda tespit edilen sorunlar Topçu Evi'nin bazalt taş beden duvarlarında aynı yoğunlukta görülmesi de onarım gerektiren ve önlem alınmazsa büyüyebilecek hasarlara yol açabilir. Bunlardan ilki, çatıdaki kar tutucuların ve çörlenlerin olduğu kısımlarda yoğun olarak görülen yalıtım sorunlarına bağlı, duvarlardaki rutubet izleridir. Buna çözüm olarak çatı yalıtımının doğru bir şekilde yapılması ve çatı zemininin su, rutubet etkenlerinden arındırılması ilk aşama olarak ele alınmalıdır.

Tavan (çatı döşemesi), bağdadi örgünün üstüne ahşap kirişler, kaplama tahtası ve en üste yaklaşık 4 cm toprak dökülerek oluşturulmuştur. Çatıdan gelen suya bağlı olarak çatı döşemesinden başlayıp, zemin kat tavanındaki ahşap elemanlarda çürümeler tespit edilmiştir. Çürüyen ahşap elemanların üzerindeki bezemeler ve boyalı yüzeyler lokal olarak tahrip olmuştur. Ayrıca çatıdan sızan sular zemin kat taş beden duvarlarının derzlerinin yer yer çözülmelerine neden olmuştur. Bu noktada yalıtımdan sonraki aşama, derzleri boşalan yerlerin tespit edilerek enjeksiyon yöntemiyle özgün harç malzemesi ile yeniden doldurulmasıdır.

Bazalt taş duvarlarda görülen başka bir sorun ise avlu kapısının üzerindeki kemer taşlarında çeşitli çevresel faktörlere bağlı olduğu düşünülen

statik sorunlar tespit edilmiştir (Fotoğraf 21). Bozulma zaman içerisinde daha tehlikeli bir hal almadan, taşlara doğru şekilde müdahale etmek gereklidir.

Fotoğraf 21: Dış cepheden görülen kemer bozulması

Kemer, tonoz, kubbe gibi sistemlerin onarımında payandalarla destekleme, gergilerle ve çelik donatılarla güçlendirme gibi yöntemler kullanılmaktadır (Eyüpgiller & Zakar, 2018). Bu durumda hasarın büyüklüğüne göre güçlendirme ve onarım yollarından en uygun olanı seçilir. Yapıdaki hasarın boyutu incelendiğinde en uygun güçlendirme yöntemi seçilir.

Topçu Evi'ndeki yapı elemanları arasında bulunan tuğlalar, peçlerin olduğu kısımlarda bodrumdan çatıya kadar devam etmektedir. Peçlerin yanı sıra bodrumdaki pencerelerin bazılarının alt kısımlarında da tuğlalar görülmektedir. Topçu Evi'ndeki tuğla duvarlarda görülen bozulmalardan en belirginini insan kaynaklı olanlardır. Bunların başında vandalizm gelmektedir. Özellikle bodrum katta çıplak yüzeyli tuğla peçlerin değerli eşya bulma umuduyla ciddi oranda tahribata maruz kaldığı düşünülmektedir. Bu tahribatta tuğlaların bir kısmı yerlerinden sökülürken, bir kısmının da kırıldığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra sağlamlığını koruyan tuğla yüzeylerin mekanik temizlik yoluyla arındırılması gerekmektedir (Eyüpgiller & Zakar, 2018). Yapılan temizleme ve nemden arındırma işlemlerinin ardından su iticilerin de kullanımı büyük bir önem taşımaktadır. Su iticilerin uygulanmasından önce bölgenin ve yüzeyin sudan ve nemden tamamen arındırılmış olması gerekmektedir. Ayrıca, bozulmuş, hasarlı yüzeylere su itici kullanılmalıdır. Silikon su iticilerin tuğla yüzeylerde iyi sonuçlar verdiği bilinmektedir (Eyüpgiller & Zakar, 2018). Tuğla duvarlarda ciddi hasarlar görmüş ve sağlamlığını, işlevini yitirmiş tuğlalar için özgün boyutlarındaki tuğlaların yeni üretimlerinin kullanılmasıdır.

Bilindiği üzere ahşap yaşayan bir malzemedir. Zaman içerisinde neme, sıcaklık farklarına, bakımsızlığa bağlı olarak değişime en çabuk maruz kalan malzemelerden biridir. Topçu Evi'nde hem duvarlarda hem de döşemelerde ahşap kullanımı ön plandadır. Yapı içerisinde odaları birbirinden ayıran ve holleri oluşturan bölücü duvarlar bağdadi ahşap çıtalarla örülmüş duvarlardır. Yine aynı şekilde zemin kat ve çatı katı döşemelerinde de ahşap kirişlerle oluşturulmuş bir strüktür kullanılmaktadır. Topçu Evi'nde de bozulmalardan en yoğun tespit edileni genellikle nem kaynaklı meydana gelen çürüme ve biyolojik oluşumlardır (Fotoğraf 22). Bahsedilen bozulmalara yapılacak müdahale yöntemlerinin başında kimyasal ve mekanik temizlik gelmektedir. Daha sonra su ve nem ile ilişkisi kesilen bölge, hasarlı olan kısmın yakın çevresiyle çıkarılır. Hasarın büyük olduğu bölgelerde çıtalar ve ahşap elemanlar özguna uygun ahşaplarla yenilenir (Eyüpgiller & Zakar, 2018).

Fotoğraf 22: Rus mimarisi, çapraz bağdadi örgüsü

Ahşap döşemelerde tespit edilen sorunlarla ilgili çeşitli tekniklerle özgün taşıyıcılık kapasitesine yükseltmeye yönelik sağlamlaştırma, taşıyıcı kapasiteyi arttırmaya yönelik güçlendirme ve yeniden yapım müdahaleleri uygulanır.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

19. yüzyılın son çeyreğinde bölgede hâkimiyetlerini sürdüren Ruslar, buldukları süre boyunca Kars'ta planlama ve üslup anlamında kendi mimari karakterlerini yansıtacak yapılar inşa etmişlerdir. Bu yapıların büyük çoğunluğunu konutlar oluşturmaktadır. Bu çalışmada Kars'ta Osmanlı Rus Savaşı'ndan 20. yüzyılın başlarına kadar olan 40 yıllık hâkimiyet sürecinde inşa edilen Çarlık Dönemi mimarisi etkisinde gelişen konut dokusu, Topçu Evi örneklemini üzerinden mimari özellikler ve koruma sorunları kapsamında

değerlendirilmiştir.

Rus mimarisinin en önemli ürünlerinin başında tipolojik olarak birçok ortak noktayı barındıran konutları gelmektedir. Günümüze kadar belli oranlarda sağlamlığını korumuş olan konut dokusu, geçen zamanla birlikte çeşitli koruma sorunlarıyla yüz yüze kalmıştır. Çeşitli faktörlerin de etkisiyle zaman içinde bozulmalara maruz kalan konutlardan nitelikli bir örnek olarak değerlendirilen Topçu Evi, kentte günümüze kadar varlığını sürdüren ve aynı dönemde yapılan diğer tek katlı konutlar arasında en nitelikli ve özgün örneklerinden biridir. Bunun sebebi planlama anlayışı olarak dönem mimarisi üslubuna iyi bir örnek teşkil etmesinin yanı sıra kendine has belli başlı yapısal ve estetik unsurlara sahip olmasıdır.

Dönemin mimari özelliklerine genel kapsamda değinmek ve Topçu Evi örneklemini üzerinde bozulmaların irdelenmesini temel almak için yürütülmüş olan bu çalışmada, tespit edilen koruma sorunları her malzeme için ayrı ayrı incelenerek ve ortam koşulları gözetilerek yapılan tespitler neticesinde, uygun koruma yöntemleri araştırılıp, gerekli onarım ve korumanın sağlanmasına ışık tutulmuştur. Tespit edilen bozulmaların ana nedenleri vandalizm, bakımsızlık ve yapı terki, niteliksiz onarımlar ve sert iklim koşullarından kaynaklanmaktadır. Bu sorunları göz önüne alarak çeşitli müdahale kararları geliştirilmiştir. Müdahale kararları genel hatlarıyla özetlenecek olursa: onarım yapılacak bölgelerin uygun mekanik ve kimyasal temizlik yöntemleriyle temizlenmesi, bölgenin çeşitli teknik yöntemlerle nemden arındırılması, ciddi veya yüzeysel bozulmaların, tahribatların orijinallerinin onarılması ve/veya özgün malzemeyle yeniden oluşturulması, suyun drene edilmesi ve sızıntı olan bölgelerde uygun yalıtım çalışmalarının sürdürülmesi gibi uygulamalar söz konusudur.

Kars Topçu Evi'nin hem özgün oluşu hem de bir o kadar bakımsız oluşuna dikkat çekmek ve bunun sebeplerini araştırmak için yapılan bu çalışmada yazılı, fotografik ve çizimlerle belgeleme, analiz yöntemleriyle desteklenerek Kars Topçu Evi için koruma sorunlarına kalıcı çözümler önerilmiştir. Bu çalışmanın Kars'ta Çarlık Rusya'sında etkisinde inşa edilmiş tescilli konut yapılarında yaşanan benzer koruma sorunlarının tespiti, belgelenmesi ve analitik yöntemlerle sınıflandırılması ve müdahale kararlarının geliştirilmesi konusunda ışık tutacağı düşünülmektedir.

6. SUMMARY

As a result of the 1877-1878 Ottoman-Russian War, Kars came under the rule of Tsarist Russia. The city has witnessed great changes in the 40-year period from this date to 1918. In addition to political and sociological changes,

radical innovations were made in architecture and planning.

Under the rule of Tsarist Russia, the city has strategic and military importance due to its geopolitical location. Continuing their dominance in the region in the 19th century, the Russians built structures that would reflect their characters in terms of architectural style during their stay. Most of these buildings are residences.

The city plan in Kars, which is a garrison city, is in the form of a grid, as in the countries bordering the Baltic Sea and in the northern border cities of the Tsarist lands. There are main axes intersecting each other in the northeast and southwest directions. During the Ottoman rule, they developed a new grid city planning outside the walls by not interfering with the traditional housing pattern that spread to the skirts of the castle. In this way, they both applied their own style and transferred the feature of being a garrison city to planning. Buildings positioned in accordance with the grid plan scheme can basically be divided into two categories as public buildings and residential buildings.

In general, and in the residences; The characteristics of the period were examined through the sample of the Topçu House, which is known to have been built during the Russian rule in Kars. In the Topçu House, where architectural determinations are carried out in terms of planning, construction technique and decoration features, it is also important to examine the general causes of conservation problems. The determination of the conservation problems that emerged in line with the unqualified interventions as a result of building abandonment, the negative effects of environmental conditions on these buildings, changing functions and human needs were made through this sample. In this context, restoration intervention decisions based on restitution are discussed. These decisions are scrutinized from a single building scale and offer an approach to the period residences in terms of protection.

7. KAYNAKLAR

- Ahunbay, P. D. (1996). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. Yem Yayınları.
- Atatürk Kitaplığı. (1910). *Atatürk kitaplığı*. <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/>. adresinden alındı
- Badem, C. (Eylül, 2018). *Çarlık yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin*. Aras Yayıncılık.
- Bingöl, A. & Karageçi, A. (2017), Kars-Iğdır illeri yüzey araştırması 2016. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Sayı 35, Cilt 1, s. 27-40.
- Bingöl, A. & Karageçi, A. (2019). 2017 Yılı Kars-Iğdır illeri yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 36/1, Ankara, s. 101-115.
- Ceylan, A., Bingöl A. & Karageçi M. (2018), *Eskiçağ'da Kars kaleleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

- Çiftçi, A. (2000). *Kars'ta Rus işgali dönemi (1878-1918) konut mimarisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Denisenko, L. (2015). *Böyle bir Kars*. Heyamola Yayınları.
- Eyüpgiller, K. & Zakar, L. (2018). *Mimari restorasyon koruma teknik ve yöntemleri*. Ömür Matbaacılık.
- Karageçi, M. & Bingöl, A. (2020). 2018 Yılı Kars-Iğdır illeri yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 37/3, Ankara, s. 63-89.
- Güven, M. (2019). Ermeni alfabesinin dil, din ve kimlik üçgeninde tarihi gelişimi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı 4, 2713 - 2727
- Kars Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi (2021). <https://kvmmg.ktb.gov.tr/TR-44799/illere-gore-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi-istatistigi.html> , “Kars Sit Alanları”, Kars.
- Ortaylı İ. (1978). Çarlık Rusya’sı yönetiminde Kars. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayfa 343-362.
- Akçayöz, V. & Öztürkkan, Y. (2013). *Gravürler ve minyatürlerle Kars*, Kars Kültür ve Sanat Derneği.
- Ural, S. & Arslan, N. (2016). *Cumhuriyet devri Kars tarihi 1923-1950*. Kars.
- Topçu A. (2019, Eylül). Kişisel görüşme. (H. Alınak, Röportaj Yapan).

Çatışma beyanı: Bu çalışmada ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Gül Helin Alınak: %50, Elif Özlem Aydın: %50

Gönderim Tarihi: 31.08.2022

Kabul Tarihi: 18.11.2022

KARS ERKEK GİYSİLERİNİN (KAFKAS BEBEĞİ) BİÇİM VE TEKNİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Investigation of the "Caucasian Baby" Shape and Technical Features of Kars
Men's Clothes

Emine ERDOĞAN

Dr.; Kafkas Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Tekstil ve Moda Tasarımı
emineerdogan@kafkas.edu.tr.

ORCID ID: 0000-0003-0249-4369

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Giyisi, varoluştan günümüze kadar birçok dünya uygarlığı tarafından çeşitli şekillerde var olan ve temelde vücudumuzu dış etkenlere karşı korumak amacıyla kullanılan örtünme ihtiyacını karşılayan ürünlerdir. Geleneksel giysi ise ait olduğu toplumu temsil eden ve sahip olduğu kültürleri, yaşama şekillerini, statüsünü, zevklerini, sanatını, sosyo-ekonomik yapısını, coğrafi yapısını (konumunu), zanaatini ifade eden aidiyet göstergesidir.

Kars, Türkiye'nin Kafkas coğrafyasına açılan sınır şehri olmasından dolayı "kapı şehri" olarak da bilinen, birçok medeniyetin hüküm sürdüğü ve izlerini bıraktığı Doğu Anadolu illerimizden bir tanesidir. Geçmişte savaş, göç, ticaret gibi etkenlerden dolayı birçok uygarlığın izlerini taşıyan ve kültürel zenginliğe sahip olan Kars, geleneksel giysi çeşitliliği açısından önemli bir yere sahiptir.

Geleneksel giysili bebekler, toplumların giyim kültürlerini tanıtan, geçmişle gelecek arasında köprü görevi üstlenen kültürel öğelerdir ve geleneksel giysili Erkek Kafkas bebeği Kars'ın kültürel zenginliğini yansıtan öğelerden biri olma adayıdır. Bu giysiler minyatür olarak hazırlanıp, hazır plastik bebeklere giydirilerek hazırlanmaktadır.

Kültürel zenginliğimizin ulusal ve uluslararası alanda tanıtılması, kalıcılığının sağlanması ve gelecek nesillere aktarılmasında Erkek Kafkas Bebeği araç görevi üstlenmektedir. Bu bağlamda çalışmada, turistik bir ürün olma adayı olan Erkek Kafkas Bebeği'nin biçim ve teknik özellikleri araştırılmıştır. Bebekte kullanılan giysi parçaları formlarının; kesim, dikim, süsleme (desen, renk, motif vb.), malzeme (hammadde vb.) ve sosyokültürel özellikleri (inanç, etnik yapı, yaş, iklim vb.) araştırılmıştır.

Medeniyetlerin vazgeçilmez unsurlarından biri olan geleneksel giysilerin yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması için alanla ilgili araştırmacılara, akademisyenlere önemli bir görev düşmektedir. Bu bağlamda çalışma esnasında literatür ve saha araştırmaları yapıp, nitel yöntemler kullanılmıştır. Veriler ışığında Kars erkek Kafkas giysilerinin minyatür parçalar üretilip plastik bebeğe giydirilmiştir. Ayrıca inceleme esnasında yöre halkının; örfünü, adetini, gelenek-göreneklerini, zevkini, sanat anlayışını, yaşam tarzını, sosyal statüsünü vb. yansıtan giysilerin; yöresel adları, formları, işlevleri, giyinme şekilleri gibi özelliklerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kars, Kafkas Bebeği, Geleneksel Giysi.

Abstract

Clothing is the need for covering, which has existed in various forms by many world civilizations from its existence to the present and is basically used to protect our body against external factors. Traditional clothing, on the other hand, is an indicator of belonging that

represents the society to which it belongs and expresses its cultures, ways of life, status, tastes, art, socio-economic structure, geographical structure (position), craft.

Kars is one of our Eastern Anatolian provinces, known as the "gate city" due to its geographical location, being the border city opening to the Caucasus region of Turkey, where many civilizations ruled and left their traces. Carrying the traces of many civilizations and cultural richness due to factors such as war, migration and trade in the past, Kars has an important place in terms of traditional clothing diversity.

Traditionally dressed dolls are cultural items that introduce the clothing cultures of societies and act as a bridge between the past and the future, and the traditionally dressed male Caucasian doll is a candidate to be one of the items that reflect the cultural richness of Kars. These clothes are prepared as miniatures and dressed on ready-made plastic dolls.

Researchers and academicians have an important role in keeping traditional clothes, one of the indispensable elements of civilizations, alive and transferring them to future generations. In this context, literature and field researches were made during the study and qualitative methods were used. In the light of the data, miniature pieces of Kars men's Caucasian clothes were produced and dressed on the plastic doll. In addition, during the examination of the local people; customs, traditions, customs, taste, understanding of art, lifestyle, social status, etc. reflective clothing; their features such as local names, forms, functions, dressing styles are mentioned.

Keywords: Culture, Kars, Caucasian Baby, Traditional Dress.

1. GİRİŞ

Kars ili Merkez, Kağızman, Sarıkamış, Digor, Selim, Arpaçay, Susuz, Akyaka olmak üzere toplam 8 ilçeden oluşmakta ve yüzölçümü 10,127 km²'dir" (Geçgin ve Çelik, 2021:300). Anadolu'nun sınır şehirlerinden biri olan ve birçok etnik grubu bünyesinde barındıran Kars; savaş, göç, ticaret gibi nedenlerden dolayı birçok uygarlığın mekanı veya geçiş noktası olmuştur. Kars geleneksel giysilerinden biri olan Kafkas giysileri, sınır dışımızda bulunan Azerbaycan, Gürcistan, Karaçay, Balkar gibi ülkelerdeki Kafkas halklarının giydiği geleneksel giysilere benzerlik göstermektedir.

"Bir toplumun tarihi süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddi ve manevi özelliklerin bütününe kültür denir" (MEB, 2011:1). Geleneksel giysi, "insanların maddi kültürlerinin önemli unsurlarından birisidir" (Yeziyeva, 2016:13). Birçok ulusun kendine has yaşam şekli, inancı ve kültürü vardır ve geleneksel giysiler bu özelliklerin çoğunu bünyesinde barındıran ve yaşatan kültürel zenginliklerden bir tanesidir.

İnsanoğlu yaratılışından bu yana giyinmeyi bir ihtiyaç olarak görmüş ve inanç, sosyal statü, ahlaki değer, yaş, coğrafi koşullar gibi insanın yaşadığı ortamı şekillendiren unsurlar giyinmeyi etkilemiştir (Erdoğan, 2021:20). Günümüzde müzelerin etnografik eserleri arasında veya halk oyunları gösterilerinde görebildiğimiz geleneksel giysiler ve tamamlayıcı unsurları toplumların; sosyo-ekonomik yapısını, tarihsel gelişimini, kültürel zenginliğini yansıtan, duygu ve düşüncelerin kodlandığı bilgilere sahip olan

öğelerdir. Teknolojinin gelişmesi ile her şeye rahatlıkla ulaşabilme imkanına erişen insanlar zaman içerisinde; beğenilerin değişmesi, giyim ürünlerindeki çeşitliliğin artması, yaşam koşullarının değişmesi, sürekli değişen ve yenilenen moda olgusu gibi etkenlerden dolayı geleneksel giysiler yok olmaya başlamıştır.

Ulusal ve uluslararası alanda birçok toplum; kültürünü yaşatmak, tanıtmak, gelecek nesillere aktarmak ve turistik bir ürün elde etmek için, yörelerine has geleneksel giysili bebekler üretmektedir. “Türkiye’de el yapımı bebekçilik dönem dönem durağan bir hal alsa da özellikle Cumhuriyet sonrası, özel ve kamusal teşebbüslerle yeniden hayat bulmuştur. Özellikle bazı yörelerde el yapımı bebekçilik oldukça ilerlemiş ve o yörenin ismini alarak simgesi haline gelmiştir” (Ünlüyücü, 2010:iii).

“Günümüz şartları ve gelişme temposu nedeniyle giyimde geleneksel özelliklerin hızla yok olması kaçınılmaz bir olaydır. Bebekler üzerinde, asıllarına uygun minyatür geleneksel giyimlerle kalıcılığı sağlamak sonraki nesillere bazı değerleri aktarmada kolaylığı getirecektir” (Sakin, 2010:180). Geleneksel giysili bebekler, “memleketlerinin folklorik kültürünü tanıtan, geçmişe ve geleceğe kültürel köprü atabilen uluslararası kültür alışverişini sağlayan konu olmakla önem kazanmaktadır” (Bilgin 1997:54). Kültür aracı olarak değerlendirilebileceğimiz, en gösterişli kültürel ürünlerden biri olan geleneksel giysili bebekler, bölgelerin kültür öğelerinden birisidir ve geleneksel giysilere somutlaştırıcı nitelik kazandırmaktadır. Bu bağlamda günlük hayatta nerdeyse hiç kullanılmayan Kars geleneksel Kafkas giysileri, Kafkas bebeği ile sembolize edilmeye çalışılmıştır. İl’de yerel ve ulusal desteklerle yeni yeni çalışılmaya başlanan bu bebekler geleceğin kültürel taşıyıcılarından biri olma adayıdır.

Çalışmada Kars Arkeoloji ve etnoğrafya Müzesi’nde yer alan envanter kayıtları, literatür araştırmaları, fotoğraf arşivleri ve müze sandıklarında bulunan erkek Kafkas giysileri incelenmiştir. Yapılan incelemeler ile giysilerin model analizleri yapılmıştır ve erkek plastik bebek ölçüleri tespit edilip giysi ve parçalarının temel kalıpları çizilmiştir. Temel kalıplara model uygulaması yapılarak, bebeğin giysi parçaları kesime hazır hale getirilmiştir. Bu kalıplar ile kesilen giysi parçaları proses analizine ve üretim süreçlerine uygun olarak birleştirilip plastik bebeğe giydirilmiştir. Giydirilme işlemi bittikten sonra tamamlayıcı aksesuarları (sallama kemer, bıçak, kılıç, apolet, köstekli saat, nişan vb.) üretilerek bebeğe monte edilmiştir. Bu süreçler içerisinde erkek Kafkas bebeğinin form ve biçim (kumaş, kalıp, dikiş, süsleme, renk vb.) olarak detaylı incelenmiştir.

2. ERKEK “KAFKAS BEBEĞİ” GİYSİ PARÇALARI

Karasal iklime sahip olan Kars, geçim kaynaklarının çoğunu hayvansal ürünlerden elde etmesinden dolayı, geleneksel giysileri çoğunlukla yün lifinden ve hayvan derisinden elde edilmiştir.

Görsel 1. Hamşioğlu Celal Bey (Gündoğdu, 2019:96)

Kars'ın geleneksel giysilerinden biri olan erkek Kafkas giysileri,

kendine has özellikler barındıran kültürel öğelere sahiptir ve bu giysiler, gündelik hayatta ve farklı dönemlerde askeri giysi olarak da kullanılmıştır. Bu yüzden ki giysiyi tamamlayan bıçak, kılıç, vezinlik (kurşunluk) gibi aksesuarlar bu tezi somutlaştırmaktadır.

Erkek Kafkas bebeği yapımında orijinal Kafkas giysilerinin form ve biçim özellikleri göz önüne alınarak, orijinaline yakın üretilmeye çalışılmıştır. Örneğin yöresel adı civeki olan ayakkabının orijinal hali tabanlı ve hakiki deridir fakat Kafkas bebeğinde tabansız ve suni deri kullanılmıştır. Benzer bir örnek ise Kafkas giysilerinin vazgeçilmez parçalarından biri olan ve başa takılan kalpak orijinalinde kuzu, keçi, koyun gibi hayvanların derisinden üretilmektedir. Fakat Kafkas bebeğinde suni tüylü (pelüş) kumaş kullanılmıştır.

Görsel 2. Erkek Kafkas Bebeği ön ve arka görüntümü (Tasarım: Emine ERDOĞAN)

Erkek Kafkas bebeği giysi parçaları; arkalık (çuha), iç köyneği (gömlek), potur (pantolon), civeki (ayakkabı, bot), sallama kemer, kalpak (papak, karakalpak), pelerin, hançer (bıçak), kılıç, apolet, köstekli saat, nişan (madalya)'dan oluşmaktadır.

2.1. Arkalık (Çuha)

Arkalık (Bkz. Görsel 3) genel olarak en dış giyim olmakla birlikte koruyucu dış giysidir. “Arkalık Dağıstan ve Kafkasya coğrafyasında sırtı koruyacak şekilde kalın deri astarlı keçeden zırh görevi yapacak kalın bir kısım da dikilirdi” (İğdır Kültürü, 1923:130). Bunun nedeni giyineni hem kışın soğuktan hem de savaş esnasında yaralanmalardan korumak içindi. Demirsipahi yörede giyilen çuha “...dize kadar uzanır. Etek ve kol ağzları geniş olup göğüste iki adet “veznelik” vardır. Veznelik gümüşlerle işlenir (Demirsipahi, 1975:107-108).

Görsel 3. Arkalık ve Arkalık'a veznelik yerleşimi

Arkalık; adına “çuha” da denilen (Bkz. Görsel 3), yünlü kumaştan üretilen, truvakar kollu, bele doğru daralan ve belden kalça altına kadar genişleyen formda dış giysisidir. Çoğunlukla siyah renklidir ve üzerinde

gümüş veya altın şeritler kullanılmaktadır. Göğüs kısmının her iki kısmında fişek koyma amaçlı adına “vezinlik” denilen kurşunluk bulunmaktadır.

2.2. İç Köyneği

“İç Köyneği” (gömlek) (Bkz. Görsel 4); arkalığın içine giyilen, çoğunlukla siyah ve beyaz tercih edilen, hakim yakalı, uzun kollu ve manşetli, önden patlı ve düğmeli, geniş formlu üst beden giysisidir.

Görsel 4. İç Köyneği (<https://kars.ktb.gov.tr>)

2.3. Potur

Potur (pantolon) (Bkz. Görsel 5); belden kalça altına kadar oldukça bol olan ve dize doğru daralan, dizden aşağısı bacağı saran formda alt beden giysisidir. Potur’un form özellikleri giyildiği dönemde at biniciliğinin yaygın olmasından kaynaklanmaktadır. Paçalar “civeki” denilen botun içinde kalması için dardır. At üstünde rahat etme amaçlı bu şekilde kullanılmıştır. Çoğunlukla yün kumaştan üretilip giyilmiştir. Erkek Kafkas Bebeği’nde potur üretiminde daha ince pamuklu kumaşlar kullanılmıştır. Potur(pantolon) giysisinin bel kısmında lastik kullanılmıştır ve giysi bu lastiklerin ön kısımda birleşmesiyle bağlanmaktadır.

Görsel 5. Potur

2.4. Arkalık, Çuha (Pelerin)

Arkalık, çuha (pelerin) (Bkz. Görsel 6); soğuktan korunmak amaçlı omuzdan tutturularak ve boyuna bağlanarak sırta giyilen, ayakucuna doğru genişleyen dış giysidir. Günümüzde halk oyunlarında yünlü kumaşlar ağır olduğundan dolayı hareketi kısıtlamamak için suni deri veya parlak dökümlü saten kumaş kullanılmaktadır. Bebeklerde ise orijinaline en yakın kumaş olarak suni deri tercih edilmiştir.

Görsel 6. Pelerin (arkalık, çuha) ve Pelerinli Erkek Kafkas Bebeği

2.5. Civeki

Civeki (Bkz. Görsel 7); orijinali, tabanlı ve deri olan bot, diz altına kadar uzanan ve bacağı saran formlu ayak giysisidir. Erkek Kafkas Bebeği'nde suni deri kullanılıp, formu orijinaliyle aynıdır.

Görsel 7. Civeki

2.6. Sallama Kemer

Kemer geçmişten günümüze birçok çeşidi ve kullanımı olan giysi tamamlayıcısıdır. Sallama kemer (Bkz. Görsel 8); orijinali deri ve üzeri çeşitli gümüş metallere süslü olan, ön ve arka yanlarda sallamaları bulunan kemer çeşididir. Kafkas bebeğinde kullanımı askeri üniforma ile bağlantılıdır. Üzerinde silah, bıçak, kılıç gibi teçhizatlar taşımada kullanılmıştır. Çalışılan Kafkas Bebeklerinde de bu form ve stil yansıtılmaya çalışılmıştır.

Görsel 8. Sallama kemer

2.7. Kalpak

Kalpak (papak, karakalpak) (Bkz. Görsel 9); karasal iklim koşullarından dolayı kuzu, keçi, koyun derisinden elde edilerek üretilen baş giysisidir. Uzun tüylü ve kısa tüylü çeşitleri bulunmaktadır. “Kalpak silindirik yapıdadır. Derinin iç kısmı tabak edilmiştir. Ani hareketlerde düşmemesi için çene altından belli-belirsiz kaytan denilen deri bir iple bağlanır. Kısa tüylü olanlar oğlak derisinden yapılır” (İğdır Kültürü,1923:128).

Görsel 9. Kalpak (papak, Karakalpak)

2.8. Bıçak, Kılıç, Apolet, Köstekli Saat, Nişan (madalya)

Hançer (bıçak) ve Kılıç (Bkz. Görsel 10); İki yanı da keskin, saplı ve kılıflı kullanılan, genellikle gümüş renk olan giysi tamamlayıcı aksesuarlardır. Bebeklerde gümüş meteryaller (ip, metal vb.) ile üretilerek kullanılmaktadır. Bıçak ve kılıç, erkek Kafkas bebeğinin önemli tamamlayıcı aksesuarlarından biridir ve savaşçılığı temsil etmektedir.

Görsel 10. Soldan; bıçak, kılıç, apolet, nişan, köstekli saat.

Apolet (Bkz. Görsel 10); asker üniforması olarak da kullanılan erkek Kafkas giysilerinde rütbe göstergesi olan ve omuz üstünde yer alan giysi tamamlayıcı aksesuar parçasıdır. Bebeklerde birebir aynı formda ve görselde olmasa da aslına benzerlik göstermektedir. Köstekli saat; geçmişte erkek Kafkas giysilerinde sıkça kullanılan, gümüş ve altın renklerde üretilen, arkalığın göğüs iç kısmında veya kemer altına sıkıştırılan, zincir ile bağlantılı giysi tamamlayıcı aksesuardır. Bebeklerde sadece zincir ve küçük yuvarlak (saat görünümü) metaryeller kullanılarak görselleştirilmiştir. Nişan (madalya); çoğunlukla askeri bir geçmişi olan veya asker olarak görev yapan erkek Kafkas giysilerinde kullanılan giysi tamamlayıcı aksesuardır. Birçok çeşidi olan nişanlar, bebeklerde çoğunlukla ay yıldız olarak kullanımı tercih edilmiştir.

3. SONUÇ

Kültürel mirasları yaşatmak, tanıtmak ve gelecek nesillere aktarmak her ulus için oldukça önemlidir. Kültürel hazinelerimizden biri olan geleneksel giysiler sahip çıkılması gereken insanlığın ortak miraslarından biridir. Bu miraslar sürekli yaşatıldığında anlam ve değerini korur. Genç ve Tezcan (2015)'in dediği gibi "hiçbir kültür büsbütün yok olmaz. Bizim kültürümüz işte burada, kütüphane raflarında, arşiv depolarında, mimari eserlerde, şehir dokularında, el dokumalarında hatta mezarlıklarda nefes alıp vermeye devam ediyor. Yapılması gereken, bu topraklara ayağımızı sağlam basmak, bu kültürün dilini anlamaya, sembollerini çözerek arka planına nüfuz etmeye, estetiğini çözümlenmeye çalışmaktır" (Genç ve Tezcan, 2015:150).

Kars'ın somut olmayan kültürel miraslarından biri olan geleneksel giysiler günümüzde sadece halk oyunlarında görebildiğimiz ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Kars, birçok parametreler üzerinden ele alınmıştır. Fakat medeniyetlerin ayrılmaz parçası olan geleneksel giyim kültürüne ise hak ettiği değerin yeterince verilmediği düşünülmektedir.

Kars geleneksel erkek Kafkas giysilerinin somutlaştırılmış şeklini bünyesinde barındıran Kars geleneksel giysili erkek Kafkas Bebeği, kültürel taşıyıcı olma görevini üstlenmiştir ve bu bebekler kültürel taşıyıcılığın önemli simgelerinden biri olan kültür ürünleri olma yolundadır. İlde halkın geçim kaynağının çoğu hayvancılık üzerine kuruludur ve kültürel ve turistik bir ürün olan Kafkas bebeğinin aile geçimlerine katkı sağlayacak ürün olarak da tasarlanmıştır. Aynı zamanda Kars geleneksel erkek giysilerin tanıtılması, gelecek nesillere taşınması ve turistik olarak ulusal ve uluslararası alanda tanıtılmasında önemli rol oynayacağı düşünülmektedir.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Kars ilinde de geleneksel giysilerin özel bir yeri vardır ve kültürel miraslarımızdandır. Bölgede bazı etnik gruplar arasında bazı değişiklikler olsa da stil ve form olarak benzer olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin başa giyilen "kalpak", bazı yöre insanı arasında "kara kalpak, papak" olarak da adlandırılmaktadır ve bazı başlıkların tüyleri uzun ve düz iken bazıları çok kısa ve kıvrıkcık tüylüdür.

Erkek Kafkas bebeği; Kars geleneksel erkek giysilerinden biri olan Kafkas giysilerinin tanıtılması, gelecek nesillere aktarılması, turistik olarak ulusal ve uluslararası alanda tanıtılması için araç görevini üstlenen kültür ürünüdür. Çalışma kültürel mirasımızın parçalarından biri olan Kars geleneksel giyim kültürünün yaşatılması ve artık neredeyse hiç kullanılmayan bu giysilerin günümüz beğenisine göre somutlaştırılıp yeni fikirler oluşturmaya öncülük etmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca İl'de halkın geçim kaynağının çoğu hayvancılık üzerine kuruludur ve kültürel ve turistik bir ürün olan Kafkas bebeğinin aile geçimlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. SUMMARY

Kars is located between Ardahan in the north, Armenia in the east, Iğdır in the southeast, Ağrı in the south and Erzurum in the west. Kars, which is one of the border cities of Anatolia and includes many ethnic groups; It has been the place or transit point of many civilizations due to reasons such as war, migration and trade.

Today, traditional clothes and complementary elements that we can see among the ethnographical works of museums or in folk dance shows; They are items that reflect their socio-economic structure, historical development and cultural richness, and have information in which emotions and thoughts are coded. With the development of technology, people who have access to everything easily; Traditional clothes have begun to disappear due to factors such as changing tastes, increasing diversity in clothing products, changing living conditions, and the ever-changing and renewed fashion phenomenon.

Many societies in the national and international arena; It produces traditionally dressed dolls unique to their regions in order to keep the culture alive, to promote it, to transfer it to future generations and to obtain a touristic product. In this context, Kars traditional Caucasian clothes, which are almost never used in daily life, have been tried to be symbolized by the Caucasian doll. These babies, which have just started to be studied with local and national support in the province, are candidates to be one of the cultural carriers of the future.

During the study, inventory records of Kars Archeology and Ethnography Museum, literature research, photograph archives, male Caucasian clothing in the chests were examined. With the examinations made, model analyzes of the clothes were made and the sizes of the male plastic dolls were determined and the basic patterns of the clothes and parts were drawn. By applying the model to the basic patterns, the baby's clothing pieces were made ready for cutting. The pieces of clothing cut with these molds were combined in accordance with the process analysis and production processes and dressed on the plastic doll. After the dressing process was completed, complementary accessories (waving belt, knife, sword, epaulette, pocket watch, engagement, etc.) were produced and mounted on the baby. In these processes, the form and shape of the male Caucasian baby; fabric, pattern, sewing, embellishment, color etc. has been studied in detail. After the necessary materials were procured, the male "Caucasian Baby" was tried to be produced as closely as possible according to the form and style characteristics of Kars traditional clothing.

The Kars traditionally dressed male Caucasian doll, which embodies the embodiment of Kars traditional male Caucasian clothes, has undertaken the task of being a cultural carrier and these dolls are on the way to become cultural products, one of the important symbols of cultural transport. Most of the livelihood of the people in the province is based on animal husbandry, and it is also designed as a product that will contribute to the family livelihood of the Caucasian baby, which is a cultural and touristic product. At the same time,

it is thought that it will play an important role in promoting Kars traditional men's clothing, transferring it to future generations and promoting it as a tourist attraction in the national and international arena.

5. KAYNAKLAR

- Bilgin, N. (1997). *Folklorik yapma bebekçilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Demirsipahi, C. (1975). *Türk Halk Oyunları*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, E. (2021). *Kars geleneksel giysilerinin güncel kadın giysi tasarımları içerisinde yorumlanması*. Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi.
- Geçkin, E. & Çelik, H. (2021). Kars ilinin kültürel miras kaynakları ve swot analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 295-321.
- Genç, M. & Tezcan, V. (2015). *Gelenek ve yenilik kavramlarının felsefesi tartışması ekseninde geleneksel Türk sanatlarını yeniden düşünmek*, 3 (6), s.135-156.
- Iğdır Belediyesi, (1923). *Iğdır kültürü*, 1. Baskı, Iğdır Belediyesi Kültür Yayınları, Iğdır.
- Kars kültürel giysileri*, (2019). <https://kars.ktb.gov.tr> (11.07.2022).
- MEB, (2011). *Soğanlı bebekleri*. Ankara: MEB Yayınları.
- Sakin, N. (2010). Yerel bir kültür ürünü örneği: Soğanlı bebekleri. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 16 (63), 179-190.
- Ünlüyücü, M. (2010). *Günümüzde Türkiye'de el yapımı bebekçilik*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Yeziyeva, M. (2016). *Kuzey Kafkasya Karaçay Balkar giyim kuşam tasarımları belgeleme ve yorumlar*, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), Antalya.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurumla finansal ilişkide bulunmadığımı beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 28.07.2022

Kabul Tarihi: 12.09.2022

NAZARENLERİN SANATA YAKLAŞIMINDA GEÇ ORTAÇAĞ VE ERKEN RÖNESANS'A DÖNÜŞ ARAYIŞLARI

Seeking a Return to the Late Middle Ages and Early Renaissance in the
Nazarene's Approach to Art

İsmail TETİKÇİ

Doç. Dr.; Bursa Uludağ Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Resim-İş Eğitim
ismailtetikci@uludag.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5876-2145

Hilal ÇETİN

Yüksek Lisans; Bursa Uludağ Üniversitesi
hilalacetin79@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0156-5113

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu araştırmada, Alman romantizminin içinden koparak, sanat tarihine eşsiz eserler bırakan Nazaren hareketi incelenmiştir. Kendilerini Lukas Kardeşliği olarak tanımlayan Nazarenler, İsa'nın öğretisinin özünü tüm dünyaya sanatsal yol ile iletmeye çalışmışlardır. Nazarenlere göre, yozlaşan sanat, artık kendine gelmeli ve asli görevi olan İsa öğretisini taze tutmalıdır. Nazarenler çalışmalarında sıklıkla kullandıkları sembollerle ortaçağ ve Rönesans sanatına atıfta bulunmaktadır. Çalışmada Nazarenler grubuna mensup ressamların yaptıkları bazı eserlerin çözümlenmesi bulunmaktadır. Bu eserlerde Nazarenlerin dine olan bağlılıkları ve kendilerince gerçeği aktarma çabaları açıkça görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Alman romantizmi, Lukas Kardeşliği, İsa Öğretisi, Ortaçağ ve Rönesans.

Abstract

In this research, the Nazarene movement, which broke away from German romanticism and left unique works in art history, was examined. The Nazarenes, who defined themselves as Luke Brotherhood, tried to convey the essence of Jesus' teaching to the whole world through artistic means. According to the Nazarenes, the degenerated art must now recover and keep fresh the teaching of Jesus, which is its primary duty. The Nazarenes refer to medieval and Renaissance art with the symbols they often use in their work. In the study, there are analyzes of some works made by painters belonging to the Nazarene group. In these works, the Nazarene's devotion to religion and their efforts to convey what is essential to them are clearly seen.

Key words: German Romanticism, Brotherhood of Luke, Doctrine of Jesus. Medieval and Renaissance

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Nazarenler adı ile anılan 19. yy Alman sanatçıların içselleştirmiş oldukları İsa öğretisinin sanattaki yansımalarını ve

yaptıkları resimlerin toplumsal kabulünün boyutlarını anlamaya çalışmaktır. Bu çalışmada Nazarenlerin çıkış noktaları, beslendikleri öğretinin derinliği ve bazı resim çalışmalarının sembolik çözümlmelerine yer verilmiştir.

19. yy başlarında Alman Romantizminin dinsel çizgisini temsil eden Nazaren (Nasıralı) hareketi, Viyana'da ki Güzel Sanatlar Akademisinde, Johann Friedrich Overbeck (1789-1869) ve Georg Ludwig Vogel (1788-1879) başkanlığındaki birkaç öğrencinin katılımıyla ortaya çıkmış ve 1809'da Aziz Luka Kardeşliği'ni kurmuşlardır. Manevi değerleri somut hale getiren geç ortaçağ ve erken Rönesans sanatına dönülmesi gerektiğini savunmuşlardır. Nazarene hareketi Hristiyanlık dünyasında maneviyatı ortaya çıkarmaya yönelik sanat anlayışı aslında erken dönem Alman romantik resminin bakiyesidir. Nazarenlerin, ağırlıklı olarak Katolik mezhebine yakın oldukları ve çoğunun Katolik mezhebine döndükleri bilinmektedir. Nazarenler, uzun saçları ve Mesih benzeri giyim tarzları ile dikkat çekmenin yanında, bazı çevrelerce alay konusu olmuşlardır. Nazarenler, İsa'nın Nasıralı olmasına atıfta bulunarak kendilerine Nazarenler ismini koymuşlardır. Nazaren, "nasıralılar" anlamına gelmektedir. Katolik inanca bağlı olsalar da temelde ayrıldıkları nokta, İsa'nın yeni bir din getirmediği, bir Yahudi olarak öldüğüdür. Bu sebeple Nazarenlerin dini ritüelleri hem Yahudi hem de Hristiyan öğeler taşımaktadır. Bu bağlamda, Hristiyanlığın gerçek ruhuyla özetlenen Latin güzelliği ve Alman içselliği birliğinin, başka bir Rönesans'ın meyvesini hiç durmadan taşıyacağına inanmışlardır. 1810'da Roma'ya taşınan grup, kısa süre sonra çevrelerine Peter Cornelius, Wilhelm Schadow, Philipp Veit ve Julius Schnorr von Carolsfeld gibi en yetenekli Alman sanatçıların çoğunu yanlarına çekmişlerdir (Andrew, 1974, s.32).

2. NAZARENLERİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

Toplumlar tarihsel süreçte, milli, dini duyguların yoğunluğu ile kendi ideolojilerini, geleneklerini oluşturur ve kültürel birliktelikler yaşam tarzlarını belirginleştirir. Bazen gelenekselin inkârı, bazı grupları rahatsız etmiş ve bu durumu bir benlik kaybı, hatta yok olma sürecinin başlangıcı olarak görmüşlerdir. Böylelikle geçmişe öykünmeler yukarı ivmeli toplumsal durumun düz çizgisini inişli çıkışlı bir sürece sokmuştur. Avrupa'da yüzyıllarca çekilen ıstırapın sonrasında aydınlanma fikri filizlenmiş, değişik toplumlarda birbirini takip eden kaçınılmaz değişimler meydana gelmiştir. Aydınlanma hareketinin sonucu olan Fransız İhtilali (1789) Avrupa'da domino etkisi yaratmış ve sanatta da izleri görülmüştür. Yeni akıma göre sanat, artık dine hizmet eden araç değil, sanatçının kendini ifade ettiği bir platform olmalıdır. Nazarenler ifade edici sanatın, özü

kaybetme olduğunu düşünmüşler geleneği sürdürmek ve eserler vermek üzerinden çalışmalarını devam etmişlerdir (Abrams, 1981, s. 16-17). İtalyan sanat anlayışı ve kültürü ile Alman inanışlarının sanat anlayışının bir araya getirip sanata yepyeni bir ivme kazandırma çabasında olmuşlardır.

Napolyon'un Almanya'yı işgali ile birlikte Almanlardaki milliyetçi duygular belirginleşmiş ve işgalden kurtulmanın yollarını aramışlardır. Aslında Alman aydınlanma hareketi de bu noktada başlamıştır. Milliyetçi duygularda diğer Almanlarla birleşen Nazarenler, sanatsal anlamda ayrılıklar yaşamışlardır. Aydınlanma hareketi getirdiği sanatsal arayışlar, Nazarenler için sanatın fonksiyonunu yitirmesi anlamına gelmiştir (Schindler, 1982, s. 48).

3. NAZARENE ADI

Nazarene adı başlangıçta İncil kökenlidir. Bu terim, İsa'nın çarmıhta ölümünden sonra takipçilerini tanımlamak için kullanılmıştır. 17. yy'da "alla nazarena", Roma'da saçların uzun ve ortadan ikiye ayrıldığı bir saç modelinin adı olarak biliniyordu. "Saçlarının ve sakallarının uzamasına ve taranmamış olmasına izin veriyorlar. Soluk ten, yapay olarak nasıl üretileceğini de bildikleri güzellik için onlar için geçerlidir. Gözlerini devirmeyi ve saçlarını omuzlarına indirmeyi severler." (Bachleitner, 1976, s. 111).

Rafael ve Albrecht Dürer'in bu tarz saç modellerini kullandıkları, Nazarenler (Nasıralılar) olarak anılan sanatçıların bu şekilde giyindikleri, saçlarını bu şekilde taradıkları bilinmektedir. Goethe'nin Johann Heinrich Meyer ile yazışmalarında bu terimi kullandığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Ayrıca sanatçıyı uzun saçlı Eski Katolikler olarak tanımlayan sanat ajanı ve heykeltıraş Johann Martin Wagner'in mektuplarında da yer aldığı bilinmektedir. Sanatçılar arasındaki ideal, ön şekillendirme bağlantı noktasını yansıtan tam da bu isimdir. Bu da Katolikliğe yapılan birçok dönüşümde belgelenmiştir. Sanat tarihi açısından, Nasıralı terimini, 19. yy'ın sonlarında ve 20. yy'ın başlarında, sunaklarda ve kilise fresklerinde dini içerikle uğraşan orijinal Lukas Kardeşliği sanat anlayışına yakın olanları tanımlamak için kullanılır hale gelmiştir (Andrew, 1974, s.31).

4. HAREKETİN SOSYOLOJİK ARKA PLANI

Nazarenlerin din üzerinde yoğunlaşmasının nedeni, 1830 ve 1848¹

¹ 1830-1848 Devrimleri: 1789 Fransız İhtilali ile başlayan özgürlük ve demokrasi hareketleri, kısa zamanda tüm Avrupa'da yayılmaya başlamıştır. İşçi sınıfının, burjuva önderliğine mahkûm olmak istemeyişi, devrimlerin çıkış notasını

devrimleri ve bu devrimlerle birlikte Nazarenleri takip eden baskı olmuştur. Bu devrimlerin sonrasında Almanya, Prusya ile bir araya gelme sürecine girmiştir. Prusya'nın genel eğiliminin Protestan kökenli olduğu bilinmektedir (Atıf gerekli). Bu süreçte Protestan Katolik kutuplaşmasında Nasıralılar Katolik çizgide oldukları için perifer² düşmüş ve nispeten dışlanmışlardır. Ancak bu dışlanma onlar açısından bir avantaja dönmüştür. Çünkü Almanya içinde püriten³ hegemonya Katolikleri periferite itilmiş ve bu dışlanmışlık hissindeki topluluklar için Nazarenler bir sembol oluşturmuştur. Diğer bir değişle Nazarenler, Protestan Prusya'ya karşı kıyıda-merkez in uzağında olan Katolik Almanların sesini sanatla dillendirmişlerdir. Nazarenler bu bağlamda bir protesto kültürünün sembolü olmuşlardır.

Ancak Nazarenler dezavantajlar yaşamaya devam etmişlerdir. Örneğin kamusal alandan ve devlet memurluklarından devamlı dışlanmışlardır. İlerleyen zamanlarda protesto kültürü muhalif tutumu ile devletten dışlansa da kırsal kesim içinde değer bulmuş ve pek çok Katolik evinin içinde Nazaren resimleri veya Nazaren resimlerine benzetilen resimler popüler hale gelmiştir. Bu durum bir yönüyle dışlanmış olmanın rağmen, halk kültürüyle ve inancıyla bütünleşmişti.

Nazarenlerin sanata bakışını anlayabilmek için o dönemin neoklasisizmin ve empresyonizmin arasındaki çekişmeye bakmak önemlidir. Bu dikotomide⁴ tezat iki bakış açısı yer alır. Birincisi; 19. yy'ın ikinci yarısında filizlenen empresyonist yaklaşımdır. İkincisi ise; Nazarenlerin temsil ettiği klasisist ve romantik yaklaşımdır. Nazarenler yeni filizlenen ve dönemin modernitesi sayabileceğimiz empresyonizmden kendilerini uzak tutmuş ve aslında varlıklarını empresyonizmin zıttı olarak tanımlamışlardır. Bu dönem için empresyonizm yeniyi, modern geleneksel kiliseye karşı çıkışı, burjuvaziyi, dünyevi zevkleri ve yeni hayatı temsil etmektedir. Oysa Nazarenler muhafazakârlığı, eski geleneğe sahiplenmeyi, geleneksel kiliseyi, statükoyu⁵ temsil etmişlerdir.

Sosyolojik evrim modernite içinde bu yaklaşımı öğütmüş ve bilimsel, teknoloji, ekonomik ilerlemenin gücüyle Nazarenler 1950'li yıllara kadar sanat içinde küçümsenen ve sanatsal değeri anlaşılmayan bir çizgide

---

belirlemektedir. Fransa'dan sonra Prusya, Avusturya ve Belçika'da ayaklanmalar başlamış ve Almanya'daki işçi sınıfı da bu ayaklanmalara katılmıştır.

² Periferi: Dışarıda, kıyıda kalma durumu.

³ Püriten: Kutsal kitapları yeniden ve değişik bir anlayışla okumaya özen gösteren.

⁴ Dikotomi: İkileşim, ikililik.

⁵ Statüko: Süregelen düzenin korunması durumu, sürer durum.

kalmışlardır. 1950'lerden sonra bu siyasal ikilemlere dayanmadan konuya bir sanat tarihçisi gözüyle bakanlar tarafından Nazarenlerin değeri tekrar anlaşılmıştır. Nazaren sanatı ürünleri 19. yy'ın ikinci yarısı ve 20. yy'ın ilk yarısında dini öğreti bağlamında küçük çaplı sunak resimleri ve dindarlığı vurgulayan resimler olarak kullanılmıştır. Nazarenlerin resimleri üzerine bu dönemde çok derinlemesine bir inceleme yoktur. Bu yıllarda isimlerinin yaşamasının nedeni, evlerde bulunan düşük maliyetli ucuz resim olarak dindarlık bağlamında ki eserlerden oluşmasıdır. Nazarenlerin resimleri üzerine bu dönemde çok derinlemesine bir inceleme yoktur. Bu durum onların sanat eseri nitelikleri üzerine düşünmeye sevk edebilir. Çünkü ağırlıklı olarak isimlerin yaşamasının nedeni sanatsal bağlamda değerinin anlaşılması 1950'ler sonrasıdır. Nazarenler üzerine ilk çalışmalar 1920'ler ve 1930'lardadır. Ancak bunlar derinlikli çalışmalar değildir. Ayrıntılı çalışmalar yaklaşık otuz yıl sonra başlamıştır.1964 yılına Keith Andrews "Nasıralılar- Roma Alman Ressamlar" adlı çalışmasını yayınlamıştır. Bu çalışmayla Nazarenlerin yeniden değerlendirilmesi sağlanmıştır. Ardından 1977, 1981ve 2005 yıllarında Nazarenlere adanmış sergiler düzenlenmiştir (Crista ve Hollein, 2005, s. 188).

5. NAZARENE SANATININ TEKNİK ELEMANLARI

Nazarene sanatı bir bakıma etkisinde geliştiği klasisist anlayışın yoğun izlerini taşımaktadır. Açıkça konturlanmış figür ve nesnelere bulunmaktadır. Resimlerde kompozisyonun en baskın unsuru insan figürüdür. Nazarenlerin sanatı, teknik olarak yanlış anlaşılan bir ortaçağ sanatı görüşünden gelmektedir. Eski resimde kuşkusuz mevcut olan çizim ve konturlamanın üstünlüğü, dönemin kitap basımının gereklilikleriyle daha da vurgulanmıştır. Overbeck, "Raphael öncesi" resmin bu versiyonunu, Roma'daki orijinalini görmeden önce, dindar bir sadelik ile manastır bağlılığının eserleri olarak tanımış ve sevmiştir. Nazarenlerin resimlerinde Renklerin temel işlevi, sahneyi içselleştirmek ve ruhsallaştırmaktır. Figürler ve manzara birbirine sıcak bir armoni ile bağlanmıştır. Resmin merkezinde ya da vurgulanmak istenen figür özel olarak aydınlatılmıştır. Merkezi figürlere giden aydınlatmaya önem verilmiştir. Onların birçok resminde, kompozisyon derin bir sakinlik, içsellik ve ciddiyetle karakterize edilen bir düzenleme ile resim dramatik bir atmosfere bürünür. Bu ciddiyet, tematik olarak sıradan görünen sahneleri doğüstü hale getirmektedir. Barok klasisizminin açık kompozisyonu gökyüzünün, şeffaf mavi tonları sahneyi alegorik bir görünüye dönüştürmektedir. Resmetme biçimleri ortaçağ resmindeki derinlik ve boyama üslubunu hatırlatmaktadır. Bunlar, Nazarenleri ortaçağ modellerine bağlayan dış özelliklerdir. Betimlenen

karakterlerin yüz ifadeleri ciddi ve içselleştirilmiştir; bir tek neşeli, hatta gülen yüz görülmemektedir. Erkeklerin yumuşak, pürüzsüzce tıraş edilmiş yüz hatları dikkat çekicidir. Nazaren sanatı bu açıdan da ortaçağ modellerine benzemektedir. Erotizm, Nazarene resminde bir tema olarak neredeyse tamamen dışlanmıştır. Nazarene resimlerdeki insanlar çoğunlukla tamamen giyinik ya da güçlü kıvrımlı ve klasisist resimlerdeki bir görünüme sahip dökümlü elbiseler içinde görülmektedir. 1820'de tamamlanan Friedrich Overbeck'in Roma anıtsal fresk Olindo ve Sophronia'daki eserler, neredeyse çıplak bedenlerin temsilleri ve Julius Schnorr von Carolsfeld'in nü resimleri istisnadır (Bachleitner, 1976, s.112).

6. NAZARENE HAREKETİ RESMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Çalışmanın bu bölümünde Nazarene ressamlarının bazı resimleri yorumlanmıştır. Yorumlamalar klasisist sanat eserleri sembolleri bağlamında ele alınmıştır.

6.1. Sanatta Dinin Zaferi

Overbeck'in Sanatta Dinin Zaferi adlı çalışması (Görsel 1) Rafael'in 'Atina Okulu' çalışmasına öykündüğü çok açıktır. Resim iki ana bölüme ayrılmıştır. Üst bölümünün ortasında Bebek İsa ve beyaz kıyafetiyle Meryem bulunmaktadır. Meryem'in beyaz kıyafeti onun saflığını ifade etmektedir. Meryem'in sağ arka tarafında bulunan figürler yeni ahit savunucularını, sol arkasında bulunan figürler ise eski ahit savunucularını ifade etmektedir. Sağ taraftaki bir figürün elindeki haç, yeni ahit ve Hristiyanlığı temsil ettiğini çok açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca elinde kitap olan figürün, İsa öğretisini yayan Aziz Pavlus olduğu düşünülmektedir. Sol arkada bulunan bir figürün elinde asa bulunmaktadır, bu durum figürün Musa peygamber olduğunu gösterir niteliktedir. Ayrıca aynı figürün başındaki taç, eski mısır prensi ve Musevi kralı Musa olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Musa'nın hemen yanında bulunan, oturan figürün başındaki boynuzlar, Davut peygamber olduğunu gösterir niteliktedir. Bu bağlamda, Nazarene hareketinin İsa'nın ölürken bir Musevi olduğu ancak İsa'nın Musevi olarak yeni öğretisinin yeni ahit olduğu ilişkisi kurulabilmektedir. Meryem'in iki yanında diz çökmüş olarak resmedilen figürlerden sağ taraftaki Rafael ve sol taraftaki Dürer'dir. Rafael'in yanındaki kartal romanın açık bir sembolüdür. Sol tarafta ise elinde tablet bulunan Albert Dürer bulunmaktadır.

Resmin arka planında bir manzara göze çarpmaktadır. Manzara içindeki gotik mimari öğeler dikkat çekicidir. Sanatta Dinin Zaferi resminin manzara ile ayrılmış alt bölümünün en arkasında Leonardo da Vinci

öğrencileriyle sohbet halindedir. Resmin sol ve sağ tarafında bulunan yoğun figürlerin; ressamlar, din adamları ve düşünürler olduğu düşünülmektedir. Önde bulunan figürlerin altında bir Antik Yunan heykeli, tam karşısında ise bulunan Korint sütun başlığı ve bir sütun parçası bulunmaktadır. Böylece Overbeck Antik Yunan sanatına atıfta bulunmuştur.

Görsel 1. Johann Friedrich Overbeck'in, 1832-40, Sanatta Dinin Zaferi/Triumph of Religion in Art, Oil on Canvas, (Tuval Üzerine Yağlı Boya), 392x392 cm, Stadel Museum

6.2. İtalya ve Almanya

Overberg'in İtalya ve Almanya çalışmasında birbiri ile samimi iki kadın figürü bulunmaktadır. Nazarenler Romanın manevi ve sanatsal

mirasçısı olduklarına inanmaktaydılar. İtalya ve Almanya isimli resimde Hıristiyanlığın gerçek ruhunu tamamlayan Latin güzelliği ve Alman içselliğini ifade eden figürlerin birbirine doğru eğildiği ve ellerinin samimi bir şekilde bağlandığı görülmektedir. Son derece nazik ve naif bir ifade içerisinde olan figürler birbirlerine kardeşçe bağlı görünmektedirler. Sağ taraftaki figür Almanya'yı, sol taraftaki figür ise İtalya'yı temsil etmektedir. Almanya'nın arkasında bir Alman kasabası ve İtalya'nın arkasında bir İtalyan kasabası resmedilmiştir. Bu bağlamda tabloyu yorumlarken ifade edilmesi gereken en önemli unsur Nazarenlerin Katolik birleşmesinin mutluluğu ve huzurudur. Aynı zamanda bu eklektik kültürel birleşim Rafael'in sanatına da gönderme yapar. Şöyle ki; Rafael'de resimlerinde dönemi ve önceki dönemlerden birçok olguyu eklektik bir biçimde resimlerine taşımaktaydı. Bu birliktelikler özgün olma durumunu etkilememiş aksine Rafael'in yeni ve özgün bir söz söylemesine sebep olmuştur diyebiliriz. Overbeck'te İtalya ve Almanya resminde bu eklektik durum yeni Almanya düşüncesinin bir sembolüne dönüşmüştür demek mümkündür.

Görsel 2. Johann Friedrich Overbeck, 1828, İtalya ve Almanya/Italy and Germany, Oil on Canvas, (Tuval Üzerine Yağlı Boya), 94x104 cm, [Alte Pinakothek](#), Münih

6.3. Son Yargı

Son Yargı adlı eser Münih'teki Ludwigskirche'nin büyük bölümü Cornelius tarafından tasarlanan ve uygulanan fresk süslemeleri, belki de zamanlarının en önemli duvar resimleridir. Son Yargı'nın o kilisedeki yüksek sunağın üzerindeki büyük freski, 19 m yüksekliğinde ve 12 m genişliğindedir. Aynı binadaki Yaratan, Doğuş ve Çarmıha Gerilme freskleri de büyük çaplıdır.

Son yargı adeta Michelangelo'nun Mahşer adlı resminin yeni versiyonu gibidir. İki çalışma arasındaki en belirgin fark ise Cornelius'un (non-erotik) çıplak olmayan figür tanımlamalarıdır. Son yargı ismi, kıyamete atıfta bulunmaktadır. Freskin en üstünde uhrevi varlıklar olan melekler görülmektedir. Kıyamet sonrası yargılama için beklemektedirler. Meleklerin hemen altında İsa kollarını göğe doğru açmış pozisyonda bulunmaktadır. İsa'nın başındaki hale kutsiyeti temsil etmektedir. İsa'nın sol yanında duran Meryem'in mavi kıyafeti onun seçilmiş kişi olduğunu göstermektedir. İsa'nın sol yanında kırmızı elbisesi ile vaftizci Yahya bulunmaktadır.

Her iki yanda duran aziz ve İsa taraftarları kıyametten sonra cennet müjdelenen imanlılardır ve başlarındaki hale onların kutsandığını göstermektedir. Çalışmanın bu bölümü kendini kurtaranlar kısmı gibi bulutların üzerinde resmedilmiştir. Aşağıda olan tüm hengâmeye göre çok sakin, dingin görünmektedirler. Çünkü İsa'nın yanında bulunmuş, O'nu desteklemiş ve cenneti garantilemişlerdir. Bulutlarla ayrılan keskin hattın altında kıyamet habercisi İsrail Sura üflemektedir. Çalışmanın alt bölümü, Dante'nin İlahi Komedyasındaki Cehennem tasvirini andıran katmanlara ayrılmış bir görüntü ve kargaşa içermektedir. Bu resim mahşer kurgusunun nazarenler tarafından çok büyük yenilikler olmadan yeniden betimlemesidir.

6.4. Franz Pforr Portresi

Lukas kardeşler birbirlerinin portrelerini çizmişlerdir (Görsel 4) , Overbeck'in Franz Pforr Portresi çalışmasıdır. 1810 tarihli resimde, Franz Pforr izleyiciye ciddi gözlerle bakmaktadır. Pforr "eski Alman" kıyafetleri giymekte ve asma dallarıyla çevrili bir pencerenin korkuluğunda durmaktadır. Arkasında aynı anda hem örgü ören hem de dini bir kitap okuyan hayali müstakbel eşi vardır. Kadının hemen yakınında bulunan zambaklar ortaçağ resminde kullanılan Meryem'in sembolüdür. Figür ve arka plan Almanya'yı vurgulamaktadır. İtalyan öğretisiyle betimlenmiş bir portre ve manzarada bir Alman şehri görülmektedir.

Görsel 3. Peter von Cornelius, 1836, Son Yargı/Last Judgment, Fresco, (Duvar resmi), 19 x 12 metre, Ludwigskirche, Munich

Görsel 4. Johann Friedrich Overbeck'in, 1810, Franz Pforr Portresi/ Portrait of Franz Pforr, 62x47 cm, Oil on Canvas, (Tuval Üzerine Yağlı Boya), Alte Nationalgalerie, Berlin

7. SONUÇ

Bu çalışmada 18. yy.'ın sonlarında varlık göstermeye başlayan Nazarenler incelenmiştir. Dünya modern sanata doğru yolculuk yaparken Nazarenler bir geleneğin içinde kendilerine zamanın tersine ivmeli bir yol bulmaya çalışmışlardır. Kendilerine has giyim tarzları hatta saç kesimleri bazen alay konusu olmuştur. Hz. İsa öğretisi bağlamında eserler veren Nazarenler o dönemde dini temsil eden sanat anlamına bürünmüştür. Hz. İsa'nın aslında bir Musevi olarak öldüğüne inanan Nazarenler sonrasında Katolik mezhebini benimsemişlerdir. Kiliselerde görkemli eserler veren Nazarenler Katolik dindarların evlerinin duvarlarını süsleyen eserlere de imza atmışlardır. Zamanla siyasi odakların bozucu etkisi olarak görülmüş ve

kamusal alanda iş bulmakta zorlanmışlardır.

Nazarenlerin özgün bir tarz oluşturduklarını söylemek oldukça zordur, çalışmalarında ünlü Rönesans sanatçılarına öykünmeler oldukça fazladır. Öyle ki bazı eserlere bakıldığında Rafael ya da Michelangelo etkilerini görmek oldukça kolaydır. Nazarenler çalışmalarında sembolleri oldukça sık kullanmışlardır. Hatta sembolleri ana anlatım aracı olarak kullandıklarını söylemek hiç te yanlış ya da yanıltıcı olmayacaktır.

Nazarenler günümüzde hala bir dini ekol olarak varlığını sürdürmektedir. Faaliyetlerini daha çok ABD’de sürdürmektedirler. Bugün bile kendilerine has giyim tarzları ile halkın arasından ayırt edilebilmeleri oldukça kolay olacaktır. Nazarenler günümüzde sanat bağlamından uzaklaşarak, çıkış noktaları olan dini bağlama daha yakın görünmektedirler. Hıristiyanlığın içinde bir mezhep olarak faaliyetlerini sürdüren Nazarenler, giyim tarzlarını değiştirmemişlerdir.

10. SUMMARY

This study did not study the Nazarenes, which started to exist in the late 18th century. While the world was on a journey towards modern art, the Nazarenes tried to find a way in a tradition with an acceleration against time. Their unique clothing styles and even their haircuts were sometimes ridiculed. Hz. Nazarenes, who produced works in the context of Jesus' teaching, took on the meaning of art representing religion at that time. Hz. Believing that Jesus died as a Jew, the Nazarenes later adopted the Catholic sect. The Nazarenes, who produced magnificent works in churches, also signed works that adorned the walls of Catholic religious houses. Over time, they were seen as the disruptive effect of political centers and had difficulty in finding a job in the public sphere.

It is very difficult to say that the Nazarenes created an original style, there are many imitations of famous Renaissance artists in their works. So much so that when looking at some of the works, it is quite easy to see the effects of Rafael or Michelangelo. The Nazarenes used symbols quite often in their work. In fact, it would not be wrong or misleading to say that they use symbols as the main means of expression.

Nazarenes still exist today as a religious school. They mostly carry out their activities in the USA. Even today, it will be quite easy for them to be distinguished from the public by their unique clothing styles. Nazarenes seem to be closer to the religious context, which is their starting point, by moving away from the context of art today. Nazarenes, who continued their

activities as a sect within Christianity, did not change their clothing style.

10. KAYNAKLAR

- Abrams, H. N.(1981). *On Dokuzuncu Yüz Yılın Federal Alman Cumhuriyeti*. Bu kitap bir sergiyle bağlantılı olarak yayınlandı. New York Metropolitan Sanat Müzesi'nde, 2 Mayıs 5 Temmuz 1981'den itibaren ve Kanada, Ontario Sanat Galerisi'nde, (1 Ağustos - 11 Ekim 1981)
- Andrews, K. (1974). *Nazarenes and Pre-Raphaelites* . Münih.
- Bachleitner, R. (1976). *Nazarenes*. Heyne, Münih.
- Schindler, H. (1982). *Nazarenes - 19. Yüzyılda romantik ruh ve Hristiyan sanatı*. Friedrich Pustet, Regensburg.
- Christa S. C. & Hollein, M. (2005). *Din sanat yapar. Nasıralılar*. Frankfurt Schirn Kunsthalle'deki sergi kataloğu. Walther König, Köln.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Görsel 1: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Friedrich_Overbeck_-_The_triumph_of_religion_in_the_arts.png wikimedia sayfasına 08.08.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Görsel 2: https://it.wikipedia.org/wiki/Italia_e_Germania wikipedia sayfasına 08.08.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Görsel 3: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Peter_von_Cornelius_-_The_Last_Judgment_-_WGA05273.jpg Wikimedia sayfasına 08.08.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Görsel 4: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Friedrich_Overbeck_-_Portrait_of_the_Painter_Franz_Pforr_-_WGA16794.jpg Wikimedia sayfasına 08.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkiler bulunmamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Hilal SAKİN'in Makale Katkı Oranı %50; İsmail TETİKÇİ'nin Makale Katkı Oranı %50.

Gönderim Tarihi: 12.08.2022

Kabul Tarihi: 26.10.2022

ÖTEKİ KURAMINA GÖRE HOŞGÖRÜ VE TOLERANS Indulgence and Tolerance According to the Theory of the Other

Halit BOZ

Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslami Bilimler Bölümü, Tefsir Alanı, Ardahan
halit6869@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4480-3166

Noura NAAIMI

Yüksek Lisans, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslami Bilimler Bölümü, Arap Dili Belagatı Alanı,
nouranezir@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6197-6264

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmada hoşgörü ve tolerans kavramlarının öteki ve ötekileştirme kavramları açısından bir analizi yapılmıştır. Çalışmada öncelikle ötekinin ve ötekileştirmenin tanımları verilmiş, ötekinin anlamına pozitif ve negatif olarak iki farklı felsefik bakış açısı ele alınmış, sonra tolerans ile hoşgörü tanımları verilmiştir. Çalışmada tolerans ve hoşgörü arasında anlam farklılığını ortaya koyan ve tolerans eşiği ismini alan bir kavramın önemli bir etkisinin bulunduğu görülmüş, hoşgörünün doğu toplumları, toleransın ise batı toplumları tarafından tercih edilen iki benzer kavram olduğu, bu ayrımın ise doğu ve batı çatıştıran oryantalizm düşüncesinin temellerinden doğduğunu, oryantalizmin kökünün ise ötekileştirmeden geldiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öteki, ötekileştirmek, oryantalizm, hoşgörü, tolerans

Abstract *In this study, an analysis of the concepts of tolerance and indulgence in terms of the concepts of other and othering has been made. In the study, firstly the definitions of the other and othering are given, two different philosophical perspectives as positive and negative are introduced to the definition of the other, then the definitions of tolerance and indulgence are given. In the study, it was observed that a concept called tolerance threshold, which reveals the difference in meaning between tolerance and tolerance, has an important effect. we are telling, we explain that tolerance is the two sister concepts preferred by the east and tolerance by the west, and that this distinction arises from the seeds of the thought of orientalism that clashes the east and west, and that the root of orientalism comes from othering.*

Keywords: *Other, othering, orientalism, indulgence, tolerance*

1. GİRİŞ

Yapılan araştırmaların sonucunda anlaşılmaktadır ki toplumlarımızda fark edilmeden ya da göz ardı edilerek bazı kavramlar gerçek anlamlarının ve amaçlarının dışında kullanılmaktadır. Bazı kavramların bilinçli kullanılmadığı da bir gerçektir. Oryentalist düşüncüyü örnek gösterirsek belki de bazıları bilinçli olarak bazı kavramlarda bulanıklığı tercih etmektedir.

Mesela “öteki” kavramını sadece başkası olarak tanımlayan, ötekileştirmeyi de sadece dışlama, ayrıştırma, yabancılaştırma olarak gösteren, hoşgörüyü tolerans diye ifade eden bakış açıları olmuştur. Hatta belki de bu bakış açısının kabul ettiği bu tanımlamaları farkına varmadan çoğumuz bilinçsizce kullanmaktayız.

Oysaki biraz düşünülecek olursa, “biz”im kim olduğumuz ya da “biz”deki “kendimiz” doğuştan gelen bir nitelik olmayıp, “birbirimizle” yani “biz”den birisi olan “ötekimizle” zaman içerisinde gerçekleştirdiğimiz etkileşimler sonunda ortaya çıkan, kazanılmış bir özelliktir.

İlk olarak Johann Wolfgang von Goethe tarafından söylendiği bilinen çok tanınan bir anekdota göre ise “insan kendini yalnızca insanda tanır” (Von Goethe, 1847). Yani, iyinin kıymeti kötünün varlığı ile anlaşılır, o halde kötü de kıymetlidir. Ya da “iyi” demek yerine yakın bir kavram olan “kötü olmayan” desek, bu sıfatın varlığı için dahi bir “kötü” ihtiyacı olduğu düşünülürse, kendimizi anlamlandırmamıza ve tanımlamamıza, yani bir anlamımızın ve tanımımızın olmasına tek sebep, bir başka insanın olmasıdır. Hatta belki, her insanda kendimizi, ya da bir parça kendimizi bulabiliriz denilebilir. Bu ise dinimizde iyi bilinen hadislerden biri ile “Mü’min Mü’minin aynasıdır” (Ebû Dâvûd, 2009, s. 49) şeklinde ifade edilmiştir. Kimisi ise bu düşüncenin bir Türk atasözü ile “üzüm üzüme baka baka kararır” şeklinde ifade edildiğini söyleyecektir. Oysaki her iki ifadede özet olarak “insan kendi kendini tanıyamaz, ancak başkasından kendisini daha iyi öğrenir” demektir. Bununla birlikte aynanın araç olarak ele alındığı hadiste ise o aracın kattığı yansıtma anlamı gereğince “insan insanla iletişimde bazı davranışlarına tepki olarak, kendi karakterinin de yansımaları görür”. Yani, “iyilik yapan iyilik bulur”, bu yüzdendir ki; tüm İslam milletlerinde “Allah herkesin gönlüne göre versin” ortak görüşü mevcuttur.

İşte, “kendimizi” “öteki” ile tanıma konusunu göz önüne aldığımızda, yukarıda bahsettiğimiz gibi kendi karakterimiz ötekinin etkisi ile ötekinin karakteri ise etkimiz ile ortaya çıkar ve bu etkileşim, iletişim (Genel, 2018, s. 2) ve dil ile olur. Dil ise konuştuğumuz ortamdır. Aynı zamanda kendimizi nasıl duyduğumuz ve eylemlerimizi, sözlerimizi başkalarının tepkilerine göre değerlendirmemizdir. Bu doğrultuda iletişim, öznelliğimizin bir üreticisidir-yalnızca bizim dışımızda olan bir dünyayı tarif etmez, ancak onun anlamını ve anlayışını oluşturan dünyadır. “Ben”, dilin bir araç olarak hareket ettiği, kendimizi bir “bütün” olarak kavramamızı sağlayan “içsel” bir konuşmadır. “Ben”; öte yandan, eylemlerimiz karşısında başkalarının beklentilerinin organizasyonudur. “Biz” “ötekine” kendimizi nasıl gördüğümüz açısından yanıt veririz ve bu sürekli olarak içinde yaşadığımız ve davranış gösterdiğimiz

farklı sosyal ortamlara uygun olarak modifiye olmaktadır. (Bauman & May, 2019, s. 20-21)

Bu çalışmamızda; empati kurmayı, ayrımcılık yapmamayı, güzel insan olmayı ortak amaç edinen kavramlar olan öteki, hoşgörü ve tolerans kavramlarını ele alıp, bu kavramların çıkış noktalarını ve bu kavramların birbirleri ile felsefik etkileşimi göz önüne alacağız.

Öncelikle bu kavramların anlamları aşağıdaki başlık altında incelenmektedir.

2. TEMEL KAVRAMLAR VE GEÇİŞLER

Çalışmamızın amacı, hoşgörü ve tolerans kavramlarının “öteki” çerçevesinde incelenmesidir. Çalışmamızın bu bölümünde ise bu üç kavramın anlamları verilecektir. Çalışmanın amacında odak nokta öteki olduğuna göre ötekinin tanımına etki eden faktörlerin en başta geleni kimlik kavramı olduğu için bu bölümde ilk olarak kimlik kavramı anlatılacaktır. Sonrasında ise öteki, pozitif ve negatif öteki, ötekileştirme, ötekileştirmenin sonucu olan oryantalizm, en son ise tolerans ve hoşgörü kavramları anlatılmaktadır. Şimdi bu kavramlar alttaki başlıklar ile tanıtılacak ve kavramlar arası geçişler ortaya konulacaktır.

2.1. Kimlik

Senem Sönmez Selçuk’un (Selçuk, 2012, s. 80) ‘de aktardığına göre; Latince “*identité*” kelimesinden türeyen ve İngilizce “*identity*” kelimesi ile tanınan “kimlik”, aynı olmayı, özdeş olmayı anlatmaktadır. (Kılıçbay, 2003, s. 155) Ayrıca, bu kavram, bir mensupluğu ve bir aitliği gösterdiğinden, kelime bir inhiyal değil, bir benzerleşme belirtmektedir. Bununla beraber, Buckingham’ın aktardığına göre kimlik, benzerliklerin yanında farklılıkları da bulundurmaktadır; bu sebeple de ‘kimlik’in ana paradoksu aslında konseptin kendisinde mündemiçdir (Buckingham, 2008, s. 1). Ayrıca, her aynılık alanı (*identité*, kimlik) öyle tasarlanmayana, öyle olmayana, bir diğer deyişle *ötekine* nisbeten oluşturulmak ve konumlandırılmak mecburiyetindedir. Buysa, ne vuku bulunduğu değil, ne olunmadığına dayandırılan negatif bir kurmadır. Diğer taraftan, kendi kimliğinin yansıması olan “öteki” de esasen hem kendisini negatif olarak kurmuştur hem de bu “kimlik” yönünden kurulmaktadır (Kılıçbay, 2003, s. 156).

Yine Selçuk’un aktardığına göre; Zaretsky’e göre kimlik konsepti, farklılık ve inkârı içerir –bir şey yalnızca bir şeydir, bilinenden ayrı bir şey değildir. (Selçuk, 2012, s. 80) Derrida’ya benzer post- strukturalistler, kimliğin başkılığı gerektirdiğini münakaşa ederek, kimliği

problematikleştirmektedir. Post-strüktüralistlik, bu sebeple, kimlik siyasetlerinin ihtilatına, başkalığın siyaseti olarak isimlendirilen –varlığını özgürce devam ettirebilen bir kimliği inşa etmektense, kimliği istikrarsızlaştırmayı hedefleyen; haklar, gruplar, toplum ve değer gibi terimlerden kaçınarak, uzaklıklar, mekânlar, başkalık gibi terimleri yeğleyen; fethetmek veyahut savlamaktansa, düzeni bozmayı ya da merkezden uzaklaştırmayı hedefleyen– bir siyaseti öne atarak katkıda bulunmaktadır (Zaretsky, 1994, s. 199-200).

Connolly’ye göre, “eğer onlar farklılık olarak birlikte var olmasaydı, kimlik de onlardan farkı sayesinde ve kendi sağlamlığı içinde var olmazdı.” Kimliğin hayat bulması için başkalığa ihtiyacı vardır ve kendi katiyetini güvenceye almak için başkalığı ötekiliğe dönüştürür. (Connolly, 1995, s. 92, 93)

2.2. Öteki

Kavram olarak öteki kelimesi, mesafe olarak uzaktaki, uzaklaşmış olan, uzaklaştırılmış olan ya da uzaklaştırılması gerektiği düşünülen, başkası olan, dışlanmış olan gibi anlamları içermektedir. Yani kavramsal olarak bakıldığında negatif bir anlam ortaya çıkmaktadır. Fakat felsefik olarak ise yazımızın ilerleyen bölümünde görülecektir ki durum görüldüğü gibi değildir; öteki kelimesi felsefik olarak hem negatif hem de pozitif anlama sahiptir. Yani pozitif öteki ve negatif öteki felsefeleri mevcuttur. Aşağıdaki paragraflarda felsefik bakış olmadan öteki kelimesinin kavramsal olarak Türkçeye dünya literatürüne girmiş haliyle anlamı sunulmaktadır.

Öteki kelimesinin anlamı araştırıldığında görülmüştür ki araştırmacılar genelde “öteki”yi farklılık bazında ele almıştır. Fakat bazı araştırmacılara göre ise ötekinin farklılıklardan öte başka anlamları da vardır. Şimdi öncelikle araştırmacıların genelini yaptığı gibi farklılıklar açısından ötekinin anlamını sunalım.

Öteki kelimesinin anlamı Türkçede, “bahsedilen ya da benzeyen iki şeyden yer veya önem açısından uzakta olan”, “diğer, diğeri” ifadeleri ile tarif edilmektedir (Püsküllüoğlu, 2000, s. 760). Öteki, “öte” kelimesinden doğmuştur. Ötenin anlamıysa “konuşandan veya konuşanın esas olarak kabul ettiği bir şeyden daha ırak, bir şeyin ardından gelen kısmı” olarak açıklanır (Püsküllüoğlu, 2000, s. 760). Latince bilindiği üzere Avrupa ülkelerinin dillerinin de kökü olup bu dile göre öteki, alius (aliud ve alia) dir (Nahya, 2011, s. 29). Yabancı anlamına gelen İngilizcedeki “alien” kelimesinin kökünün de benzer olması dikkat arz eder (Nahya, 2011, s. 29). Türkçe dilindeki öteki kelimesiye daha çok geri kalan anlamına gelen İngilizcedeki

the rest ve Latincedeki ceterus kelimelerine yakındır (Nahya, 2011, s. 29). Öteki kelimesini meydana getiren ana bileşenler mesafe ifade eden uzaklık, gerilik ve arkalıktır (Nahya, 2011, s. 29). Öteki kelimesi bu sebeple halk dilinde çok kullanılan ötedeki kelimesini ima etmektedir ve görüldüğü üzere sözlük anlamıyla genelde olumsuz anlamlar içermektedir.

Frankenberg ötekiye negatif gözle bakan bir başka tanımlama sunar: öteki farklı bir ülkede doğan, sonradan ortaya çıkan, devlete yabancı, konuk, vatansız, ait olmayan, turist veya mülteci olarak tanımlanabilir (Frankenberg, 1993, s. 47). Esasında, öteki kavramının kapsadığı anlam farklılıkları, ötekine karşı tutum biçimlerinin de farklılığına işaretir (Hahn, 1994, s. 163).

Türk Dil Kurumu tarafından toplum bilimi bakımından “müsait kültür zarfında topluluğa alınmamış olan” şeklinde tanımlanan öteki kavramı, toplum tarafınca normal görülenler haricindeki her şey olarak açıklanabilir (Türkyılmaz, 2015, s. 306-307). Öteki; bireyler, toplumlar, kültür farklılıkları ile sınıfsal veya etniksel olarak geçmişten günümüze kadar farklı zamanlardaki ilişkiler temel alınarak bir birey, sınıf, grup veya halkın başkalaştırılması ve dışlanması olarak tanımlanabilir (Nahya, 2011, s. 29). Ne yazık ki bir kişinin veya bir sınıfın çoğunluktan ayrı olarak bir özelliğinin bulunması o kişinin veya sınıfın ötekileştirilmesi için genellikle yeterlidir. Ötekileştirme prosesi farklıyı anlamak, farklılarla empati yapabilmek ve imtizaçlı bir sosyal hayat yürütebilmenin önündeki en büyük bariyerlerden biridir (Kundakçı, 2013, s. 66). Bu mâni olma insanlarla ilişkileri hakiki değerlendirmelerle değil değer koymalarla devam ettirmemize sebep olur; bu sayede değer koyma anında ötekine değer konulurken “Ben”in kültür mizanları kullanılır (Köse & Küçük, 2015, s. 116-117). Öteki ve ben arasında geçen bu ilişkide rolleri tayin eden, limitleri belirleyen, kuralları koyan, yabancı ve ben olan, akılcı olan, kurallara uyan, muğlak olan, kulak veren, öznenin tasavvuruna tabi olması beklenen ötekidir (Kundakçı, 2013, s. 69). Biz’i istisnai kılan ötekileştirme, farklılıklara olumsuzluk yükleyerek ötekini dezavantajlı duruma sokarken bir taraftan da ayrımcılığa ortam hazırlamaktadır. Biz ile öteki ilişkisi soğudukça da farklı olanların beraber yaşaması, toplumsal mutabakatı zorlaştırmaktadır. (Çay Sağlam & Yaşar, 2017, s. 139)

Durna’ya göre ise öteki gariptir, anlaşılamazdır, bazen yadırgatıcıdır, bazen ahlak dışıdır, çünkü ya ekalliyettir ya zayıftır ya da marjinaldir (Durna, 2014, s. 151). Bu sebeple “Biz” ne kadar kararlılığı sürdüren, nizamın tekrar üretimini sağlayan ve bu sebeple toplumun mevcudiyet hedefine uyansa; “öteki” de o kadar nizam bozan, istikrarsızlık doğuran, toplumun anane, kural, değişmezlerinin içini boşaltan, bir başka deyişle tehlikeli olandır (Kundakçı,

2013, s. 70). Öteki, toplumun bahçesindeki faydalı sebzelerin yetişmesini ve büyümesini durduran “ayrık otu”dur (Durna, 2014, s. 151).

Nahya’ya göre “Öteki” ve “Ben” (“biz”) kutupları kontekstinde yerleştirilen “Öteki”, en esas noktada bir başkalaştırma fiilinin sonucudur (Nahya, 2011, s. 29-30). Türkyılmaz’a göre ise genele tabi olmayan, genelden başka olan her bir birey öteki olmaktadır. Hal bu şekilde olunca bir “biz” ve “onlar” vakıası meydana gelmektedir (Türkyılmaz, 2015, s. 306-307).

Meryem Köse ve Meryem Küçük’ün (Köse & Küçük, 2015, s. 116) çalışmasında aktardığına göre sosyolojik olarak “Öteki”yle alakanın iki esas şekli bulunur: ilki; antropolojiyi ilgilendiren yönüyle genelde evrenselcilik sayesinde asimile etmektir ve asıl önemli olan ikincisi ise “öteki” ve “ben” arasındaki ayrımın saptanması ile alakalıdır. Bu ayrım iradesizce aşağıda olma kontekstinde değerlendirilir. “Ben” “öteki”nin değerini belirlerken “benim” kültürümün kriterlerini ele alır. Bu halde “öteki”, kendisinin noksan durumundan ayrı değildir. “Öteki” bu ayrımla kabul edilir. Fakat, değiştirilmesi olası görülmeyen bir aşağıda olma durumu içine hapsolmuştur (Schnopper, 2005, s. 26). Bununla beraber Antropolojik ve Sosyolojik tezlerde ‘öteki’ne dair başka yaklaşımlar mevcuttur. Mesela Keyman’ın (Keyman, 1999, s. 76-78) çalışmasına göre bu yaklaşımlar aşağıdaki biçimde özetlenmektedir: Kültürel açıdan ‘öteki’; Doğulu diye adlandırılan ile Batılı diye adlandırılan arasında oluşturulan çağdaşlaştırıcı iki uç görüşü belirten özcülüğün bir neticesi ile ‘öteki’ ne olduğundan çok ne olmadığı ile tarif edilir. Çağdaş benin malik olduğu her şeyin noksanlığını gösteren bir kültürel obje olarak kabul edilir.

Yine Meryem Köse ve Meryem Küçük’ün (Köse & Küçük, 2015, s. 116) çalışmasında aktardığına göre öteki prensip olarak “biz”e zıt bir pozisyonda olmak mecburiyetinde olduğundan “biz”i yüce bir duruma getirmek ‘öteki’nin değerini azaltmayı gerektirmektedir. Bu açıdan “öteki” mecburi olarak negatif duruma düşer. Ötekilik “benim”le müşterek özellikleri pay etmeyen birini tamamıyla “öteki”, üstelik bazen birey değil gibi kabul etmeyi kapsamaktadır. Tanımı gereğince bu diğeri, bütün bildik kılmalara karşı gelir. Burada “öteki”, “ben” ‘in salt yadsımasıdır ve bir ilişki kurma düşüncesini geri çevirir (Bilgin, 2007, s. 177). “Öteki”ye yönelik alınan bu tavır, “tanıma” ile başlanan bir fiilin “tanımlama”ya döndüğünü belirtmektedir. Tanımının tanımlamaya döndüğü her halde iki öznenen biri ötekine ya kendince bir hüviyet verir ya da verili hüviyetine karışmaya başlar (Bulaç, 1995, s. 79).

Yukarıdaki değerlendirmeler gereğince denilebilir ki araştırmacıların çoğu sözlük anlamında uzak, yabancı, geri kalan, garip, anlaşılabilir gibi olumsuz anlamlar yüklemişlerdir, hatta Türk Dil Kurumu dahi topluluğa alınmamış olan şekilde ifade etmiştir. Oysaki bakıldığında ötekini yabancılaştıran biz olmuşuzdur. Kişilerin veya grupların ötekileştirilmesi için onlara ait farklı bir özelliğin olması yeterlidir ve bireylerin farklılıkları anlayışla karşılayamaması, empati kuramaması ötekileştirmem için bir engel oluşturmuştur. Bu ilişkilerde bireylere hak ettikleri değeri değil, ötekileştiren değeri koymaya, bireyleri bu şekilde bir nevi etiketlemek, karşıdakinin farklılığını olumsuzluk olarak göstererek ötekini dezavantajlı duruma sokarken bir taraftan da ayrımcılığa ortam hazırlamaktadır ve öteki ile oluşan bu soğuk ilişki farklıların birlikte yaşamasını ve toplumsal mutabakatı zorlaştırmaktadır.

“Ötekileştirme” kavramının günlük yaşamda, sosyal bilimlerde ve felsefede pek çok farklı anlamı vardır. “Ötekileşme”nin sözlük tanımı, “bir şeyin veya birinin, bir şeye veya bir başkasına yabancılaştığı eylem veya eylemin sonucu”dur. Günlük kullanımda, “ötekileşme” genellikle “eski arkadaşlardan veya ortaklardan uzaklaşmak veya onlardan uzaklaşmak” anlamına gelir. Çağdaş psikoloji ve sosyolojide, genellikle “bireyin topluma, doğaya, diğer insanlara veya kendisine karşı yabancılık hissini” adlandırmak için kullanılır. Çağdaş zamanlarda ötekileşme, sosyal gerçekliğimizi ve dünyadaki yerimizi tanımlar. Ötekileşme tezahürlerini “benlik kaybı, kaygı durumları, anemi, duyarsızlaşma, köksüzlük ve anlamsızlık, izolasyon ve topluluk eksikliği gibi” çoklu bozukluklarda görebiliriz. Bu rahatsızlıkların ortaya çıkmasının nedeni, yabancılaşmadan ve doğayla, geçmişle, toplumla, kurumlarıyla ve özellikle kendimizle olan ilişkilerimizi kaybettiğimiz için kendimizi her şeye yabancı hissetmemizden kaynaklanmaktadır. Böylece doğaya, geçmişimize, toplum ve kurumlarına, işimize, dost ve komşularımıza, değerlerimize, duygularımıza ve çevreye yabancılaşıyoruz. Ötekileşme, kişiliğin parçaları veya tamamı ile deneyim dünyasının belirli yönleri arasında bir ayırım olduğunu gösterir.

2.2.1. Ötekiye felsefik bakış: “pozitif öteki” – “negatif öteki”

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı üzere ötekiye farklı açılardan bakışlar ve farklı tanımlar mevcuttur. Felsefik olarak da ötekiye pozitif ve negatif anlamlar yükleyen düşünceler vardır. Örneğin öteki kavramına Hegel pozitif bir anlam yüklemiş, Marks ise konuyu yabancılaşma açısından tersten okuyup ötekileştirmeyi doğuran ya da doğuşuna zemin hazırlayan bir sistem sorunu olarak görmüştür. Bu bölümde Hegel’in ve Marks’ın ötekiye felsefik yaklaşımları anlatılacaktır.

Öteki ve ötekileştirme prosesini kavramada Hegel ve Marks'ın fikirleri bizlere yardımcı olmaktadır. İmalat ilişkilerinin geldiği hal, bireyin yabancılaşması, kendisiyle ve ötekiyle olan alakalı görüşleri açısından Marks sistemin getirdiklerini eleştiren bir çerçeve ortaya koymuştur. Fakat bundan önce Marks'ın, diyalektik prosesini ters çevirdiğini ifade eden Hegel'in düşüncelerini analiz etmek ötekini, beni, ötekileştirmeyi ve Marks'ı kavramak bakımından daha doğru olacaktır. (Çay Sağlam & Yaşar, 2017, s. 142)

Tuba Çay Sağlam ve Mustafa Yaşar'ın (Çay Sağlam & Yaşar, 2017, s. 139) çalışmasının aktardığına göre Hegel ötekiyle oluşturulan bağı kendini bilmenin ve bağımsızlaştırmanın bir vasıtası olarak görmektedir. Bu bağ negatiflik içeren ötekileştirmeye tahavvül ettiğinde kişi için kendi şahsiyetini ve otonomisini savunmasının bir vasıtası durumuna gelmektedir (Uluç, 2015, s. 101-103). Şuur kendisini tanıyabilmek için karşısına kendisinden farklı bir obje koymaya muhtaçtır. Bunu yaptığında şuurun oluşması için gereken diyalektik proses negatifleştirme üzerinden oluşturulmuş olur (Dursun, 2004, s. 181-184). Hegel görüşünde diyalektik, "kendi şuuruna kavuşmamış ben", "ben olmayan" ve bunların karşılaşmasıyla ortaya çıkan "kendi şuuruna kavuşmuş bir ben" olarak üç basamaklıdır (Hegel, 1986). Hegel için kendisinin bir kendi şuur olduğunun kanaat değil de bir gerçeklik olması için kendisinin öteki kendi şuurunca bilinmesi ihtiyaçtır (Günay, 2003). Benin mevcudiyeti diğer benlerce onaylanmadıkça ve tanınmadıkça ben tam bakımdan mevcut olamaz (Kiraz, 2011, s. 147-150). Ben ve öteki birbirine karşı duran, fakat durum bu iken zıtlıkları halinde birbirlerine anlam aşıl原因an bileşenlerdir (Üste, 2015, s. 104).

Görüldüğü üzere öteki, Hegel'de şuurun kendisini belli etmesi için önemlidir fakat yukarıda anlatıldığı gibi direk negatifleştirmeler bulundurmaz. Bununla birlikte Marks'a göre öteki, toplum bünyesinden bahsederken kullandığı sınıf kuramında saklıdır. Marks'a göre insan ile toplumu ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu açıdan Marks ötekiyi toplumsal açıdan ele alır. Ayrıca Marks toplum hayatının kökenine de ekonomik bünyeyi koyar. Bu sayede, ekonomik, siyasal ve sosyal her şekilde hayat proseslerinin maddi imalat biçimleri tarafından tayin ettiğini vurgular (Özalp, 2014, s. 227). Bu sebeple öteki de bu maddi imalat biçimlerinden doğar.

İmalat şekli burada çok ciddi bir ehemmiyeti vardır. Çünkü sistemi tayin eden, sisteme sadık şekilde hayat biçimlerini, ötekini ve toplumu tayin eden bu imalat şeklidir. İmalat bağlantıları sınıf kuramını tayin etmektedir (Topakkaya, 2008, s. 378-379). Marks sınıf kuramında ezilenler ile ezenler arasındaki karşılıklı bağda anlatır (Topakkaya, 2008, s. 378-379). Bu sayede ezilenle ezen arasındaki bağ barizleşirken ötekileştirilenler ve öteki de

spontane ortaya çıkar. Marks görüşünde imalat vasıtalarına ehil sınıf, hâkim veya dominant sınıf; imalat vasıtalarına ehil olmayan, imalat münasebetinde çabasını satıp hayatını sürdürmeye uğraşan, direk ve anında dominant sınıfın karşısında olan sınıfsa ezilen sınıftır (Sezgül, 2010, s. 232).

Marks açısından, maddi takate hâkim olan ve maddi üretim araçlarına sahip olan sınıf, aynı zamanda manevi kuvvete de ehildir (Topakkaya, 2008, s. 378-379). Bu sayede, zamanına malik olan sınıf, fikirlerini de zamanın fikirlerine çevirir (Erdoğan, 2007, s. 199). Bu sebeple zamanın hâkim sınıfının ötekileri aynı dönemde toplumun ötekileri durumuna gelir ki bu ezilen sınıftır. Görüldüğü üzere imalat münasebetleri tabanında ezilen ezen sınıf görüngesinden öteki olan hâkim gücün, imalat vasıtalarını ellerinde bulunduranların karşısında yer alandır.

Gözden kaçırılmaması icap eden ve imalat münasebetleri açısından ele alınması gereken bir radde de Marks'ın yabancılaşma nosyonudur. Yabancılaşma süresince kişi, onu birey olarak nitelendirmede gerekli bütün özelliklerini kaybeder ve farklılaşır (Özel, 2008, s. 47). Geçen (Geçen, 2016, pp. 213-214) çalışmasında, bu durumu benden uzağa giderek ötekisi olmanın karşılığı şeklinde ifade etmektedir. İnsan bu raddede kendi imalatına, çabasına da yabancılaşıyor. Bu sayede çabası da kendisinin karşısında büyük bir güç haline geliyor ve nesneleşiyor (Geçen, 2016, pp. 213-215). Bu raddede çabasına ve kendisine yabancılaşan birey direk bir ötekine tahavvül etmekte ve sanki kendisi için dahi öteki olmaktadır. Bu proseste birey kendisini öteki yerine koyarken bir diğer taraftan çabasını, imalatını ve içinde mevcut olduğu cemiyeti de öteki olarak muhalif pozisyonuna koyuyor ve imalattan gelen ilişkisini, kuvvetini kopartıyor. Yani birey hem kendisinin ötekisi oluyor ve sanki kendilik şuurunu kaybediyor hem de sosyal ve imalat münasebetleri açısından cemiyetin ötekisi oluyor. (Çay Sağlam & Yaşar, 2017, s. 143)

Marks gibi sosyologlar ve filozoflar için ötekileşme insan özelliklerini, ilişkilerini ve eylemlerini insandan bağımsız ve yaşamını yöneten şeylerin özelliklerine ve eylemlerine dönüştürme eylemi veya sonucu anlamına gelir. Hegel gibi diğer filozoflar için, “ötekileşme”, “kendine ötekileşme” anlamına gelir, bir başka ifadeyle bir “ben”in kendi eylemi aracılığıyla kendi aracılığıyla gerçekleştiği süreç ya da sürecin sonucu kendine, yani kendi doğasına ötekileşmesidir. Hegel'in felsefesinde ötekileşme, kendini yaratma ve kendini keşfetme sürecinin bir parçasıdır. Marks'a göre, kapitalist üretim tarzının sonucudur. Hegel insanın varlığını ontolojik boyutuna odaklanarak açıklarken, Marks ötekileşme kavramını Hegel'in göz ardı ettiğini iddia ettiği ekonomik boyut açısından değerlendirir. Ötekileşme kavramını başka bir kişi olarak ilk ortaya atan Hegel'dir. Marks,

Hegel teolojisi aracılığıyla radikal sonuçlara ulaşır. Sonuç olarak Hegel ötekileşmeye bilinçli bir düzeyde ve mutlak bir anlayışla yaklaşırken, Marks ötekileşmeyi materyalist bir konumda ekonomiyle ilişkilendirir.

Marks, çağdaş felsefe ve sosyolojik teorinin gelişimi için çok önemli bir yerde durmaktadır. Sosyolojik bakış açısı, ötekileşmeyi kişi-çevre işlemleri arasındaki bir uyumsuzluk olarak ele alır. Bu anlamda Marks, ötekileşmeyi kontrolün elden kaçırılmasına neden olan bir şey olarak analiz eder. Marks'a göre ötekileşme, politik ve ekonomik koşullardan kaynaklanan bir sonuçtur. Ayrıca, bunu toplumun, özellikle de kapitalist toplumun bir işlevi olarak görür. Marks, ötekileşmeyi insan özünün bir meta statüsüne indirilmesi olarak görür.

Hegel ise “ötekileşme” terimini önemli bir felsefi kavram olarak sunan ilk filozof olarak kabul edilir. Ötekileşme, bir bilinç sürecinin parçası olarak, Hegel'in felsefesinde temel bir fikirdir. Ancak Hegel, ötekileşmeyi yalnızca bilinç düzeyinde ele alır; Marks'ın işaret ettiği gibi, onun dış boyutunu görmezden gelir. Hegel için ötekileşme sorunu yalnızca bir bilinç aşaması olarak önemlidir. Bu nedenle, “ötekileşme” teriminin modern kullanımının aksine, Hegel için olumlu bir anlamı vardır.

2.3. Ötekileştirme

Ötekileştirme, “ben” “biz”i kurarken “diğeri”nden kendini koparmanın ulaştığı tepe nokta şeklinde tanımlanabilir. Öbürünü kendinle eş seviyede; eş paylara sahip ve eş ahlaki boyutta görmeyen, önyargıyı da kapsayan ötekileştirme prosesi; bireyin bir başka bireyi bir sınıfın üyesi olarak değerlendiren, o bireye bazı negatif idrak ve davranışlarla yaklaşmaktır.

Tuba Çay Sağlam ve Mustafa Yaşar'ın (Çay Sağlam & Yaşar, 2017, s. 140) çalışması ile aktardığına göre ötekileştirme; negatif yargılar kapsayan, bazen stereotipler, önyargılar, bazen de bir kişiyi, sınıfı, grubu veya halkı fişleyen imgeler meydana getirerek karşımıza gelebilen bir algı ve düşünme biçimidir (Nahya, 2011, s. 29-31). Ötekileri hor görerek hâkim sınıfı üstünleştiren ötekileştirme ayrıca insanları sınıflamak gibi negatif bir hali de beraberinde doğurur (Zariç, 2010, s. 7-8). Fiziki uzaklığa dayalı olmayan ötekileştirmede yan yana iken bile uzaklığın hissettirilmesi veya hissedilmesi mümkündür (Tatar, 2013, s. 8).

Öteki olmak, ötekileştirmek veya ötekileştirilmek esasen aidiyetlerle, hüviyetlerle alakalı olarak da düşünülebilir. Connolly'ye göre, “hüviyet mevcut olmak için başkılığa ihtiyaç duyar ve kendi katıyetliğini güvence altına almak için başkılığın ötekiliğe çevirir.” (Connolly, 1995, s. 92-93).

Hüviyetimizi korumada ve tanımada ötekileştirmenin mühim bir görevi bulunmaktadır (Dalıcı, 2013, s. 77-79). Ben'in kendini tarif etme prosesi bir limit çizme etabıdır ki ben olmayan bu limitlerin haricinde kalır (Kiraz, 2011, s. 147-150). Ben'in bu tayinleri, limit çizmeleri etabında hariç olan 'ben olmayan' konusunda olumsuzlaştırmalar yapılır (Kiraz, 2011, s. 147-150). Bu sebeple bu tariflerden meydana gelen tek başına, kendi kimsesizliğinde kendini, şuurunu ortaya koyamayacak olan kişi başka birine gereksinim duyar (Dalıcı, 2013, s. 77-79). Hüviyet ötekiler sayesinde, onların mevcudiyetiyle biçimlenmekte, tanımı yapılmaktadır (Uluç, 2015, pp. 101-103).

Özetle kimlik, var olmak için farklılığa ihtiyaç duyar ve kendi kesinliğini güvenceye almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür. Kişisel kimliğimiz, özdeşleştiğimiz ya da başkaları tarafından özdeşleştirildiğimiz (beyaz, erkek, Türk, Amerikalı, spor fanatığı vb.) kolektif seçmenler/karakteristikler aracılığıyla tanımlanır; olmadığımız çeşitli özelliklerle karşılaştırılarak daha da belirlenir. O halde kimlik, her zaman olduğu gibi olmasına yardımcı olan bir dizi farklılıkla bağlantılıdır. İlk eğilim, bağımlı olduğunuz farklılıkları size ayrıcalık veya öncelik verecek şekilde tanımlamaktır.

2.4. Oryantalizm

Edward Said'in (Said, 1998, s. 26-27) çalışmasına göre Oryantalizm bilim, kültür ve kurumlarca sessizce ortaya çıkartılmış yalın bir görüş veya siyasi bir bölge değildir. Doğu hakkında yazılmış yayınların çokça bir derlemesi de değildir. Batı'nın Doğu'yu ezmeye müteveccih hıyanetçe bir emperyalist düzeneği de addedilmez. Oryantalizm bilimsel, estetik, ekonomik, tarihe ait, sosyolojik ve filolojik yazılar vasıtasıyla "aktarılmaya" uğraşılan bir tür jeo-ekonomik fikirler topluluğudur. Oryantalizm coğrafi bir fark değil bir dizi "çıkarlar" bütünüdür. Bu sistem aşikare başka bir dünyanın kullanılması, yönlendirilmesi, üstelik eritilmesi için uğraşılan çabaların tümünü içerir. Oryantalizm özellikle siyasi iktidarla alakalı gibi görünmeyen ancak türlü iktidarların güç ayrımlarından ortaya çıkan ve mevcudiyetini bu sayede götüren istikrarsız bir münasebet düzenidir. Bu münasebet bir yere kadar imparatorluk ve sömürge yönetimlerinde olduğu gibi politik yönetimle; linguistik, kıyaslamalı anatomi ya da modern siyasi bilimlerden geçerli bilimler alanında entelektüel yönetimle; kurumlar, din, kıymet hükümleri, edebiyat ve milli zevk alanında kültürel yönetimle; "onlar" ve "biz" temeline dayanan düşünceler çerçevesinde ahlaki yönetimle devam eder. Sonuçta Oryantalizm hakkında ortaya koyduğu tez, oryantalizmin siyaset, kültür ve trend çağdaş akıl düşünceler etrafında çok yaygın bir alanı sardığı ancak "bizim" dünyamızla tüzel "Doğu" arasında çok az bağlantılı olduğu esasında

toplanmaktadır.

Meryem Köse ve Meryem Küçük'ün (Köse & Küçük, 2015, s. 113-114) çalışmasına göre Oryantalistlerin en çok dikkatini çeken meseleler Arap edebiyatı ve İslamiyet olmuştur. Ayrıca (Köse & Küçük, 2015, s. 114) 'nin aktardığına göre Batı sömürgeciliğinin Doğu'da yaygınlaşması sonrası ise Oryantalizm, bütün Doğu örf ve âdetlerini, dillerini, Doğu'nun coğrafyasını, medeniyetlerini, yerel halkın gelenek ve göreneklerini, kullandıkları dillerin en ünlü lehçelerini araştırma biçimine girmiştir (Sıbaî, 1993, s. 37).

Batı'nın Doğu'yu tarif etmesinde, mühim olan etkenlerden biri Oryantalizmin sanat üzerine inikâsıdır. Fotoğrafta, sinemada, resimde vb. sahalarda oryantalist sanatçılar, gerçek yerine, kurguladıkları Doğu'yu işlemiş ve sunmuşlardır (Köse & Küçük, 2015, s. 114).

Yine Meryem Köse ve Meryem Küçük'ün (Köse & Küçük, 2015, s. 114) çalışmasında aktardığına göre Batılı sanatçının fotoğrafladığı Doğu, Türkiye öncü olmak üzere Suriye, Mısır, Lübnan, Kutsal Topraklar, Filistin ve Fas gibi Kuzey Afrika kıyılarını, açıkçası Müslüman Akdeniz ülkelerini içeriyordu. Bunlar Avrupalı sanatçıların bir bakıma kolayca ulaşabildikleri değerlerdi. İslam kültüründen müteessir olmuş olan bu sanatçıların içinden çoğu Yakındoğu Akdeniz'in ilerisine gitmemiştir, çünkü Hindistan'a, Arabistan'a ve İran'a seyahat etmek oldukça zordu. Uzakdoğu ülkeleri ise on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar neredeyse hemen hemen Batı'lılara kapalıydı. Bunun yan sıra, İstanbul ile tarihi ilişkilerinden dolayı Venedik Oryantalistlerin ilgisini çekiyordu (Germaner & İnankur, 1989, s. 9).

Dolayısıyla Batı resim sanatındaki hamam ve harem, köle pazarı görüntüleri genelde gözleme dayanmamaktadır. Orta Doğu'ya ziyaretlerinde özellikle eski Fransız sanatçılar, Müslüman kadınların modellik yapmadıklarına şahit olmuşlar, bu sebeple kendi Fransız modellerini Paris stüdyolarında resmetmişlerdir. Doğu yüzleri, kostümleri ve manzaraları hakkında prototipler yaratmıştır (Köse & Küçük, 2015, s. 114).

Said, açıkça oryantalizim terimini daha geniş bir şekilde belirtmek için Doğu'ya hükmetmek, yeniden yapılandırmak ve otoriteye sahip olmak için Batı tarzı diye kullandığını açıklamıştır. Bununla beraber Oryantalizmin, bugün Araplar ve İslam araştırmalarında en saf haliyle var olan dogmaları somutlaştırdığı iddiasında bulunmuştur. Oysa ki Oryantalizm ile Arap kültür ve toplumu değiştirilmeye çalışılmış, bu yolda insanlar benliklerinin kaybettiği akınlar ortaya çıkmıştır. Ne yazık ki Said'in öncü olduğu bu değişime kapılanlar arasında bir çok edebiyatçı, tarihçi ve ilahiyatçı bulunmaktadır. İslam'a karşı savaşmış Hristiyan şövalyelerinin ve haçlıların

aşk hikayelerini kahramanvari anlatanların yanında, eğitilmiş seçkinler arasında İslam teolojisinin yayılmasını daha barışçıl yollarla durdurmak için okuyanlar da vardı. Oryantalizmi destekleyen ilahiyatçıların İslam'a yaklaşımları, genellikle, Hıristiyanlığı teşvik etmek ve İslam'ı reddetmek için bir polemik projesinin parçası olarak üretildi. Bu şekilde Orta çağ ve Rönesans Avrupa'sında İslam'ın temsili, orijinalinin tam tersi şeklinde ifade edildi. O kadar ileri gittiler ki bir yanlış algılama ve şeytanlaştırma süreciyle, ikonoklazm putperestliğe, medeniyet barbarlığa, tektanrıcılık putperest çoktanrıcılığa dönüştürüldü. Peki Müslüman toplum ve teoloji hakkında daha doğru bilgilere rağmen Oryantalizmin önemli bir araç olarak kullanılıp İslam'ın ısrarla yanlış tanıtılması neden? Cevap basit: İslam'ın gerçekte ne olduğunun inkarını veya radikal bir şekilde çarpıtılmasını sağlayan, İslam'ın Hıristiyanlığa yönelik algılanan tehdidiydi. Hıristiyan âleminin perspektifinden bakıldığında, tıpkı Hıristiyanların Eski Ahit'in Yahudi yasasını uygulayarak Yahudiliğin yerini aldıklarını iddia ettikleri gibi, İslam, Hz. İsa'nın insanlara tanıttığı İncil'i kapsamaya ve geçersiz kılmaya çalışan onlara göre saldırgan bir şekilde genişleyen, rekabet halindeki bir tektanrıcılık biçimiydi. Kusurlu ve eksik bir Hıristiyanlığın yerine geçme yönündeki İslami iddia, düşünülemez bir fenomendi ve bu nedenle, hem öğrenilmiş hem de popüler tedavilerde, Batı Avrupalıların Orta Doğu ile ilişkilendirdiği İslam'ın putperestliğin diğer biçimlerine benzer bir pagan inancı olarak tanımlanması dahil olmak üzere çeşitli şekillerde kötülenmesi gerekli idi.

2.4.1. Oryantalizmin temeli “Ötekileştirme”

Meryem Köse ve Meryem Küçük'ün (Köse & Küçük, 2015, s. 118) çalışmasında aktardığına göre Oryantalizmin üzerine kurulduğu en mühim öge Doğu'nun ötekileştirilmesi konusudur. (Genel, 2019, s. 110) Yönetim-bilgi söylemiyle de doğrudan bağlantılı olan ötekileştirme, ötekini negatif pozisyona iterken ötekinin karşısında bulunanını da üstünleştirmeyi amaçlar. Ötekileştirmede iki öteki vardır. Bunlar büyük öteki ve küçük öteki olarak adlandırılmaktadır. Büyük öteki, noksan'ın saklanıldığı ve özneliğin kesin bir heves alemi olarak kabul edildiği ortamdır. Buradan şu anlaşılmaktadır; tarih ekseninde Batı Büyük ötekiyi sembolize eder. Büyük öteki de noksanın saklanıldığı ve heveslenen ülkü olanı kovalamak, diğer ötekiler gözetlenilerek gerçekleştirilir. Küçük öteki ise Doğuyu simgelemektedir. Batı ülküsündeki ötekiye bakınırken, Doğuya sosyolojik ve siyasi baskıda bulunur, ayrıca negatifleştirme imgesiyle kendi hüviyetini oluşturmaya uğraşır. (Arlı, 2009, s. 23)

Oryantalist düşünce imalatı da direk bu prosesi, yani Batının ötekileştirmede meydana getirdiği yasallaştırma sistemini kullanmaktadır.

Zizek'e göre "küçük öteki" bir fantezi objesidir. Yani bir küçük öteki olan Doğu'nun bir fantezi objesi olduğu dile getirilir. Bu sebeple Avrupa'nın inşa ettiği, yani zihninde belirlediği Doğu onun malik olamadığı fantezi objesi olmuştur. Oryantalist düşüncede özümsemiş olan ötekileştirme sistemi esasen Doğu-Batı ayrımına istinat etmektedir. Dünyanın ikiye ayrılarak Doğu ve Batı gibi parçalara bölünmesi Batılı yönetimce meşrulaştırılmıştır. Bu sebeple Batı yönetimini oluştururken kendi hayal ekseninde biçimlenen ve yönetimini sağlamlaştırmaya temel oluşturacak bir "düş doğusu" imal ederek ve ona kendisinden adı önadlar yükleyerek ötekileştirme görevini devam ettirmektedir. (Köse & Küçük, 2015, s. 118-119)

Yine Meryem Köse ve Meryem Küçük'ün (Köse & Küçük, 2015, s. 118) çalışmasında aktardığına göre Doğu var olmasaydı Batı da var olmazdı. Batı, Doğu'yu ötekileştirmek sayesinde, yani, kendisinin tam aksi kabul edilen bir Doğu kavramı ortaya atarak Doğu'yu Doğululaştırarak kendisini tarif edebilmektedir. Bunu yaparken ise, kendisinde var olduğunu iddia ettiği iyi şeylerin Doğuda mevcut olmadığını ve kendisinde bulunmayan kötülüklerin hepsinin ise Doğu'da bulunduğunu iddia eder. Oryantalist düşüncede Doğu, sürekli Batı'dan ayrı bir biçimde tanımlanır: Doğu sabittir, kendisini ifade edemez, konuşamaz; bu sebeple Batı, kendisi için konuştuğu gibi, Doğu'nun yerine de konuşur. Özetle, Oryantalist düşünceye göre Doğu kendi kendisini temsil edemiyorsa Batı tarafından temsil edilmesi gerekir (Bulut, 2004, s. 13).

2.5. Tolerans ve Hoşgörü

Tolerans adına tolerans eşiği denilen bir sınıra kadar bazı sebeplerle, belki de zorunlulukla yukarıdaki başlıklardan birinde anlatmış olduğumuz, negatif öteki diye isimlendirilmiş ötekine katlanma, hoşgörü ise empati kurulmasını sağlayan pozitif ötekinin verdiği güç ve inanç ile negatif ötekiyi, ötekileştirmeyip göz ardı etmek olarak özetlenebilir. Bununla beraber, hoşgörü ve tolerans kavramlarının tarihi araştırıldığında görülmektedir ki iki kavramın oryantalizm ile bağları bulunmaktadır çünkü ötekileştirmenin sonucu olan ve doğuyu ilkel olarak tanıtan, doğu batı çatışmasının tohumlarını atan, batının ürünü olan oryantalizm gibi hoşgörü ile tolerans kavramlarında da bir doğu batı çatışması olduğu; durum bu iken hoşgörünün doğudan doğan İslamiyet'in emrettiği bir felsefe ve toleransın ise eşik geçildiğinde toleranssızlığa tolerans gösterilmesi gerektiğini söyleyen batının felsefesi olduğu bilinmektedir.

Gerçekten de Ersanlı'nın (Ersanlı, 2014, s. 85) çalışmasında aktardığına göre tolerans, hayatın neredeyse her alanında yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Tolerans terimi, bir psikoloji sözlüğünde "genel

olarak, acıya, strese, yüke, ağrıya, baskıya vb. sıkıntılara dayanma yeteneği” olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2003, s. 753). Diğer taraftan, Yürüşen (Yürüşen, 1996, s. 34) tolerans terimini bireyin sahip olduğu gücü kullanarak kaçınmak, sakınmak olarak tanımlamaktadır ki bu tanımlı toleransı olanın en başta gücü olduğunu ima eder.

Yine Ersanlı'nın (Ersanlı, 2014, s. 85) çalışmasında aktardığına göre tolerans, iç güçlerin yardımıyla iç gerilimlere dayanabilmektir. Aslında sabır göstermektir. Fakat bu sabır zorla olur, yani kişi içten gelerek bu sabrı onaylamaz (Gürsoy, 1999, s. 93). Tolerans, birinin onay almadan başkalarının yaptıklarına izin vermesi anlamına gelir. Benzer şekilde (Forst, 2004, s. 314) çalışmasında toleransın var olabilmesi için birey tarafından algılanan bir dezavantajın olması gerektiğini önermektedir. Bir dezavantajın olmaması durumunda, bu toleranstan çok kayıtsızlık ve kabullenmedir (Forst, 2004, s. 314). Aynı şekilde müdahale etme gücüne sahip olmadığı için farklılıkları kabul etmek tolerans değil, teslim olmak olarak düşünülebilir (Kuyutar, 2000, s. 9).

Ayrıca Ersanlı (Ersanlı, 2014, s. 85)'de takip eden ifadeleri aktarmıştır. Tolerans kişinin kendi iç gerilimine tepkisi olarak tanımlanabildiğinden, bu tepkinin sınırları kişiden kişiye değişebilir ve bir üst ve bir alt sınıra sahiptir. Alt sınır bir kişinin karşılaştığı herhangi bir gerilime dayanamaması iken, üst sınır ise herkese toleranstır. Tolerans, bir gruptan diğerine veya bir kişiden diğerine yönlendirilebilir. Birey tolerans yoluyla iç gerilimi dengelemeye çalışır yani bir şekilde ruh sağlığını korumaya çalışır. Olumlu akıl sağlığının temelinde, bir bireyin kendi veya başkalarının kusurlarına müsaade etmesi, esnekliği, belirsizlik toleransı, önleme toleransı ve sorumluluk bilinci yatar. Tolerans, tüm bu temellerin bir göstergesidir (Meyer, 2002, s. 551-553; Gürsoy, 1999, s. 93-94).

Yine Ersanlı'nın (Ersanlı, 2014, s. 85) çalışmasında aktardığına göre “Tolerans” ve “hoşgörü” terimleri, literatürde yanlışlıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Aslında Türkçede hoşgörü terimi, özellikle reddetme, acı çekme ve katlanma anlamlarına sahip olan tolerans teriminden farklıdır (Aslan, 2001, s. 70). Gürsoy toleransın çoğunlukla akılla ilgili olduğunu, zira insanlar zihinlerini kullanarak karar verirler, ve hoşgörünün ise kalp ile ilgili olduğunu ve kabulle yapıldığını vurgulamaktadır (Gürsoy, 1999, s. 91). Meyer'e göre bireysel tolerans, erdemın özüdür (Meyer, 2002, s. 551- 552).

Ersanlı'nın (Ersanlı, 2014, s. 85) çalışmasından aktarmaya devam ettiğimizde şu ifadeler görülmektedir: Sizden farklı olanlara tolerans göstermek ve onların varlığını kabul etmek, onlara değişme şansı vermek ve

en önemlisi umut vermek demektir. Tolerans aynı zamanda risk almak anlamına gelir, Aydın kendisinden üstün olanlara tahammül edilemeyeceğini ifade eder (Aydın, 1999, s. 45). Ancak buradaki üstünlük, tolerans gösteren bireyin algısıdır. Bulaç, ötekiler bireye tehdit oluşturmaya başladığında tolerans sınırlarının oluştuğunu öne sürer (Bulaç, 1995, s. 78). Korku, tolerans eksikliğinin nedenlerinden biridir. Spinoza'ya göre dini tahammülsüzlük, insanların arzuları ve diğer ruh hallerinden doğan umut ve korkulardan kaynaklanmaktadır (Rosenthal, 2003, s. 321). İnsan ilişkileri açısından çok önemli olan tolerans, diğerlerinde direniş oluşumunu engeller. Çünkü direnç olduğunda iletişim başarısız olur. İlişkiler zorlaşır ve dolayısıyla değişiklikler engellenir. Bu nedenle tolerans, değişimlere yol açan bir tutum olarak düşünülebilir. Aynı zamanda tolerans, uzlaşmanın teşvik edilmesine yardımcı olur. Kişilerarası ilişkilerde zaman kazandırdığı düşünüldüğünde tepki süresini uzattığı için bireylerin daha demokratik olmasına da yardımcı olur. Tüm bu olumlu yönleri varken tolerans kavramı hem ırklar arası tutumlar hem de demokratik toplumdaki öğrenciler için büyük bir endişe kaynağı olmuştur (Jackman, 1978, s. 302). Ayrıca tolerans ile eğitim düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır (Demirtürk, 2005, s. 20- 21; Yazgan, 2007, s. 52, 61- 62).

Hoşgörü kavramı üzerine yazılan ve söylenenlere ise şu örnekler verilebilir.

“Hoşgörü kendi düşünce ve inançlarına karşıt düşünce ve inançları olabildiği kadar hoş görme durumudur” (Kılıçlıoğlu, Araz, & Devrim, 1990, s. 28)

“Toplumumuz, farkına varmadan hoşgörü ve tolerans kavramlarını birbirinin yerinde kullanmaktadır. Halbuki bunlar birbirinin aynı değildir. Bu yönüyledir ki, Türk dilinde tam karşılığının olmadığı belirtilen tolerans kelimesinin şimdilik aynen kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır” (Batuhan, 1959, s. 25)

“Toleransın sabır anlamına geldiğinin ve dolayısıyla, hoşgörüden farklı olduğunun ifade edildiği bir diğer görüşe göre ise, hoşgörüyle tolerans aynı şeyler olmayıp, toleransın içinde zaten hoş kelimesinin geçmesinin çok abes olduğu ve dolayısıyla toleransta hiçbir şekilde hoşluğun söz konusu olamayacağı belirtilmektedir” (Ortaylı, 2000, s. 20)

3. TOLERANS İLE HOŞGÖRÜNÜN FARKI

Daha önce vurguladığımız gibi hoşgörü ve tolerans kavramları Türkçede birbirinin yerine kullanıldığı gözlemlenen iki ifadedir. İki kavramın tanıtımını yaptığımız ilk bölümde bahsettiğimiz gibi toleransın Batı'dan

gelme bir geçmişi, hoşgörünün ise Doğu'dan İslamiyet'le doğan bir geçmişi mevcuttur. Her ikisi de insan olmaya hizmet eden gerekli kavramlardır. Aşağıdaki başlıklarda anlaşılacaktır ki araştırmalarda hoşgörü kelimesi zaten insanoğlunun yaratılışında bulunan kendiliğinden mevcut bir kavramdır; insan olmanın gerektirdiği bir vasıftır. İnsan olmanın, hatta iyi insan olmanın vasıflarını insanlığa öğreten İslamiyet'te hoşgörü kavramı tam anlamıyla tarif edilmiştir. Gerçekten de Müslüman sûfilerden Yunus Emre'nin "Yaratılanı sev Yaradan'dan ötürü" sözlerinin kaynağı olan İslam Tasavvuf felsefesinde farklılıkları, ötekileştirmeyi göz ardı etmeyi ifade eden hoşgörünün gerekliliği insanlara iletilmiştir. (Kartal, 2018A, s. 8-9) Batı ise hoşgörü kelimesi yerine belirli sınırlara sahip, adna tolerans eşliği denilen bir limite kadar farklılıklara katlanılmasını tavsiye eden tolerans kavramını insan olmanın gerekliliği olarak görmüştür.

Eşitliği temel alması, vicdana, güzel ahlaka işaret etmesi, ötekine empati uygulayarak farklılıkları göz ardı edip insanı veya yaratılanı rencide edecek konulardan kaçınması sebebiyle İslam hoşgörüsü kelimesinin Arapça karşılığı bir ilahiyat bilimi terimi olan تساهل kelimesidir. Hatta Osmanlı Türkçesinde hoşgörü kelimesinin yerine "Tesâmuh" kelimesinin kullanıldığı da anlaşılmaktadır (Ortaylı, 2000, s. 20). Buna karşın, toleransın belirli bir sınıra sahip olması, kendiliğinden değil zorlama içermesi sebebiyle İslam'ın tatbik etmediği, farklılığı ortaya koyan, farklılığı hissettiren kişiye borçlu ya da minnettarlık hissettirecek şekilde iyi olmayı işaret eden Batı'nın referans aldığı bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. (Ghani & Awang, 2020, s. 16)

"Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır" atasözü, hoşgörü ve sevginin hayatımızdaki önemine vurgu yapmaktadır. Sağlıklı milletlerde toplum ve aile içi ilişkiler saygı ve sevgi esasına dayanır fakat şiddet ve baskıya yer yoktur.

Çok ırklı toplumlar hayatın birçok döneminde farklı problemlerle yüzleşirler. Bu problemlerden en karmaşık olanı ise dinle alakalıdır denilebilir. Çatışmaya sebep olup kaotik bir ortam yaratabilecek bu tür meselelerle yüzleşebilmek ise entelektüel bir bakış açısı ile bilgelik gerektirir. Toplumlar dini farklılıklardan doğacak kaos ortamını giderebilmek adına geçmişten günümüze bitmez tükenmez tartışmalar yaşanmış ve çözüm amaçlı çabalar sarf edilmiştir. Bu çatışmaya dinamik çözümü sunan fikrin ise kabuliyetçilik, takdir ve saygı kavramlarını içerisinde barındıran İslam ülkelerinde İslam Tasavvufu olarak adlandırılmış olan hoşgörünün olduğu görülmüştür. (Ghani & Awang, 2020, s. 16)

Tolerans, kabul ve saygı kavramı batılı bilim adamlarınca ortaya atılmış, daha sonra tartışılacak olan hoşgörü terimi de Müslüman alimler

tarafından tartışılmıştır. Tasavvuf felsefesi yaklaşık 1400 yıl önce İslam dünyası ile tanıtılmış iken bu sadece bir fikir meselesi değil aynı zamanda Hz. Muhammed (SAV)'in hayat felsefesine de yansımış ve peygamber günlük hayatında tatbik etmiştir.(Kartal, 2015, s. 167) İslam'ın ana kaynağı, gerçek dinin tek kitabı Kur'an vahyinin zamanlarına bakılmaksızın, tasavvuf terimi (Kartal, 2018B) tüm nesillerde sosyal ve dini sorunları çözer ve giderir ve zamanların ve yerlerin sınırlarını aşar. (Ghani & Awang, 2020, s. 16)

(Ghani & Awang, 2020, s. 17) çalışmasının da aktardığına göre hoşgörünün geldiği kök kelime tesâmuh terimi anlamsal olarak tolerans ile aynı anlamda çevrilmiştir. Fakat birbirlerinden farklı anlamlara sahiptirler ve ayrımları gayrimüslimler, özellikle batılı akademisyenler ve Müslüman alimler arasında geniş çapta tartışılmıştır (Shukri, 2008, s. 38; Akhtar, ve diğerleri, 2016, s. 137; Simon & Schaefer, 2016, s. 375-377; Schirmer, Weidenstedt, & Reich, 2012, s. 1050-1055; Milligan, Andersen, & Brym, 2014, s. 240). Fakat tolerans üzerine olan tartışma ve araştırmalar hoşgörüye kıyasla daha fazla ve hoşgörü kavramı literatürde de toleransa farklılığı göz ardı edilmiştir. Batı perspektifinde toleransın terminolojik anlamının oluşumunu sosyal ve tarihsel ortamın çok etkilemiş olması dikkat çekicidir. Bu sebeptir ki Müslümanların anladığı şekildeki hoşgörünün terminolojik anlamından farklı anlama sahip olur.

Yukarıdaki açıklamalara dayanarak, İslami hoşgörü kavramının, Latince'den türetilen tolerans kelimesine kıyasla limitsiz toleransı ve problemleri göz ardı etmeyi ifade eden çok özel ve kapsamlı bir terim olduğunu söyleyebiliriz. Dahası, kuvvetli bir İslam kavramı olan hoşgörünün, eşitlik, insan özgürlüğü gibi başka ilkelerle de desteklenmesi gerekir.

Altta başlıklarda bu doğrultuda hoşgörü ve tolerans kavramlarının anlamları felsefik olarak öteki bağlamında anlatılmakta ve karşılaştırmaları verilmektedir.

3.1. Hoşgörü Kelimesini, Tarihini ve Kökünü Anlamak

(Ghani & Awang, 2020, s. 17) çalışmasının aktardığına göre hoşgörü kelimesinin anlamı ve tanımı Kur'an tarafından çizilmiş ve Hz. Muhammed (SAV)'in pratik hayatına işlenmiştir ki bu İslami öğretinin diğer önemli kaynağı olarak tanımlanan Peygamberin Sünnet'in de yer alıyor anlamına gelmektedir. (Ba'Albaki, 1995, s. 643) Modern Arapça-İngilizce sözlüğüne göre hoşgörü kelimesi ötekine her zaman cömertlik, farklılıkları varsa ötekileştirmeyip her zaman göz ardı etmek anlamına da gelen samha kelimesinden türemiş, kolaylaştırma, yumuşatma anlamlarına gelen Arapçada temsil edilen karşılıklı tasahul kelimesinin İngilizce çevirisi ise leniency,

forbearance ve indulgence olarak verilmektedir. Toleransın bağlamsal anlamı ise hoşgörünün tam anlamını içermez. Arapça morfolojiye göre hoşgörü tasahul kelimesi üzerine kurulmuştur. Bu kelime, belirli bir eyleme katılan, birlikte ve birbiriyle çalışan iki tarafın katılımını ifade eder. Hoşgörü, kabullenme, cömertlik, kolaylaştırıcılık ve yumuşatma gibi olumlu tutumların çoğunu içerir. Tüm bu olumlu özellikler, yalnızca vermeyi umut eden ile yalnızca almayı umut eden ilgili taraflar arasında gerçekleşir. Bu bağlamda hoşgörü işbirliği içinde vermeyi ve almayı kabul eden aralarında iyi ilişkinin kurulmasına vesile olan olumlu bir atmosferin olduğu bir uygulamadır (Naseri, 2014, s. 10-15). Bununla birlikte, tolerans çağrışımı, kabullenmediğine taviz veren veya tolerans gösteren, konuşma gücüne sahip olmayan veya aynı fikirde olmadığını beyan edebilme gücüne sahip olmayan ve zayıflığından ötürü hakkının reddedilme ihtimali olan kimsenin ile ilgi olumsuz bakış açılarını ifade eder.

Yine (Ghani & Awang, 2020, s. 17) çalışmasının aktardığına göre insan olmanın bir erdemi olarak kendiliğinden zorlama olmadan ortaya çıkması gerektiği felsefesi ile doğan hoşgörü karşılıklı tolerans ve dini ve kültürel farklılıkların karşılıklı kabulünü ifade eder. Tüm farklılıkların Allah'dan gelmiş olarak görmek bireyin dini vecibelerini yerine getirebilen bir insan olabilmesine ve dinsel uygulamalarını yapabilen Allah'ın kulu olmasına yardımcı olur. Hoşgörü, farklı görüşleri dinleyebilecek ve bu farklı görüşleri dinlerken kendi iç huzurunda en ufak bir rahatsızlığa yer vermeyecek bir karaktere sahip olabilmenin yanında kendi kişisel veya dini değerlerinin etkisinde kalmadan farklı görüşleri kabul edebilecek, ya da farklı görüşlerin de makul olabileceği anlayışına sahip olacak şekilde kendi öz görüşüne de kabul ederek eylemde bulunmaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi hoşgörü kelimesi tasahul kelimesinden kaynaklanmaktadır. Tasahul kelimesinin anlamı ise kolaylaştırmaktır. Gerçekten de İslam "kolaylaştırın, zorlaştırmayın" (Buhârî, İlm 12, Edeb 80, 1980) felsefesini emretmiştir. Hatta dini, inancı, ırkı, kimliği ne olursa olsun hiçbir baskıda bulunmadan inanmak istediğine veya yapmak istediğini uygulamasını kolaylaştırmayı emretmiştir. İslam hoşgörüsü birçok kelimenin bir bütünüdür. Bunlar, herhangi bir karşılık veya iyilik beklemeden müsamaha gösterme, affetme, bağışlama, görmezden gelme, sabretme, cömert olma, esneklik olarak özetlenir. Aslında tüm bu kelimeler Hz. Muhammed (SAV)'in hayatında ve uygulamasında yer alan tüm müslümanların tatbik etmesinin beklendiği İslam Tasavvufunu anlatmaktadır. (Fadzil, 2011, s. 349; Kartal, 2017, s. 20)

Ayrıca (Ghani & Awang, 2020, s. 17) çalışmasında aktarılmıştır ki insan haklarına saygı ile tutarlı olan uygulama hoşgörü, sosyal adaletsizliğe

hoşgörü anlamına gelmez veya kişinin inançlarından vazgeçilmesi veya zayıflatılması anlamına gelmez. O kişinin kendi inançlarına uymakta özgür olduğu anlamına gelir ve başkalarının da kendilerinininkine uyduğunu kabul eder. İnsanoğlunun doğal olarak farklı görünüm, durum, konuşma, davranış ve değerlere sahip olduğunu kabul etmek, herkesle barış içinde yaşama ve herkesin kendisi gibi olma hakkına sahip olduğunu bilmek demektir. Hoşgörü aynı zamanda birinin görüşlerinin başkalarına empoze edilmemesi anlamına gelir. Hoşgörü, dini inanç ve ibadetlerdeki farklılığı kabul eder, insanlara inanç ve ibadet haklarından yararlanmalarına izin vererek, kendi inanç ve uygulamalarını sebatla yani sözünden ve kararından dönmeden uygulayan bir felsefeye bağlıdır. Hoşgörüye göre paylaşılacak evrensel değerler vardır ama dini inançlar ve uygulamalar farklı olabilir. Not edilmelidir ki İslami hoşgörüyü teşvik etmek tüm dinlerin eşitliğini ifade etmez, aynı zamanda taviz, hoşgörü veya ilkelerin ve ciddiyetin eksikliğini temsil etmez. (Fadzil, 2011, s. 347-350)

Hoşgörü kelimesi Türkçede hoş ve görmek kelimelerinin birleşip bütünleşmesinden oluşmuştur. Hoş kelimesi Türkçeye Farsçadan geçmiş bir kelime olup bu bütünleşmenin anlamı hoşu görme yani iyiyi görme anlamında göze çarpar. İslam hoşgörüsünün anlamı ise kelimelerin bütünleşip verdiği bir anlamdan çok daha fazlasıdır.

Yine (Ghani & Awang, 2020, s. 17) çalışmasının aktardığına göre hoşgörü kelimesinin tarihi ise yaratılışın insanlığa tanıtıldığı İslamiyet'in kitabı Kur'an'da İslam hoşgörüsü adı ile başlamaktadır. İslam hoşgörüsü fikrini anlamak, Kur'an ayetlerine özel dikkat gösterilmesini gerektirir. Her şeyden önce İslam, insanlığın eşitliği kavramından kaynaklanan temel insan etkileşimi ilkesini kurmuştur. Hucurat Suresi 13'üncü ayetinde belirtildiği gibi; "Ey insanlar! Sizi bir erkek ve bir dişiden tek bir (çift) yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi uluslar ve kabileler haline getirdik (birbirinizi hor görmeniz için değil). Allah, sizin için en salih olan (olandır) ve Allah tam bilgilidir ve (her şeyi) çok iyi bilir." Bu ayette Allah, tüm insanların tek bir ruhtan türediğini bildiriyor. Millet, Hz. Âdem ve Havva'dan türemiştir. Böylece ayet, insanın insanlık açısından eşit olduğunu onaylamaktadır (Kathir I. B., 1993; Kathir I. , 2018, s. 4806). Yani hiçbir birey diğerinden daha üstün değildir. İnsanın fiziksel görünüşü üstünlük konusunda hiçbir anlam ifade etmez, insanı insandan Allah'ın karşısında farklı kılabilecek tek şey doğruluğu ve dürüstlüğüdür. Allah'ın cephesi doğrudur. Sosyal veya kültürel geçmişine bakılmadan tüm insanlara eşit derecede davranılmalıdır.

Ayrıca (Ghani & Awang, 2020, s. 17-18) çalışmasında aktarılmıştır ki Ankebût Suresi'nin 46'inci ayetinde belirtildiği gibi Müslümanlara,

gayrimüslümlere karşı iyi tavırlar sergilemeleri hatırlatılmıştır ve onlardan yanlış (ve yaralama) yapanlar dışında, Kitap Ehline itiraz etmeyin, ancak mücadelenizi daha iyi (ihtilaftan) daha iyi araçlarla sürdürün, ve deyin ki: “Biz, bize inen vahye inanıyoruz ve sana inene de; Bizim Allah'ımız ve sizin Allah'ınız birdir; ve biz O'na boyun eğiyoruz (İslam'da).” Katadah ve diğerlerine göre, bu ayetlerin hükmü diğer ayetlerle (Ayet al-Saif) kaldırılmıştır, bu da onlarla tartışma veya ihtilafın artık geçerli olmadığı anlamına gelir. Ancak diğeri, hükmün İslam'ın hakikatini düşünenler için kaldığını, dolayısıyla yapılabilecek en iyi yöntemin tartışmak olduğunu gördü. (Kathir I. B., 1993; Kathir I. , 2018, s. 85-87) Gayrimüslimlerle tartışma ve anlaşmazlık yaşarken, Müslümanlara onlarla güzelce konuşmaları tavsiye edilir ve bu sadece sözlü bir anlaşmazlık meselesi değil, gayrimüslimlerle her türlü iletişimi ve etkileşimi içerir. Müslümanlara Gayrimüslimlerle iletişimindeyken düzgün konuşmaları veya hareket etmeleri ve sert davranmamaları tavsiye edilir çünkü sert olmak, anlaşmazlığı çözmenin bir yolu değildir, hatta Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki ilişkiyi önyargıya sebep olacak şekilde etkiler. Ehli Kitap ile ilgili olarak Kur'an Müslümanların ve kitapların inançlarında bulunan ortak değer nedeniyle özel itina gösterir. Al-i İmran Suresi 64'inci ayetinde “Ey Kitap Ehli! Bizimle sizin aramızdaki ortak terimlere gelin: Allah'tan başkasına tapmıyoruz; O'nunla hiçbir ortak ilişkilendirmeyiz; içimizden, Allah'tan başka Rablar edinmeyiz.” Sonra yine geri dönerlerse, şahit olun ki: “Biz (en azından) Müslümanlarız (Allah'ın rızasına boyun eğen)” deyin (Kathir I. , 2018, s. 781). Bu ayetlerdeki kitapların insanları, Yahudilere, Nasrani'ye (Hristiyanlara) ve takipçilerine atıfta bulunmaktadır. Müslümanlar, Müslümanlar ile kendileri arasında birleşebilecek yararlı sözler için onları çağırmalıdır; Bir ve Tek Allah'tan başka ilah yoktur. Allah'tan başka hiç kimseye ve hiçbir şeye ibadet etmeyin, eğer Ehli Kitabı takip eden insanlar yüz çevirirlerse, Müslümanlar Allah'a itaat ve ibadetlerinde kararlıdır denilmektedir. Bir başka ayet, Nahl Suresi'nin 126'inci ayetinde Müslümanların tüm gayrimüslimlere karşı düzgün davranmasını öğütler: “Ve onları cezalandırıcaksanız, sizi cezalarından daha kötü olmayacak şekilde onları cezalandırın: ama eğer sabır gösterirseniz, ama bilin ki gerçekten de sabırlı olmak en iyisidir.” (Kathir I. , 2018, s. 477) Diğer bir ayet, Müslüman olmayanların tüm gayrimüslimlere karşı düzgün davranmasını öğütler: “Ve onları yakalarsanız, sizi yakaladıklarından daha kötüsünü yakalayın; ama eğer sabır gösterirseniz, bu gerçekten de onlar için en iyisidir.” Ayet, eşitlik ve hakların yerine getirilmesinde ölçülü olmayı emreder. İbn Kathir, İbn Zeyd'in Müslümanlardan müşrikleri affetmelerinin istendiğini çünkü affetme nedeniyle birçok güçlü insanın İslam'a geçtiğini söylediğini iletmiştir. İslam, Müslümanlara yapıldığı gibi Müslümanların da

İslam düşmanlarını cezalandırmasına izin verse de affetmenin daha doğru olduğunu ve öncelikli gelmesini emretmiştir (Kathir I. , 2018, s. 1291-1294).

Yine (Ghani & Awang, 2020, s. 19) çalışmasının aktardığına göre başka Kuran ayetlerinde Müslüman'a karşı sert davrananlara karşı iyi tavır sergilemenin olası olumlu etkisine de değinilmektedir. Örneğin Fussilet suresi 34'inci ayetinde "İyilik ve kötülük eşit olamaz. Daha iyi olanla (kötülüğü) geri püskürtün: o zaman seninle kötülük arasında bağlantı seninle dostun arasında olduğu gibi olur" buyrulur. Ayetlerde anlaşıldığı üzere iki iyi aralarındaki en iyisini seçin ve size yapıldığı kadarıyla kötülük yapmaktan kaçının mesajları verilmektedir. Ayrıca iyiliğin sadece sabırlı olanların yaptığı türden bir eylem olduğu anlatılmaktadır. Müslümanların gayrimüslimlerle ilişkilerinde kendilerine güzel şekilde hitap etme veya ihtiyaçları olduklarında yardımcı olma gibi güzel karakterler sergilemeleri ve onlara iyi bir şekilde davranmaları tavsiye edilir çünkü bu tavırlar onları Müslümanlara yakın olmaya ve hatta İslam'a dönmelerine sebep olabilir. Bu ifadelerin aynısı Taha Suresi 44'inci ayetinde geçmektedir: "Ama onunla nazikçe konuşun; kim bilir belki Allah'dan uyarı veya korku duyar. Müslümanın, inanmayanların Allah'ın hidayetine ve korkusuna kavuşacağı umuduyla yumuşak bir şekilde konuşması gerekir." (Kathir I. , 2018, s. 2763)

Tüm bu ayetlere dayanarak İslam hoşgörüsünün ana hatları çizilebilir (Ghani & Awang, 2020, s. 19):

- Hoşgörü din, karakter, ırk, kültür gibi her tür farklılıklarla her çeşitten insanın varlığını, ötekini empati yaparak ve farklılıkları ötekileştirmeden göz ardı edip tanımak ve kabul etmektir.
- Hoşgörü, herhangi bir zorlama olmaksızın, insanın yaratılışından kendiliğinden gelecek şekilde herhangi bir dini seçme seçebilme imkanı sunan insan özgürlüğünü kabul eder.
- Hoşgörüye göre gayrimüslimler de dahil olmak üzere tüm insanlarla dürüst ve iyi ilişkiler içinde (hem sözde hem de eylemlerde) ilgilenmek gerekir.

Hoşgörünün çok güçlü bir kök olarak Kur'an'dan gelen temele dayandığını vurgulamak hayati önem taşımaktadır çünkü bu hayattaki değişimlerden etkilenmeyen temel bir konudur. Bununla birlikte bu temelin uygulanması uygunluğa bağlı olarak bir toplumdan diğerine farklı olabilir. Yukarıdaki açıklamalara dayanarak hoşgörü farklı görüşleri, inançları ve kültürleri olan farklı insanların kabulünü ifade eder. Bu kabul kendi dinlerini özgürce düşünmelerine, seçmelerine ve uygulamalarına izin verme eylemi ile devam eder.

3.2. Toleransı Anlamak, Tolerans Kavramının Doğuşu, Tolerans Eşiği

(Ghani & Awang, 2020, s. 20) çalışmasının aktardığına göre tolerans ve tolere etmek kelimelerinin kökü Latince'den gelir ve bu kelime toleratedir. Tolerans ve tolere etmek kelimelerinin her ikisi de aynı anlamı paylaşmış ve bazı yazarlar bunları birbirinin yerine kullanmıştır (Heyd, 1996, s. 3-5). Bununla birlikte, diğer bazı yazarlar, her biri için daha doğru anlamlar vererek her iki kelimeyi farklılaştırır. "Tolerans" kelimesi bir kişisel davranış meselesinde benimsenir, ancak yine de "tolere etmek" yasama veya politik ve sosyal ilkelerle ilgilidir (Lukes, 1997, s. 215-216). Oxford çevrimiçi sözlüğüne göre, Tolerans kelimesinin Latince kökü "tolerate" kişinin ötekide hoşlanmadığı veya katılmadığı görüşlerin veya davranışların varlığını belirli bir eşiğe kadar bireyin kendini zorlayarak tahammül etme yeteneği veya tahammül etmeye istekliliği olarak tanımlanır. Bütünüyle yürekte kabul etmekle dizginlenmemiş muhalefeti kabul etmek arasında bir ara statüde bulunmaya tahammül eden kişiyi ifade eder. Aynı zamanda kişinin bir ilişki kurmaya ve kültürel geçmişi farklı olan başkalarıyla birlikte yaşamaya hazır olup olmadığına da atıfta bulunabilir ve başkalarının aynı fikirde olmama ve yargılayıcı olmadan ona saygı duyma hakkını kabul eder. En önemli mesele, bu tür olumlu tutum karşı tarafı temel insan özgürlüğünden yararlanmasına izin vererek takdir eder. (Simon & Schaefer, 2016, s. 375-378) Toleransın bir diğer önemli unsuru, yetkisine rağmen kendini engelleyerek hareket etmekten veya kabul etmekten kaçınmak ve böylece akıllıca bir karar vermektir. (Craig, 2005, s. 1022) Tolerans eyleminden önce, farklılıklarla yüzleşmek için bireye yardımcı olmak için arzu ve isteklilik önemlidir. Farklılıkların karşılaştığı her türlü güçlük ne olursa olsun, arzuya onunla yüzleşme yeteneği eşlik etmelidir. Sonuçta, farklılıklar durumunda uygulanması gereken eylem düşünülmesi ve karar verilmelidir.

(Ghani & Awang, 2020, s. 20) çalışmasının aktardığına göre yukarıda açıklanan anlam belirli birey veya toplum tarafından sahip olunan ve uygulanan tam anlamı tasvir etmez. Belirli bağlama göre tolerans anlayışının çeşitliliği nedeniyle terminolojik anlam dikkate alınmalıdır. Aynı zamanda siyasi ve sosyal yönleri içeren tarihsel ortamlardan da etkilenir. Nitekim terminolojik olarak hoşgörü anlayışı daha çok insanların ve kültürlerinin karşı karşıya olduğu tarihsel, coğrafi, sosyal ve dini gerçeklik tarafından şekillendirilmektedir. (Mendus, 1989, s. 7-9)

Aynı şekilde (Ghani & Awang, 2020, s. 20) çalışmasının aktardığına göre terminolojik olarak tolerans, Avrupa'daki insanların tarihi ile ilgilidir. Avrupa'nın erken dönemlerinde toleranssızlık kelimesi toplumdaki insanlar

arasında tolerans kelimesinden daha çok popülerdir. Britannica Ansiklopedisi'nde bile, "tolerans" sözcüğüne hiçbir tanım verilmezken, toleranssızlık sözcüğüne atıfta bulunulmuş ve toleransın tanımı toleranssızlık tanımı yardımıyla verilmiştir. Bunun nedeni bu kelimenin ortaya çıktığı zamanlarda insanlar tolerans gösteremedikleri olaylarıyla karşı karşıya kalmalarıdır. Dört asırlık batı tarihinin başlarında, Hıristiyanlar zor yaşama katlanmışlardır ve Roma'nın ritüellerini takip etmeyi reddetmeleri nedeniyle aralarında kovuşturma yaygındır. Aslında, Hıristiyanlık da Allah'ın dinlerinden olup, değişmemiş hali ele alındığında sabırlı olmaya bağlılığa ve intikam almamaya teşvik eder. Bu toleranssızlıkla başa çıkma girişimleri olarak resmi yaptırım uygulanması da dahil olmak üzere pek çok çaba gösterilmiştir. Toleranssızlık senaryosu tolerans fikrini yaratmıştır. Bu duruma dayalı olarak o zamanlardan itibaren tolerans, zorluk veya zulme sabırla katlanmak ve ilahi lütuf için umut demek olarak algılanmıştır. Kendi içinde sabrı kışkırtan bu tolerans çabası, onun çatışmaya son vermesini sağlamıştır. (Mendus, 1989, s. 35-40)

(Ghani & Awang, 2020, s. 20) çalışmasından yapacağımız son aktarımlara göre modern dünyanın başlangıcında tolerans, bir bireyin veya bir topluluğun, o birey veya topluluğun baskın kısmı tarafından kabul edilenden farklı fikirlerin, inançların ve uygulamaların varlığına ve / veya ifade edilmesine izin vermeye hazır olması anlamına gelir. Bu anlam, dini ve politik çatışmalarla ilgili benzersiz 16. ve 17. yüzyıl deneyimlerine basitçe entelektüel ve pragmatik tepkilerdi. Sonuç olarak, tolerans kavramını anlamak, bir topluluğun sosyal çevresi, dini ve siyasetinden etkilenen tolerans uygulamasının kendisine bağlıdır. Bir toplum olarak toleransı değerlendirme algılarını şekillendiren Avrupa'daki durumun tarihsel geçmişine dayanarak denilebilir ki bu Avrupa'da toplumdaki farklılığı çözmeyi sağlayamamıştır. (Mendus, 1989, s. 86, 159)

Yukarıdaki bilgilere bakıldığında anlaşılmaktadır ki tolerans kavramı hoşgöründen ayrılan bir kavramdır. Örneğin, insanlar hoş görülmeğe de tolerans göstermek zorunda kalabilirler. Fikret Yılmaz'ın (Yılmaz, 2017, s. 582) çalışmasında aktardığına göre tolerans, bir toleranssızlık sonucunda meydana gelmektedir. Yani toleranssızlığın bulunduğu bir yerde toleranstan söz edilmektedir. Hatta bazı hallerde toleranssızlığa tolerans, bir topluluğun, bireyin veya milletin kurtuluşu için bir mecburiyete dönüşebilmektedir. Gerçekten de bununla ilgili örneklere tarih sahnesinde rastlama imkanı vardır. Mesela, Nazi yönetiminde ve Liberal devlete karşı savaş açan toleranssızlara tolerans gösterilmesi, toleranslı bir ulusun yok olmasını irade dışında bırakmaktadır. Bu sebeple bu tür hallerde toleransın sürdürülebilmesi

amacıyla toleranssızlara tolerans gösterilmemeli veya onlara gösterilen toleransın eşliğinin olması gerekmektedir (Thomassen, 2004, s. 440).

Yine Fikret Yılmaz'ın (Yılmaz, 2017, s. 582) çalışmasında aktardığına göre Nicholson'un (Nicholson, 1985, s. 163-164) çalışmasıyla toleransın olumsuzluk halini şu üç ana sebep çerçevesinde tarif etmeye çalışmıştır: Birincisi, yanlışı kaldırmak veya bitirmek, maddi yönden ve manevi değerler açısından kişilere pahalı şekilde sonuçlanabilir. Çünkü siyasi ideolojilere veya dinlere ceza vermek hem siyasi hem de ekonomik balansın bozulmasına ve her çeşit önlemin alınmasına sebep olabilir. Mesela bireyler tarafından yoğunca bir şekilde arz edilen sigara, alkol vb. ürünlerin sarfiyatının tamamıyla yasaklanması, başkalarının bunları illegal bir şekilde elde etmesine sebep olabilir ve bu olay sonunda organize cürümlerin artması ve yeni metodların meydana gelmesine sebep olabilir. İkincisi ise, pratikte bir eylemi veya düşüncüyü tümüyle yok etmek oldukça zordur. Bu sebeple onları tümüyle yok etmeye uğraşmak veya onlara karşı koymak yerine onlara tolerans ile yaklaşmak daha etkili bir yöntem olabilir çünkü engelleyici veya yok edici bir tavır, engellenmek istenilenleri saklanmaya, bir açıdan bilinmezliğe sokmakta ve bunun sonucunda o bireyler cemiyet huzurunda belki de bir kahramana dönüşebilmektedirler. Bu sayede onlarla yüz yüze gelip onları fikirlerinin yanlışlığına ikna etmek ve hatta fikirlerini değiştirmelerini sağlamaya uğraşmak baskı yapmaktan daha etkili bir yöntem olabilir. Sonuncu olarak, fikirleri veya inançları zorla yok etmeye uğraşmak, o kişilere tolerans gösterip güçsüz taraflarını, noksan yönlerini açıklayıp zaman içinde ortadan kalkmalarını sağlamaya uğraşmaktan çok daha mümkündür.

3.3. Hoşgörü ve Toleransın Karşılaştırılması, Farklılıkları

Çoğu zaman tolerans veya hoşgörü iki önemli unsur içerir; farklılıklar ve tartışma. İdeoloji, din, kültür ve uygulamaların çeşitliliği toplumdaki üyeler arasında farklılıklar yaratır. Ayrıca hoşgörü oluşması için öncelikle sıkıntıya neden olan argümanın ortaya çıkması gerekmektedir. Yani, insanlar arasında meydana gelen farklılıklar, aralarında gerilim yaratana kadar büyük bir sorun değildir. Bu iki unsur aynı fikirde olmayan ilgili tarafların inançları, tutumları ve uygulamalarında yer alabilir. Belli bir taraf, hoşlanmadığı konuya, anlayışına dayalı olarak belirli bir eylemle tepki vermeye karar verir. (Craig, 2005, s. 693-700) Böyle bir anlaşmazlık durumu daha fazla anlaşmazlığa neden olabilir.

Bu nedenle, bir kişinin alıcı olabileceği ve farklılıklara katlanabileceği esnek bir tutuma ihtiyaç vardır. Burada vurgulanması gereken önemli olan bir

konu şudur: tolerans kelimesinin olumsuz bir çağrışımı vardır; bu ifadeye, protesto tutumunu korurken hoşlanmadığı belirli şeyleri kabul ediyormuş gibi görünen yalancı bir eylemi ima eder. (Carey, 1999, s. 45-63'den aktarma; Fitzgerald, 1999, s. 13-25'den aktarma). Bu, tahammül etmenin, dünyanın çeşitliliğini ve farklılığını kabul edebileceği veya takdir edebileceği anlamına gelmediği anlamına gelir. (Ghani & Awang, 2020, s. 21)

Fikret Yılmaz'ın (Yılmaz, 2017, s. 581) çalışmasında aktardığına göre tolerans aslında umursamadığımız, göz ardı ettiğimiz, hatta aktörel olarak onay vermediğimiz olaylar veya haller karşısında, hoşumuza gitmeyen ve onay vermediğimiz herhangi bir tutumu, yasaklamak veya kaldırmak yerine, bize ait gücü kullanmamayı tercih edip, aktörel olarak onay vermediğimiz ve hoşumuza gitmeyen bir duruma katlanmayı tercih etme, onlara karşı tahammül etme ve dayanma hâlidir. Hoşgörü ise daha önceki başlıkta da anlatıldığı gibi Farsça güzel, iyi, zevk veren, tatlı duygu okşayan, beğenilen, latif ve ilgi uyandıran anlamındaki hoş kelimesi ile Türkçe görmek anlamındaki görü keilmesinin bir araya gelmesiyle oluşan birleşik bir kelimedir. Hoşgörünün manası özet olarak şudur: Anlayışla gösterme, anlayışla karşılama, anlayış gösterme, müsamaha, hoş görme, her şeyi anlayışla karşılama, tolerans, görmemezlikten gelme, göz ardı etme, mümkün olduğunca hoş görme hâlidir (Aslan, 2001, s. 357-358).

Önceki başlıkta bizim de belirttiğimiz gibi Fikret Yılmaz (Yılmaz, 2017, s. 581) çalışmasında şunları aktarmıştır: Hoşgörü, İngilizcede yer alan toleration/tolerance kelimesinin zamanla kazandığı anlamlardan sadece biridir, tamamı kesinlikle değildir. Başka bir ifadeyle, hoşgörü, İngilizceden ve Fransızcadan Türk diline geçen toleration/tolerance veya tolérance kelimelerinin kapsadığı anlamlarından sadece biridir. Tolerans, Türkçede dayanma, tahammül etme, katlanma, müsamaha, hoş görme vb. manalarda kullanılmaktadır. Bu sebeple, ikisinin birbiriyle aynı olduğunu iddia etmek (Tuncay, 2016:8) yalnızca kolay yolu seçmektir (Tuncay, 2016, s. 8). Gerçekten toleransın Batı'da olgunlaşmaya başladığı on altıncı ve bilhassa onyedinci yüzyılda kapsadığı manaları şu biçimde özetlemek muhtemeldir:

- Yalın şekilde barış için başkılığa katlanmak,
- Başkılığa karşı olabildiğince umursamama ve rahat olma,
- Hoşumuza gitmese dahi “ötekilerin” de payları olduğu üzerine prensipli bir kabullenme,
- Ötekine karşı dürüstlük; ötekini anlamaya eğilimde olma, ötekine saygı duyma ve ötekini dinleme gibi manalara gelmektedir (Walzer, 1998, s. 25-27).

Tüm bu bilgiler ışığında hoşgörü ve tolerans karşılaştırması için (Ghani & Awang, 2020, s. 21) çalışmasında yer alan aşağıdaki tablo gözlemlenebilir.

Tablo 1. Tolerans ve Hoşgörü arasında bir karşılaştırma (Ghani & Awang, 2020, s. 21)

Karşılaştırma öğeleri	Tolerans	Hoşgörü
Menşei	İnsan tarafından başlatılır, zorlama vardır	Kökünü esas olarak Kur'an'dan alır, insanın doğasında, yaratılıştan zaten vardır
Katılım	İki taraf: güçlü / zayıf ya da azınlık	İki taraf: karşılıklı işbirliği ve her ikisi de eşit kabul edilir
Değişebilirlik	hayattaki değişikliklerle evrimleşir	Temelleri ve ilkeleri ile kalıcıdır
Önemli özellikler	İçsel protesto dolayısıyla anlaşmazlık	Cömertlik gibi nitelikler

(Ghani & Awang, 2020, s. 21) çalışmasında aktarıldığına göre Batı perspektifleri ile hayatımıza giren toleransın bir başka negatif tarafı, kişi çelişkili görüşe sahip olduğu ve bu yönde uygulamalarda bulunduğu diğer bireyler hakkındaki algısının farkındadır. Bu bireylerle arasında hala bir duygusal boşluk bulunur çünkü birey dışarıdan biri olarak kabul edilir veya topluluğun veya grubunun bir parçası olarak kabul edilmez. Bu şekilde dışardan kabul edilen bireyleri yabancı olarak görmenin etkisi, izlenimi veya algısı hala mevcuttur. Bunun anlamı, tolerans görüşünün ancak çoğul bir toplumun yaşamında barışçıl bir durumun varlığının temel bir koşulu olarak kabul edilebileceğidir. Öte yandan, bu asgari düzeyde olan sosyal etkileşim, farklı dini, kültürel veya ırksal toplulukların üyeleri arasında uyumlu ilişkiler kurmak ve önyargı sorunu çözebilmek konusunda yeterli değildir. (Pasamonik, 2004, s. 207-209; Schirmer, Weidenstedt, & Reich, 2012, s. 1051-1053)

Hoşgörü kavramı da bir anlaşmazlık durumunda ortaya çıkar. Ancak toleransın negatif yanı bu kavramda geçerli değildir. Hoşgörü kavramı, insanın hak ve sorumluluklara sahip olduğu bir toplumda uygulanmaktadır. İnsan onurunun tanınmasına dayanır, bu nedenle bir gruba diğer grup üzerinde ayrımcılık uygulanmaz. Gurupların hepsi oluşan farklılıklarla ilgili karşılıklı anlayış hislerine sahip eşit seviyelerde görülen bireylerdir. Bu bireyler daha sonra birbirlerine karşı karşılıklı anlayış tutumunda olur. Bu uygulamalar, İslam'da en başta Hz. Muhammed (SAV)'in günlük yaşamında gözlemlenir. Hoşgörü bir kez uygulandığında, başkalarına karşı herhangi bir önyargı

içermez, bununla birlikte bireylerin kişilik haklarının yanı sıra başkalarına da saygı içerir. Çoğu zamanlar, Müslüman yazarların hoşgörü hakkında yazdıkları Kuran'da söylenenleri anlamalarının yanı sıra Peygamber Hz. Muhammed (SAV)'in günlük hayatındaki uygulanmalarından anlaşılmanın aktarımıdır. İslami hoşgörü genel olarak bir bireyin farklı bir kültürel ve sosyal geçmişe sahip başka bir bireyle bir ilişki veya iletişim kurmada tatbik edilen kurallar olarak algılanır. Bu nedenle, İslami hoşgörü anlayışında başkalarını yabancı olarak görme meselesi yoktur, İslam dışında dinlere inanan ve bunları uygulayanlar bile toplumun bir parçası olarak kabul edilir. (Ghani & Awang, 2020, s. 21)

Dahası, batı bakış açısına göre tolerans, İslam hoşgörüsü kavramından temel olarak farklıdır. Bu farklılıklara en belirgin şekilde dini inançlarla ilgili konularda şahit olunur. Tolerans, hakikatin değerlerini göreceli bir şey olarak kabul ettiğinden, sosyal mesele veya inanç meselesi ne olursa olsun, içsel protesto olmaksızın onlara katlanmak anlamında tüm farklılık durumlarını tahammül edilebilecek bir platform olarak yaratır. Hatta iyi ya da kötü şeyler içerip içermediği hiç düşünülmez çünkü kişilerin bakış açısına göre hepsi görecelidir. Halbuki hoşgörünün belli sınırları vardır çünkü gerçek ancak Allah'tandır. O zaman İslami hoşgörü, iyi veya kötü bir şeyi Allah'ın belirlediğini kabul eder. Hoşgörülü olmak, hoş görülen konulara dahil olan konuların anlaşılmasını gerektirir. İslam'ın hoşgörü adına sağladığı kolaylık, iyilik veya hakikatin sınırlarını aşmamalı, İslami inancı da aşmamalıdır. (Ghani & Awang, 2020, s. 21)

4. SONUÇ

Bu çalışmada hoşgörü ve tolerans kavramlarının öteki bağlamında bir analizi yapılmıştır. İlk bölümde kavramların sözlük anlamları anlatılmış ve sözlük anlamları verilirken kavramlar birbirlerini tetiklediğinden birbirlerini tetiklediği sıraya göre sunum yapılmıştır. Gerçekten de ötekini anlamak için kimliği, beni, bizi tanımak gerektiğinden ilk olarak kimlik tanımı verilmiş, sonra ise öteki tanımı yapılmıştır. Öteki tanımının birçok farklı tarzda yapıldığından bahsedilmiştir. Araştırmacıların çoğunluğunun negatif bir anlam yükleyen, farklılaştırmaya başkalaşmaya zemin hazırlayan olumsuz tanımları verdiği anlatılmış ve bu tanımlara değinilmiştir. Fakat empati yapma kavramına vurgu yapan, ötekini anlamak demek aynı zamanda kendini anlamak demek olduğunu insana hatırlatan bir başka tanımı da öteki hakkında verilmiştir. Bu tanımlamalarda görülmüştür ki pozitif ve negatif iki felsefik yaklaşım bulunmaktadır ve ötekinin başlığının altında alt başlık olarak Hegel ve Marks'ın öteki için sundukları pozitif öteki ve negatif öteki ayrımının yapılmasını sağlayan felsefik yaklaşımlar sunulmuştur. Ötekinin

tanınmasından sonra ötekileştirme tanımı sunulmuştur. Ötekileştirmeyi negatif yönde yapılmasını sağlayan sebeplerin sonrasında ortaya çıkan sonuçlardan olan Oryantalizm tanımı ötekileştirmenin hemen arkasına bir başka başlık olarak sunulmuştur. Tüm bu tanımlamaların arkasına ise ulaşmak istediğimiz hedef noktası olan tolerans ve hoşgörü tanımlarının literatürdeki karşılıkları başlık olarak sunulmuştur. Özet olarak toleransın hoşgörüden daha kapsamlı bir kavram olduğu, hoşgörülü olmamaya dahi tolerans gösterilebildiği, toleransın bir eşige sahip olduğu, toleransın ötekiye eğer ele alınan negatif öteki ise katlanması, hoş görülmesi, sabredilmesi, anlayışla karşılanması ama bunların belirli bir eşige yani sınıra kadar yapılması fakat tolerans gösteren kişinin toleransı gösterirken bir zorlamaya tabi olduğu, kendisini zorladığı, sınırdığı anlamına geldiği, hoşgörünün ise ötekiyi farklılaştırılmadan veya bir başka deyişle ötekileştirmeden, İslam'a, Müslümanın malı veya canına yapılan saldırılar gibi istisnai durumlar haricinde neredeyse bir eşige, sınıra bağlı kalmadan negatif ötekinin farklılıklarını göz ardı etmesi ve bunu zorlama olmadan, ruhsal olarak yaptığını, buna hoşgörü denildiğini bahsi geçen tanımlar bölümünde sunulmuştur. Sonrasında ise tolerans ve hoşgörü karşılaştırması analizi listeleme ve tablolama yöntemleri ile yapılmıştır.

Tüm bu konuların nihai bir yorumunu sunmak için aşağıdaki ifadeler verilebilir. Özellikle toleransı öteki kavramı açısından yorumlamak için (Kaya, 2017, s. 1976-1977) çalışmasından yararlanılır.

Gerçekten de çalışmamızda hoşgörü ve toleransın analizinde görülmüştür ki hem hoşgörü teriminin hem de tolerans kavramının anlamının ve tanımının sunulması, bize terimlerin benzerliği ve farklılığı hakkında net bir resim vermiştir. Her ikisinin de sosyal ve tarihsel ortamlara dayalı veya literatürdeki konulardan kaynaklanan kendine özgü çağrışımları vardır.

İki kavramın benzerlikleri ise birkaç açıdan görülmüştür. Mesela ikisi de aynı durumu paylaştıkları, farklılığın ve tartışmanın ortaya çıkması ardından ise bireyler tarafından belirli tahammül eylemlerinin işleme konulduğu ifade edilmiştir. Hem hoşgörünün hem de toleransın, bir toplumdaki ideoloji, inanç ve uygulamaların çeşitliliğini kabul ettiği bilgisi verilmiştir. Hoşgörü veya tolerans uygulamasının, çoğulcu bir toplumdaki insanlara, düzenli sosyal hayatı bozan herhangi bir zararlı tepkiden kaçınmalarına yardımcı olduğu vurgulanmıştır. İnsanlar, farklı inançlara sahip olan ve farklı ayin ve ritüelleri uygulayanlarla yan yana yaşayabilirler dolayısıyla her iki kavram da normalde çoğunluk olarak etiketlenen iki tarafın, güçlü grup ve daha az güce sahip gurup veya hiç gücü olmayan azınlığın katılımını gerektirir. Bununla beraber tolerans hakkında ise ne yazık ki şu

çıkarmı yapılabılır. Batı tarafından farklılıkları zıt bir tepki olmaksızın kabul ediyormuş gibi algılanan tolerans kavramı veya başka bir deyişle, bir tarafın tepki veya tepki gücü olmadığı için duruma tahammül etmek zorunda olduğu algısı, öldürme, isyan vb. gibi daha kötü durumlara neden olabilir. Ancak hoşgörü kavramı, iki tarafın birbirini anlamasını ve karşıt bir tepki olmaksızın farklılıkları kabul etmesini içeren tutum ve eylemleri içeren genel bir kavramdır. Bu iki taraf, çoğunluğa ve azınlığa atıfta bulunmayabilir, ancak çatışan konulara karışan herhangi bir tarafı içerir.

Çalışmamızda bu konuların analizi ayrıntılı olarak kaynaklarla sunulmuştur. Kaynakların bize kattığı sonuca göre hoşgörü kavramının, hoşgörü gösterilen kişi veya gruba merhamet, cömertlik ve diğer erdemlerden oluşan kabul fikrini içerdiği, çoğulcu bir toplumda çatışmaya neden olabilecek farklılıklar konusunda uygulanacak pratik fikir olduğu görülmüştür. Hoşgörü'nün anlamını ve ilkelerini tam olarak anlamak toplumun her üyesi için hayati önem taşır çünkü derin anlayışla çoğulcu toplumdaki fikir, inanç ve uygulama farklılıklarıyla başa çıkmalarına yardımcı olur. Hoşgörüü oluşturan ilkeler çok temeldir ve çok ırklı toplumun zorluklarıyla yüzleşmede çok güçlü bir kök işlevi görür.

Öteki kavramına geri dönersek, öteki, sosyolojik düşüncede Batılı hüviyetinin oluşumu açısından yansımaların veya yadsımının yeri olarak ele alınmıştır. Ötekileştirme kavramı Doğu'yu sadece edilgen ve irrasyonel değil, aynı zamanda değişime kapalı olarak ortaya koyarken, Batı'nın biricikliği açısından farklılığını vurgular. Avrupa'nın özel deneyimini evrensel olarak sunmak, tek yönlü, doğrusal ve özcü şekliyle Avrupa-merkezci söylem ile sosyal bilim arasındaki uzvi bağın bir işaretidir. Gerçekten de Marks'ın endüstriyel olarak daha gelişmiş olan ülke, ancak daha az gelişmiş olana kendi geleceğinin imajını gösterir düşüncesi, bir modernleşme projesinin inşası sırasında sosyolojik literatürde temel bir varsayım olarak kullanılmıştır. Avrupa merkezilik, çizgisel ve tek yönlü “ilerleme” serüveninde Batı'yı taklit ederek boş yere Batı'yı yakalamaya çalışan diğer uluslar da Batı'nın gerisinde belli noktalara yerleştirilmiştir. Bu açıdan sosyoloji, sadece Batı tarihine uyarlanmış değil, aynı zamanda bu tarih tarafından kurulmuş bir bilgi sistemi olarak düşünülebilir. Ve elbette, sömürgeleştirme ve köle ticareti gibi faktörler “tarihte” hep göz ardı edilmiştir.

Batı'nın kendisini merkeze koyan bakış açısı “etraf”tan tepkiler almıştır. Bu açıdan çoklu modernite fikri üzerinden kültürel çeşitlilik vurgulanmaya çalışılmış; ancak üretilen alternatif modernitelerin Batı modernitesine göre değerlendirilmesi mevcut anlayışı güçlendirmiştir. Batı merkezli zihniyet yapısının evrensellik savını lüzumsuz gören kültürcü

paradigma, kendisindeki kültürün yüceliğine inanarak yeni ötekileri imal eder. Toplumsal deneyimin bütün bölgelerini kültüre yükleyerek gerici, hegemonik ve indirgemeci bir yapıyla Avrupa merkezciğe karşı durmaya çabalar. Ancak tam da bu hususiyetlerinden dolayı var olan yapının mevcudiyetine çalışan bir bakış açısına dönüşmektedir.

Ötekileştirme ve Avrupa merkezcilik, oryantalizmle sonuçlanan iki ana bakış açısıdır. Bu üç kavram kapsamlarını genişleterek üstünlüğünü kuvvetlendirmektedir. Batı kendini tanımlamak için Doğu'dan yola çıkmış, ardından Doğu'yu kendi üzerinden tanımlamıştır. Bu tanım, ilerleyen aşamalarda onu bir “düzen”e itmekle sonuçlanmaktadır. Sosyolojik düşüncenin şekillendirici sorularından biri olan sanayi kapitalizminin Batı'da ilk ortaya çıkış nedeni, Doğu/Batı karşılaştırmalarına dayalı tartışmaların bir diğer boyutuna işaret etmektedir. Nitekim İslam uluslarında otonom bir soylu sınıfı, bağımsız şehirler, rasyonel hukuk, otonom hukuk, sivil halk ve özel mülkiyet olmadığı iddiaları bu soruya yanıt olarak ortaya konmuştur. Sivil halkın olmadığı iddiası özellikle Müslüman ulusların incelenmesinde kullanılmıştır. İslam'da sivil halkın yokluğuna ilişkin oryantalist düşüncenin söylemi, Batı'daki siyasi özgürlüğe ilişkin temel siyasi kaygıların bir yansımasıydı. Bu bakımdan oryantalizmin problemi Doğu değil, Batı idi. Daha sonra bu sorunlar ve kaygılar Doğu'ya aktarıldı. Böylece Doğu, Doğu'nun bir mümessili değil, Batı'nın bir karikatürü durumuna geldi. Oryantalist düşüncenin söylemi, “farklılığımı” ortaya koyarak özgünlüğünü bir kez daha empoze etmiştir.

Toleransı ele aldığımızda ise gördük ki tolerans eylemi, bir “merhamet” eyleminin ya da “bir iyilik yapmanın” bir ögesini barındırır. Taraflardan biri, diğerine bir koşul altında “normallikten” belirli bir miktar sapmaya izin verir: toleranslı azınlık “tolerans eşliğini” aşmaz. Müsamaha edip etmeme kararı, bir öznenin rasyonelliğine bağlıdır ve müsamaha edilen öznenin iyi niyetine bağlıdır.

Toleransın ötekine pozitif öteki olarak bakıp tahammül etme olduğunu söylediğimiz bu makalemizde, pozitif öteki kavramı ile kurulabilecek ötekileştirme hakkında ise şu sonuç cümlelerine değinebiliriz. Dahil etme ve ötekileştirme, eşitlik ve hiyerarşi, koşulsuzluk ve koşulluluk basitçe karşıt seçenekler değildir, çünkü her bir çiftin ikincisi aynı anda birinciyi sınırlar ve mümkün kılar. Koşulsuz katılım ve açıklık, onları güvence altına almamız için onları şartlandırmamızı gerektirir; dışlama ve koşulluluk, bir içirme ve eşitlik alanı oluşturmaya yardımcı olur. Yani, ötekileştirme olmadan içirme olamaz.

Tolerans toleranssızlığı gerektirmekle kalmaz, tolerans ile toleranssızlık arasındaki eşiğin meşrulaştırılması, belirli koşulların ve ötekileştirmenin -yani toleranssızlığın- önceden ve haklılaştırıcı söylemin erişiminin ötesinde belirlenmesini gerektirir. Bu koşullar, aynı anda hem olanak koşulları hem de tolerans normlarının rasyonel gerekçelendirilmesinin sınırlarıdır. Koşullar, gerekçelendirmeden önce olmalıdır.

Tolerans, ötekini diğerleri arasında eşit bir yurttaş olarak dahil etmeye hizmet eder. Böylece tolerans bir eksikliği giderir. Tolerans, eşit vatandaşlar arasında kamusal müzakerelerin eşitliğine katkıda bulunur, yani tolerans gereklidir, çünkü bazı vatandaşlar diğer prosedürler yoluyla eşit olarak dahil edilmez. Bununla birlikte, aynı zamanda, tolerans normlarının, tam da ötekinin dahil edilmesi için yetersiz olan müzakerelerde temellendirilmesi gerekir. Tolerans, eksik olan toplumsal müzakerelere bir şeyler eklemelidir.

5. SUMMARY

According to the researches, it is understood that some concepts are not used in their real meanings and purposes in our societies by ignoring their differences or unwillingly, not realizing what their differences are. If we take orientalist thought as an example, perhaps some of them consciously prefer blurring in some concepts.

For example, there have been perspectives that define the other only as someone else, show marginalization only as exclusion, separation, alienation, and express indulgence as tolerance. In fact, most of us have used these definitions by accepting both as the same because we either accept the above perspective or are not aware of their differences.

In this direction, an analysis of the concepts of indulgence and tolerance in the context of the other was made in this study. In the first part, the dictionary meanings of the concepts were explained and while the dictionary meanings were given, the presentations were made according to the order in which the concepts triggered each other as they triggered each other. Indeed, since it is necessary to know the identity, “me” and “us” in order to understand the other, first the definition of identity is given, and then the definition of the other is made. It has been mentioned that the definition of other is made in many different ways. It has been explained that the majority of the researchers gave negative definitions that have a negative meaning and pave the way for differentiation and alienation, and these definitions are mentioned. However, another definition that emphasizes the concept of empathy and reminds people that understanding the other means understanding oneself is also given about the other. It has been seen in these

definitions that there are two philosophical approaches, positive and negative, and under the title of the other, the philosophical approaches that make the distinction between the positive other and the negative other presented by Hegel and Marx for the other are presented as a sub-title. After the recognition of the other, the definition of othering is presented. The definition of Orientalism, which is one of the results that emerged after the reasons that made the marginalization negative, was presented as another title right after the othering. Behind all these definitions, the definitions of indulgence and tolerance, which are the target point we want to reach, are presented as a title in the literature. Then, in the study, we get the following summaries: tolerance is a more comprehensive concept than indulgence, even non-indulgence can be tolerated, tolerance has a threshold, if it is understood that the other is the negative other, then it can be tolerated and shown indulgence or patience but up to a certain threshold. While showing tolerance, it means that the person who shows tolerance is subject to a coercion, forces himself, tests himself, and indulgence means ignoring the differences of the negative other without being bound by any threshold or limit, without differentiating the other or in other words, without othering, and doing this spiritually, without coercion. It is presented in the aforementioned definitions section that this is called indulgence. Afterwards, indulgence and tolerance comparison analysis was made with listing and tabulation methods.

To present a concluding interpretation of all these issues, the following statements can be given. Especially to interpret tolerance in terms of the concept of the other, we benefit from (Kaya, 2017, s. 1976-1977).

Indeed, in the analysis of indulgence and tolerance in our study, it was seen that presenting the meaning and definition of both the term tolerance and the concept of tolerance gave us a clear picture of the similarity and difference of the terms. It has been noted that both have distinctive connotations based on social and historical settings or arising from topics in the literature.

The similarities of the two concepts were seen in several aspects; for example, they both share the same situation; after the emergence of difference and discussion, it was stated that certain acts of tolerance were put into action by individuals. It has been informed that both indulgence and toleration acknowledge the diversity of ideologies, beliefs and practices in a society. It has been emphasized that the practice of indulgence or tolerance helps people in a pluralistic society to avoid any harmful reaction that disrupts regular social life. It has been noted that people may live side by side with those who hold different beliefs and practice different rites and rituals, so both concepts require the participation of the two parties normally labeled as the majority,

the strong group and the less powerful group or the less powerful minority. However, unfortunately, the following conclusion can be made about tolerance. The concept of tolerance, which is perceived by the West as accepting differences without an opposite reaction, or in other words, the perception that one side has to endure the situation because it does not have reaction or the power to react, is the concept of killing, rebellion, etc. can cause worse situations. However, the concept of indulgence is a general concept that includes attitudes and actions that include understanding each other and accepting differences without an opposing reaction. These two parties may not refer to the majority or the minority, but include any party involved in conflicting issues.

In our study, the analysis of these issues is presented in detail with references. According to the results of the references, it has been seen that the concept of indulgence includes the idea of acceptance consisting of compassion, generosity and other virtues for the person or group tolerated, and it is a practical idea to be applied on the differences that may cause conflict in a pluralistic society. A full understanding of the meaning and principles of indulgence is vital for every member of society because it helps them to deal with the differences of ideas, beliefs and practices in a pluralistic society with deep understanding. The principles that make up indulgence are very basic and serve as a very powerful root in facing the challenges of a multiracial society.

Returning to the concept of the other, the other has been handled as a place of reflection or denial in terms of the formation of the Western identity in sociological thought. While the concept of marginalization presents the East as not only passive and irrational, but also closed to change, it emphasizes the difference of the West in terms of its uniqueness. Presenting Europe's particular experience as universal is a sign of the organic link between Eurocentric discourse and social science in its one-sided, linear and essentialist form. Indeed, Marx's idea that the more industrially developed country shows the image of its own future to the less developed one was used as a basic assumption in the sociological literature during the construction of a modernization project. In the adventure of Eurocentrism, linear and one-way "progress", other nations trying to catch the West in vain by imitating the West have also been placed at certain points behind the West. In this respect, sociology can be thought of as a system of knowledge not only adapted to Western history, but also established by that history. And of course, factors such as colonization and the slave trade have always been overlooked in "history".

The West's point of view that puts itself in the center has received reactions from "around". In this respect, cultural diversity was tried to be emphasized through the idea of multiple modernity; however, the evaluation of the alternative modernities produced according to the Western modernity has strengthened the current understanding. The culturalist paradigm, which sees the universality claim of the Western-centered mentality as unnecessary, believes in the sublimity of its culture and manufactures new others. By attributing all regions of social experience to culture, it tries to oppose Eurocentrism with a reactionary, hegemonic and reductionist structure. However, precisely because of these characteristics, it turns into a perspective that works on the existence of the existing structure.

Othering and Eurocentrism are the two main perspectives that resulted in orientalism. These three concepts strengthen their superiority by expanding their scope. The West set out from the East to define itself, and then defined the East through itself. This definition results in pushing it into an "order" in the later stages. The reason why industrial capitalism first emerged in the West, which is one of the shaping questions of sociological thought, points to another dimension of the debates based on East/West comparisons. As a matter of fact, the claims that there is no autonomous noble class, independent cities, rational law, autonomous law, civil society and private property in Islamic nations have been put forward in response to this question. The claim that there is no civilian population has been used especially in the study of Muslim nations. The discourse of orientalist thought on the absence of a civilian population in Islam was a reflection of fundamental political concerns regarding political freedom in the West. In this respect, the problem of orientalism was not the East, but the West. Later, these problems and concerns were transferred to the East. Thus, the East became a caricature of the West, not a representative of the East. The discourse of orientalist thought has once again imposed its originality by revealing its "difference".

When we consider tolerance, we have seen that the act of tolerance contains an element of an act of "compassion" or "doing a favor". One party allows the other a certain amount of deviation from "normality" under one condition: the tolerant minority does not exceed the "tolerance threshold". The decision whether to tolerate or not depends on a subject's rationality and depends on the goodwill of the tolerated subject.

In this article, where we say that tolerance is tolerance by looking at the other as a positive other, we can refer to the following conclusions about the othering that can be established with the concept of the positive other. Inclusion and marginalization, equality and hierarchy, unconditionality and

conditionality are not simply opposing options, because the second of each pair simultaneously limits and enables the first. Unconditional participation and openness require us to condition them in order to secure them; exclusion and conditionality help create a space of inclusion and equality. That is, there can be no inclusion without marginalization.

Not only does tolerance require intolerance, but legitimizing the threshold between tolerance and intolerance requires that certain conditions and othering—that is, intolerance—be determined beforehand and beyond the reach of justifying discourse. These conditions are simultaneously the conditions of possibility and the limits of rational justification of tolerance norms. The circumstances must precede justification.

Tolerance serves to include the other as an equal citizen among others. Thus, tolerance makes up for a deficiency. Tolerance contributes to the equality of public deliberation among equal citizens, i.e. tolerance is necessary because some citizens are not equally involved through other procedures. At the same time, however, norms of tolerance need to be grounded precisely in negotiations that are insufficient for the inclusion of the other. Tolerance must add something to the social deliberations that are lacking.

6. KAYNAKLAR

- Akhtar, S., Rahman, B., Rahman, A. U., Rahim, M., Shah, A., & Khan, J. (2016). The Quranic Concept of Religious Tolerance and its Manifestation in Islamic History. *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, 6(3), 136-139.
- Arlı, A. (2009). *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Aslan, Ö. (2001). Hoşgörü ve tolerans kavramlarına etimolojik açıdan analitik bir yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 357-380.
- Aydın, M. S. (1999). Hoşgörünün islami temelleri. M. Armağan içinde, *Osmanlıda hoşgörü birlikte yaşama sanatı*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları.
- Ba'Albaki, R. (1995). *Al-Mawrid: A Modern Arabic-English Dictionary (19th b.)*. Dar Ilm Lil Malayin.
- Batuhan, H. (1959). *Batıda tolerans fikrinin gelişmesi: Ortaçağ sonuna kadar*. Anıl Yayınevi.
- Bauman, Z., & May, T. (2019). *Understanding Ourselves with and through Others*. Z. Bauman, & T. May içinde, *Thinking sociologically*. Oxford: John Wiley & Sons Ltd.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşina Kitaplar.
- Buckingham, D. (2008). *Introducing Identity*. D. Buckingham içinde, *Youth, Identity, and Digital (s. 1-24)*. Cambridge: The MIT Press.
- Budak, S. (2003). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Buhari, M. İ. (1980). el-Camiu's-Sahih, İstanbul.
- Bulaç, A. (1995). Ötekinin Kimliği ve İmajı. *Birikim Dergisi*(71-72), 76-80.
- Bulut, Y. (2004). *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Carey, G. (1999). Tolerating religion. S. Mendus içinde, *The Politics of Toleration in Modern Life*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Çay Sağlam, T., & Yaşar, M. (2017). Teoride, Pratikte ve Araştırmalarda Öteki ve Ötekileştirme. *Journal of Turkish Studies*, 12, 135-154.
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Craig, E. (2005). *The shorter Routledge encyclopedia of philosophy*. Taylor and Francis Group.
- Dalıcı, E. (2013). Öteki ile çarpışma. II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı, (s. 77-90).
- Demirtürk, F. M. (2005). Erbaş ve erlerin aldıkları askerlik eğitiminin tolerans düzeyini geliştirmeye etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Samsun.
- Durna, T. (2014). Azınlıklar, ötekiler ve medya üzerine. *Ankara Üniversitesi İlefl Dergisi*, 1(1), 151-161.
- Dursun, Ç. (2004). Hegel'de kendilik bilinci ve öteki içindeki yolculuk. *Doğu Batı*, 28, 181-196.
- Ebû Dâvûd, S. (2009). *Sunenu Ebî Dâvûd*. nşr. Şu'ayb el-Arnaût. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Erdoğan, İ. (2007). Karl Marks insan, toplum ve iletişim. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 25, 199-225.
- Ersanlı, E. (2014). The validity and reliability study of tolerance scale. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 4(1), 85-89.
- Fadzil, A. (2011). Religious tolerance in Islam: theories, practices and Malaysia's experiences as a Multi Racial Society. *Journal of Islam in Asia*, 3, 345-360.
- Fitzgerald, G. (1999). Tolerant and solidarity. S. Mendus içinde, *The Politics of Toleration in Modern Life*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Forst, R. (2004). The limits of toleration. *Constellations*, 11(3), 312-325.
- Frankenberg, G. (1993). *Zur Alchimie von Recht und Fremdheit. Die Fremden als juristische Konstruktion*. F. Balke, R. Habermas, P. Nanz, & P. Sillem içinde, *Schwierige Fremdheit: Über Integration und Ausgrenzung in Einwanderungsländern* (s. 41-67). Frankfurt.
- Geçen, S. (2016). Edip Cansever şiirlerinde yabancılaşma ve varoluş sorunsalı/ Alienation and existential problematic in Edip Cansever's poems. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 213-244.
- Genel, M.G., (2018). *Sosyal Medyada "Kimlik Bunalımı" : Kripto Hesaplar*, Yeni Medya Araştırmaları 2 içinde, Bursa: Ekin Yayınları.
- Genel, M.G., (2014). Avrupa'daki Türk Medya Perspektifinden Batının Bir Ötekileştirme Dili Olarak Kullandığı İslamafobi'ye Bakış, *Atatürk İletişim Dergisi*, 105-124.

- Germaner, S., & İnankur, Z. (1989). Oryantalizm ve Türkiye. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Sanat Yayınları.
- Ghani, R. A., & Awang, J. (2020). Tasamuh Versus Tolerance as Practical Approach to Encounter the Conflicting Issue. *Akademika - Journal of Southeast Asia Social Sciences and Humanities*, 15-23.
- Von Goethe, J. W. (1847). *Le Faust*. Dutertre.
- Günay, M. (2003). *Felsefe tarihinde insan sorunu*. İzmir: İlya.
- Gürsoy, K. (1999). Batıda tolerans fikri ve Osmanlı hoşgörüsü. M. Armağan içinde, *Osmanlıda hoşgörü birlikte yaşama sanatı*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları.
- Hahn, A. (1994). *Die soziale Konstruktion des Fremden*. W. M. Sprondel içinde, *Die Objektivität der Ordnungen und ihre kommunikative Konstruktion: für Thomas Luckmann*. Suhrkamp.
- Hegel, G. (1986). Seçilmiş parçalar. (N. Bozkurt, Çev.) İstanbul: Remzi.
- Heyd, D. (1996). Introduction. D. Heyd içinde, *Tolerance and Elusive* (s. 3-17). Princeton: Princeton University Press.
- Jackman, M. R. (1978). General and applied tolerance: does education increase commitment to racial integration? *American Journal of Political Science*, 22(2), 302-324.
- Kartal, A. (2018A). Mercy and Human Love in Abu'l-Hasan Harakânî As A Follower of The Morals of Prophets, *ISER International Conference Proceedings*, New York, USA, 8-11.
- Kartal, A. (2018B). Adadolu Tasavvufunun İki Temsilcisi Harakânî Ve Mevlâna'da Sünnet Düşüncesi, *Peygamber Varisi İki Büyük Süfi Ebu'l-Hasan Harakânî Ve Mevlânâ* içinde, Ankara: Sonçağ Yayınları, 95-113.
- Kartal, A. (2017). The Understanding Tolerance And Human Love Of Abu'l-Hasan Kharakanî Who Is The Most Important Figure Of Anatolian Mysticism, *International Conference on Humanities and Educational Research Proceedings*, USA.
- Kartal, A. (2015). Ebu'l-Hasan Harakani'nin Peygamber Tasavvuru, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 161-175.
- Kathir, I. (2018). A compilation of the Abridged Tafsir Ibn Kathir Volumes 1–10. The English Language with Arabic Verses.
- Kathir, I. B. (1993). *Tafsir al-Quran al-a'zim*. Dar al-Andalas.
- Kaya, İ. (2017). Sosyolojik düşüncede avrupa-merkezcilik, ötekileştirme ve oryantalist söylem üzerine post-kolonyal bir okuma ve eleştirisi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(3), 1973-2008.
- Keyman, F. (1999). Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında “Öteki” Sorunu. F. Keyman, M. Mutman, & M. Yeğenoğlu içinde, *Oryantalizm Hegemonya ve* (s. 71-106). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (2003). Kimlikler okyanusu. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*(23), 155-159.
- Kılıçoğlu, S., Araz, N., & Devrim, H. (1990). *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedisi* (Cilt 4). İstanbul: Meydan Gazetecilik ve Neşriyat.

- Kiraz, S. (2011). Yabancılaşmanın kökeni üzerine. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 147-169.
- Kiraz, S. (2011). Yabancılaşmanın kökeni üzerine. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 147-169.
- Köse, M., & Küçük, M. (2015). Oryantalizm ve “öteki” algısı. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 107-127.
- Kundakçı, F. (2013). Heteroseksizm ve ötekileştirme eleştirisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 71, 65-79.
- Kuyutar, M. (2000). Ortaçağ İslam düşüncesinde hoşgörü. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. İzmir.
- Lukes, S. (1997). Toleration and Recognition. *Ratio Juris*, 10(2), 213-222.
- Mendus, S. (1989). Toleration and the limits of liberation. London: Macmillan.
- Meyer, M. J. (2002). Two forms of toleration. *Journal of Social Philosophy*, 33(4), 548-562.
- Milligan, S., Andersen, R., & Brym, R. (2014). Assessing Variation in Tolerance in 23 Muslim-Majority and Western Countries. *Canadian Review of Sociology/Revue canadienne de sociologie*, 51(3), 239-261.
- Nahya, Z. N. (2011). İmgeler ve ötekileştirme: Cadılar, yerliler, Avrupalılar. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27-38.
- Naseri, F. (2014). Islamic Tolerance and the West: Early Encounters and Influences. *International Journal of Islamic Thought*, 5, 10-15.
- Nicholson, P. (1985). Toleration As a Moral Ideal. S. Mendus, & J. Horton içinde, *Aspect Of Toleration* (s. 152-173). USA: Methuen & Co.
- Onur, F. H. (2003). Öteki Sorunsalının “Alterite” Kavramı Çerçevesinde Yeniden Okunması Üzerine Bir Deneme. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(2), 255-277.
- Ortaylı, İ. (2000). Tolerans ve Tesâmuh. M. Armağan içinde, *Osmanlı’da Hoşgörü-Birlikte Yaşama Sanatı-*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları.
- Özalp, A. (2014). Ötekileştirme: Sembolik etkileşimci bir bakış. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(16), 227-235.
- Özel, H. (2008). İktisat, ideoloji ve iktidar. *Bilim ve İktidar*, 46-57.
- Pasamonik, B. (2004). The Paradoxes of Tolerance. *The*, 95(5), 206-210.
- Püsküllüoğlu, A. (2000). Türkçe sözlük (3. baskı b.). Ankara: Arkadaş.
- Rosenthal, M. A. (2003). Spinoza’s republican argument for toleration. *The Journal of Philosophy*, 11(3), 320-337.
- Said, E. (1998). Oryantalizm. (N. Uzel, Çev.) İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Schirmer, W., Weidenstedt, L., & Reich, W. (2012). From tolerance to respect in inter-ethnic contexts. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(7), 1049-1065.
- Schnopper, D. (2005). Sosyoloji Düşüncesinin Özünde. (A. Sönmez, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Selçuk, S. S. (2012). Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacılaştırılması: “Öteki” ve “Ötekileştirme”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 77-99.
- Sezgül, İ. (2010). Marks’ın diyalektik-tarihsel materyalizmi ve etik. *Toplum Bilimleri*

- Dergisi, 4(8), 231-244.
- Shukri, A. S. (2008). Islam and Tolerance: An Overview of Some Discourses on Tolerance and Intolerance of Islam. *International Journal of the Humanities*, 6(8), 27-34.
- Sıbaî, M. (1993). *Oryantalizm ve Oryentalistler*. (M. Uğur, Çev.) İstanbul: Beyan Yayınları.
- Simon, B., & Schaefer, C. D. (2016). Tolerance as a function of disapproval and respect: The case of Muslims. *British Journal of Social Psychology*, 55(2), 375-383.
- Tatar, H. C. (2013). Sürgünler mekanı dünya: Göç, çok kültürlülük ve ötekileştirme. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 8(1), 72-81.
- Thomassen, L. (2004). The Inclusion Of the Other? Habermas And The Paradox Of Tolerance. *Political Theory*, 439-462.
- Topakkaya, A. (2008). Tarihsel materyalizm bağlamında Marks'ı yeniden okumak. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 378-395.
- Tuncay, A. C. (2016). *Eksiğimiz Tolerans (Hoşgörü Kitapçığı)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Türkyılmaz, M. (2015). Çocuk edebiyatıyla ötekileştirme (ME). *Education Sciences*, 10(4), 305-318.
- Uluç, G. (2015). Karşılıklı ötekileştirmeye bir yolculuk: "Otobüs" filmi. *TESAM Akademi Dergisi*, 2(2), 101-126.
- Üste, B. (2015). Hegel - Rousseau, Mill ve Hayek'in değerlendirmelerinde toplumda ötekileştirilen 'kadın'ın konumu. *Denizli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 103-126.
- Walzer, M. (1998). *Hoşgörü Üzerine*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yazgan, S. (2007). Öfke kontrolü ile tolerans düzeyi arasındaki ilişki. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Yılmaz, F. (2017). Tolerans Paradoksu. *International Journal of Social Science*, 577-606.
- Yürüşen, M. (1996). *Liberal bir değer olarak ahlaki ve siyasi hoşgörü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Zaretsky, E. (1994). *Identity Theory, Identity Politics: Psychoanalysis, Marxism, Post-Structuralism*. C. Calhoun içinde, *Social Theory and the Politics of Identity* (s. 198-215). Oxford: Blackwell.
- Zariç, M. (2010). Ötekileştirme'den bütünleşme'ye Hüseyin Su öyküleri. *YYU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 5-20.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Doç. Dr. Halil BOZ katkı payı %50; Noura NAAMI katkı payı %50'dir.

Gönderim Tarihi: 27.02.2022

Kabul Tarihi: 26.08.2022

GÖRSEL ANLATI TÜRÜ OLARAK TELEVİZYON VE ŞİDDET ÖĞRENİMİ İLİŞKİSİ

The Relationship of Television and Violence Learning as a Visual Narrative
Type

Ülhak ÇİMEN

Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi
İletişim Fakültesi-Radyo, Sinema ve Televizyon Bölümü
ulhacimen@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7307-4874

Hüseyin AÇAR

Öğr. Gör.; Dicle Üniversitesi
Teknik Bilimler MYO-Basım ve Yayın Teknolojileri Programı
huseyin.acar@dicle.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2314-6454

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Yaşayan her canlının yaşamını devam ettirme ve yaşamsal gereksinimleri sağlamak zorunda olduğu dikkate alındığında, doğal yaşam alanları içerisinde canlıların, özellikle de insanların doğayı, doğa olaylarını anlama/anlamlandırma ve çevresindeki diğer canlılar ile olan ilişkilerini temellendirmesinde öğrenme, önemli bir etmen olarak dikkat çekmektedir. Yaşamın idame ettirilmesinde öğrenmeye bağlı olarak geliştirilen edimlerden biri olan şiddet, insanlığın başlangıcından itibaren hayatın bir parçası olarak varlığını devam ettirmiş, tarihsel süreç içerisinde kültürel bir olgu olarak da görsel ve işitsel birçok sanatsal yapıtta yer bulmuştur.

Savaşçı nitelikleriyle ön plana çıkan ilkel toplumlarda, varlığın devamı amacıyla gerçekleştirilen şiddet edimi, sözlü kültür döneminde masallar aracılığıyla gelecek nesillere aktarılırken, yazılı kültürle birlikte hikâyeler vasıtasıyla varlığını devam ettirmiştir. Sözlü ve yazılı anlatının ardından sinema ve televizyonun icadı, görsel anlatının ön plana çıkmasını sağlamış ve böylece şiddet olgusuna da yeni bir anlatı alanı yaratmıştır. Teknolojik gelişmelerin yaşandığı 19. yüzyıl ve sonrasında görsel anlatı olanaklarının gelişmesine paralel olarak, bu yeni anlatı türü dâhilinde hazırlanan içerikler, diğer anlatı türlerinde de olduğu gibi hedef kitle üzerinde farklı etkiler oluşmasını sağlamıştır.

Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de gelişen teknolojiyle birlikte yaygınlaşan kitle iletişim araçları ve bu araçlar vasıtasıyla hedef kitleye sunulan içeriklerin olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Kitle iletişiminde önemli bir unsur olan medya içerikleri genel anlamda hedef kitlenin haberdar olma, bilgi edinme ve yeni şeyler öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazırlanmaktadır. Ancak son dönemlerde artan rekabet nedeniyle, elinde bulundurduğu hedef kitleyi kaybetmek istemeyen medya organları, izleyici beklentilerine göre içerik üretimi

yapmakta, hazırlanan bu içerikler ise özellikle ergenlik dönemindeki bireylerin yanı sıra çocukları hatta yetişkin birçok kişiyi de olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kitle İletişim Araçları, Şiddet, Medya, Televizyon

Abstract

Considering that every living creature has to maintain its life and provide vital needs, learning draws attention as an important factor in the foundation of living things, especially people, in their natural habitats, their relations with nature, natural events and other living things around them. Violence, which is one of the acts developed depending on learning in the maintenance of life, has continued its existence as a part of life since the beginning of humanity, and has found its place in many visual and auditory artistic works as a cultural phenomenon in the historical process.

While the act of violence and the transmission of violence, which were carried out for the continuation of existence in primitive societies, which came to the forefront with their warrior qualities, were transferred to future generations through tales in the oral culture period, they continued their existence through stories together with the written culture. After oral and written narrative, the invention of cinema and television brought visual narrative to the fore and thus created a new narrative space for the phenomenon of violence. In parallel with the development of visual narrative possibilities in the 19th century and after technological developments, the contents prepared within this new narrative type, as in other narrative genres, created different effects on the target audience.

Mass media, which has become widespread with the developing technology in our country as well as around the world, and the content presented to the target audience through these tools have positive and negative effects. Media content, which is an important element in mass communication, is prepared to meet the needs of the target audience to be aware, to acquire information and to learn new things. However, due to the increasing competition recently, media organs that do not want to lose their target audience produce content according to the expectations of the audience, and these prepared contents negatively affect children and even many adults, especially in adolescence.

Keywords: Mass Media, Violence, Media, Television

1. GİRİŞ

İnsanlar, içinde buldukları toplum veya dünya hakkında sahip oldukları bilgi ve düşüncelerini kişisel tecrübelerden ziyade kendilerine anlatılan hikâyelerle şekillendirmektedir. Özellikle medyanın söz konusu olmadığı yıllarda, bir kültüre ait bilgi veren hikâyeler; ebeveynler, din adamları veya ortak kültürü paylaşan topluluğun bireyleri vasıtasıyla sözlü olarak aktarılırken, geçmişteki bu anlatıcıların yerini günümüzde medya ve medya uygulamaları yani kitle iletişim araçları almış durumdadır. Ancak, özellikle 90'lı yıllardan itibaren kitle iletişim araçları vasıtasıyla aktarılan hikâyelerde, şiddet ve şiddet olgusu hedef kitlenin dikkatini canlı tutmak

amacıyla olay örgüsü içerisine dâhil edilen unsurlardan biridir. İzleyici üzerinde yarattığı olumsuz etkiler göz önüne alındığında konu üzerine birçok araştırma ve akademik çalışma yapılmış olsa da, gerek televizyon ve sinema yapımlarında gerekse spor, eğlence ve rekabet unsuru barındıran televizyon programlarında oluşturulan içeriklerde söz konusu olgu yerini korumaktadır.

Genel anlamda medya kullanıcıları kitle iletişim araçları vasıtasıyla kendilerine sunulan içerikleri model alma, özdeşim kurma, bilişsel gelişim, sosyal ve duygusal gelişim ve toplumsallaşma süreçlerine bağlı olarak farklı şekillerde içselleştirmektedir. Bu nedenle şiddet veya saldırganlık edimleri biyoloji, psikoloji, psikiyatri ve sosyoloji gibi farklı disiplinler tarafından analiz edilmektedir. Bu da kavramın farklı şekillerde tanımlanmasına ve algılanmasına neden olmaktadır. Örneğin biyoloji disiplini şiddetin insan doğasında hali hazırda var olduğunu belirtirken, psikoloji ve psikiyatri disiplini ise bireyin zekâ seviyesi ve psikopatolojik hastalıklar gibi kişilik özellikleri ekseninde analiz etmektedir. Sosyoloji disiplini ise söz konusu edimin, bireyin içinde bulunduğu toplumun yapısı, bu yapıyla ilintili olarak oluşturulmuş değer algısı ve söz konusu toplum içinde bireyin sosyalleşme biçimi konuları üzerinden şiddeti açıklamaya çalışmaktadır.

Bu çalışmada içerik çözümlemesi yöntemiyle şiddet ve şiddetin sunumu üzerine daha önce yapılmış olan çalışmalar, internet üzerinden ulaşılan yerel gazeteler ve çalışma dâhilinde ele alınan dizi filmler, reklamlar ve haber içerikleri incelenerek değerlendirme yapılmıştır. İletişim araştırmalarında veri toplama tekniklerinden olan “içerik çözümlemesi kayıtlı metinlerin analizine yönelik bir yöntemdir ve mesajın kapsadığı, taşıdığı ve ilettiği enformasyonuna odaklanır” (Yıldırım, 2015:105). Bu bağlamda çalışma kapsamında, sözlü ve yazılı anlatımın yanı sıra görsel anlatımda da sıkça başvurulan şiddet ögesinin öğrenilen bir olgu olduğu dikkate alınarak sözlü, yazılı ve görsel anlatı türlerinde kullanım şekilleri ele alınmaktadır.

Konu ile ilgili birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen bu araştırmalar genellikle görsel anlatı formlarında ele alınan şiddet olgusunu belli bir yaş grubu dâhilinde incelemektedir. Bu nedenle genel izleyici kitlesi göz önünde bulundurularak, şiddet olgusunun ele alınmasına yönelik bir çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. ŞİDDET VE ŞİDDET BİÇİMLERİ

Kavramın farklı disiplinler tarafından ayrı ayrı çözümlenmesi nedeniyle kesinleşmiş bir tanımı bulunmamaktadır. Kavram, Dünya Sağlık Örgütü tarafından “fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya

gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması” olarak tanımlanırken Türk Dil Kurumu (1999: 1866) tarafından ise; “kişinin kendisi ya da farklı kişi ve gruplarla anlaşmazlığa düştüğünde sorun çözme, inandırma, uzlaştırma gibi yöntemlere başvurmak yerine; yaralama, ölüm, psikolojik zarar verme, gelişme geriliğine neden olma ya da ihmal etme ile sonuçlanabilen, kasıtlı güç kullanımına dayalı olarak davranışlara başvurusu” şeklinde tanımlanmaktadır.

Benzer şekilde Aktaş (2006: 13), şiddeti “bireyin bedensel ve ruhsal açıdan zarar görmesine, yaralanmasına veya sakat kalmasına neden olan bireysel ve toplu hareketlerin tamamı” olarak tanımlamaktadır.

Televizyon içerikleri üzerine çözümlemeler yapan Gerbner ve Gross (Aktaran: Özer, 2007: 103-104) ise “Fiziksel gücün silahlı ya da silah kullanmadan, kişinin kendisine ya da başkalarına karşı, kurbanın kendi rızası dışında, acı verecek şekilde incitilmesi, öldürülmesi ya da olayın bir parçası olarak kurban olacak derecede tehdit edilmesi unsurlarının açık bir ifadesi” olarak tanımlamaktadırlar. Her ne kadar kavrama dair farklı tanımlamalar yapılmış olsa da bu tanımlamalarda kişinin canını acıtmak, yaralamak, öldürmek, mala zarar vermek amacıyla güç kullanmak veya yasalara aykırı saldırgan davranışlar gibi ortak olan noktalar bulunmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı örnekleriyle toplumsal yaşam dâhilinde yer alan şiddet, uygulanma şekillerine göre; fiziksel, cinsel, duygusal, ekonomik ve siber şiddet olmak üzere sınıflandırılabilir. Nedenlerinin ve sonuçlarının doğru bir şekilde ele alınarak analiz edilebilmesi için yapılan bu sınıflandırmaya göre fiziksel şiddet, insanlık tarihi boyunca en sık karşılaşılan şiddet türü olarak dikkat çekmektedir. Herhangi bir alet kullanılsın veya kullanılsın genellikle fiziki güç kullanımına bağlı olarak maruz kalan kişide fiziksel zararlar sonuçlanan fiziksel şiddet, Neugebauer’in de belirttiği gibi “istismar mağdurun sağlığını olumsuz etkileyen ve vücutta iz bırakan lezyonların ve yaralanmaların bulunması” (Aktaran: Polat, 2016: 25) olarak tanımlanabilir.

Bireyin rızası dışında gerçekleşen ve saldırıya uğrayan kişide utanç ve aşağılanma gibi olumsuz duyguların oluşmasına neden olan cinsel şiddet, Atman’ın da (2003: 334) belirttiği gibi “fiziksel zorlama, vücuda zarar verme ya da kurbanın ruhsal hastalık, zihinsel gerilik ve ilaç etkisi nedeniyle rıza gösterme yetisinin olmadığı durumlarda bir ergene ya da yetişkine cinsel girişim” olarak tanımlanabilir. Saldırıya maruz kalan kişide fiziksel ve psikolojik travmalara neden olan cinsel saldırılar; eylemlere, saldırgan

tipolojisine ve cinsel saldırıya maruz kalan kişiye bağlı olarak üç gruba ayrılarak incelenebilir. Polat (2017: 27) tarafından yapılan bu sınıflandırmada cinsel saldırılar eylemlere bağlı olarak; cinsel taciz, takip suçu, penetrasyonun olmadığı ve penetrasyonun olduğu cinsel saldırılar olmak üzere dört alt gruba ayrılırken saldırganın tipolojisine bağlı olarak; yabancı saldırgan, tanıdık saldırgan, flört saldırgan ve evlilikte saldırgan şeklinde sınıflandırılmaktadır. Son olarak saldırıya maruz kalan mağdur açısından yapılan sınıflandırma ise; kadın, çocuk, yaşlılar, engelliler ve LGBT olmak üzere sınıflandırılarak ele alınabilir.

Günlük yaşam pratikleri dâhilinde sıkça karşılaşılan bir diğer şiddet türü ise, temelinde yaşanılmış psikolojik rahatsızlıklar bulunan ve özellikle maruz kalan kişide büyük yıkımlara neden olan duygusal şiddettir. Reddetme, tek başına bırakma, yıldırma ve aşağılama gibi nedenlere bağlı olarak gelişen duygusal şiddet, fiziksel ve cinsel şiddet gibi diğer şiddet türleriyle birlikte var olabilmesi ve şiddete maruz kalan kişide somut fiziksel bulguların olmamasıyla diğer şiddet türlerinden ayrılmaktadır (Polat, 2017: 31-32).

Bir diğer şiddet türü olan ekonomik şiddet ise barındırdığı tezat davranışlar ve maruz kalan kişiler nedeniyle dikkat çekmektedir. Genellikle kadın ve çocuk üzerinde ekonomik güç kullanarak yaptırım uygulama veya ekonomik gücü kontrol amaçlı kullanım şeklinde gerçekleşen ekonomik şiddet, Polat'ın da (2017: 33) belirttiği gibi; “kadının çalışmasına, düzenli bir iş tutmasına engel olmak, ailenin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamamak, kadının iş yaşantısında ilerlemesine yardımcı olabilecek fırsatları değerlendirmesine engel olmak, ...” gibi farklı şekillerde tezahür etmektedir.

Teknoloji çağı olarak adlandırılan 21. yüzyıl yani günümüzde, gelişen teknolojiye paralel olarak kullanılan kitle iletişim araçlarının her geçen gün kendini yenilemesi ve kullanım alanının genişlemesi, cep telefonu ve bilgisayar aracılığıyla uygulanan siber şiddetin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Günümüzde kitle iletişim araçları mülkiyetinin yaygınlaşmasıyla kişisel bilgisayarlar ve android özellikli telefonların haberleşme aracı olarak kullanılmasıyla birlikte, anlık mesajlaşmayı sağlayan uygulamaların yanı sıra e-mail, youtube, twitter ve instagram gibi fotoğraf ve video paylaşım siteleri siber şiddetin uygulandığı mecralar haline gelmiştir. Maruz kalan kişide psikolojik, duygusal ve sosyal anlamda olumsuz sonuçlara neden olan siber şiddet, saldırgan tarafından devamlı olarak gönderilen mesajları; yani anlık mesajları ve sanal ortamda gönderilen cinsel içerikli taciz veya iftira mesajlarını kapsamaktadır.

3. İNSANLIK TARİHİ VE ŞİDDET

“En güzel manzaranın olduğu yerde bile, ağaçların, yaprakların altında böcekler birbirini yer. Şiddet yaşamın bir parçasıdır.” Francis Bacon

Kelime anlamı itibariyle kesinleşmiş bir tanımı yapılamayan şiddetin tarihinde de tanımında olduğu gibi bir kesinlik bulunmamaktadır. İlk insandan günümüze kadar geçen süreç içerisinde dönemsel olarak kavramın anlamındaki değişimler, şiddet ve şiddetin tarihinin de karışık bir hal almasına neden olmaktadır. İnsanlık tarihi ile birlikte var olan şiddet eylemi, ilk dönemlerde her ne kadar hayatta kalma veya otorite sağlama amacıyla kullanılsa da, ilerleyen zamana bağlı olarak değişen toplumsal yapı ve teknolojiye paralel olarak günlük hayatın her anına ve her alanına yerleşmiş durumdadır.

Semavi dinlerin kutsal kitaplarında anlatılan Habil ile Kabil kıssası, insanlık tarihinde gerçekleştirilmiş olan ilk şiddet eylemidir. Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat'ın birinci bölümü Tekvin'de çiftçilerle çobanlar arasındaki mücadele sebebiyle gerçekleştirildiği anlatılan Habil'in Kabil'i öldürmesi, her ne kadar isim belirtilmeden anlatılmış olsa da Kuran'ı Kerim'de, Maide Suresinin 27 ve 32. ayetleri arasındaki bölümünde de anlatılmaktadır. İnsanlığın ilk dönemlerinde kıskançlık, hırs ve öfke gibi insan kaynaklı olumsuz duygular temelinde ortaya çıkan saldırgan davranış veya şiddet eylemi, semavi dinlerin kutsal metinlerinin dışında, mitolojik alıntılarda da yer almaktadır.

Soğuktan korunmak ve hayatta kalmak amacıyla yaşam alanı olarak mağaraların kullanıldığı, yani henüz yerleşik yaşamın olmadığı “Paleolitik Çağ'da geçimin avcılık-toplayıcılıkla sağlanması, hareketli bir yaşam biçimi sürdürülmesini zorunlu kılmıştır. Hayvanların hareketliliklerine göre bir pozisyon alan avcı toplayıcıların belirli bir toprak parçası üzerinde kalmalarına imkân yoktur” (Aytan, 2021: 979). Avcılık ve toplayıcılık dönemi olarak adlandırılan bu dönemin ardından yerleşik yaşama geçişle birlikte yaşanan toplumsallaşma, insan ihtiyaçlarında artış yaşanmasına vesile olur. Söz konusu ihtiyaçlara bağlı olarak yaşanan hammadde ihtiyacı, toplumlar veya gruplar arasında rekabeti ortaya çıkararak ilkel dönemde yeme ihtiyacını gidermek ve hayatta kalmak için savunma amacıyla hayvanları öldürme olarak gerçekleşen şiddet kullanımının, silahların da kullanıldığı çatışmalar halini almasına neden olur.

Feodal yapıya geçmeden önce kabile, klan ve boy şeklinde örgütlenen ilkel toplumlarda güçlü olanın güçsüz olana uyguladığı bir şiddet

durumu söz konusudur. Sık sık en yakın komşularıyla savaş halinde olan bu toplumlarda şiddet eylemi kendini savunmak amacıyla bireysel kullanılmaktan ziyade; sınırların korunması, bölgesel hâkimiyet sağlama ya da öç amacıyla kullanılır. Bu bağlamda Ateş'in de (2017: 49) belirttiği gibi Darwin'in "Doğal Seleksiyon" teorisinde yapmış olduğu "Hayat bir mücadeledir, doğal ayıklama vardır, kuvvetli olanın ayakta kalabilmesi için zayıf olanı yok etmesi doğrudur" analizi, insanlık tarihindeki şiddet uygulamasını özetler niteliktedir.

Şiddetin kadim olarak adlandırılabilir karakteri, yani özü ve ortaya çıkmasına neden olan duygular ve bu duyguların sergilenmesi, zaman bağlamında da benzerlik göstermektedir. B. Chul Han'a göre "modernite öncesinde şiddet her yerde ve alenidir; hatta gündelik hayatın, toplumsal pratiğin ve iletişimin bir parçasıdır. İlkel ya da arkaik insanda tüm dolaysızlığıyla, kanlı biçimde kendini göstermektedir" (Aktaran: Öner, 2019: 608).

Modernite öncesinde iktidarın gücünü gösterme şekillerinden biri olan şiddet, kamusal alanlarda kanlı seyirlikler halinde sergilenmiştir. Antik Roma'da gladyatör savaşlarından önce özellikle kalabalık bir kitle tarafından izlenmesi amacıyla gerçekleştirilen infazlar, söz konusu seyirlik gösteriler içerisinde ön plana çıkmaktadır. Bu infazla kılıçla veya ateşle ölümün yanı sıra suçluların av hayvanlarına parçalatılması şeklinde gerçekleştirilen ve izleyici kitlenin saldırganlık dürtülerini yatıştıran eğlenceler olarak nitelendirilir. Arkaik kültürde ve Antik Çağ'da uygulanma şekli ve uygulanma oranına paralel olarak iktidarın simgesi sayılan ve aleni bir şekilde kanlı gösteriler halinde sunulan şiddet, moderniteyle birlikte kamusal alandan uzaklaşarak iktidarı simgeleyen bir olgu olmaktan çıkar. Böylece şiddet artık "görünürden görünmeze, apaçıkta mahreme, fizikten psişiğe, askeri olandan medyatik olana ve cephesel karşılaşmadan viral buluşmaya" kaymaktadır (Byung Chul Han, 2020: 17). Görüldüğü gibi her dönemde var olan şiddet, zamana ve duruma göre kılıktan kılığa giren bir oyuncu gibi değişmekte, ancak varlığını ve etkinliğini hiçbir zaman kaybetmemektedir.

Her ne kadar modernite öncesi toplumlarda şiddetin daha yoğun bir şekilde yer aldığı, moderniteyle birlikte şiddet olaylarının azaldığı düşüncesi insanlar tarafından kabul edilen bir kanı olsa da, modernite şiddetin azalmasına vesile olmaktan ziyade şekil değiştirmesini sağlayan bir dönüşümdür. Bu nedenle, toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri olarak tanımlanan modernite, Harvey'e göre (2010: 23-24); "kendimizi, bize serüven, iktidar, haz, ilerleme ve bunların yanı sıra kendimizin ve dünyanın dönüşümünü vaat eden, ama aynı zamanda, sahip olduğumuz, bildiğimiz,

okuduğumuz her şeyi imha etme tehdidini taşıyan” bir ortamdır.

Hayatın anlamını belirleyen önceliklerin değiştiği modern dönemin sonrasında da, özellikle dünya basınında geniş yer bulan ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla büyük bir kitle tarafından takip edilen I. ve II. Dünya Savaşı, 1789 ile 1799 yılları arasında Fransa’da monarşinin yıkılarak Cumhuriyetin kurulmasıyla sonuçlanan Fransız Devrimi ve bu süreçte kurulan Engizisyon mahkemeleri ve bu mahkemelerin faaliyetleri, hatta yakın tarihe bakıldığında, özellikle Amerikan tarihinde önemli bir yere sahip olan İkiz Kuleler’in yıkılması, Azerbaycan’ın Karabağ’ı yeniden toprak bütünlüğü içerisine dâhil etmesi gibi tarihi olaylar, aslında şiddetin günümüzde de insan unsurunun bulunduğu her yerde olduğunu ve varlığını her zaman devam ettirdiğini gösterir niteliktedir.

4. SÖZLÜ, YAZILI VE GÖRSEL ANLATIDA ŞİDDETİN SUNUMU

Bu bölüme kadar şiddetin ne olduğu, şiddeti ortaya çıkaran durumlar ve şiddetin türleri ile birlikte tarihsel süreç açısından şiddetin varlığı ele alındı. Ancak şiddetin ortaya çıkmasında bireyin içinde bulunduğu koşullar kadar şiddetin ve şiddet biçimlerinin öğrenilmesi de etkili olmaktadır. Birey bu öğrenme edimini sözel ve görsel anlatı aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Ele alınan konu gereği, öğrenme ediminin gerçekleştiği kanallar olan sözlü, yazılı ve görsel anlatımların genel tarihine bakıldığında; toplu yaşama geçişle birlikte günlük yaşam dâhilindeki faaliyetlerin yürütülmesi adına insanlar, edindikleri tecrübelerin yanı sıra geleceğe yönelik amaç ve isteklerini birlikte yaşadığı toplumun diğer bireyelerine aktarırlar. “Dolayısıyla birlikte yaşayan insanlar, kaçınılmaz olarak, birbirleri arasında kendilerini ve yaşam süreçlerini açıklayan ve iletişim araçları kullanmış ve anlam iletiminde bulunmuşlardır” (Erdoğan, 1999: 22). Fiziksel ve jestsel olmakla birlikte, aynı yerdelik ve aynı andalığa bağlı olan ilk dönem anlam iletiminde insanların kullandıkları malzemeler, taş ve ağaç gibi doğada hazır buldukları materyallerdir. Ancak toplu yaşama geçişle birlikte toplum dâhilindeki bireyler günlük yaşam pratiklerini yürütebilmek için amaç, istek ve deneyimlerini birlikte yaşadığı kişi veya kişilere anlatmak zorundadır. Bu nedenle iletişim anlamında dil yani konuşma önemli bir unsurdur. Her ne kadar doğrudan veya dolaylı türden kanıtlar zayıf olsa da, Poe’nin de (2014: 66) belirttiği gibi, M.Ö. 180.000 ile M.Ö. 3500 arasındaki dönem konuşma kültürünün temelini oluşturulduğu düşünülerek Konuşma Çağı olarak adlandırılmaktadır.

Topluluk halinde yaşama geçiş ve iletişimde dilin kullanılması, birey

merkezli düşünce yapısından toplum merkezli düşünce yapısına geçişi sağlayarak, yaşanan tecrübelerin gelecek nesillere aktarımına zemin hazırlar ve iletişimde kullanılan mesajların aynı yerdelik ve aynı andalığa olan bağımlılığı son bulur. Yazının olmadığı M.Ö. 2000’li yıllarda, gerek duygu ve düşünce aktarımı amaçlı olsun gerekse yapılacak av öncesinde avın başarılı geçmesi için totem amacıyla çizilmiş olsun insan yaşamına ve insanın doğayla olan ilişkisine yönelik bilgiler, mağara duvarlarına çizilmiş resimlerdir. Yaşanılan anıların resimler halinde mağara duvarlarına resmedilmesinin ardından “Sümerler M. Ö. 3500 yıllarında bilinen ve sembolün sesi belirlediği ilk yazıyı kullandılar” (Erdoğan, 1999: 31). Sümerlerin ardından M. Ö. 3100’lü yıllarda Mısırlılar tarafından hiyeroglif geliştirilmiş, M. Ö. 2500’lü yıllarda ise yazının taş ya da ağaç yerine, taşınabilmesinde kolaylık sağlanması ve daha kalıcı olmasını sağlamak amacıyla papirüs kullanılmıştır. Yazının ve yazılı iletişimin kalıcılığını sağlayarak gelecek nesillere bilgi aktarımı ise, önce Yunanlılar tarafından geliştirilen parşömenler ve sonrasında Çin’de geliştirilen kâğıt ve mürekkeple sağlanmıştır. Yazı ve yazılı iletişimin kalıcılığı konusundaki bu gelişmeler, asıl mesleği kuyumculuk olan Johannes Gutenberg’i matbaa alanında çalışmalar yapmaya sevk etmiş ve Gutenberg, yaptığı çalışmalar sonucunda 1452 yılında geliştirdiği matbaa ile yazı aracılığıyla iletilen bilgilerin daha fazla insana ulaşmasına vesile olmuştur.

Yazılı iletişimle birlikte kalıcılığın sağlanmasının ardından, özellikle kitle iletişim açısından daha fazla kişiye aynı anda ulaşabilme amacına yönelik çalışmalar yapılarak kitle iletişiminin mihenk taşı olan televizyonun icadı gerçekleşir. Bünyesinde barındırdığı sözlü ve yazılı iletişim olanakları nedeniyle homojen bir yapıya sahip olan bu yeni teknoloji aracılığıyla, hedef kitleye görsel ve işitsel olarak ileti aktarımı sağlanır. Hangi iletişim aracı kullanılırsa kullanılsın iletişimdeki temel amaç, kaynaktan hedefe mesajın gönderilmesi ve bu mesajın hedef tarafından çözümlenmesidir. Bu bağlamda isteklerin, duygu ve düşüncelerin sözlü veya yazılı ifade edilmesi olarak tanımlayabileceğimiz anlatım, aslında iletişimde bulunan kişi veya kişilere herhangi bir konu hakkında düşüncelerin iletilmesidir. Anlatım türleri ise genelde sözlü ve yazılı anlatım türleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

4.1. Sözlü Anlatıda Şiddetin Sunumu

Sosyoloji disiplinde olduğu gibi toplumsal yapılar geleneksel, modern ve postmodern toplumlar şeklinde gruplandırıldığında, toplumlar genelinde yaşanan değişim ve dönüşümlerle birlikte bu toplumlarda yaşanan şiddet olaylarındaki yoğunluğu da anlamamız mümkündür. Kızılcılık ve Erjem’in (1994: 182) “farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, işbölümünün, sosyal

ve coğrafi hareketliliğin az olduğu, üyelerin birbirine benzediği, norm ve değerlerin egemen olduğu toplumlar” olarak tanımladığı geleneksel toplumlarda daha çok aile ve birincil gruplar arasında gerçekleşen iletişim, duygusal ve yüz yüze olduğu için samimidir. İlerleyen zamanla birlikte ateşi kullanmayı öğrenen, kullandığı araç gereçleri geliştiren insanlar iletişim tarzlarını da geliştirirler. “Doğuda hayvanların evcilleştirilmesi ve Batıda sulama ile yenilebilir bitkilerin ekilmesi, güneşte kurutulmuş briketlerin ve taşların ev yapımında kullanılması yerleşik yaşamı toprağa daha çok bağladı. Bu yeni üretimle, aynı anda, insanın kendini ve süreçlerini anlatması gereği doğdu” (Erdoğan, 1999: 20). Buna bağlı olarak Sever’in de, düşüncelerin ve duyguların başkalarına sözlü olarak bildirilmesi ya da duygu, düşünce, istek, bilgi ve tasarımların sözle aktarılması olarak tanımladığı sözlü anlatım, insanların kendilerini ve süreçlerini anlatmasında kullandıkları ilk iletişim şeklidir. İnsan yaşamında önemli bir konuma sahip olan ve dinleme eylemiyle birlikte var olan sözlü iletişim veya konuşma, özellikle bireyin çocukluk dönemi açısından son derece önemlidir. Henüz okuma yazma becerisi kazanmamış olan çocuklar, sahip oldukları bilgileri sözlü iletişim yoluyla elde etmektedirler. Bu nedenle çocuklara anlatılan masal ve hikâyeler, hem ders verici nitelikleri hem de eğlendirici yapılarıyla çocukların ilgisini çeken anlatı türleridir. Ancak her ne kadar kesin bir tanımlı yapılmamış olsa da maruz kalan kişilerde fiziksel ve zihinsel anlamda olumsuz sonuçlara yol açan şiddet eylemleri, söz konusu anlatı türü içerisinde yer almaktadır. Bu noktada dikkat çeken nokta ise, bilgilendirici ve eğlendirici içeriğe sahip olmalarına rağmen masal ve hikâyelerdeki şiddet eylemleri ve nedenlerinin haklı gerekçelere bağlanması ya da bağlanmaya çalışılmasıdır.

Masal ve hikâye odağında sözlü anlatım türleri ele alındığında şiddet olgusu veya şiddet eylemi genellikle; dayak atma, yakma, yok etme ya da hayatına son verme ve mahrum bırakma şeklinde anlatı içerisinde yer almaktadır. Şiddet eyleminin söz konusu anlatı içerisine dâhil edilme nedenleri ise genellikle şiddete maruz kalan veya kalacak olan kişinin olumsuz kişilik özelliklerine sahip olması, diğer insanlar hakkındaki kötü düşünceleri ve toplumsal yaşam pratikleri dâhilinde olumsuz davranışlar sergilemesidir.

Özellikle ilk gençlik dönemlerindeki kişilerin merak ve heyecanla dinlediği bu masallar aslında eğlendirirken eğitmekte, hayata hazırlamak gibi işlevleri bulunmakta, toplumların kültürel öğelerinin de kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamakta, ayrıca dinleyenlerin de kendilerine rol model alacağı kişileri seçmelerine imkân tanımaktadır. Dede Korkut Masalları veya

kahramanlık temalı hikâyeler ise onların bu seçimi yapmaları için uygun birer araç durumundadırlar. Fakat masal ve hikâyeler içerisinde yer alan olumsuz karakterlere karşı gerçekleştirilen haklı bir eylem olarak gösterilen şiddet ve şiddet eylemleri özellikle çocuklar üzerinde olumsuz etkiler bırakabilmekte ve kendisini özdeşleştirdiği karaktere uygun olarak, çevresinde olumsuz davranışlar sergilediğini düşündüğü kişilere karşı şiddet uygulayabilmektedir. Çünkü ona göre kendisi de bir kahramandır ve kahramanlar kötü addedilen kişileri cezalandırmalıdır.

4.2. Yazılı Anlatıda Şiddetin Sunumu

İlkel toplumların, yaşamlarına ve doğayla olan ilişkilerine yönelik mağara duvarlarına çizdikleri resimler ile düşüncelerin kalıcılığını sağlamalarını takiben, ilerleyen zamana paralel olarak kendini geliştiren ve toplumsal yaşama geçen insanlar tarafından bu toplu yaşamın bir sonucu olarak düşüncelerin aktarılması amacıyla yazı geliştirilir. Her ne kadar ilk zamanlarda okuma yazma bilen sayısı fazla olmasa da zamanla bu sayıda yaşanan artış ile birlikte insanlar artık elde etmek istedikleri bilgileri yazılı kaynaklar aracılığıyla elde imkânına sahip olurlar. Özellikle 15. yüzyılda matbaanın keşfedilmesiyle birlikte o döneme kadar hazırlanmış olan el yazması eserlerin, harf baskı ile çoğaltılarak daha geniş kitlelere ulaşması sağlanır.

Her ne kadar matbaa aracılığıyla sözlü anlatımın egemen olduğu yıllarda çocuk ve yetişkinlere anlatılan tarihi ve dini anlatılar matbaa aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşsa da, sözlü anlatımda önemli bir rolü bulunan şiddet ögesi, yazılı anlatımda da önemini koruyarak gerek hikâye devamlılığının sağlanması gerekse okuyucu kitlenin ilgisini canlı tutmak amacıyla kullanılan bir olgu olarak yer alır. Özellikle “Ortaçağ edebi eserleri şiddet dolu saldırılar ve ölümün ayrıntılı tasvirleriyle doludur. William Shakespeare’in Hamlet (1607), Julius Caesar (1600), Macbeht (1606), Othello (1605) ve Romeo ve Juliet’in (1595) de aralarında bulunduğu” (Trend, 2007: 22) eserler, konularını ilerletmek için şiddet olgusundan yararlanan yazılı eserlerden bazılarıdır.

Sözlü kültürün ardından yazılı kültürle birlikte bireyler, deneyimlerini, düşüncelerini ve geleceğe yönelik istek ve beklentilerini sadece yakınında bulunan kişilerle paylaşmanın yanı sıra uzaktaki kişilerle de düşünce paylaşımı gerçekleştirebilme imkânı bulurlar. Ancak yazılı kültüre geçilmesi, hikâye ve masal içeriklerinde özellikle şiddet olgusu anlamında bir değişim yaratmaktan ziyade, şiddetin nedenleri ve uygulanma şekillerinin, değişen zamana uygun olarak yeni hikâyeler oluşturulur. Bu

bağlamda masal içeriklerine yönelik olarak 2020 yılında İhsan Dağ yönetimindeki çalışma gurubu tarafından, Çocuk, Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi (ÇEDED) için “Keloğlan Masalları” ve yine aynı yıl Şura Güzelküçük ve Mustafa Türkyılmaz tarafından “Masal Kitaplarında Yer Alan Korku ve Şiddet Öğeleri” başlıklı çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar incelendiğinde, gerek Türk gerekse yabancı masal kitaplarında şiddet unsurunun yer aldığı, ancak Türk masallarında şiddet dilinin daha yoğun olduğu sonucuna ulaşıldığı görülmektedir. Ayrıca çalışmaya dâhil edilen “Evvel Zaman İçinde, Keloğlan Masalları, Andersen Masalları, Billur Köşk Masalları, Az Gittik Uz Gittik ve Aisopos Masalları”nda sözel ve fiziksel şiddetin, duygusal ve cinsel şiddete oranla daha fazla yer aldığı tespit edilmiştir. Masal ve hikâye temelinde yapılan bu araştırmalar, sözlü anlatım türünde yaygın olan masal ve hikâyelerde olduğu gibi fiziksel şiddetin; dayak atma, yakma, yok etme ya da hayatına son verme ve mahrum bırakma şeklinde, sözlü şiddetin ise; küçümseme, hakaret etme, alay etme ve dış görünüşle dalga geçme gibi kişilik zedeleyici şiddetin yanı sıra fiziksel şiddete bağlanmak istenen tehdit unsurlarını barındıran cezalar şeklinde yazılı anlatım türlerinde de varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

Özellikle 1500’lü yılların ardından Avrupa’da matbaa sayısının artması ve gelişen matbaacılık ile birlikte basımı gerçekleştirilen eserlerde, okuyucunun şiddete olan açlığı giderilirken suç ve şiddete eğilimi olanlar için de uyarılarda bulunulmuştur. Günümüzde ise yazılı anlatım olarak nitelendirilen basılı eserlerde, özellikle okuyucunun ilgi ve beklentisine yönelik içerikler oluşturulmakta ve bu içerikler oluşturulurken geçmiş yıllarda olduğu gibi hikâye devamlılığını sağlamak ve hedef kitlenin ilgisini canlı tutmak amacıyla şiddete ve şiddet unsurlarına bolca yer verilmektedir.

4.3. Görsel Anlatıda Şiddetin Sunumu

Her ne kadar görsel anlatı denildiğinde akla film yapımları gelse de anlatının temelini fotoğraf oluşturmaktadır. Bu bağlamda hareketli görüntünün tarihi, hareketsiz görüntünün yani fotoğrafın tarihi kadar eskidir. “Çünkü temel felsefe, durağan kaydedilmiş ardışık görüntülerin hareketliymiş gibi gösterilmesi düşüncesinde yatmaktadır” (Bodur, 2013: 7).

Trend’in de (2007: 24) belirttiği gibi “1800’lerin ortasında fotoğraf makinesinin icadı, yüzyılın sonunda hareketli resimlerin üretimini mümkün kılar. İlk filmlerin merkezi şiddettir. Thomas Edison 1895’de 30 saniyelik bir kafa kesme klibi olan kinetoskop filmi The Execution of Mary, Queen of Scots ile yeni teknolojiyi sergiler.” Görüldüğü gibi sözlü ve yazılı anlatımın ardından görsel anlatı bağlamında da hazırlanan ilk içerik, şiddet

merkezlidir. Edison tarafından gerçekleştirilen ilk görsel çalışmanın ardından 1896 yılında hazırlanmış olan “The Corbett-Ftizzsimmons Fight”, içerdiği şiddet görüntüleri nedeniyle eleştirmenlerin tepkisini çekerek 1912’de şiddet içeren ödüllü dövüş filmlerinin gösteriminin yasaklanmasına neden olur. The Corbett-Ftizzsimmons Fight örneğinde olduğu gibi görsel anlatı bağlamında oluşturulan ilk filmlerde yer alan şiddet unsuru, her ne kadar ilk dönemlerden itibaren tepki çekip yasaklansa da devam eden süreç dâhilinde oluşturulan film içeriklerinde varlığını daima korumuştur. Sözlü ve yazılı anlatımda olduğu gibi görsel anlatımda da anlatılan hikâyenin devamlılığını sağlamak, izleyicinin merakını canlı tutarak beklentilerini karşılamak amacıyla geçmişte olduğu gibi günümüzde de komedi türünden animasyona, belgeselden biyografi türüne kadar birçok türde şiddet olgusunun yer aldığı görülür.

5. MEDYA VE ŞİDDET

Türk Dil Kurumu tarafından, iletişim ortamı ve iletişim araçları olarak tanımlanan medya kavramını Püsküllüoğlu “yığınlarla iletişimi sağlayan radyo, televizyon, gazete ve dergiler gibi basın yayın organlarının tümünü kapsayan ortak ad, kitle iletişim araçları” (Kayaoğlu, 2009: 12) olarak tanımlamaktadır. Burada yığınlar olarak nitelendirilen, medya organlarının hitap ettiği okuyucu, dinleyici veya izleyici yani medya içeriklerinin alıcısı olan hedef kitledir. Bu hedef kitle ise yaş, eğitim, gelir düzeyi, vb. gibi herhangi bir kritere göre sınıflandırılmamış insanlardan oluşmaktadır.

Ticari bir işletme olarak da nitelendirilebilen medya ve medya organlarının birincil görevi, hedef kitlenin haber alma hakkını sağlamaktır. Diğer yandan hedef kitleye sunulan içerikler ister radyo ister televizyon isterse de gazete aracılığıyla yapılsın tüm medya organları, sundukları içerikler itibarıyla toplumun ahlaki ilke ve kurallarını gözetmelidir. Çünkü haber alma ve aktarma ihtiyacına yönelik olarak gelişen ve edebiyattan sanata, bilimden teknolojiye birçok alanı bünyesinde barındıran medyanın, kitleleri harekete geçirme ve yönlendirme gücü yadsınamaz. Bu bağlamda medya organları tarafından hazırlanan yazılı (gazete, dergi, vb.) sözlü (radyo) ve görsel (TV ve sinema yapımları) içerikler, kısa vadede toplumu yönlendirme, farklı kültürlerin etkileşimini sağlama, toplumsal değerlerin gelecek nesillere aktarımı ve benimsenen rol modeller vasıtasıyla olumlu davranışlar edinme gibi pozitif etkiler yaratmasına karşılık, uzun vadede yerel kültürlerin yok olması ve bireylerin şiddet, vahşet, cinsel istismara yönelmesi gibi negatif etkilere de neden olabilmektedir.

Kendileri de ticari bir işletme olan ve rekabet halinde olan medya organları, izler kitle tarafından tercih edilen içerikler üreterek varlığını devam ettirmektedirler. Günümüz medya kullanıcılarının, medya araçları dâhilindeki şiddet unsurunu barındıran içeriklere gösterdikleri ilgi nedeniyle, özellikle yazılı ve görsel medya organlarında sıkça karşılaştığımız olgulardan biri şiddettir.

5.1. Görsel Bir Anlatı Türü Olarak Televizyonda Şiddet

“Tarih öncesi çağlardaki insanların hangi gelişim evrelerinden geçtiklerini, bizlere bıraktıkları anıtlarla araç ve gereçlerden, sanatlarına, inanışlarına ve yaşam görüşlerine ilişkin olarak ya doğrudan ya da söylenceler, mitler ve masallar aracılığıyla geleneksel yoldan bize kadar ulaşabilen bilgilerden, ayrıca düşünme tarzlarının gelenek ve göreneklerimizdeki kalıntılarından öğreniyoruz” (Freud, 2021: 27). Tarih öncesi dönemlerde yaşamış insanlar ve yaşamları hakkındaki bilgi edinebileceğimiz bahsi geçen kaynaklardan biri mağara duvarlarına çizilen resimlerdir. Bir görsel anlatı türü olan bu çizimlerin ardından, yazının icadıyla birlikte yaygınlaşan basılı medya araçları (gazeteler) aracılığıyla hedef kitleye bilgi aktarımı gerçekleştirilir. İlerleyen zamana ve gelişen teknolojiye bağlı olarak televizyonun icadıyla birlikte, iletişim anlamında da büyük bir çığır açılmış ve insanların birbirlerine sözlü veya yazılı olarak anlattıkları olay ve olgular, görsel hale getirilerek hedef kitle üzerinde daha büyük etkilerin uyandırılması sağlanır. Ancak bu yeni araçla birlikte yazılı kültürde olmayan bir işlev dikkat çekmektedir. Yazılı kültürde sunulan içeriğin anlaşılabilmesi için hedef kitlenin de okuma-yazma bilmesi gerekmektedir, televizyon ve sonrasında yaygınlaşan kitle iletişim araçlarıyla bu gereksinim ortadan kalkar.

Yaşamın belli dönemlerinde gerçekleştirilen çamaşır yıkama, temizlik ve ütü gibi rutin yapılan işlerin kolaylaştırılmasında yardımcı olan teknolojik araçlardan farklı olarak televizyon, izleyici ile zihinsel bir ilişki sağlar. İlk zamanlarda kamusal alanlarda topluca izlenilmesi düşünülen ancak, ekranların sinema perdesine oranla küçük olması nedeniyle kişisel veya ailesel kullanıma daha uygun olan televizyonun, günümüzde oturma odalarının başköşesinde kendisine yer edinmesinin ve büyük bir hızla yaygınlaşmasının en önemli nedenlerinden biri, insanların dünyada olup bitenleri öğrenmeye yönelik olarak duydukları meraktır. Ruppert’in de (1996: 181) belirttiği gibi;

“Dünya görüntülerinden alınan zevk, 19. yüzyıldan ve daha öncesinden beri, dünyada özgürce dolaşabilme arzusunun da

nedeniydi, ancak insanların çoğunluğu maddi olanaksızlıklar nedeniyle bunu gerçekleştiriyordu. Halkın geniş kesimleri, gündelik yaşam kendilerine olaysız ve can sıkıcı geldiği için yaşantı ve serüven arıyorlardı. Bu tür gereksinimleri ortaya çıkaran ruhsal durumlar, çalışma zamanı ve boş zaman ayrımı getiren endüstriyel üretim biçiminde oluşmuşlardı ve bu durumlar, televizyonun ve onun kültür endüstrisi bağlamında bütünlenmesinin önkoşuluydular, tam da bu aracın tüm bir dönemin kılavuz medyası olarak yükselmesinin temelini oluşturdular.”

Fotoğraf ve sinemanın sağladığı uzağı görme hayali televizyonla birlikte, özellikle televizyon yayınlarının inandırıcılığını artırma işlevine sahip canlı yayınların da devreye girmesiyle, uzağın ve uzakta yaşanan/yaşanılmakta olan olayların eş zamanlı olarak izlenmesi olanaklı hale gelir. Televizyonun izleyicilere sunduğu bu imkân günümüzde biraz daha değişikliğe uğrayarak sadece gidilemeyen yerlerin izlenmesi, değişik kültürlerin ve yaşamların görülmesinin yanında izleyicilere iş yaşamının dışında kalan boş zamanlarını değerlendirme ve eğlenme olanağı sunmaktadır. Ancak, özellikle izler kitle ile televizyon arasında kurulan ilişki çerçevesinde, tüm sosyal süreci etkilemek, değiştirmek ve bazı durumlarda denetlemek amacıyla televizyon yayıncılığının yöneticiliğini yapan güçler tarafından içerik düzenlemesi yapılmaktadır.

Günümüzde eğitime, bilgi verme, yönetme, yönlendirme ve etkileşim özelliklerine sahip olan kitle iletişim araçlarından televizyonun şiddet bağlamında kullanılmasının ve izleyiciler üzerindeki etkisinin nedenleri şunlardır:

-“Kitle iletişimi, aynı iletiyi, aynı kısa zaman süreci içinde çok sayıda insana ulaştıran bir iletişim yoludur.

- Bu araçların her bir bölümü, belirli toplumsal-ekonomik ve kültürel özelliklerdeki toplum kesimlerine seslenmektedir.

- Sanayi-kent toplumuna özgü ileri ölçülerdeki iş bölümü ortamında atomlaşan, atomlaştıkça da toplumsal yapı örgütlenişine bağımlılığı artan bireyler, kitle iletişiminde, kendilerini dünyaya bağlayan bir pencere bulmaktadırlar.” (Ozankaya, 1985: 50)

Şiddet üzerine yapılan araştırmalarda “kitle iletişimi ile şiddet arasındaki bağlantılarda, TV, şiddeti yayan ve temelde ona örnek oluşturan bir olgu” (Ergil, 1985: 55) olarak değerlendirilmektedir. Ancak burada göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus ise, devletin şiddete

yaklaşımıdır. Çünkü devletlerin şiddete yaklaşımları toplumdan topluma farklılık göstermekle birlikte, kurumsal ve yasal düzeyde de bir anlamda şiddeti cesaretlendirmektedir. Burada önemli olan asıl konu, kitle iletişim araçlarının özellikle de televizyonun şiddet olaylarının temelinde olan yabancılaşma ve yoksullaşma sürecine katkısının ne şekilde olduğudur. Bu bağlamda öne çıkan yapımlar ise reklamlar, tüketimi yönlendirici haberler ve son yıllarda etkisini artıran televizyon dizileridir.

Televizyon yayınları içerisinde şiddet olgusunun yoğun olarak kullandığı reklamlar, izleyici kitleyi tüketime yönlendirme amaçlı hazırlanan reklam içerikleri, aslında maddi anlamda sıkıntı içindeki tüketicilere, gerçekte ulaşamayacakları yaşam şekillerini ileterek şiddetin oluşumu için gerekli ortamın oluşmasını sağlarlar. Aslında reklam içeriklerinde şiddetin değişik türlerinin görülmesi mümkündür. Bir baba ve çocuğun araba ile olan ilişkisinin top üzerinden ele alındığı 2009 yılında yayınlanan FIAT reklam örneği, mutlu şiddet örneği olarak nitelendirilebilir. Söz konusu reklam filminde sürekli olarak patlayan topunu babasına göstererek yeni bir top alınmasını sağlayan çocuğun asıl amacının yeni bir top aldirmaktan ziyade bunu arabaya ulaşmak için yapması, çocukların isteklerine ulaşabilmek için (bu noktada çocuğun topu patlatması, mutlu şiddet olarak değerlendirilmektedir) neler yapabileceklerini göstermektedir.

Televizyonun yaygınlaşmasıyla birlikte öne çıkan reklamlar, özellikle kolay yönlendirebilme özelliklerinden dolayı bilhassa çocuk izleyicileri hedef kitle olarak görmekte ve içeriklerini de buna yönelik olarak hazırlanmaktadır. Bu da toplumda reklamların çocuklar üzerinde oluşturabileceği etkiler nedeniyle, reklam içeriklerine karşı olumsuz tavır takınılmasında etken bir rol oynamaktadır. Ancak özellikle şiddet bağlamında Uluslararası Ticaret Örgütü tarafından belirlenen reklam özdenetim esaslarına yönelik bildiride “Reklamların, yasalara ve/veya genel kabul gören toplumsal davranış kurallarına aykırı düşebilecek davranış ya da durumlarda şiddete göz yuman bir yaklaşım sergilemesi gerektiği unutulmamalıdır” (Karaca ve ark., 2007: 240) ibaresi, reklam içeriklerinin oluşturulmasında dikkat edilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yusuf Karaca, Asuman Pekyaman ve Hatice Güney tarafından 2007 yılında, 4 ile 13 yaş aralığında çocuk sahibi ailelerin, televizyon reklamlarının çocuklar üzerindeki etkilerinin etik açıdan nasıl algılandığının incelenmesi ve televizyon reklam içeriklerinin çocukları ahlaki yönden olumlu ya da olumsuz etkileyip etkilemediğinin belirlenmesi amacıyla çalışma gerçekleştirilir. Söz konusu yaş aralığındaki çocuklara sahip

ebeveynlerin katılımının sağlanmasıyla gerçekleştirilen “Ebeveynlerin Reklam İçeriklerinin Çocuklar Üzerindeki Etkilerini Etik Açıdan Algılamalarına Yönelik Bir Araştırma” isimli çalışma, Afyonkarahisar il merkezinde yaşayan aileler arasında tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak yüz yüze ve anket görüşmesi şeklinde yapılmıştır. 150 ailenin katılımının sağlandığı, ancak 105 anketin değerlendirmeye tabi tutulduğu çalışma sonunda alınan cevaplara yönelik oluşturulan tabloda özellikle çocukların reklamlardan etkilenecek şekilde şiddete yönelmesi yönündeki düşüncelerin yaklaşık % 66’lık bir dilime sahip olduğu görülmektedir.

Televizyon, şiddet ve değişim için bir gizilgüç değildir, ama yerleşik düzenin gücünü ve yetkisini korumak ve meşrulaştırmak için önemli bir araçtır. Bu açıdan bakılınca televizyon, “şiddet olaylarını, güç oyununun kurallarını göstermeye ve mevcut toplumsal düzeni pekiştirmeye yardımcı en basit ve dramatik araçtır. Devam eden ya da olguya dönüşen her türlü şiddet, etkisini yitirme eğiliminde” (Büker ve Kıran, 1999: 30) olduğundan, televizyon da şiddet olgusunu çok sık ve değişik biçimlerde gösterdiğinden, bu olgu kanıksanır, hatta ayrımsanmayabilir de. İnsanın dış dünyadaki bilgisi dolaylı ve eksik olduğu için, şiddet giderek sıradanlaşır ve bir tür alışkanlık yaratır. Bu nedenle reklam filmlerindeki şiddet olgusunu ayrımsamak ve değerlendirmek zor olmaktadır. Bu bağlamda içerik olarak şiddet olgusunu sıklıkla kullanan reklamların asıl işlevlerinden biri insanların sahip oldukları şeylerden memnun olmamalarını sağlamak, ekonomik ve maddi imkânları ne olursa olsun, onları daha fazlasını istemeye özendirme. Her ne kadar olumsuzluk addedilen bir kavram olan şiddetin reklamlar dâhilinde ekranlarda yer almayacağı düşünülse de reklamcılar, şiddete ait olguları örterek veya estetize ederek dâhil etmekte, hatta şiddeti meşru kılmaya çalışmaktadırlar. Sonuç olarak şiddet her ne kadar olumsuz duygular uyandırır da aslında izleyiciyi çeken bir özelliğe sahiptir; çünkü izleyicinin güçlü ve güç kavramı ile özdeşleşmesini sağlar. Bu nedenle reklam metinlerinde “güç”, “güçlü” sözcükleri ya da bunların eş anlamlıları sıklıkla kullanılmaktadır: “motorunuzun gücü, güçlü temizleyici, gücünü X’den alan ...”

Şiddetin sunumu her ne kadar televizyondan önce haber alma, bilgi edinme kaynağı olan gazetede başlamış olsa da günümüzde şiddet olgusu televizyon haberlerinde de sıklıkla yer bulmaktadır. İnsanların yaşadığı çevre dışındaki olaylar hakkında bilgi edinme isteği her dönemde önemini korumuştur. Gazetelerle başlayan bilgi edinme serüveni televizyonla devam ettirilmekte, fakat televizyon aracılığıyla bilgilenme ve bilgilendirme sağlanırken aynı zamanda izleyiciye, dünyaya ait imgeler ve görüntüler

sunulmaktadır. Burada önemli olan nokta televizyon aracılığıyla sunulan içeriklerle izleyicinin dünyayı algılama şekli yönlendirilmekte, belli tutum ve davranışların yaşam pratiklerine yerleşimi sağlanmaktadır.

Televizyonda sunulan şiddet üzerine yapılan bir diğer çalışma ise 4 ile 8 Aralık 2017 tarihleri arasında 5 günlük süre zarfında ulusal yayın yapan 5 televizyon kanalı “Show TV, Atv, Kanal D, Kanal 7, ve Fox TV” örneklem alınarak gerçekleştirilen “Şiddet Öğelerinin Televizyonda Kullanılması: Ana Haber Bültenleri Örneği” adlı çalışmadır. Tuğçe Esin Pınarbaşı, Rıdvan Cevher, Gözde Yardım ve Narantsetseg Enkhtuya tarafından yapılan çalışma sonucunda elde edilen veriler analiz edildiğinde, mesaj sistem çözümlemesinin süreklilik kategorisinde haberlerde şiddetin devamlı bir şekilde sunulduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca şiddet haberlerinin tamamının ciddi bir ses tonuyla verildiği ve herhangi bir mizah öğesi barındırmadığı da yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulgulardandır.

Şiddet unsuru barındıran 82 haber üzerinden yapılan söz konusu araştırma sonuçlarına bakıldığında, şiddeti uygulayan ve şiddete maruz kalan bireylerin çoğunluğunun erkek aktörler olduğu ve bu aktörlerin şiddet uygulanmasında veya şiddete maruz kalmalarında sosyal ve ekonomik anlamda sorunlar yaşamalarının etkili olduğu görülmektedir.

Televizyonun birey ve toplum üzerindeki etkilerine yönelik olarak hazırlanan çalışmalar, izler kitle arasında kolay etkilenmeleri nedeniyle çocuklar üzerine yoğunlaşsa da medya ve özellikle de televizyon, hazırlanan içerikler aracılığıyla çocukları olduğu kadar yetişkin kategorisinde değerlendirilen bireyleri de etkilemektedir. Bu noktada ister çocuk izleyici olsun isterse yetişkin sınıfında yer alan izleyici kitle olsun, Albert Bandura'nın sosyal öğrenme kuramında belirttiği gibi, “biz diğerlerini gözlemleyerek öğreniriz”. Yani televizyon aracılığıyla izleyiciler kendi tecrübelerinden ziyade gerek haber, gerek spor gerekse televizyon dizileri aracılığıyla sunulan karakterlerin bilgi ve tecrübelerinden faydalanmakta, hatta onları taklit etme yoluyla öğrenme faaliyetini gerçekleştirmektedirler. Bu nedenle televizyon içeriklerinin toplumun her yaş grubunun göz önüne alınarak oluşturulduğu dikkate alındığında izleyiciye sunulan içeriklerin, bireylerin tutum ve davranışlarında değişimler yaratması kaçınılmazdır.

Televizyon haberleri, yarışma programları ve dizi filmler hatta canlı yayınlanan spor müsabakalarında yer alan şiddet içerikleri, izleyicilerin karakterle özdeşleşmesi sonucu şiddetin öğrenilmesi ve taklit yoluyla aynı veya benzer eylemin gerçekleştirilmesinin yanı sıra toplumda şiddete karşı

duyarsızlaşma ve şiddetin modern yaşamın zorunlu bir parçası olarak görülmesine neden olmaktadır. Günümüzde de içerikleriyle dikkat çeken televizyon dizileri ise söz konusu etkilerin en yoğun hissedildiği yapımlardır. İlk yayınlandığı 2003 yılında, dönem dizileriyle içerik anlamında farklılık bulunması ve şiddet unsuruna daha fazla yer vermesi hem Deli Yürek hem de Kurtlar Vadisi'ni diğer yapımlardan ayırmaktadır. Devletin bekası ve huzuru için ölümü göze alan kahramanların destanı söylemiyle başlayan Kurtlar Vadisi'nin izleyici tarafından ilgi ile karşılanmasının nedeni, dizi içeriğinde yer alan şiddet, derin devlet kurgusu, dini motifler ve milliyetçi söylemdir. Özellikle milliyetçi söylem, ağırlıklı olarak devlet bekası için ölmeyi ve öldürmeyi meşru kılan şiddet eylemleri üzerine kurulmuştur. Bu durum ise izleyiciler için şiddet içerikli sahneleri ve milli değerler üzerinden geliştirilebilecek argümanları da meşru kılmaktadır.

Kurtlar Vadisi dizisini konu alan çalışmalarda daha çok, dizinin şiddet içerikli olduğu ve toplumdaki şiddet eğiliminin artmasında etken bir faktör olabileceği üzerinde durulmaktadır. Televizyon içeriklerinden yarışma ve magazin programları ile dizilerin çocuk izleyicilerin sosyalleşmesindeki olumsuz etkilerini araştırmak amacıyla yapılan "İlköğretim Çağındaki Çocukların Sosyalleşmesinde Televizyonun Etkisi" adlı çalışma buna örnek verilebilir. Kamil Kaya ve Meryem Tuna tarafından 2007 yılında Isparta il merkezinde bulunan 39 ilköğretim okulunda basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenen 650 kişi üzerinde yapılan çalışmaya göre, ilköğretim çağındaki çocukların, uzun zamandır yayınlanmakta olan şiddet içerikli dizilerden en çok Kurtlar Vadisi'ni izlemeyi tercih etmesi, buldukları sosyalleşme süreci bakımından değerlendirildiğinde, dizi kahramanlarının taklit etmek gibi çocuklar üzerinde birçok olumsuz etkiler bırakabilir. Özellikle 2009 yılında Habertürk Gazetesi'nde yayınlanan 17 yaşındaki bir çocuğun arkadaşları tarafından yakılarak öldürülmesi haberi ve zanlıların polise verdiği ifade, dizinin izleyici kitle üzerindeki olumsuz etkisine örnek teşkil eder niteliktedir. İfadede, Kurtlar Vadisi dizisinde yer alan Cevat adlı karakterden etkilenilmesi sonucu söz konusu olayın gerçekleştirildiği yer almaktadır.

İzleyici üzerinde olumsuz etki bırakan bir diğer yapım ise Ekim 2017 ile Haziran 2019 tarihleri arasında Show TV ekranlarından yayınlanan Çukur adlı dizidir. Yasadışı olaylar ile şiddetin yoğun bir şekilde işlendiği dizide, şiddetin içselleştirilmesi, kamu vicdanının illegal topluluklar aracılığı ile rahatlatılabileceği mesajları adaletin sokakta verilecek cezayla sağlanacağı algısı yine bu dizide de yoğun bir şekilde ele alınmaktadır. Dizide yer alan ana karakterlerin yanı sıra yan karakterlerde de bulunan

dövmeler, kullanılan yüzükler, çakı vb. malzemelerin özellikle genç izleyici kitlenin hayatına girmesi ve dizi karakterlerinin rol model olarak benimsenmesi de, model alma veya modelleme yöntemleriyle şiddet olgusunun öğrenilmesine örnek teşkil etmektedir.

Daha önce Kurtlar Vadisi örneğinde olduğu gibi dizide yer alan karakterlerden etkilenen ve onları kendilerine rol model olarak alan izleyicilerin davranışları da gazetelere yansımıştır. Konuyla ilgili olarak 2018 yılında Hürriyet Gazetesi'ne yansıyan haberde, Eskişehir'de Çukur dövmesi yaptıran 3 çocuğun diziden etkilenerek 6 çocuğun harçlık ve cep telefonlarını gasp etmesi de dizinin çocuklar ve gençler üzerindeki etkisini göstermektedir. Dizi geneline bakıldığında, olay örgüsünde yer alan şiddet, sebeplere dayandırılarak verilmekte ve bir anlamda devlet otoritesi tarafından sağlanamayan adaletin suç örgütleri tarafından sağlandığı izleyiciye benimsetilmekte ve böylece dizideki örgütlenmeye benzer örgütlenmelerin toplumdaki şiddeti olumsuzlamaya yönelik etkisi söz konusu olmaktadır.

Bu bağlamda Yaşar Erjem ve Mustafa Çağlayandereli tarafından 2002 yılında yapılan çalışma, sonuçları bakımından önemlidir. Çalışmada gençlerin demografik, sosyo-ekonomik ve ailesel özellikleri betimlenerek televizyon kanallarında gösterimde olan yerli dizilerle ilgili davranış, tutum ve düşünceleri saptama ve bu dizilerin modelleme davranışına etkilerini tespit etmek amaçlanmaktadır. İstanbul'un beş farklı ilçesinde bulunan okullarda okuyan lise öğrencilerinin katılımlarıyla gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre, televizyon izleme oranının yüksek olduğu lise öğrencilerinin, televizyon izleme sıklıkları farklı olmasına rağmen izledikleri yerli dizilerdeki temel karakterler ya da tiplere (fiziki görünüş ve kişilik bağlamında) model alma davranışı yoluyla etkilenmektedirler. Çalışma sonuçlarında dikkat çeken bir diğer nokta ise, model alma davranışının cinsiyete, aile büyüklüğüne, ailenin gelir düzeyine, ebeveynin eğitim düzeyine ve okul çevresine göre farklılaşmasıdır.

6. MEDYA DÜZENLEMELERİ

Günümüz kitle iletişim araçları her ne kadar boş zamanların değerlendirilmesinde kullanılsa da, izleyici kitle üzerindeki yönlendirici etkisi göz ardı edilmemelidir. Albert Bandura tarafından geliştirilen "Sosyal Öğrenme Kuramı" dikkate alınacak olursa bireylerin öğrenme edimleri; "sosyal bağlamda, etkileşim, gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşen bir süreç olduğu temeline dayanmaktadır. Sosyal Öğrenme "edimsel koşullanma" ve "model alma ve taklit" olmak üzere iki öğrenme süreciyle

gerçekleşmektedir” (Tatlıoğlu, 2021: 16).

Bu bağlamda sözlü, yazılı veya görsel anlatı türlerinin bütününde ele alınan olay ve olgular, hedef kitle üzerinde olumlu veya olumsuz etkilere neden olmakta hatta dinleyici, okuyucu veya izleyici olarak adlandırılabilen hedef kitle, söz konusu anlatı içerisinde yer alan kahramanla özdeşleşmektedir. Sözlü ve yazılı anlatım aracılığıyla sunulan hikâyeyi kendi hayal gücüyle canlandıran dinleyici, genellikle hikâyenin ana kahramanı olarak kendisini görmektedir. Buna karşılık görsel anlatım araçları olan medya organları aracılığıyla sunulan hikâyelerde, izleyici kendisine sunulan içeriği, hayal gücünü kullanmasına gerek kalmadan alabilmektedir. Sosyal öğrenme kuramına uygun olarak izleyici, kendisine sunulan hikâyedeki ana kahramanı model olarak onu taklit etmekte ve toplumsal yaşamdaki hareketlerini buna göre belirlemektedir.

Özellikle televizyon yapımları içerisinde şiddet unsuru barındıran yapımların, izleyici kitle tarafından tercih edilmesi ve davranışların, sunulan içeriklerdeki kahramanların rol model olarak belirlenen kişileri taklit eder nitelikte olması nedeniyle yayıncı kuruluşların ve yayın içeriklerinin denetlenmesini gerekli kılmaktadır. Diğer izleyici gruplarına nazaran kendilerine sunulan içeriklerden daha hızlı ve daha fazla etkilenen grubun, çocuklar ve gençler üzerindeki etkilerini en aza indirmek amacıyla düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Şiddet içeren yayınların belli bir yayın saatiyle sınırlandırılması
- Yayından önce, yayının içeriği hakkında izleyiciye bilgiler veren semboller kullanılması
- Çocukların medya ve medya içeriği hakkında daha bilinçlenmesini sağlamak için medya okuryazarlığı dersinin okullarda okutulması
- Çeşitli teknolojik aygıtların kullanılması sonucu programın izleyici tarafından etkilenmesinin önüne geçilmesidir” (Paçacı, 2019:125).

Diğer yandan toplumun başlıca haber alma kaynağı olarak nitelendirilen yazılı ve basılı yayım organları için düzenlenen Basın Meslek İlkeleri'nin 13. maddesine göre; “şiddet ve zorbalığı özendirici, insani değerleri incitici yayın yapmaktan kaçınılır.” Benzer şekilde Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından hazırlanan Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'nin E bölümü 3. maddesinde; “Gazeteci ... insanlar, topluluklar ve uluslararası nefreti, düşmanlığı körükleyici yayından

kaçırır. ... Gazeteci; her türden şiddeti haklı gösterici, özendirici ve kışkırtan yayın yapamaz” ibaresi yer almaktadır.

2004 tarih ve 5187 sayılı Basın Yasası'nın 20. maddesinde ise yazılı ve görsel haber içeriklerine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu maddeye göre; *“Cinsel saldırı, cinayet ve intihar olayları hakkında haber vermenin sınırlarını aşan ve okuyucuyu bu tür fiillere özendirebilecek nitelikte olan yazı ve resim yayınlayanlar birmilyar liradan yirmimilyar liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. Bu ceza bölgesel süreli yayınlarda ikimilyar liradan, yaygın süreli yayınlarda onmilyar liradan az olamaz.”*

Kitle iletişim araçlarında yapılan yayınların içeriklerinde yer alan şiddet olgusunu engellemeye dair bir diğer düzenleme ise 1994 tarih ve 3984 sayılı Radyo ve Televizyon Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'unda yer almaktadır. Bu kanunun 4. maddesinin b bendinde “toplumu şiddete, teröre, etnik ayrımcılığa sevk eden veya halkı sınıf, ırk, dil, din, mezhep ve bölge farkı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik eden veya toplumda nefret duyguları oluşturan yayınlara imkân verilmemesi” yer almaktadır. Aynı maddenin u bendinde ise “kadınlara, güçsüzlere, özürlülere ve çocuklara karşı şiddetin ve ayrımcılığın teşvik edilmemesi” ve v bendinde ise “yayınlarda şiddet kullanımını özendirici veya ırkçı nefret duygularını kışkırtıcı nitelikte olmaması” ilkeleri yer almaktadır (Akbaş, 2010: 509). Söz konusu düzenlemelere aykırı yayınlar yapılması durumunda uygulanacak yaptırımlar ise aynı kanunun 33. maddesinde şu şekilde yer almaktadır. “Üst Kurul, öngördüğü yükümlülükleri yerine getirmeyen, izin şartlarını ihlal eden, yayın ilkelerine ve bu Kanunda belirtilen diğer esaslara aykırı yayı yapan özel radyo ve televizyon kuruluşlarını uyarır ve aynı yayın kuşağında açık şekilde özür dilemesini ister. Bu talebe uyulmaması veya aykırılığın tekrarı halinde ihlale konu olan programın yayını, bir ila oniki kez arasında durdurulur” (2011: 11397).

Sinema ve televizyon yapımlarına yönelik olarak yapılan bu düzenlemelerin dışında, yapılan yayınların içeriklerine bağlı olarak yayından kaldırılma yaptırımı da uygulanmaktadır. Ancak izleyici taleplerine göre yayın içeriklerini belirleyen medya, kuruluşun devamlılığını sağlamak amacıyla hareket etmekte ve bu nedenle en fazla ilgi hangi içeriklere yönelik ise ona uygun olarak yayın içeriklerini belirlemektedir.

Söz konusu düzenlemelerin yanı sıra medya içeriklerinin izleyici tarafından doğru bir şekilde anlaşılması da önemlidir. Çimen'in de (2020: 120) belirttiği gibi “toplumların ve bireylerin yazılı, işitsel, görsel medya mesajlarına erişimi ve medyadan gelen mesajların doğru analizinin yapılarak

medyanın etkin bir biçimde kullanılabilmesi” gerekmektedir. Bu noktada medya kuruluşlarının yayınlarına yönelik olarak yapılan cezai yaptırımların dışında, medya okuryazarlığı eğitimi ön plana çıkmaktadır. Medya okuryazarlığı eğitimi ile içeriklerin muhatabı olan hedef kitlenin, “medyadan gelen farklı formatlardaki mesajlara erişim ve onları çözümleyip analiz etme, bunları değerlendirebilme ve iletebilme yeteneği” (Çimen, 2020: 121) de gelişmektedir.

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Şiddet, hakkında yapılan birçok akademik çalışma olmasına rağmen ortak bir tanımı bulunmayan ve günümüzde toplum gündemini en fazla meşgul eden konulardan biridir. Genellikle anlaşmazlık yaratan durumlarda uzlaşma sağlamak yerine başvurulmuş şiddet eylemi; hakaret ve aşağılama gibi sözlü olduğu kadar silah kullanarak yaralama ve öldürme gibi fiziksel zarar verme eylemleri şeklinde de gerçekleşmektedir. Fiziksel, psikolojik, ekonomik ve siber şiddet gibi farklı türleri olan kavramı, günümüzde toplumsal yaşam pratiklerinin yanı sıra kitle iletişim araçları olarak adlandırılan medya ve medya organlarında kendisine sıkça yer bulmaktadır.

İnsanların bilgi edinme ve haber alma kaynağı olarak kullandıkları medya, günümüzde kar amacıyla hareket eden işletmeler halini almaktadır. Bu nedenle işletmenin devamlılığını sağlamak amacıyla içerik hazırlığı yapan medya ve medya kuruluşları, hazırladıkları programlara bolca şiddet olgusu ekleyerek hem izleyicinin şiddete yönelik görsel açlığını gidermekte hem de işletmenin maddi kazanç sağlayarak devamlılığının temin edilmesini sağlamaktadır. Hazırlanan ilk filmin de şiddet görüntüleri içermesi dikkate alındığında, görsel anlatı, ilk yıllardan itibaren şiddet olgusundan faydalanmakta, gerek komedi gerek korku gerekse bilimkurgu türünde olsun tüm yapımlarda şiddet unsuruna yer vermektedir.

Şiddetin medyada kullanımının gün geçtikçe artması, medya yapımlarının izleyici kitlenin şiddete yönelmesinin sebeplerinden biri olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda konu üzerine yapılan birçok araştırma medyada şiddet kullanımının yaygınlaşmasının izleyiciler üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler odağında gerçekleştirilse de, medya yapımlarının izleyici kitlenin ilgi ve beğenisine yönelik olarak hazırlanması nedeniyle kesin bir çözüm önerisi sunulmamıştır. Şiddetin fiziksel bir eylem olarak değerlendirildiği 60’lı ve 70’li yıllarda şiddet üzerine yapılan çalışmalar, çoğunlukla film genelinde atılan yumruk ve ateşlenen silahlar üzerinedir. 80’li yıllarda ise, film dâhilinde gösterilen şiddet sahnelerinin inandırıcılığının yanı sıra bu sahnelerin izleyici üzerinde bıraktığı olumsuz

etki ve bu etki sonucunda sergilenen şiddet davranışlarına yönelik çalışmalar gerçekleştirilir.

Medyada ve medya organlarında yer alan şiddet, 1990'lı yıllarda Ulusal Televizyon Şiddet Çalışması (National Television Violence Study-NTVS) ile önem kazanmıştır. NTVS tarafından yapılan çalışmalar sonucunda hedef kitleye sunulan şiddet içeriklerinin tüm izleyicilerde aynı reaksiyona neden olmadığı belirtilmektedir. Ancak günümüz kitle iletişim araçlarında sunulan içeriklerin, izler kitlede oluşturduğu etkilerin anlaşılabilmesi için şiddeti uygulayan karakterin (iyi veya kötü), şiddetin sebebinin ve sonucunun önemine değinen Trend'in de üzerinde durduğu bazı soruların cevaplandırılması gerekmektedir. "Şiddet bir kahraman ya da "iyi adam" tarafından mı uygulanıyor? Eylem haklı gösteriliyor ya da ödüllendiriliyor mu? Şiddet acıya ve üzüntüye neden oluyor mu? Ya da pek çok çizgi filmde ve komedi programında olduğu gibi hiçbir etkiye sahip değil gibi görünebilir. Kurbanı anlıyor muyuz? Yoksa anlamıyor muyuz? Son olarak şiddetin izleyicisi kim?" (Trend, 2008: 12)

Sonuç olarak kitle iletişim araçları içerisinde özellikle televizyonda gerek reklam, gerek haber gerekse dizi filmler aracılığıyla şiddetin sunumuna maruz kalan izleyici kitle, yaşı ve eğitim durumu ne olursa olsun, kendilerine sunulan içeriklerden farklı düzeylerde etkilenmektedirler. İzleyicilerin modelleme ya da model alma yöntemiyle hayatlarına dâhil ettikleri karakterler, onların şiddete olan yatkınlıklarını da artırmaktadır. Albert Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına göre de bireyler televizyonda şiddete başvuran karakterleri izleyerek, tıpkı anne-baba, yakınlar, akranlar ve diğerlerini izleyerek toplumsal becerileri öğrendiği gibi saldırgan davranmayı da öğrenmektedirler. Bu bağlamda televizyonda izlediği içerikler dâhilindeki karakterlerin verdiği tepkiyi gözlemleyerek içselleştiren birey, gerçek hayatta maruz kaldığı benzer bir durumda öğrendiği bu tepkiyi vermektedir. Çünkü daha önce izlediği ve öğrendiği kadarıyla, aynı tepkiyi veren karakter onun gözünde kazançlı çıkarak kahraman kimliğine bürünmektedir. Kısacası şiddet kullanımının haklı bir gerekçeye dayalı olarak gerçekleştirildiği televizyon sahnelerinin birey tarafından taklit edilme olasılığı yüksektir. Bu nedenle medya kuruluşları tarafından hazırlanan içerikler özellikle sosyal öğrenme kuramı ve dışsal etkiler kuramı dikkate alınarak hazırlanmalı, medya içeriklerinin bilhassa çocuk ve genç izleyiciler üzerindeki olumsuz etkisi en aza indirilmelidir.

8. SUMMARY

Considering that every living creature has to maintain its life and

meet its vital needs, learning draws attention as an important factor for the living creatures, especially human beings, in understanding/interpreting nature and natural events in their natural habitats and basing their relations with other living things. While, in primitive societies where oral culture is at the forefront, the learning act in question was provided through the information transmitted orally by parents, clergy or members of the community sharing the common culture, with the transition to written culture, information transfer was realized through mass media.

As in the past, the stories told to people are effective in shaping the knowledge and thoughts that they have about the society and the world they live in. However, these stories are not only effective in shaping the knowledge and thoughts of people, but also in learning about violence and its types. Violence and the phenomenon of violence, which are frequently encountered in different types such as physical, sexual, emotional and economic, especially in today's social life, is one of the elements included in the plot in narrative types such as fairy tales and stories in order to keep the attention of the target audience alive. In this respect it has been determined that many types of violence, especially physical and emotional violence, are included in the narrative in the studies conducted on tales and stories, which are products of oral and written narrative.

After the oral and written narrative, the Cinematograph, which was invented in 1895, provided the animation of the images and a new type of narrative emerged: visual narrative. Violence is at the center of the contents prepared in this type of narrative, as in the previous narrative types. An example of this is the 30-second clip of beheading prepared by Thomas Edison in 1895. As in the fairy tales, violence and violence have been included in the contents of the movies prepared in the ongoing process, in order to ensure the continuity of the story and to keep the interest of the target audience alive.

With the dream of seeing the distance provided by photography and cinema, together with television, especially with the use of live broadcasts that have the function of increasing the credibility of television broadcasts, it became possible to simultaneously monitor distant and distant events. This opportunity offered by television to the audience has undergone some changes today, offering the opportunity to watch places that cannot be visited, to see different cultures and lives, as well as to spend their spare time outside of business life and have fun. However, media and media organizations that prepare content in order to ensure the continuity of the enterprise, by adding plenty of violence to the programs they prepare, both

satisfy the visual hunger of the audience for violence and ensure the continuity of the enterprise by providing financial gain. Considering that the first film prepared also contained images of violence, the visual narrative has benefited from the phenomenon of violence since its early years, and includes the element of violence in all productions, whether in comedy, horror or science fiction.

The increasing use of violence in the media causes media productions to be considered as one of the reasons for the tendency of the audience to violence. Although many studies on the subject have been focused on the negative effects of the widespread use of violence in the media on the audience, no definite solution has been proposed due to the fact that the media productions are prepared in line with the interest and taste of the audience. As a result, the audience, who are exposed to the presentation of violence through advertisements, news and serials in the mass media, especially on television, are affected at different levels by the content presented to them, regardless of their age and education level. The characters that the audience includes in their lives by modeling or taking as models also increase their predisposition to violence. According to Albert Bandura's social learning theory, individuals learn to behave aggressively by watching violent characters on television, just as they learn social skills by watching their parents, relatives, peers and others. In this context, the individual who internalizes by observing the reaction of the characters in the content he watches on television gives this reaction that he learned in a similar situation to which he was exposed in real life. Because, as far as he has watched and learned before, the character who gives the same reaction turns out to be a hero in his eyes. In short, television scenes in which the use of violence is performed on a justified basis are likely to be imitated by the individual. Thus, the contents prepared by media organizations should be prepared especially by taking into account the social learning theory and the theory of external effects, and the negative effects of media contents, especially on children and young audiences, should be minimized.

9. KAYNAKLAR

- Akbaş, K. (2010). *Medyada şiddet kültürü, hukuk, medya ve toplum: Medyada sunulan şiddete ilişkin hukuksal bir çerçeve*. Konya: Literatürk Academia Yayınevi.
- Aktaş, A. M. (2006). *Aile içi şiddet – kadının ve çocuğun korunması*. İstanbul: Elma Yayınevi.
- Ateş, N. T. (2017). *Saldırı manifestosu*, İstanbul: Düşülke Yayınları.
- Atman, Ü. C. (2003). *Kadına yönelik şiddet: Cinsel taciz/ırza geçme*. *TTB Sürekli*

- Tıp Eğitimi Dergisi*, 12(9), 333-335.
- Aytan, O. A. (2021). Hareketli avcı-toplayıcı grupların yaşam biçimiyle yerleşik çiftçi toplulukların yaşam biçimi arasındaki insan-mekân ilişkisinin mukayesesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 979-1012.
- Büker, S. Ve Kıran, A. (1999). *Reklamlarda kadına yönelik şiddet*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Byung-Chul Han, (2020). *Şiddetin tipolojisi*. (Çev. Dilek Zaptçioğlu). İstanbul: Metis Yayınları, (Kitabın Orijinal Basımı 2013).
- Çil, Ç. (2017, 7 Ağustos). Sinemasal şiddet ve toplum. Elde edilme tarihi: 15 Ocak 2022, Sinemasal Şiddet ve Toplum – Psikolig.com
- Çimen, Ü. (2010). Yöndeşen medyayı doğru algılama bağlamında medya okuryazarlığı eğitimi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 117-137.
- Erdoğan, İ. (2018, 7 Ekim). Eski çağlar ve ilk imparatorluklardaki egemen iletişim biçimleri üzerine bir değerlendirme. Elde edilme tarihi: 3 Ocak 2022, <https://erdoganirfan.blogspot.com/2018/10/eski-caglardaki-egemen-iletisim.html>
- Ergil, D. (1985). *İletişim araçları ve şiddet üzerine, Kitle İletişim Araçları ve Şiddet*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları.
- Freud, S. (2021). *Totem ve tabu*. (Çev. Kamuran Şipal), İstanbul: Say Yayınları.(Kitabın Orijinal Basımı 1913).
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin durumu*. (Çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 1990).
- Karaca, Y., Pekyaman, A. & Güney, H. (2007). Ebeveynlerin Televizyon reklam içeriklerinin çocuklar üzerindeki etkilerini etik açıdan algılamalarına yönelik bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), s. 233-249
- Kayaoğlu, E. (2009). *Edebiyat biliminde yeni bir yaklaşım: Medyalararasılık*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Koç, C. (2019, 25 Ağustos). Hareketli görüntünün kısa tarihi. Elde edilme tarihi: 10 Ocak 2022, <https://wannart.com/icerik/11529-hareketli-goruntunun-kisa-tarihi>
- Kızılçelik, S. & Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı sosyoloji terimler sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitapevi.
- Ozankaya, Ö. (1985). *Toplumsal gelişme açısından yığın iletişim araçlarında şiddet olayları. Kitle İletişim Araçları ve Şiddet Konulu 8. Seminer Tutanakları*. İstanbul.
- Öner, Y. (2016). *Şiddetin topolojisi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Özer, Ö. (2007). *Medya şiddet toplum*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Paçacı, İ. (2019). *Türkiye’de televizyon yayıncılığında “şiddet içerikli yayınlar” ve denetimi*. (Ed. Filiz Aydoğan Borchele). Don Kişot’tan Günümüze Toplum ve Medya. İstanbul: Der Yayınları, s. 115-147.
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 22(1), s. 15-34.

- Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun, 6353 sayılı Kanun ile değişik hali, Elde Edilme Tarihi: 15 Şubat 2022, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6112-20120704.pdf>
- Ruppert, W. (1996). *Bisiklet, otomobil, televizyon, gündelik eşyaların kültür tarihi*, (Çev. Mustafa Tüzer), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Tatlıoğlu, S. S. (2021, Haziran). Öğrenmeye sosyal- bilişsel bir bakış: Albert Bandura. [Online Dergi]. Elde edilme tarihi: 20 Kasım 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1622510>
- Trend, D. (2008). *Medyada şiddet efsanesi – eleştirel bir giriş*. (Çev. Gül Bostancı). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları. (Kitabın Orijinal Basımı 2006).
- Türk Dil Kurumu. (1966). Türkçe sözlük (4. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yıldırım, B. (2015). *İçerik çözümlemesi yönteminin tarihsel gelişimi uygulama alanları ve aşamaları*. (Ed. Besim Yıldırım). İletişim Araştırmalarında Yöntemler – Uygulama ve Örneklerle. Konya: Literatürk Academia Yayınları, s. 105-153.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Öğretim Görevlisi Hüseyin AÇAR %50; Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN %50 oranında katkı sağlamıştır.

Gönderim Tarihi: 01.09.2022

Kabul Tarihi: 03.10.2022

TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ SİĞİNMACILAR: TÜRK TOPLUMSAL YAPISI VE ULUS DEVLET POLİTİKASINA ETKİSİ

Syrian Refugees in Turkey: Its Impact on Turkish Social Structure and Nation State Policy

İbrahim AKSAKAL

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
ibrahimaksakal25@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3367-3194

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Türkiye, 2011 yılından itibaren Suriye iç savaşının etkileriyle karşı karşıya kalmış ve geride kalan 11 yıllık süre içinde 3.7 milyondan fazla sığınmacıya ev sahipliği yapmıştır. Suriyeli sığınmacıların sayısı Türkiye'nin toplam nüfusunun yaklaşık %5'ine denk gelmektedir. Ayrıca mülteciler büyük şehirlerde ve sınır bölgesindeki illerde yoğunlaştığı için bu illerin nüfus dağılımı bir hayli değişmiştir. Sığınmacıların sayısı illerin eritme potansiyelinin üstünde olduğu için sosyal, politik, ekonomik, kültürel ve demografik açıdan çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Haliyle yerli halk ile sığınmacılar arasında kutuplaşmalar baş göstermeye başlamıştır. Kuruluşundan itibaren ulus devlet politikasını benimsemiş olan Türk Devleti, Suriyeli sığınmacı akımıyla birlikte göçmen politikasını değiştirmiş ve açık kapı politikası uygulamıştır. Bu durum toplumsal yapı ve sosyal yaşam üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştur.

Bu çalışmada Türkiye'nin Suriyeli sığınmacı politikasının toplumsal yapı üzerindeki etkisine dair değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca yüzyılın başından beri homojen toplum politikası benimseyen Türk devletinin mevcut göçmen politikası, ulus devlet anlayışı açısından da değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sığınmacı, Suriyeli sığınmacı, mülteci, ulus devlet politikası

Abstract:

Turkey has faced the effects of the Syrian civil war since 2011 and has hosted nearly 3,7 million refugees in the past 11 years. The number of Syrian refugees corresponds to approximately 5% of Turkey's total population. In addition, the population distribution of these provinces has changed considerably, as refugees are concentrated in large cities and provinces in the border region. Since the number of asylum seekers is above the melting potential of the provinces, various problems were encountered in terms of social, political, economic, cultural and demographic aspects. As a result, polarizations began to emerge between the local people and the refugees. The Turkish State, which has adopted the nation-state policy since its establishment, changed its immigration policy with the Syrian migration flow and implemented an open-door policy. This situation has created a significant pressure on the social structure and social life.

In this study, an evaluation was made on the impact of Turkey's Syrian refugee policy on the social structure. In addition, the current immigration policy of the Turkish state, which has adopted a homogeneous social policy since the beginning of the century, has also been evaluated in terms of nation-state understanding.

Keywords: Asylum seeker, Syrian asylum seeker, refugee, nation state policy

1. GİRİŞ

2011 yılında başlayan Suriye iç savaşından en fazla etkilenen ülke şüphesiz ki Türkiye olmuştur. Zira UNCHR raporlarına göre Suriye iç savaşı patlak verdikten sonra Türkiye, dünyada en fazla sığınmacıya en sahipliği yapan ülke haline gelmiştir (UNCHR, 2021). Türkiye savaştan kaçan Suriyeliler için kısa bir direnme sürecinden sonra açık kapı politikası uygulamış ve bu politika neticesinde “resmi verilere göre” 2011’den bu yana 3,7 milyondan fazla Suriyeli savaş mağduru Türkiye’ye sığınmıştır (UNCHR, 2021).

Suriyeli sığınmacıların bir kısmı Türkiye’yi transit ülke olarak kullanmış ve Türkiye’ye giriş yaptıktan sonra Ege Denizi üzerinden ya da Yunanistan sınırından Avrupa’ya kaçak yollarla gitmek istemiştir. Fakat AB parlamentosunun sığınmacılar konusundaki olumsuz tavrı neticesinde Suriyeli sığınmacıların Yunanistan kapısından Avrupa’ya geçişi büyük oranda engellenmiş ve Türkiye mülteci krizinde bir bakıma yalnız bırakılmıştır.

Türkiye’ye gelen Suriyeli sığınmacılar ülkeye homojen bir biçimde dağılmamış, çoğunlukla büyük kentleri ve Suriye sınırındaki illeri tercih etmiştir. Göç İdaresi Başkanlığı’nın verilerine göre Suriyeli mültecilerin en çok tercih ettiği 10 il şöyledir: İstanbul, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, Adana, Mersin, Bursa, İzmir, Konya ve Kilis. Yine sığınmacıların en çok tercih ettiği diğer iller; Adıyaman, Ankara, Mardin, Kahramanmaraş, Kayseri ve Kocaeli’dir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022). Sığınmacılar yerleşim yerlerini tercih ederken istihdam olanakları, Suriye sınırına yakınlık ve konut imkânları gibi hususlar üzerinden hareket etmişlerdir. Türkiye’nin iskân bakımından Suriyeliler için net bir politikası olmaması ve ülke içinde sığınmacıların dolaşımına izin verilmesinden dolayı birkaç il ve belirli bölgelerde yığılma olmuştur. Bu durum ise söz konusu il ve bölgelerin demografik yapısının değişmesine ve yerli halk ile sığınmacılar arasında çeşitli sorunların yaşanmasına sebep olmuştur.

Türkiye, Osmanlı’dan devraldığı çok kültürlü ve heterojen toplum tipini homojenleştirme politikası uygulamıştır. Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ulus devlet politikası uygulamış ve Anadolu halkını homojenleştirmeye çalışmıştır. Ortak dil, din, ülkü ve değerler sayesinde millet bilinci oluşturmaya çalışılmış ve ulus tipi toplum inşa edilmiştir. Bu süreç elbette çok kolay olmamış, uzun süreli devlet politikaları gerektirmiş, eğitim kurumları bu politikanın bir parçası olmuş, kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi, ulus devlet modelinin temellerinin

atıldığı bir dönem olmuştur ve bu dönemde Türk hükümeti homojenleştirme politikalarını kararlılıkla sürdürmüştür. Bu politika aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası göç politikasına da yansımış ve bu anlamda kanuni düzenlemeler yapılırken bu politika devletin odak noktası olmuştur.

Geride bıraktığımız yüzyılda Türkiye'nin göçmen ve mülteciler konusundaki politikası ulus devlet politikası ile paralellik göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da yaşayan nüfusu homojenleştirme politikası kapsamında Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi yapılmış ve bu sayede hem Türkiye sınırları dışında kalan Türkler anavatanına alınmış hem de nüfusun homojenleştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. İçduygu'nun ifadesiyle ulus devlet inşası sürecinde 1923-1950 yılları arası nüfus hareketleri anlamında iki temel olgu dikkati çekmektedir (İçduygu, 2014, s. 55). Bu süreçte yaşanan göçler ve nüfus mübadeleleri neticesinde halkın homojenleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. 1934 İskân Kanunu da yine ulus devlet politikası kapsamında yapılan düzenlemelerdendir (İçduygu, 2014). 1934 İskân Kanunu ile "Türk soyundan olan ve Türk kültürüne bağlı olanlar" göçmen olarak kabul edilirken Türk soyundan olmayanlar göçmen olarak kabul edilmemiştir (Şakacı, 2020, s. 48). Ayrıca Türkiye 1951 Cenevre Mülteci Sözleşmesi'nde sadece Avrupa'dan gelen göçmenleri mülteci olarak kabul edeceğini beyan ederek coğrafi sınırlama getirmiştir. Bu sınırlama neticesinde Türkiye, Avrupa dışından gelen göçmenleri sözleşmenin hükümlerine göre mülteci olarak kabul etmemiş, onları "sığınmacı" statüsünde değerlendirmiştir (Madde14.org). Bu politika ulus devlet politikası kapsamında bir uygulama olarak günümüze kadar devam etmiştir ve bugün de yürürlüktedir. Bugün sığınmacılara uygulanan politika da bu kanun kapsamındadır ve Suriyeliler Türkiye tarafından mülteci değil sığınmacı olarak kabul edilmektedir. Ancak Suriyelilerin Türkiye'de kalış süresinin uzaması ve Türk hükümetinin geçici koruma kapsamında olan sığınmacıları ülkelerine ya da güvenli bir başka bölgeye gönderme konusundaki kararsız tutumu hem mevcut göçmen kanunlarıyla hem de ulus devlet politikalarıyla uyumsuzdur. Zira 3,7 milyonda fazla olan Suriyeli sığınmacı Türkiye'nin demografik yapısını değiştirmiş ve homojen yapının bozulmasına sebep olmuştur.

Bu bağlamda çalışmamızda amacımız Suriyeli göçmenler üzerine yapılmış diğer çalışmaların bulgularından ve Türk hükümetinin bugüne kadar uyguladığı göçmen politikasından yola çıkarak Türkiye'deki Suriyeli sığınmacı sorununun genel çerçevesini ortaya koymak, ardından söz konusu durumun Türkiye'nin demografik ve ulusal yapısına olan etkilerini tartışmaktır. Bu amaçla araştırmamızda şu soruların cevapları aranmaya

çalışılmıştır:

1. Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılara uyguladığı politikanın demografik dönüşüme nasıl bir etkisi vardır?
2. Suriyeli sığınmacılara uygulanan politika Türkiye'nin AB üyelik sürecini ve Türkiye-AB ilişkilerini nasıl etkileyecektir?
3. Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılara uyguladığı sığınmacı politikası ulus devlet politikasını ve nüfusun homojen yapısını nasıl etkilemektedir?

2. TÜRKİYE'NİN ULUS DEVLET POLİTİKASI

İçduygu (2014), Türkiye'nin ulus devlet ve modernleşme politikasının üç farklı dönemde ele alınabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin ulus devlet politikası 1923-1950, 1950-1980 ve 1980'den sonrası olmak üzere üç dönemde incelenebilir. Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi olan 1923-1950 yılları arasında ulus devletin temelleri atılmış ve homojenleştirme çalışmaları yapılmıştır. İkinci dönem olan 1950-1980 yılları arasında ulus devlet politikası derinleştirilmek suretiyle devam ettirilmiştir. 1990'lardan sonra ise Türkiye'deki ulus devlet politikası küreselleşme süreçlerine eklenmenin yanında sürekliliğini korumuştur (İçduygu, 2014, s. 48). Türkiye geride bıraktığı yüzyılda uluslararası göç politikalarını ulus devlet anlayışı odağında ele almış ve homojenleştirme politikasından uzaklaşmamıştır. Ulus devlet politikası ve buna bağlı olarak uluslararası göç politikasını tarihsel ve toplumsal koşullar bağlamında belirleyen Türkiye'nin homojenleştirme gayretleri, uzun süreli bir devlet politikası olarak uygulanmıştır.

Kongar'ın ifade ettiği gibi Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kemalist İdeolojinin niteliklerinden biri batı tipi toplum yaratmak olmuştur. Bu dönemde yapılan devrimler ve benimsenen devlet politikalarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun zamandan beri süre gelen "kültürel ikilik" sorununa çözüm getirmeye çalışılmıştır. Batı toplumunu andıran çağdaş bir toplum yaratmaya çalışılmış ve güçlü bir ulusçuluk politikası uygulanmıştır. Bu bağlamda ulusçuluk politikası dört alanda yapılan devrimlerle sürdürülmüştür: Dil, tarih, ekonomi ve dış siyaset (Kongar, 2016, s. 114).

Atatürk dönemi devlet politikası, Türk dilini Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtarıp Türkçeleştirmeye çalışmış ve bu sayede ulusal bütünlüğü sağlamayı amaçlamıştır. İkinci olarak Türk Tarih Kurumu'nun da kurulmasıyla birlikte Türk ulusunun tarihi araştırılmış ve ulusçu bir tarih anlayışı benimsenmiştir (Kongar, 2016, s. 114-115). Türk eğitim sisteminin

çeşitli kademelerinde tarih derslerinin verilmesi ve bu sayede Türk gençlerinin ecdadı ile barışık bir şekilde yetiştirilmeye çalışılması bu anlayışının bir sonucu olmuştur.

Ulus devlet politikası 20. yüzyıldan itibaren dünya devletleri tarafından yaygın bir biçimde benimsenmiştir. Devletler bu politikayı belirlerken toplumsal koşullarına göre hareket etmiş ve farklı politikalar geliştirmiştir. Almanya ve Fransa'da uygulanan ulus devlet politikaları bu farklılığı ortaya koyan örneklerdendir. Fransa'da birçok etnik grup ve bu gruplara ait farklı diller bulunmaktadır. Bu nedenle Fransızlar bu etnik grup ve dil çeşitliliğini vatandaşlık bağı üzerinden birleştirmeye çalışmış ve ulusal bütünlüğü sağlamıştır. Almanlar ise öncelikli hedef olarak Alman halkının kültür ve soy bakımından birleştirilmesini önemsemiştir. Haliyle Almanlar, Fransızlardan farklı olarak ulus devlet politikasının odağına kültür ve soy birliği koymuştur. Yani Alman Devleti ulusal birliği sağlamak için soy ve kültür birliğini kullanırken Fransızlar vatandaşlığı kullanmıştır (Saklı, 2011, s. 3). Ceceli'nin aktardığı gibi Hollanda asimilasyon politikasından, çok kültürlülüğe ve daha sonra entegrasyon politikasına geçmiştir. Yine diğer dünya devletlerinin entegrasyon politikasında farklı yöntemler kullandığı görülmektedir. İngiltere çok kültürlülüğe dönük bir politika izlerken Fransa ve Almanya asimilasyon tipi bir entegrasyon politikası uygulamıştır (akt. Dündar, 2017). Türkiye'nin ulus devlet politikası da bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanan devlet politikaları Türk toplumunun sosyo-kültürel ve siyasal koşulları ile şekillenmiştir. Bünyesinde farklı etnik unsurlar barındıran yeni Türk devleti heterojen unsurları azaltarak millet bilinci oluşturmayı ve homojen bir toplumsal yapı inşa etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin tarihsel ve siyasal koşulları nedeniyle toprak bütünlüğü, milli birlik ve beraberlik, devlet ve millet bekası, bağımsızlık vb. değerler ön plana çıkartılmış ve bu değerler üzerinden bir vatandaşlık anlayışı inşa edilmeye çalışılmıştır. Türkiye, yabancı işgaline karşı kurulmuş yeni bir devlet olma özelliğiyle ülke bekası ve birlik bütünlük değerleri üzerinde hassasiyetle durmayı ilke edinmiş bir devlettir. Bu çerçevede Anadolu'da farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip bölgelerin ayrı bir kimlik olmasını önlemeye dönük homojenleştirici politikalarda ısrarcı olunmuştur. Devletin ve hâkim ideolojinin uzun yıllar boyunca Kürtçeye mesafeli durmasının ve Türkçede birlik sağlamayı amaçlamasının önemli sebeplerinden biri budur. Kemalist ideoloji devlet ve millet bekasını heterojenlikten çok homojenlikte görmüş ve bu amaçla dil, din, kültür, ülkü vb. bakımından homojenleştirme çalışmaları yapılmıştır. Türkiye hükümeti cumhuriyetten bu yana çeşitli kurumları da işe koşarak yeni nesilleri devlet ve millet hassasiyeti olan, ecdadı ile barışık, kendini

milletine adanmış, milli duygularla donatılmış biçimde yetirmeyi amaçlamış; bu politikayı günümüze kadar sürdürmüştür.

Geride bırakılan yüzyılda Türkiye'nin uluslararası göç politikası da bu amaçlar doğrultusunda biçimlenmiştir. Erder'in ifadesiyle Anadolu'da yaşanan göçler neticesinde inanç birliği de ikinci plana atılarak "laiklik" ilkesi üzerinde durulmuş ve Türklük vurgusu yapılarak milliyetçiliğe dayalı bir politika izlenmiştir (Erder, 2014, s. 113). Bu dönemde devletin ideolojisinde Türklük ve milliyetçilik değerleri hâkim olmuş ve devlet, Osmanlı'dan bağımsız bir ulus tipi toplum inşa etmeyi amaçlamıştır (Erder, 2014). 1934 yılında düzenlenen İskân Kanunu ile göç ve iskân düzenlemeleri yapılmıştır. Bugün de geçerliliği devam eden İskân Kanunu Türk kültür ve ırkından gelenlere öncelik tanımaktadır. İskân Kanunu'nda Göçmen tanımlaması şöyle yapılmıştır:

1. 1934 İskân Kanunu. *Muhacirlerin ve mültecilerin kabulü: Türkiye'de yerleşmek maksadile dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emrile kabul olunurlar. Bunlara (muhacir) denir. (21 Haziran 1934 tarihli Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>).*

2. 2006 İskân Kanunu. *Göçmen: Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlardır ([https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/09/20060926-1.htm#:~:text=MADDE%201%20%E2%80%93%20\(1\)%20Bu,edilenlerin%20hak%20ve%20y%C3%BCk%C3%BCml%C3%BCl%C3%BCklerini%20d%C3%BCzenlemektir](https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/09/20060926-1.htm#:~:text=MADDE%201%20%E2%80%93%20(1)%20Bu,edilenlerin%20hak%20ve%20y%C3%BCk%C3%BCml%C3%BCl%C3%BCklerini%20d%C3%BCzenlemektir)).*

Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'nin göçmen politikasındaki bu tutumu ulus devlet inşa etme ve milliyetçi ideolojiyi benimseme tavrından ileri gelmektedir. Bugün Türk toplumun genel karakteristik özelliklerine ve kolektif kimliğine bakıldığında ulus devlet politikasının nispeten başarılı olduğu söylenebilir. Geride bırakılan yüzyılda ulus devlet politikasından kaynaklanan çeşitli ve derin toplumsal sorunlar yaşanmıştır. Fakat yaşanan toplumsal ve siyasal sorunlar Türk devletinin Cumhuriyet değerlerinde ısrarcı davranması neticesinde tedricen geride bırakılmıştır. Fakat son birkaç yıldır yaşanan sığınmacı krizi toplumsal atmosferi olumsuz etkilemiş gibi görünmektedir. Türkiye'nin toplumsal yapısındaki harmoni 3.7 milyondan fazla sığınmacıdan ötürü bozulma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Zira Suriyeli sığınmacılar ile Türkiye'nin kolektif kimliği ve

kültürel yapısı arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Ayrıca toplumdaki sığınmacı ön yargısı sonucunda iki taraf arasında dikotomik bir ilişki gelişmiş ve bu durum hayatın içine etki etmeye başlamıştır. Suriyeli sığınmacılar konusu aynı zamanda ekonomik durgunlukla birleşince halkta hoşnutsuzluk yaratmış ve bunun sonucu olarak da ön yargılar gelişmiştir (Mccarthy, 2020).

Özetle Türkiye'nin göçmen ve sığınmacı politikasının 2012'den bu yana ulus devlet çizgisi ile uyumsuz biçimde yürütüldüğü görülmektedir. Uygulanan sığınmacı politikası toplumun demografik yapısını önemli ölçüde etkilemiş ve heterojen bir yapının oluşmasına sebep olunmuştur. Bu durum orta ve uzun vadede çeşitli toplumsal krizler doğurma potansiyelini taşımaktadır. Türkiye'nin, Suriyeli sığınmacı politikasındaki belirsizlikler ve yakın dönemde çözüme dair net adımların atılmayacağı yönündeki yetkililerce verilen mesajlar zaman zaman siyasi partiler arası krizlere de sebep olmakta ve sığınmacı konusu siyasi bir kutuplaşmaya yol açmaktadır. Sığınmacı hususu partiler arası siyasi bir polemik haline gelmiş ve bu polemik Suriyeli sığınmacılar konusunu politize etmiştir. Öyle görünüyor ki bu konu uzun yıllar parlamentodaki oturumlarda ve siyasi söylemlerde yerini almaya devam edecek, Türk siyasetinin çözmekte zorlandığı bir iç siyaset sorunu olarak gündemde yerini korumayı sürdürecektir.

3. TÜRKİYE'NİN KONTROLLÜ GÖÇ POLİTİKASI

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Bulgaristan'da ortaya çıkan göçmen krizine mevcut hükümet planlı ve kontrollü bir göç politikası uygulamış ve Mayıs 1947'de Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile iki devlet arasında anlaşma yapılması planlanmıştır. Bu plan çerçevesinde yılda 25-30 bin göçmenin Türkiye'ye yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Kararname ile göçün yıllara yayılarak ekonomiye yük olmasının engellenmesi amaçlanmış ve "kontrollü göç" politikası uygulanmıştır (Pınar, 2014, s. 65).

Tablo1. Cumhuriyet Dönemi Sonrası Türkiye'nin Göç Hareketleri Tablosu

Dönem	Kaynak Bölge	Göçmen Sayısı
1922-1938	Yunanistan	384 bin
1923-1945	Balkanlar	800 bin
1933-1945	Almanya	800
1988	Irak	51.542
1989	Bulgaristan	345 bin
1991 (Körfez Savaşı Sonrası)	Irak	467.489
1992-1998	Bosna	20 bin
1999	Kosova	17.746

2001	Makedonya	10.500
Nisan 2011- Haziran 2022 arası	Suriye	3.763.864

Kaynak: (Göç İdaresi Başkanlığı; akt. Eroğlu & Varol, 2021).

Tablo 1’de de görüldüğü üzere Türkiye’nin Erken Cumhuriyet Döneminden bugüne kadar göç politikası hem kontrollü olmuş hem de ulus devlet politikasından uzaklaşmamıştır. Fakat 2011’den bu yana Türkiye’ye sığınma amaçlı gelen Suriyeli sayısı hem Cumhuriyet tarihinde alınan toplam göçmen sayısından oldukça fazladır hem de bu göç kitlesi topluca ve kontrolsüzce alınmıştır. Bu durum ise bugüne kadar uygulanan göç politikalarının alt üst etmiş ve toplumsal yapının sosyo-kültürel, ekonomik ve demografik açıdan oldukça değişmesine sebep olmuştur. Yine tablodan görüldüğü üzere Irak’tan göç eden sayısı da oldukça fazladır. Tabloda yer verilmemiş fakat sayısı oldukça fazla olan Afganistanlı sığınmacılar da Türkiye’nin göçmen politikasını meşgul eden konular arasındadır. Fakat Suriyeli sığınmacı sorunu diğer bütün göçmen gruplardan daha fazla tartışma konusu olmuş ve ülke gündemini meşgul etmiştir. Erdoğan (2019), çalışmasında Türk halkının Suriyeli sığınmacılara karşı artan biçimde ön yargı beslediğini ortaya koymuştur (Erdoğan, 2019). Dolayısıyla Türkiye’de Suriyeli sığınmacılarla ilgili sorunun çözümsüz olması aslında göçmenlerin Suriyeli kimliğiyle değil sayısı ile ilgilidir. 4 milyona yakın bir kitlenin kısa bir süre içinde herhangi bir topluma entegre olması mümkün değildir. Dolayısıyla bugün yaşanan göçmen krizini Suriyeli özelinde tartışmak yerine sayı bağlamında ele almak daha anlamlı olacaktır. Fakat bunu söylerken sosyo-kültürel farklılıkların önemsiz olduğunu ifade edemeyiz. Şüphesiz ki Türkiye’nin toplumsal kimliği ile Suriyeliler arasında önemli farklılıklar vardır ve bu farklılıklar birlikte yaşamayı önemli derecede zorlaştırmaktadır.

4. TÜRKİYE’DE SURİYELİ GÖÇMENLERİN YASAL DURUMU VE DEMOGRAFİK YAPI ÜZERİNE

Suriyeli sığınmacılar konusunda en çok tartışılan hususlardan biri yasal statü sorunudur. Türkiye’nin mülteci politikasının temelini 1951 Cenevre Sözleşmesi oluşturmaktadır. Bu sözleşmeye göre Türkiye coğrafi sınırlama politikası uygulamakta ve sadece Avrupa’dan gelen göçmenleri mülteci olarak kabul etmektedir. Avrupa dışından gelen göçmenler ise sığınmacı statüsünde değerlendirilmektedir (Kap, 2014). Bu nedenle

savaştan kaçıp Türkiye'ye gelen Suriyeliler sığınmacı olarak kabul edilmiş ve geçici koruma kapsamına alınmıştır. Sığınmacılara bu nedenle vatandaşlık hakkı, kalıcı ikamet hakkı ve bunun gibi kalıcı haklar verilmemiştir. Bunun yanında Türk hükümeti geçici koruma altında olan Suriyeli sığınmacılar için planlı bir iskân politikası uygulamamış ve ülke içinde serbest dolaşıma müsaade edilmiştir. Göç İdaresi Başkanlığı 2022 Haziran verilerine göre bugün Türkiye'de bulunan resmi kayıtlı 3.714.152 Suriyeli bulunmaktadır ve bunların 50.041'i geçici barınma merkezlerinde kalırken geri kalan kısmı bu merkezlerin dışında Türkiye'nin dört bir yanına yayılmış durumdadır. Yine Göç İdaresi Başkanlığı'nın verilerine göre sığınmacıların en yoğun olduğu ilk 10 il sırasıyla şöyledir: İstanbul, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, Adana, Mersin, Bursa, İzmir, Konya ve Kilis. Görüldüğü gibi Suriyeliler çoğunlukla Suriye sınırında olan illeri ve büyük şehirleri tercih etmiştir. Suriyelilerin genel dağılımına bakıldığında yine benzer durumla karşılaşmaktadır. İş imkânlarının ve yaşam koşullarının iyi olduğu illerde yoğunlaşma daha fazladır. İllerde sığınmacıların yerleşim durumuna bakıldığında ise yine belli bölgelerde yoğunlaşmaların olduğu görülmektedir. Örneğin İstanbul'daki Suriyeli sığınmacılar Esenler, Sultanbeyli, Sultangazi, Bağcılar ve Fatih ilçesinde yoğunlaşmıştır. Ankara, Bursa, İzmir ve Konya gibi illerde de durum aynıdır. Suriyeli sığınmacıların yerleşim dağılımı Türk hükümetinin iskân politikası ile ilgilidir. Zira ülkeye gelen 3,7 milyondan fazla sığınmacı için bu bakımından bir planlama yapılmaması düzensiz bir yerleşim tablosu ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise başta Suriye sınırına yakın iller olmak üzere göçmenlerin yoğunlaştığı bölgelerin sosyo-kültürel dokusunun bozulması ve yerli halkla sığınmacılar arasında çeşitli sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sorunların neticesinde ise yerli halkın bölgeyi terk etmesi ve buna bağlı olarak bölgedeki nüfus dağılımının Suriyeli sığınmacılar lehine değişmesi gibi toplumsal problemler ortaya çıkabilmektedir. Şayet sığınmacılardan kaynaklı yerli halkın göç eğilimlerinde artışlar olursa orta ve uzun vadede ulusal ve demografik yapıda telafisi olmayan sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.

Demografik yapı ile ilgili çok kritik bir başka husus da iki ülke vatandaşları arasındaki doğum hızıdır. Suriyelilerde ilk evlenme yaşı oldukça düşük doğurganlık oranı ise yüksektir. TUİK 2020 verilerine göre

Türkiye’de 2020 yılı itibariyle doğum hızı 1,7’dir. Fakat bu oran Suriyeli sığınmacılarda 5,3’tür. Suriyelilerde doğum oranlarının yüksek olmasında geleneksel alışkanlıklar ve inanç faktörleri etkisini sürdürmektedir (Özlem & Gökler, 2021). Suriyeli nüfusun genelinde nüfus planlaması eğiliminin olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ayrıca adolesan gebeliğin yaygın olması doğurganlık sürelerinin uzun olmasına ve buna bağlı olarak doğum oranlarının yüksek olmasına etki eden bir başka faktördür. Sağlık Bakanlığı 2020 verilerine göre 2011-2019 yılları arasında Türkiye’de doğan Suriyeli çocuk sayısı toplamda 530 bin civarındadır (Çelik, 2021). Yıllara göre doğum oranları göstermektedir ki Türkiye’de 2017’den itibaren yılda 100 binden fazla Suriyeli çocuk doğmuştur. Haliyle 2020 yılına gelindiğinde bu sayının 1 milyonu aştığı tahmin edilebilir. Öyle görünmektedir ki yakın gelecekte Suriyeli sığınmacılarda hızlı bir değişim olmazsa yüksek doğum oranları Türkiye’de nüfus yapısının değişmesine sebep olacaktır.

Özetle Suriyeli sığınmacılar konusu sadece siyasi ve ekonomik bir sorun değil aynı zamanda toplumsal ve demografik bir problemdir. Suriyelilere uygulanan düzensiz iskân politikası, doğum oranlarının yüksekliği, kültürel farklılıklar ve demografik yapı ileriki yıllarda Türk toplumunun homojen yapısını oldukça etkileyecek ve bu durum bir taraftan sosyal yaşamı diğer taraftan da devletin diğer politikalarını etkiler hale gelecektir.

5. TÜRKİYE’NİN SİĞINMACI POLİTİKASI AB ÜYELİK SÜRECİNİ NASIL ETKİLER?

Türkiye’nin göç politikalarının analizini yaparken iç politikanın yanında dış politika ve AB ilişkileri de dikkate alınmalıdır. Çünkü Türkiye’nin göçmen politikası ve sınır güvenliği konusundaki hassasiyeti Avrupa birliği ülkelerini yakından ilgilendiren bir konudur. Türkiye, göçmenlerin Avrupa’ya ulaşma sürecinde transit ülke konumundadır. Asya ve Afrikalı kaçak göçmenlerin Avrupa ülkelerine gidebileceği en uygun ülke Türkiye’dir. Bu nedenle bir yandan AB, Türkiye’nin göç politikasını önemsemektedir, diğer yandan da bunun farkında olan Türkiye dış politikadaki konumu ve ilişkilerini göçmen politikası ile yeniden düzenleme ve avantaj elde etme çabasıdadır.

Türkiye’de mülteci ve sığınmacılarla ilgili ilk genel düzenleme 1934 yılında çıkan İskân Kanunu’dur (Şimşek, 2017, s. 17). İskân Kanunu, Türkiye’nin ulus devlet politikası kapsamında düzenlenmiş ve Türk ve Müslüman halkı homojenleştirme çabası olarak ele alınmıştır. Şimşek’in (2017) ifadesiyle ulus devlet yaratma süreci milliyetçi zihniyetle yapılmıştır. Geride bırakılan yüzyıl boyunca da Türkiye’nin göç ve mülteci politikası bu odaktan uzaklaşmamış ve yeni bir düzenlemeye gerek duyulmamıştır. 2001 yılına gelindiğinde AB üyelik sürecinde imzalanan katılım ortaklığı belgesi, göç ve iltica konusunun yeniden ele alınmasını ve çeşitli düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu süreçten sonra pasaport kanunu, yabancıların ikamet düzenlemesi, vatandaşlık kanunu, çalışma izinleri gibi konular ele alınmıştır (Üstübcü, 2017). Fakat Suriye iç savaşından sonra yaşanan gelişmeler Türkiye’nin göçmen politikasının ve bu bağlamda Türkiye-AB ilişkilerinin yeni bir sürece girmesine sebep olmuştur.

Türkiye’nin göçmenler ve sınır güvenliği konusunda uyguladığı politika Türkiye-AB ilişkileri ve Türkiye’nin AB’ye üyelik süreci ile yakından ilgilidir. Bu nedenle Türkiye, Avrupa Birliği uyum süreci kapsamında orta ve uzun vadede çeşitli göçmen politikaları benimseyerek AB’nin bu anlamda beklentilerini karşılamaya çalışmıştır. İçduygu’nun da ifade ettiği gibi Türkiye, 2002-2005 yılları arasında yaptığı yasal düzenlemeler ile AB üyeliği konusunda kararlı olduğunu göstermiş, göç ve sığınmacı konusunda AB ile uyumlu hale geldiğine dair bir kanaat ortaya koymuştur (İçduygu, 2014). Fakat 2011 yılından itibaren yaşanan gelişmeler Türkiye’yi sadece iç politikada değil aynı zamanda AB üyelik sürecinde de yeni bir döneme sokmuştur. Türkiye önce Suriyeli sonra da Afganistanlı sığınmacılar sorununda gerekli önlemleri al(a)mayarak ya da açık kapı politikası uygulayarak göç ve sığınmacı politikalarından önemli tavizler vermiştir. Bu durum AB’nin, Türkiye’ye karşı daha tedbirli bir politika uygulanması gerektiği fikrine kapılması ihtimalini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye, bir taraftan doğudan gelip batıya gitmek isteyen göçmenler için göç yolu konumunda diğer taraftan da doğu ile sınır ülkesidir. Bu nedenle şayet Türkiye AB’ye üye ülke olursa AB’nin doğu ile sınır kapısı olacaktır. Haliyle, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Güney Kafkasya, Orta Doğu ve Afrika’dan gelecek göçmenler için Türkiye kapısı kapanmış ve Avrupa sınır

güvenliği bir kat daha artmış olacaktır. Çünkü Türkiye sadece kara hududu olan bir ülke değil aynı zamanda Ege Denizi üzerinden Avrupa'ya kolay geçişin mümkün olduğu bir konumdadır. Türkiye'nin doğudan gelen göçlere kapanması demek aynı zamanda Ege Denizi üzerindeki baskının da büyük oranda ortadan kalkması ve bunun neticesinde ise Avrupa sınırlarının rahatlaması demektir. Dolayısıyla Türkiye'yi üye ülke yapmış bir AB'nin uluslararası göç sorunu ile mücadele etmesi ve politikalarının daha etkili olması mümkün olacaktır. Bu durum bize Türkiye'nin Suriyeli politikasını okurken yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Türkiye, Suriyeli sığınmacılara açık kapı politikası uygularken aynı zamanda Türkiye'nin dâhil olmadığı bir AB'nin sınır güvenliği konusundaki yaşayabileceği zafiyetleri de göstermektedir. Haliyle Türkiye'nin sığınmacılar konusunda uyguladığı politikaların ilerleyen zamanlarda Türkiye-AB ilişkilerine önemli etkileri olabilecektir. Fakat bu durumun Türkiye'nin lehine işlemesi için önce demografik durumunda meydana gelen tahribatı çözmesi, sırtındaki kamburdan kurtulması, kapsamlı bir geri dönüş politikası geliştirerek Suriyeli sığınmacıları ülkelerine geri göndermesi gerekmektedir. Sadece Suriyeli sığınmacıların gönderilmesi yeterli olmayacak Afganistanlı ve diğer göçmenlerle ilgili de çeşitli politikaların geliştirilmesi gerekecektir. Aksi halde AB'nin milyonlarca sığınmacıya sahip olan ve bugün dünyada en çok sığınmacıya ev sahipliği yapan Türkiye ile AB üyelik sürecini ciddiyetle sürdürmesini beklemek rasyonel değildir.

Suriyeli göçmen sorunu Türkiye'yi toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda zor durumda bırakmıştır. Fakat bunun yanında Avrupa ülkeleri bölgede istikrarlı ve AB müktesebatını önemseyen bir Türkiye'nin ne kadar önemli olduğunu görme fırsatı bulmuş, dolayısıyla Türkiye'nin uluslararası politikada eli güçlenmiştir. Suriyeli göçmen kriziyle birlikte Türkiye'nin AB müktesebatına tam uyumunun AB sınır güvenliği açısından anlamı ortaya çıkmıştır. İçduygu'nun da ifade ettiği gibi Türkiye çoğu istikrarsız ülke ile sınır komşusudur ve bu nedenle AB'nin Türkiye ile ortak hareket etmesi kendi güvenliğine de hizmet etmektedir (İçduygu, 2014, s. 269). Kasım 2015'te Türkiye ile AB arasında hazırlanan Ortak Eylem Planı bu bakımdan önemlidir. Zira bu düzenleme ile Avrupa'ya giden kaçak göçmenlerin sayısı azaltılmaya çalışılmış, dolayısıyla Türkiye ile iş birliği yapan Avrupa, üzerindeki göçmen baskısından büyük oranda kurtulmuştur (İçduygu &

Şimşek, 2016, s. 63).

2015 Mart ayında Türkiye-AB Zirvesi yapılmış göçmenlerin yeniden yerleştirilmesi ve yer değiştirmesi konusunda mutabakata varılmıştır. Mutabakat çerçevesinde göçmenlerle ilgili “1’e 1” formülü geliştirilerek yeniden yerleştirme ve yer değiştirme planlamaları yapılmıştır (Dışişleri Bakanlığı). Geliştirilen “1’e 1” formülü bir taraftan Avrupa ülkelerine giden kaçak göçmenleri önlemektedirken diğer taraftan da Avrupa’nın kontrollü bir şekilde göçmen almasına ve aynı zamanda işgücü ihtiyacını karşılamasına hizmet etmektedir. Türkiye-AB Zirvesi’nde karara bağlanan “1’e 1” formülü Dışişleri Bakanlığı tarafından şöyle aktarılmıştır:

18 Mart mutabakatının en önemli unsurlardan birini Yunan adalarından 4 Nisan itibariyle alınacak her bir Suriyeli için, yine 4 Nisan’da başlamak üzere ülkemizde geçici koruma altındaki bir Suriyelinin AB ülkelerine yerleştirilmesi şeklinde özetlenebilecek “1’e 1” formülü teşkil etmektedir. Ülkemizden alınacak Suriyeliler BM Kırılma Kriterleri çerçevesinde BM Mülteciler Yüksek Komiserliğiyle iş birliği halinde belirlenecektir. Bu mekanizma ülkemizin öteden beri savunduğu AB’yle yük ve sorumluluk paylaşımının hayata geçirilmesi bakımından önem taşımaktadır (Dışişleri Bakanlığı).

2015 mutabakatında “1” e “1” formolünün yanında Türkiye lehine vize serbestisi konusu görüşülmüş ve AB, Türkiye lehine vize serbestisi sağlayacağına dair taahhütte bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı). Şayet taahhüt edilen vize serbestisi sağlanmazsa anlaşmanın 24. maddesi gereği Türkiye anlaşmayı tek taraflı feshedeceğini AB tarafına net bir şekilde bildirmiştir. Türkiye-AB arasındaki bu anlaşma detayı Suriyeli sığınmacıların Türkiye ile AB arasında diplomatik bir pazarlık konusu olduğunu gösteren somut bir örnektir. Bu pazarlık neticesinde sığınmacıların Ege üzerinden Yunanistan’a ve ardından Avrupa’nın geri kalan kısmına gidişi fiilen durdurulmuştur. (Tsourapas, 2019, s. 2).

AB’nin göçmen politikasında dikkate aldığı bir başka husus da demografik dönüşüm sorunudur. Zira Avrupa ülkelerinin nüfusu azalma ve yaşlanma sürecine girmiştir. Avrupa ülkelerinin doğurganlık oranı oldukça

düşüktür ve bu nedenle iş gücü ihtiyacının karşılanması için göçmenlere ihtiyaç duyulmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun Genç İşsizliğiyle Mücadele Önlemleri Raporu, 2060 yılına gelindiğinde Avrupa'da yaşlanma sorununun daha ileri boyutlara geleceği ön görüşünde bulunmaktadır (Bacak, Topkaya, & Gezer, 2015). Yine Birleşmiş Milletler Raporu da bu konuda benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Gelişmiş ülkelerdeki yaşlanma sorununun 2030 yılında ve 2050 yılında devam edeceği ve daha ileri boyutlara ulaşacağı öngörülmektedir. Bu raporlar orta ve uzun vadede Avrupa ülkelerinin iş gücü ve genç nüfus bakımından az gelişmiş ülkelere gelecek göçmenlere ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Avrupa ülkeleri göçmen politikasını belirlerken iş gücü ihtiyacını da dikkate alarak hareket etmektedir. Haliyle, Türkiye ile yapılan ortak anlaşmalar önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinin bir taraftan savaş mağdurlarına kapılarını sıkıca kapattığı, diğer taraftan da kendi ihtiyaçları çerçevesinde politikalar geliştirdiği görülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Mevcut konjonktür, Asya ülkelerinin sosyo-ekonomik durumu ve özellikle Türkiye'nin jeopolitik konumu Türk toplumunun göçmen sorunuyla karşı karşıya kalmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Arap dünyasında ve diğer Asya ülkelerinde yaşanan siyasal ve ekonomik sorunlar Türkiye'yi içine çekmiş ve bundan sonra da çekecek gibi görünmektedir. Türkiye bu bakımdan kilit bir bölgedir. Bu nedenle göçmen politikası ve dış siyasetteki politikalar hayati öneme sahiptir. Suriye savaşından dolayı bölgede ortaya çıkan istikrarsızlık en çok Türkiye'yi ilgilendirmektedir ve haliyle sınır ötesi operasyonların yapılması ülke güvenliği açısından gerekli hale gelmiştir. Zira Rusya, Amerika ve çeşitli terör gruplarının bölgede kendilerince bir politika geliştirmeye çalışması Türkiye'yi kendi çıkarlarını korumaya mecbur bırakmıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin Suriye topraklarında uyguladığı politika ülke güvenliği açısından önemlidir.

Bir diğer açıdan Suriye savaşından kaçan göçmenlerin ülkeye kontrolsüzce alınmış olması ve uygulanan düzensiz iskân politikası Türkiye'de telafisi zor toplumsal sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Suriyeliler konusundaki asıl sorun sığınmacıların Suriye'den gelmiş olması değil, sayılarının Türkiye'nin sığınmacı eritme potansiyelinin

üstünde olmasıdır. Dünyadaki hiçbir ülkenin bu sayıdaki göçmen kitlesini eritme ve entegre etmesi kısa ve orta vadede mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye'nin başta Suriye'den gelen sığınmacılar olmak üzere genel anlamda bir istikrarlı ve planlı bir göçmen politikasını hayata geçirmesi ve mevcut duruma çözüm yolları üretmesi toplumsal ve siyasal hayatın selameti açısından önemlidir. Bu bağlamda atılacak adımlar ve alınması gereken tedbirlere dönük tavsiyelerimiz şunlardır:

- Suriyeli sığınmacıların politik bir tartışma konusundan çıkması ve etkili bir göçmen politikası geliştirilebilmesi için TBMM'deki siyasi partilerin ortak çalışma yürütmesi faydalı olacaktır. Bu amaçla muhalefet partilerinin de dahil olduğu bir Göçmen Komisyonu kurulmalı ve göçmenlerle ilgili sorunlara partiler arası mutabakatla çözümler aranmalıdır.
- Planlı bir iskân politikası geliştirilmeli ve göçmenlerin /mültecilerin/sığınmacıların ülke geneline yayılması sağlanmalıdır. Bu şekilde özellikle Suriyeli sığınmacıların yoğun olduğu bölgelerin üzerindeki baskının azalması ve günlük yaşamın normale dönmesi amaçlanmalıdır.
- Suriyeli sığınmacılar konusundaki ön yargılı siyasi söylemlerin toplumsal kutuplaşmalara neden olduğu görülmektedir. Aynı zamanda sığınmacıların sayısının fazla olması ve düzensiz göç politikasından dolayı özellikle sığınmacıların yoğun olduğu bölgelerde günlük yaşam olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle muhalefet partilerinin ön yargılı söylemlerden vazgeçmesi gerektiğinin yanında iktidar partileri de sığınmacı sorununun günlük yaşama olumsuz etkilerini gözden kaçırmamalıdır. Zira sığınmacı konusu sadece iktidar partisinin değil bütün partilerin ve toplumun bütün kesimlerinin ortak sorunudur.
- Bugün sığınmacı sorunu Türkiye'nin en önemli gerçeklerinden biridir ve bu gerçeği görmezden gelmek mümkün değildir. Bu nedenle sığınmacı konusunda temel sorunlar tespit edilmeli ve olumsuz etkilerinin azaltılması sağlanmalıdır. Örneğin doğum oranının yüksek olması Türkiye'nin nüfus politikası ile uyumsuzdur. Bu bağlamda başta Suriyeliler olmak üzere mülteci ve sığınmacılara aile planlaması eğitimi verilmeli ve çocuk doğum oranları kontrol altına alınmalıdır. Zira sığınmacı ailelerin yüksek doğum oranlarına sahip olması ve bu ailelerin büyük çoğunluğunun gelir seviyesinin

düşük olması çocuk bakımını olumsuz etkilemekte ve bu durum da günlük hayata olumsuz yansımaktadır.

- Entegrasyon sürecinin daha etkili olması için sığınmacı kadınlara verilen entegrasyon eğitimlerinin yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.
- Bütün bunların yanında savaştan kaçan ve yersiz yurtsuzlaşan bu savaş mağdurlarının kendi topraklarına geri dönebilmesi için uygun koşullar araştırılmalı, diplomatik temaslar kurulmalı ve geri dönmek isteyenlere geri dönüş imkânları sunulmalıdır. Şayet uygun koşullar sağlanır da geri dönüş mümkün olursa bu durum gidenlerin de kalanların da menfaatine olacaktır. Zira daha önce de ifade edildiği gibi yaklaşık 4 milyon Suriyelinin Türk toplum yapısına entegre olması çok mümkün değildir ve bu durum uzun vadede tahmin ve telafi edilmesi zor sorunlar doğurabilecektir.
- Türkiye AB üyelik sürecini de dikkate alarak göçmen politikasını Avrupa standartları çerçevesinde değerlendirmeli ve alınacak yeni kararlarla AB'nin Türkiye göçmen politikası konusundaki kaygılarını gidermelidir.

7. SUMMARY

Undoubtedly, Turkey was the country most affected by the Syrian civil war that started in 2011. According to UNCHR reports, after the outbreak of the Syrian civil war, Turkey has become the country hosting the largest number of refugees in the world (UNCHR, 2021). After a short period of resistance, Turkey implemented an open door policy for Syrians fleeing the war, and as a result of this policy, more than 3.7 million Syrian war victims have sought refuge in Turkey since 2011, "according to official data" (UNCHR, 2021).

The Syrian refugees who came to Turkey were not homogeneously distributed in the country, they mostly preferred the big cities and the provinces on the Syrian border. While choosing their settlements, asylum seekers have taken into consideration employment opportunities, proximity to the Syrian border and housing opportunities. This situation had a significant impact on Turkey's demographic structure. In addition, the results are not compatible with Turkey's nation-state policy and immigration policy. In summary, it is seen that Turkey's immigrant and asylum policy has been carried out inconsistently with the nation-state line since 2012.

One of the most discussed issues about Syrian refugees is the problem of legal status. The 1951 Geneva Convention forms the basis of

Turkey's refugee policy. According to this convention, Turkey applies a policy of geographical limitation and only accepts immigrants from Europe as refugees. Immigrants coming from outside Europe are considered as asylum seekers (Kap, 2014). For this reason, Syrians who escaped from the war and came to Turkey were accepted as refugees and included in the scope of temporary protection.

The Turkish government did not implement a planned resettlement policy for Syrian refugees whose transit is under protection, and free movement within the country was allowed. According to the data of the Directorate of Migration Management in June 2022, there are 3,714,152 officially registered Syrians in Turkey today. Another very critical issue regarding the demographic structure is the birth rate among the citizens of the two countries. The age at first marriage is quite low and the fertility rate is high in Syrians. According to TUIK 2020 data, the birth rate in Turkey as of 2020 is 1.7. However, this rate is 5.3 for Syrian refugees. Traditional habits and belief factors continue to affect the high birth rate among Syrians (Özlem & Gökler, 2021).

The Syrian migrant problem has left Turkey in a difficult social, economic and political situation. However, European countries had the opportunity to see how important a stable Turkey that cares about the EU *acquis* is in the region, so Turkey's hand in international politics has been strengthened. With the Syrian migrant crisis, the meaning of Turkey's full compliance with the EU *acquis* in terms of EU border security has emerged.

The current conjuncture, the socio-economic situation of Asian countries and especially Turkey's geopolitical position make it inevitable for the Turkish society to face the immigrant problem. The political and economic problems experienced in the Arab world and other Asian countries have engulfed Turkey and seem to continue to do so in the future. Turkey is a key region in this respect. For this reason, immigration policy and policies in foreign policy are of vital importance. On the other hand, the uncontrolled immigration of immigrants fleeing the Syrian war and the irregular resettlement policy applied have led to the emergence of social problems that are difficult to compensate for in Turkey. The main problem regarding Syrian immigrants is not that the immigrants came from Syria, but that their numbers are above Turkey's migrant melting potential. It is not possible for any country in the world to melt and integrate this number of immigrants in the short and medium term. For this reason, it is important for the well-being of social and political life that Turkey implements a stable and planned immigration policy in general, especially immigrants from Syria, and

produces solutions to the current situation.

8. KAYNAKLAR

- Bacak, B., Topkaya, Ö., & Gezer, G. (2015). Yaşlanma, gençlik ve göç ekseninde küresel demografik dönüşüm ve refah devleti. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 17(1), 3-30.
- Çelik, İ. A. (2021). Suriyelilerin Türkiye’ de Doğan Bebeklerinin Hukuki Statüsü ve Vatandaşlık Koşulları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1208-1230, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1559392>.
- Dündar, B. (2017). *Suriyeli Sığınmacıların Türk Toplumuna Etkisi: Başar Şehir Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, file:///C:/Users/ebyu/Downloads/495864.pdf.
- Erder, S. (2014). Türkiye’de değişen siyasal konjonktür, değişen göç ve iskann politikaları. A. İçduygu, S. Erder, & F. Gençkaya içinde, *Türkiye'nin uluslararası göç politikaları 1923-2023: Ulus devlet oluşumundan ulus ötesi dönüşümlere* (s. 138-172). İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.
- Erdoğan, M. (2019). *Suriyeliler barometresi 2019 Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi*. Orion Kitabevi.
- Erdoğan, M. M., & Çorabatır, M. (2019). *Suriyeli mülteci nüfusunun demografik gelişimi, Türkiye'deki eğitim istihdam ve belediye hizmetlerine yakın gelecekte olası etkileri*.
- Eroğlu, G. Ç., & Varol, N. (2021). Türkiye’deki Suriyeli Göçmen Nüfus İçin Yaşam Alanı Seçimi. *Afet ve Risk Dergisi*, 4(2), 319-330, DOI: 0.35341/afet.1000292. .
- Göç İdaresi Başkanlığı (2022).
- İçduygu, A. (2014). Türkiye’ye yönelen uluslararası göç hareketleri. A. İçduygu, S. Erder, & Ö. F. Gençkaya içinde, *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları: 1923-2023 Ulus Devlet Oluşumundan Ulus Ötesi Dönüşümlere* (s. 222-264). Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.
- İçduygu, A., & Şimşek, D. (2016). Syrian refugees In Turkey: Towards integration policies. *turkish policy quarterly*, 15(3), 59-69.
- İçduygu, A. (2014). Bir siyaset ve siyasa alanı olarak uluslararası göç: son yüzyılda dünya ve Türkiye. A. İçduygu, S. Erder, & Ö. F. Gençkaya içinde, *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere* (s. 26-76). Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.

- Kalogeraki, S. (2019). Opposition to Syrian Refugees and Immigrants during the Refugee Crisis in Greece. *Journal of Modern Greek Studies*, 37(2), 361-395, doi.org/10.1353/mgs.2019.0021.
- Kap, D. (2014). Suriyeli mülteciler: Türkiye'nin müstakbel vatandaşları. *Akademik Perspektif*, 30-35.
- Kongar, E. (2016). *21. Yüzyılda Türkiye - 2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı*. Remzi Kitabevi.
- Mccarthy, A. (2020). Turning crisis into opportunity? The Syrian refugee crisis and evolution of welfare policy for refugees in Turkey from a public choice theory perspective. *Critical Social Policy*, 41(1), 1-17, https://doi.org/10.1177/0261018320906776.
- Özlem, A., & Gökler, M. E. (2021). Göçmen kadınlarda üreme sağlığı. *Medical Research Reports* 2021;4(1):57-6, 4(1), 57-64, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2105870.
- Pınar, M. (2014). 1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler ve Demokrat Parti'nin göçmen politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(89), 61-94, https://dergipark.org.tr/en/pub/aamd/issue/44048/542700.
- Saklı, A. R. (2011). Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti ve milliyetçilik anlayışının uygunluğu sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-22, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/453542.
- Şakacı, B. K. (2020). Türkiye'nin göç ve iskân politikaları: 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu İncelemesi. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi - Journal of Public Administration and Policy*, 1(3), 36-57.
- Şimşek, D. (2017). Göç politikaları ve "insan güvenliği": Türkiye'deki Suriyeliler örneği. *Toplum ve Bilim*, (140), 11-26.
- Şimşek, D. (2018). Integration Processes of Syrian Refugees in Turkey: 'Class-based Integration. *Journal of Refugee Studies*, 1-18, doi:10.1093/jrs/fey057.
- Tsourapas, G. (2019). The Syrian Refugee Crisis and Foreign Policy Decision-Making in Jordan, Lebanon, and Turkey. *Journal of Global Security Studies*, 0(0), 1-18, doi: 10.1093/jogss/ogz016.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. (tarih yok). https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-arasinda-18-mart_ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa adresinden alındı
- Üstübcü, A. (2017). Türkiye'de göç politikaların dönüşümü: Yasadışıların uluslararası üretiminden makbul yabancıya. *Toplum ve Bilim*, (140), 106-121.
- wikipedia.org. (2022, 06 15). https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27deki_Suriyeliler#:~:text=%C4%B0stanbul'un%20Sultanbeyli%2C%20S

ultangazi%2C,Suriyeli%20n%C3%BCfusu%20yo%C4%9Fun%20olarak%
20tan%C4%B1mlanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r. adresinden alındı

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 26.08.2022

Kabul Tarihi: 26.10.2022

ALMAN AKDENİZ FİLOSUNA AİT HERTHA KRUVAZÖRÜ KOMUTANI NATZMER'İN BALKAN SAVAŞI'NDA MERSİN VE ADANA ZİYARETLERİ

The Visits of Natzmer, Commander of the Hertha Cruiser Belonging to the
German Mediterranean Fleet, to Mersin and Adana in the Balkan War

Ozan TUNA

Dr. Öğr. Üye, Milli Savunma Üniversitesi,
Deniz Astsubay Meslek Yüksekokulu,
Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü,
otuna@msu.edu.tr

ORCID ID: 0000 0003 4762 4286

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti açısından oldukça yıkıcı olmuş olup Balkan topraklarının önemli bir kısmı kaybedilmiş ve Bulgar orduları da İstanbul önlerine kadar gelmiştir. Savaşın meydana getirdiği olağanüstü şartlar nedeniyle Mersin ve Adana bölgesinde Osmanlı Devleti'nin kontrolü kaybetmesi ihtimali üzerine bölgede Avrupalılara yönelik bir saldırı olması ihtimalinden endişe duyan Almanya, Hertha isimli kruvazörünü Mersin limanına göndermiştir. Osmanlı Devleti yetkililerinin güvence vermiş olmasına rağmen bölgede bir kargaşa olması durumunda Almanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının Mersin limanı üzerinden Hertha kruvazörü ile tahliye edilmesi planlanmıştır. İngiltere'ye Akdeniz'de rakip olmak isteyen Almanya, yeni bir Akdeniz filosu oluşturmakla birlikte yeni bir Akdeniz stratejisi de meydana getirmiş olup bu bakımdan Doğu Akdeniz Almanya açısından oldukça önemli bir yer konumunu almıştır. Bölgede meydana gelebilecek bir kargaşanın kendi menfaatlerine zarar vermesinin önüne geçmek isteyen Almanlar İngilizlerden de önce davranarak bölgedeki güç boşluğunu ele geçirmek istemişlerdir. Bu bakımdan Balkan Savaşları'nda Akdeniz filosuna ait gemilerin bir kısmı İstanbul'da bulunmakta iken Hertha kruvazörü de Mersin limanına gelmiş ve geminin komutanı Natzmer de hemen faaliyetlere başlamıştır. Çalışmamız Hertha kruvazörünün komutanı Natzmer'in notları ve raporları üzerinden yapılmış olup bu raporlara da Alman askeri arşivinden (Militärarchiv) ulaşılmıştır. Çalışmamızda Hertha kruvazörünün Malta adası üzerinden Mersin limanına ulaşması, gemi komutanı Natzmer'in gözlemleri ve bölgedeki faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşı, Mersin, Adana, Hertha Kruvazörü

Abstract

The Balkan Wars were quite destructive for the Ottoman Empire, a significant part of the Balkan lands were lost and the Bulgarian armies came to the front of Istanbul. Due to the extraordinary conditions caused by the war, Germany, worried about the possibility of the Ottoman Empire losing control in the Mersin and Adana region, and the possibility of an attack against the Europeans in the region, sent the cruiser Hertha to the port of Mersin. Despite the assurances of the Ottoman State authorities, in case of turmoil in the region, it was planned to evacuate the citizens of Germany, England and the United States via the Mersin port with the Hertha cruiser. Germany, which wants to rival England in the

Mediterranean, has created a new Mediterranean strategy as well as creating a new Mediterranean fleet, and in this respect, the Eastern Mediterranean has taken a very important position for Germany. The Germans, who wanted to prevent a possible turmoil in the region from harming their own interests, wanted to seize the power vacuum in the region by acting before the British. In this regard, while some of the ships belonging to the Mediterranean fleet were in Istanbul during the Balkan Wars, the cruiser Hertha came to Mersin port and the ship's commander, Natzmer, immediately started operations. Our study was based on the notes and reports of Natzmer, the commander of the cruiser Hertha, and these reports were accessed from the German military archive (Militärarchiv). In our study, the arrival of the Hertha cruiser to Mersin port through the island of Malta, the observations of the ship commander Natzmer and his activities in the region are discussed.

Keywords: *Balkan War, Mersin, Adana, Hertha Crusier*

1. GİRİŞ

Mersin ve Adana bölgeleri Osmanlı Devleti ve dünya kamuoyu açısından oldukça önemli bir konuma sahip olmakla birlikte 1909 yılındaki Adana olayları Almanya gibi batılı devletlerin Balkan Savaşları'nda yeniden bölgeye odaklanmalarına sebebiyet vermiştir. Hadiseler 14 Nisan 1909 tarihinde Adana'da başlayarak kısa süre içerisinde başta Mersin, Tarsus, Antakya, Dört Yol ve Maraş olmak üzere geniş bir alana yayılmış ve 15 günden fazla süren olayları bastırmak Osmanlı Devleti açısından oldukça zor olmuştur (Günay, 2009: 116).

Adana'da meydana gelen olayların duyulması üzerine İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkeler kendi vatandaşlarını korumak amacıyla Mersin limanına gemiler göndermiş, bu gemilerin Mersin limanına gelmeleri de bölgedeki gayr-i Müslim unsurlar arasında güven tesis etmiştir (Sonyel, 1987: 1274; Efe, 2016: 607).

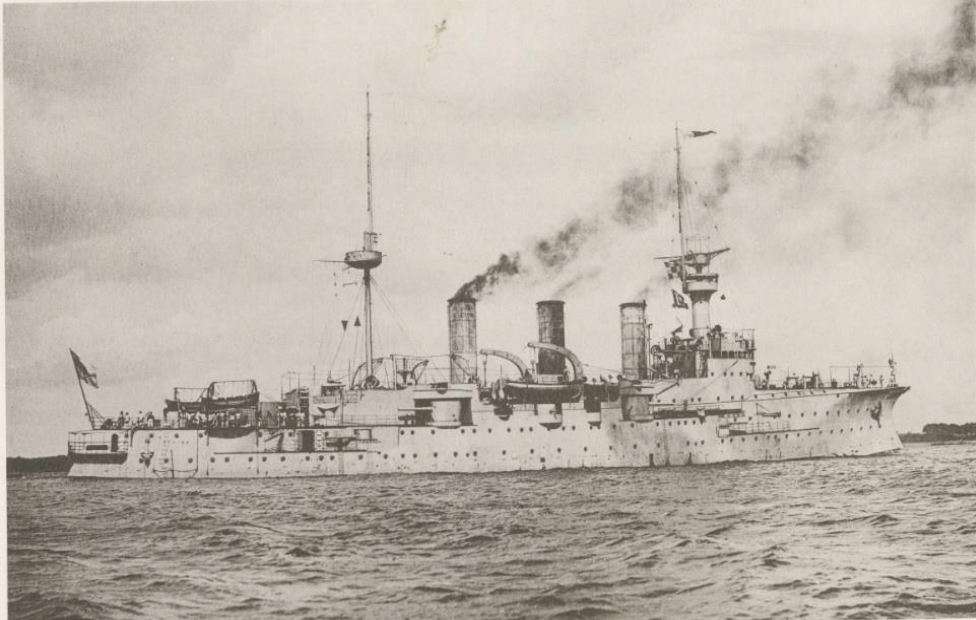
8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açması ile başlayan Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin özellikle Bulgaristan karşısında aldığı yenilgiler nedeniyle Kırkkilise ile Tekirdağ kaybedilmiş ve Bulgar orduları Edirne'yi kuşatmıştır (Andonyan, 1999: 46; Çağan, 1993: 200-201). Lüleburgaz-Pınarhisar Muharebelerinin ardından Osmanlı orduları İstanbul'daki Çatalca hattına kadar geri çekilmiş ve İstanbul'da bulunan tebaalarını korumak amacıyla da İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve bazı Avrupa devletleri İstanbul'a savaş gemisi göndermişlerdir (Tunca, 1945: 130-131; Dan Van der Vot, 2013: 38).

Almanya ise özellikle Akdeniz filosunun teşkil edilmesi ile Doğu Akdeniz'de güç elde edebilmek amacıyla Mersin ve Adana bölgesindeki kendi tebaasını korumak için o esnada Malta adasında bulunan Hertha

kruvazörünü bölgeye göndermeye karar vermiştir (IMMA, 41-J: 10194). 1897 yılında inşa edilen Hertha, muhafazalı kruvazör sınıfından bir gemi olup 21 ve 15 cm'lik toplarıyla etkili bir savaş gücüne sahip olmuştur. Yirminci yüzyılın başları itibariyle Almanya'nın Pasifik filosunda görev yapan Hertha kruvazörü ardından Alman Akdeniz filosunda görevlendirilmiştir. Çalışmamızda Hertha kruvazörünün komutanı olan Natzmer'in notları üzerinden Almanların bölgedeki gelişmeler üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

2. HERTHA KRUVAZÖRÜNÜN MERSİN'E ULAŞMASI

Almanya'nın Akdeniz filosunun teşkil edilmesi üzerine 4 Kasım 1912 gecesine Hertha kruvazörü Doğu Akdeniz'deki Alman çıkarlarını korumak amacıyla Mersin limanına gönderilme kararı verilmiş olup bu amaçla öncelikle Malta adasına ulaşan gemi iskeleye yanaşıp bölgeden sorunsuzca kömür almasının ardından 5 Kasım 1912 gecesine saat 02.00'de Malta adasından ayrılmıştır (BA/MA RM, 1912: 55). Malta adası mevcut konumu nedeniyle pek çok donanma tarafından ikmal noktası olarak kullanılmakta olup Osmanlı donanmasına ait Hamidiye kruvazörü de Balkan Savaşları'nda Malta adasında kömür ikmali yapmıştır.

Fotoğraf 1: Almanya'nın Akdeniz Filosuna Mensup Hertha Kruvazörü (BA/MA RM, Tarih Yok: 41)

Hertha kruvazörü limandan ayrılmadan önce İngiltere'nin Akdeniz filosu komutanı Amiral Milne¹ Hertha kruvazörüne gelerek Türklerin Balkan Savaşları'nda uğradıkları beklenmedik yenilgiden ötürü Alman gemisinden Adana vilayetindeki İngilizlerin de korunmasını talep etmiş ve bunun karşılığında İskenderun limanındaki Almanların da İngiliz savaş gemileri tarafından korunacağını dile getirmiştir (BA/MA RM, 1912: 55).

Hertha kruvazörünün komutanı Natzmer, notlarında İngilizlerin bu talebini Alman donanma komutanlığına bildirdiğini ve Malta adasından kömür alırken İngilizlerin herhangi bir sorun çıkarmadıkları için de bu teklifi kabul ettiğini dile getirmiştir (BA/MA RM, 1912: 55).

Fotoğraf 2: Mersin Körfezi (Deutsche Fotothek, *Bucht von Mersin: Blick auf die Bucht und das Meer vor Mersin*, 1926-1927)

Hertha kruvazörü 9 Kasım 1912 günü Mersin'e ulaşsa da geminin seyir defterinde Alman donanma komutanlığından Mersin limanında mayın tehlikesi olduğu ve bu hususta dikkatli olunması gerektiğine dair telgraf

¹ İngiltere'nin Atlantik filosundan görevli olan Milne, 1912 yılında amiral rütbesi ile merkezi Malta adasında olan İngiltere'nin Akdeniz filosu komutanlığına getirilmiştir.

geldiği, geminin de bu nedenle belirli bir süre açıkta beklemek zorunda kaldığı belirtilmiştir. Fakat gemi komutanı Natzmer'in karadan körfezde herhangi bir mayın bulunmadığına dair kesin bilgi alması üzerine Hertha kruvazörü 10 Kasım 1912 günü öğle saatlerinde Mersin limanına demirlemiştir (BA/MA RM 1912: 55). Natzmer'in notlarında Mersin limanının mevcut durumu ve kapasitesi hakkında bir bilgi bulunmasa da yirminci yüzyılın başları itibariyle Mersin, Doğu Akdeniz'in en önemli limanı haline gelmiş ve buharlı gemilerin uğrak noktası açısından da Beyrut, İskenderun ve Trablusşam'ın ardından Doğu Akdeniz'in dördüncü büyük limanı olmuştur (Oğuz, 2016: 334-363). Natzmer'in bölgeye gelişi Türk kaynaklarına da yansımış olup geminin bölgeye geliş amacının Alman tebaasının güvenliği amacını taşıdığını, bölgede bir karışıklık olması durumunda da Hertha kruvazöründeki Alman askerlerinin karaya çıkacakları ve Türk kuvvetlerine yardım edecekleri ifade edilmiştir (DAB /TŞR.HL. 1912:01-35; DAB/TŞR.HL. 1912:01-36).

Natzmer, şehirde sükûnetin hakim olduğuna dair gözlemlerini notlarına aktardıktan sonra şehrin yöneticisi ve garnizon komutanı ile görüştüğünü, özellikle yöneticisinin iyi eğitilmiş görüldüğü ve kendisi ile Fransızca konuştuğu bilgilerini vermiştir (BA/MA RM 1912:55). Kendisinin Mersin'e ulaştığı esnada Selanik'in Yunanlılar tarafından ele geçirildiği bilgisinin Almanlara ulaştığını ifade eden Natzmer, fakat bu haberin Türk hükümeti tarafından savaştaki diğer olumsuzluklar gibi halktan gizli tutulduğu bilgisini vermiştir (BA/MA RM, 1912: 56). Raporunda Hertha kruvazörün komutanı Natzmer Mersin'de çok fazla vakit kaybetmeden Adana'ya gitmek istediğini vurguladıktan sonra kara yoluyla bu şehre geçmiştir.

3. GEMİ KOMUTANI NATZMER'İN ADANA ZİYARETİ

Hertha kruvazörünün komutanı Natzmer, 11 Kasım 1912 günü Adana'ya ulaşmış olup aynı gün Adana valisi Emin Bey ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Notlarında Almanya'nın Adana konsolosunun da kendisine eşlik ettiğini belirten Natzmer, valinin kendisinin gerçekleştirdiği ziyaretten memnun olmadığını vurguladıktan sonra Emin Bey'e, Hertha kruvazörünün Alman İmparatorluğu tarafından bölgede bir huzursuzluk çıkması durumunda Alman tebaasını korumakla görevlendirildiği bilgisini vermiştir (BA/MA RM, 1912:56). Raporunda Emin Bey'in ateşli bir İttihat-Terakki destekçisi olduğunu açıkça ifade eden Natzmer, valinin kendisine bölgede şu an için endişeye mahal verecek bir durumun vuku bulmadığını fakat her ihtimale karşı Halep'ten 100 jandarma askerinin Adana'ya gönderildiği bilgisini verdiğini ifade etmiştir (BA/MA RM, 1912: 56).

Natzmer, Adana valisi Emin Bey ile gerçekleştirdiği görüşmenin ardından İngiltere'nin Adana konsolosu ile de bir görüşme yapmış olup kendisine de Amiral Milne ile icra edilen anlaşma çerçevesinde bölgedeki İngiliz tebaasının da Hertha kruvazörünün korumasına altında olduğunu belirtmiştir (BA/MA RM, 1912: 56).

Fotoğraf 3: Adana Garı (Berlin Brandenburgisches Wirtschaftsarchiv, *Bagdadbahn, Bahnhof von Adana*, Tarih Yok)

Adana'daki Alman konsoloslüğundan Amerika Birleşik Devletleri'nin Doğu Akdeniz'e iki adet savaş gemisi gönderene kadar Hertha kruvazörünün Adana ve Mersin'deki Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarını da korumasını talep ettiğine dair mesaj alan Natzmer, aynı gün Adana'daki Amerika Birleşik Devletleri konsolosu ile de görüşerek bölgedeki gelişmelerle ilgili fikir alışverişinde bulunmuştur (BA/MA RM, 1912:56). Dışarıdan birisi olarak Adana'yı oldukça sakin bulduğunun altını çizen Natzmer, Mersin'e 25 km uzaklıktaki Tarsus'da bir askeri yoğunluğun mevcut olduğunu fakat bu birliklerin de İşkodra ve Halep'e kaydırıldığını ifade etmiştir (BA/MA RM, 1912:56). Hali hazırda Tarsus'da 1500 asker, Mersin'de de 500 askerin bulunduğu bilgisini veren Natzmer, fazla sayıda askerin bölgede uzun süre bulunmasının yiyecek sıkıntısına neden olabileceği üzerinde durmuştur (BA/MA RM, 1912: 56).

Natzmer, Balkan Savaşları'nın tüm şiddeti ile devam ettiği bu günlerde Adana halkı tarafından orduya katılmak üzere bir gösteri düzenlediğini ve gösterinin Adana'daki gayr-i Müslimler arasında tedirginlik

meydana getirirse de faaliyetin herhangi bir huzursuzluk olmadan sona erdiği bilgilerini vermiştir (BA/MA RM, 1912: 57). Amerika Birleşik Devletleri'nin Adana konsolosluğun raporlarında cepheden gelen Türk yenilgilerinin yavaş yavaş duyulmasının Müslümanlar arasında bölgedeki gayr-i Müslimlere yönelik öfkeye neden olduğu ve bu öfkenin de gayr-i Müslimlere yönelik bir saldırıya dönüşebileceği vurgulanmıştır (BA/MA RM, 1912: 59). Raporlarda şehirde bir kargaşa vuku bulması durumunda Ermenilerin 1909'daki olayların intikamını almaya çalışacakları, Türk askerlerinin bölgedeki mevcudiyetinin Adana'da güvenliği tesis etse de bölgedeki askerlerin bir kısmının İstanbul'a sevk edilmesinin de kendilerini endişelendirdiği vurgulanmıştır (BA/MA RM, 1912:59). Amerika Birleşik Devletleri'nin Adana konsolosluğunun burada vurguladığı nokta Adana'da bir kargaşa olması durumunda bölgedeki Türk askeri gücünün olaylara müdahale edebilecek boyutta olmadığı ve bunun nedeninin de bölgedeki kuvvetlerin Balkan Savaşları nedeniyle cepheye gönderilmiş olduğu yönündedir.

Natzmer, Adana'daki Türk askeri gücünün mevcudiyeti hakkında bilgi veremese de bölgede huzursuzluk çıkartıp korku aşılayanların 1909 Adana olaylarının hatırası ile düşüncesizce hareket eden Ermeniler olduğunun altını çizmiş ve 15 Kasım 1912 tarihinde Rusya'nın Adana konsolosu ile bu konuları görüştüğünden sonra Rus konsolosunun bölgede Türklerin gerçekleştirdiği faaliyetler nedeniyle Adana valisi Emin Bey nezdinde protesto etmeleri önerisini de kabul etmemiştir (BA/MA RM, 1912: 57). Tarsus'taki huzursuzluktan ötürü Adana valisinin de görüşme yapmak üzere kendisini çağırdığını fakat hem Türklere güvenmediği hem de valiye bağlı kalmak istemediği için Emin Bey ile görüşmeye gitmediğini belirten Natzmer, şu anki görevinin Adana Alman konsolosu ile sürekli temas halinde kalıp vilayetteki Almanların güvenliğini sağlamak olduğunu vurgulamıştır (BA/MA RM, 1912:57-58). Hertha kruvazörünün bölgedeki varlığının Türkler nezdinde rahatsızlık meydana getirirse de bölgedeki gayr-i Müslimler açısından güvence teşkil ettiğini ifade eden Natzmer, Adana vilayetinin potansiyel bir tehlikeye sahip olduğunu, 1909 Adana olaylarının kendilerine bunu gösterdiğini belirttikten sonra sadece bir adet savaş gemisinin bölgenin güvenliğini tesis edemeyeceğini 1909 Adana olaylarının beş adet savaş gemisinin bölgede bulunduğu esnada gerçekleştiğini ifade etmiştir (BA/MA RM, 1912: 58).

Adana'daki Alman konsolosu ile bölgede bir karışıklık çıkması durumunda alınacak önlemleri hazırladıklarını ifade eden Natzmer, Mersin'in bir toplanma alanı olacağı ve Adana'daki Almanların da Mersin'e

nakledilmeleri hususunda Adana Alman konsolosluğunun özel bir tren hazırladığını belirtmiştir (BA/MA RM, 1912: 58). Mersin'deki Avrupalılara bir saldırı olması durumunda Hertha kruvazöründen Mersin'e bir çıkarma gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği hususunda da bilgi veren Natzmer, Türk askerleri ile bir çatışmanın vuku bulabileceğini, Mersin ve Tarsus'daki Türk birliklerinin mevcudiyeti nedeniyle de Mersin'e bir çıkarma gerçekleştirilmenin imkansız olduğunu dile getirmiştir (BA/MA RM, 1912: 58).

Natzmer'in Mersin ve Adana'daki gelişmeler hakkında gözlemleri bu çerçevede olup Çatalca Savaşları'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında ateşkesin imzalanmasının ardından bölgedeki tehdit potansiyelinin de azalması üzerine Almanya'nın Akdeniz filosuna ait Hertha kruvazörü de bölgeden ayrılmıştır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Almanya, yirminci yüzyılın ilk çeyreği itibariyle Akdeniz'e ilgisini daha da arttırmış, bu bağlamda Kasım 1912'de de Akdeniz'de yeni bir donanma teşkil ederek bölgedeki ağırlığını daha da fazla arttırmıştır. Balkan Savaşları esnasında Akdeniz'de görevli olan Hertha kruvazörünü de Mersin limanına göndermesinde 1909 Adana olaylarının etkili olduğu görülmüştür. Adana'daki konsolosluk raporlarına yansıdığı üzere bölgedeki Müslümanların Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunun aldığı yenilgilerden gayr-i Müslimleri sorumlu tuttuğu bu nedenle de Adana ve Mersin'deki gayr-i Müslimlerle yabancı ülke vatandaşlarına saldırı hazırlığında oldukları belirtilmiştir. Almanya'nın Hertha kruvazörünü bölgeye göndermesinde Adana ve Mersin'de böyle bir tehlikenin yanı sıra Almanya'nın Doğu Akdeniz'deki etkinliğini arttırmak istemesinin de etkisi olmuştur. Çalışmamız Hertha kruvazörünün komutanı Natzmer'in raporları doğrultusunda yapılmış olup raporlarda göze çarpan en önemli hususlardan birisi Osmanlı ordusunun Balkan Savaşı'nda aldığı yenilgilerin Türk kamuoyundan saklandığı ve Selanik'in Yunanlılar tarafından ele geçirilmesinin de bunun bir örneği olduğudur. Savaş zamanının olağanüstü şartları altında Osmanlı Devleti'nin böyle bir yol izlemesi ve kendi vatandaşlarının paniğe kapılmasını istememesi son derece mantıklı görünse de Adana gibi görece taşra diye nitelendirilebilecek bir noktaya bilgilerin geç gelmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Natzmer'in raporlarında dikkat çeken diğer bir husus ise kendisinin Mersin'de çok fazla vakit kaybetmeden bir an önce Adana'ya geçmesi olmuş ve bunun en önemli nedeninin de 1909 Adana olayları olduğu görülmüştür. Kendisinin Adana'daki faaliyetleri esnasında Alman donanma komutanlığından

herhangi bir yönlendirmeye tabi tutulmadığı anlaşılmalı birlikte Natzmer'in bölgeye dair donanımının olduğu ve bu yüzden Almanlar tarafından Adana'ya gönderildiği anlaşılmaktadır.

Natzmer'in raporlarını incelediğimizde göze çarpan diğer bir nokta da Mersin'deki Avrupalılara bir saldırı olması durumunda Hertha kruvazöründeki Alman askerlerinin karaya çıkartılıp çıkartılmayacağı olmuştur. Almanya'dan bu konuda net bir talimat almadığı görülen Natzmer'in Türk askerleri ile de bir çatışmayı göze alamadığı ve bu yüzden de Alman askerlerinin karaya çıkartılması hususunda net bir irade göstermediği görülmektedir. Natzmer, her ne kadar bölgeye geliş nedenini Mersin ve Adana'daki Alman, İngiliz ve Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarını korumak olduğunu ileri sürse de daha çok bölgedeki Almanları korumaya önem verdiği ve tehlike durumunda Almanların tahliyesine hassasiyet gösterdiği görülmektedir. Raporlarında Mersin ve Adana şehirleri hakkında detaylı bir bilgi vermese de bölgede sükûnetin hakim olduğunu defalarca vurgulayan Natzmer, Türk yetkililerle diyalog kanalını sürekli açık tutmuş ve misyonunu tamamlamasının ardından da Hertha kruvazörü ile bölgeden ayrılmıştır.

5. SUMMARY

The events of 1909 in Adana were important for both the Ottoman Empire and the world public opinion, and the developments in the region were followed sensitively. Although the Adana events showed that the region could have such a potential in the future, the lack of authority in the region during the 1912-1913 Balkan Wars made foreign states nervous. Especially the arrival of the Bulgarian armies in front of Istanbul caused the Ottoman Empire to concentrate all its military power in Istanbul, and this situation created a security weakness in Anatolia.

The Hertha cruiser of the German Mediterranean fleet, created in November 1912, was commissioned by Germany to protect the German citizens in Mersin and Adana and to evacuate them in case of any danger, and later the British and Americans were added to this. My work was handled through the reports of Natzmer, the commander of the Hertha cruiser, and his observations and activities in Adana and Mersin were discussed. Although it was stated in the reports how the Germans in Mersin and Adana would be evacuated in case of chaos, Germany did not intervene in the region due to the calmness of the Ottoman Empire and the Hertha cruiser left Mersin port.

Our study also gives concrete information on the fact that a warship

belonging to the German navy planned to intervene in the Mersin port of the Ottoman Empire and intervene in the region during the Balkan War, but in Natzmer's notes, no information was given about the way to follow after the landing. When we searched the German archives, although we could not find much information on this issue, it was stated that the governor of Adana of the Ottoman Empire did not favor a German intervention in the region. As a result, it is seen that Natzmer did not dare to make a landing in Mersin port and the events in the region ended before they grew.

6. KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

a)- Bundesarchiv, Militärarchiv

Reiche Marine 40/564a, Sayfa No: 59, 14 Kasım 1912

Reiche Marine 40/564a, Sayfa No: 55, 18 Kasım 1912

Reiche Marine 40/564a, Sayfa No: 56, 18 Kasım 1912

Reiche Marine 40/564a, Sayfa No: 57, 18 Kasım 1912

Reiche Marine 40/564a, Sayfa No: 58, 18 Kasım 1912

Reiche Marine 3/29928, Sayfa No: 41, Tarih Yok

b)- Berlin Brandenburgisches Wirtschaftsarchiv

Bagdadbahn, Bahnhof von Adana, Tarih Yok

c)- Internationales Maritime Museum Archives

Kaiserliche Marine (41-j)- Mittelmeer Division- Türkei (10194): Die Deutsche Mittelmeer Division von 1914 Dosyası, Birinci Kısım, Berlin 1928

d)- Devlet Arşivleri Başkanlığı

TŞR. HL. Kataloğu, Dosya No: 01-35, Gömlek No: 01-01, 10 Kasım 1912

TŞR. HL. Kataloğu, Dosya No: 01-36, Gömlek No: 01-01, 10 Kasım 1912

e)- Referans Eserler

Andonyan, A. (1999). *Balkan savaşı*. Zaven Biberyan (Çev.). Aras Yayıncılık. İstanbul

Çağhan, N. (1993). Balkan harbinde Edirne. *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağanı Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. 192-213

Dan Van der Vot. *Dünyayı değiştiren gemi: Goeben'in (Yavuz) 1914'te Çanakkale Boğazı'na kaçıışı*. Ali Cevat Akkoyunlu (Çev.). Alfa Yayınevi. İstanbul

Deutsche Fotothek, *Bucht von Mersin: Blick auf die bucht und das Meer vor Mersin*, 1926-1927

Efe, A. (2016). 1909 Adana Ermeni olaylarının Halep vilayetindeki etkisi: Kırıkhan örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 9. Sayı: 42. 605-616

Günay, N. (2009). 1909 Adana olaylarından sonra yapılan yardım çalışmaları. *Akademik Bakış*. Cilt: 2. Sayı: 4. 113-123

Oğuz, S. (2016). Mersin Limanı'nda ticaret. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13. Sayı: 33. 334-363

Sonyel, S.R. (1987). İngiliz belgelerine göre Adana'da vuku bulan Türk-Ermeni olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909). *Belleten*. Cilt: 51. Sayı: 201. 1241-

1289

Tunca, M. (1945). *1912-1913 Balkan harbinde Türk harbi (Lüleburgaz-Pınarhisar muharebeleri)*. C. 3. Askeri Matbaa. 1945.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığımı dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 04.10.2022

Kabul Tarihi: 07.12.2022

1857 HİNT AYAKLANMASININ EKONOMİK SEBEPLERİ

The Economic Causes of the 1857 Indian Uprising

Suat VURAL

Dr. Öğr. Üyesi. Ardahan Üniversitesi.
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi.
Tarih Bölümü.
suatvural@ardahan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0768-8501

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Baharat ve İpek Yolları, tarih boyunca doğu-batı ticaretinin en önemli güzergâhları olmuştur. Avrupa ile Asya arasında cereyan eden bu ticaretin doğudaki ana merkezleri, Hindistan ve Çin'dir. O sebeple bu iki ülkeden Avrupa'ya taşınabilen zenginlikler, Kara Avrupası'ndaki ekonomik, kültürel ve siyasi dengeleri derinden etkilemiş hatta bazı hakimiyetlerin yolunu açmıştır. Hindistan, ilaç yapımında elzem olan baharat ve barutun ham maddesi küherçilenin temin edildiği coğrafya olması bakımından vazgeçilemez bir öneme sahipti. Bununla beraber Hindistan güzergâhlarının Türk kontrolünde olması, daha da önemlisi buldukları konumdan dolayı her geçen gün güçlenen Türklerin Avrupa'da fetihlere girişmesi, Avrupalıların ciddi tedbirler almasını gerektiriyordu. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı zaruri ihtiyaç haline gelen coğrafi keşifleri, devlet destekli ticari şirketlerin stratejik faaliyetleri izledi. 1601 yılından itibaren İngiltere adına Hindistan ticaretini yürüten İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ise iki yüz elli yıl zarfında ülkenin ekonomisini ele geçirerek, Baburlu idaresini baskı altına aldı. Her yönden sömürülen Hindistan halkının dayanma gücü kalmayınca, İngilizlere karşı 1857 yılında büyük bir ayaklanma başladı.

Bu çalışmada İngiltere'ye karşı gerçekleştirilen 1857 Hint Ayaklanmasının ekonomik sebepleri değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hindistan, Baburlu, Doğu Hindistan Şirketi, Faraizi, Tîtu Miân

Abstract

Spice and Silk Roads have been the most important routes of east-west trade throughout history. The main eastern centers of this trade between Europe and Asia are India and China. For this reason, the wealth that can be transferred from these two countries to Europe has deeply affected the economic, cultural and political balances in Continental Europe and even paved the way for some dominance. India had an indispensable importance in terms of being the geography where saltpeter, which is the raw material of spice and gunpowder, which is essential for drug production, is supplied. However, the fact that the routes to India were under Turkish control, and more importantly, the conquests of the Turks, who were getting stronger day by day due to their position, required the Europeans to take serious measures. Thus, the geographical discoveries, which became a necessity, were followed by the strategic activities of state-supported commercial companies. The British East India Company, which had been carrying out the trade in India on behalf of England since 1601, seized the country's economy within two hundred and fifty years and put the Baburlu administration under pressure. When the Indian people, who were exploited in every way, did not have the strength to resist, a great uprising began in 1857 against the British.

In this study, the economic reasons of the 1857 Indian Revolt against England are evaluated.

Keywords: *India, Baburid, East India Company, Faraizi, Tîtu Miân*

1. GİRİŞ

XVI. yüzyılı Türk asrı yapan dört büyük devlet vardır. Bunlar batıdan doğuya doğru sırasıyla Balkanlar ve Anadolu'da Osmanlı, Bugünkü İran ve Güney Kafkasya'da Safevi, Merkezi Türkistan'da Özbek ve Hindistan'da Baburlu Türk devletleridir. Hatta söz konusu asrın ilk çeyreği itibariyle buna Mısır'daki Memluk Devleti'ni de katmak gerekir.

Avrupalıların, İpek ve Baharat yol güzergâhlarında bu devletler üzerinden yürüttükleri ticaret, en çok Türk devletlerinin işine yaramış, onların ekonomik ve siyasi yönden yükselmelerine sebep olmuştur. Ancak Türk yükselişi ile birlikte İslam Dininin de yayılıp güçlenmesi, yeni bir Haçlı hassasiyeti doğurmuştur. Bununla beraber devrin şartları ve Hıristiyan devletlerin içinde buldukları durum, askeri müdahaleye uygun olmadığından, siyasi ve ekonomik çözüm yolları aranmıştır. Nitekim Hıristiyanlığın mihrak devletleri İspanya ile Portekiz'in, mücadele içerisinde, diğerlerinin de güçsüz ve dağınık oluşu, Haçlı ruhunun siyasi ve ekonomik alanlarda belirginleşmesini mecbur kılmıştır.

İspanyolların 1492'de Müslüman Granada'yı yıkması, Hıristiyan aleminde yeni bir heyecan yaratarak, güç birliği yapılması fikrini tescilledi. Daha doğrusu Papalık bu misyonla harekete geçti. Sonuçta Papalığın himayesinde İspanya ile Portekiz arasında 7 Haziran 1494'de imzalanan Tordesillas Anlaşması ile dünya ikiye bölünüp, adı geçen devletler arasında paylaştırıldı. Afrika'nın batısında Verde Adalarının 370 fersah açığından geçen ve kuzey kutbundan güney kutbuna çizilmiş bir hayali hattın doğusu Portekiz'in, batısı ise İspanya'nın yayılma bölgesi ilan edildi. Böylece Papa, Tanrı adına söz konusu coğrafyalarda Hıristiyanlığı yayma görevini bu devletlere vermiş oldu. Bu şekilde hem Hıristiyan devletler birbirini hırpalamayacak, hem de coğrafi keşifler yapılmak suretiyle Türklere mecbur kalınmadan Hindistan'a giden yollar bulunacaktı.

Bu yüce gaye ile hareket eden Portekizliler, Afrika'nın güneyini dolaşarak 1498'de Hindistan'a ulaştılar. Arap Yarımadası ile Hindistan arasında eski çağlardan beri ticaret yapan Arap denizcilerini ortadan kaldırdıktan sonra, yaklaşık yüz yıl boyunca hem bu ülkeyi, hem de güzergâhtaki coğrafyaları sömürdüler. Ancak Portekiz sömürüsü daha

çok kıyılardan ibaret kaldı. Buna rağmen Avrupa'daki yükselişleri göz kamaştırıcı bir mahiyet aldı.

Portekizlileri yüz yıl sonra Felemenk, İngiliz ve Fransızlar izledi. Onların Portekizlilere karşı kanlı deniz savaşları elli yıl sürse de birbirleriyle mücadeleleri yaklaşık yüz elli yıl devam etti. (Richards, 2021, s. 248 vd) Sonuçta Hindistan'a yerleşmeyi ve ticareti ele geçirmeyi başaran İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, 1757'den itibaren Baburlu Devleti adına vergi toplama yetkisini de alarak, planlı bir şekilde yönetime el koymaya başladı. (Syed Moinul, 1968; Forrest, 2000; Panikkar, 1959, s. 111 vd; Sharma, 1985, s. 3 vd; James, 1997, s. 233 vd)

2. DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ'NİN BABURLU DEVLETİ'NDE HUKUKİ STATÜ KAZANMASI

Baburluların uyguladığı toprak sistemi, idari ve mali yapı ile de iç içe olduğu için birindeki değişiklik diğerlerini de etkilemekteydi. İngiliz komutan Robert Clive'in, Bengal Nüvvâbı Siracüddeve'ye karşı 23 Haziran 1757 tarihinde kazandığı Plassey zaferi, hem Baburlu Devleti, hem de Doğu Hindistan Şirketi bakımından bir kırılma noktasıdır. Mir Cafer'in ihaneti ile kazanılan bu zafer sonucunda Doğu Hindistan Şirketi yüklü miktarda tazminat ve daha da önemlisi toprak kazanmıştır. (Robins, 2017, s. 118 vd) Robert Clive tarafından Bengal'in yeni nüvvâbı yapılan Mir Cafer'in, Kalküta civarında 24 Pergene şeklinde teşkilatlandırılmış yaklaşık 2285 km² lik bölgenin kiralama haklarını ve zemindarlık yetkisini Doğu Hindistan Şirketi'ne vermesi, şirkete devlet içerisinde mali, idari ve hukuki yetki kazandırmıştır. (Fisher, 2021, s. 322) Bu durumun Baburlu Devleti nezdinde yol açtığı itibar kaybı bir tarafa, halk üzerindeki psikolojik yıkımı da büyük olmuştur.

İngilizlerin, 1757'deki kalkışma bahanesiyle sadece Kanpur'da otuz bin civarında masum halka ateş açması sonucunda bir kısmının canlarını kurtarabilmek için Ganj Nehri'ne atladığı, kanaat önderi durumundaki kişilerin ise yakılarak öldürüldüğü unutulamıyordu. 1809'a gelindiğinde olayın sıcaklığı hâlâ devam ediyor, intikam duygusuna kapılan Müslüman ve Hindu halk tahrik oluyordu. (Abdürreşid, 1987, s. 291; Sen, 1958; Ağaoğlu, 1929, s. 22 vd)

Baburlu Devleti eliyle kurulmuş Müslüman Türk idaresi sembolik bir hale gelmiş, Hindular etkin kılınmıştı. Nitekim 1835-70 döneminde idari kadrolardaki Müslümanların oranı 1/70'e kadar inmiş

ve yok denecek hale gelmişti. (Hunter, 1871, s. 147, 166vd, 181vd.) Her türlü tasarruf, İngilizlerin eline geçmişti (Hunter, 1968, s. 149; Qureshi I. H., 1957, s. 51; Ahmed Rıza, 1982, s. 43; Atay, 1943, s. 53). 1600 yılında İngiltere Kraliçesinin desteği ile kurulan şirket, 1750’li yıllardan itibaren devletleşmeye başlamış ve 1850’li yıllarda İngiltere’nin resmi bir organı haline gelmişti. Hint halkını dikkate almadığı için ülkenin yer altı ve üstü zenginliklerini soymanın yarattığı gerginliği bile önemsemeyen İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin, ağır vergiler altında ezilen halkın topraklarına el uzatması, görülmemiş bir sosyal patlamaya ve arkasından ayaklanmaya dönüşecektir.

İki yüz elli yıl önce benimsediği hassas ekonomi stratejisi, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’ni yükselerek dünyanın en güçlü kumpanyası haline getirmiş ancak 1857 ayaklanmasının da ana sebeplerinden biri olmuştur.

3. BABURLU TOPRAK SİSTEMİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

İngiltere’deki amirleri nazarında Hindistan’dan topladıkları vergi oranında itibar gören ve terfi hakkı kazanan şirket yetkilileri, eski usulleri yeniden düzenlemeye, İngiliz iktisat anlayışına göre yeni bir Hindistan modeli oluşturmaya ve bu sistemle Hindistan ekonomisini ele almaya çalışıyorlardı. (Robins, 2017, s. 258) Yaklaşık iki yüz yıldır Hindistan’dan edindikleri tecrübe ve mükemmel uygulamalar üzerine kurulan bu ekonomik düzen ile ülkedeki tüm vergi ve para yönetimini kontrol ediyorlardı. (Bayur, 1987, s. 297)

Eskiden beri Hindistan’da kurulan Devletlerin en büyük geliri toprak vergilerinden sağlanıyordu. Bu durum bir Müslüman Türk devleti olan Baburlular döneminde de devam ediyordu. Olağanüstü bir hâl veya uygulama yok ise vergi miktarı, ürün değerinin üçte biri nispetindeydi. Aslında bu ağır vergiler, çiftçilerin gücünü aşmaktaydı. O dönemdeki diğer devletlerle mukayese edildiğinde durumun vahameti daha da belirginleşmekteydi. Aynı sistemi uygulayan Türk devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti bile sekizde veya onda bir oranında aşar vergisi alıyordu. Bu durumda Hindistan çiftçisi neredeyse tüm kazancını vergiye ödüyordu. (Bayur, 1987, s. 296; Dutt, 1956, s. 169) Ancak bu derece ağır vergileri toplayan Baburlu Türk Devleti, gelirlerini halka hizmet götürmek için harcarken İngilizler kendi ülkelerine aktarmaktaydılar. Yine Türkler fakir ve imkânsız ahaliye karşı merhametle muamele ederken, İngilizler son derece acımasız davranmaktaydılar. Çaresizlik

içerisine düşen bir kısım çiftçi, tahsildarlara vergi ödeyebilmek için mecburen tefecilere borçlanıyor, böylece elinde avucundakini de ipotek ederek daha çok yoksullaşıyordu.

Toprağa bağlı geleneksel vergi toplama usullerinden biri Raiyyet sistemi idi. Arapça vergiye tâbi uyruk/halk anlamında kullanılan *Reâyâ* veya *Raiyyet* sistemi, bu ülkede daha önce Alaadin Kalaç (1296-1316) ve Celaleddin Ekber (1556-1605) tarafından tatbik edilmişti. Müslüman Türk idareleri döneminde kullanılan Raiyyetvari vergi toplama usulünde; topraklar belli birimlere ayrıldıktan sonra her birim toprağın vergisi gelir durumuna göre ayrı tespit ediliyor ve bizzat memurlar tarafından toplanıyordu. (Butterworth, 1958, s. 47vd; Edwardes, 1958, s. 257) Yüzyıllar içerisinde düzene oturmuş olan ve Dekken'in genelinde başarıyla uygulanan bu usulü İngilizler de devam ettirdiler. Daha da ötesi vergi gelirlerini artırmak ve görevlileri teşvik etmek için en çok vergi toplayan memurlar ödüllendirildi. Bu cazibe ile vergi toplama yarışına giren memurlar, arkalarını Doğu Hindistan Şirketi'ne dayamanın da verdiği cüret ile kontrolsüz bir şekilde ihtiraslı davranmaya ve halka zulüm etmeye başladılar. Halkı tahrik ve isyana teşvik eden bu baskıcı tavırlar (Bayur, 1987, s. 296) da sipahi ayaklanmasının ekonomik alt yapısını oluşturdu. Zira vergi toplama konusunda memurların takındığı her olumsuz tavır veya adaletsizlik, halkın İngilizlere karşı biraz daha bilenmesine yol açtı.

Bir diğer vergi toplama şekli Zemindari usulü idi. Arapçada "*İktâ*", Türkçede "*Tuyul*" ve Farsçada "*Caygîr*" adları altında uygulanan bu sistem, Hindistan'da "*Zemindari*" şekline dönüşmüştür. Ölçümü ve yazımı yapılan topraklar, belli büyüklüklerde teşkil edildikten sonra vazifesi karşılığında *zemindar* adı verilen görevlilere tahsis edilmiştir. Zemindarların, kendi paylarını da devlet adına topladıkları vergilerden aldıkları, dolayısıyla devletin kasasından herhangi bir giderin çıkmadığı bu oturmuş vergi sistemi, (Richards, 2021, s. 243 vd) İngilizleri de cezbetmiştir. Zira zemindarlara onda bir oranında pay vererek Bengal'in vergilerini bu sistemde toplamış, böylece işlenmekte olan toprak ve buna bağlı olarak geliri de artırmışlardır. (Bayur, 1987, s. 295)

Bu sistem, reaya açısından nispeten daha güvenliydi. Zira bu usulde adaletsizliğe uğrayan köylünün, zemindarı şirkete şikâyet edip, tedbir isteme hakkı vardı. Sonuç alamadığı durumlarda ise toprağı bırakıp oradan göçme tercihini kullanabilirdi. Yani o dönem için pek iç açıcı olmasa da köylünün az da olsa korunmasını sağlıyordu. İngilizler

bunun için de bir tedbir alacak ve köylünün göç etmesini yasaklayacaklardır.

4. İSKÂN ZORUNLULUĞU

XVIII. asır sonlarına doğru İngilizler ve acımasız tahsildarlarına maruz kalmak istemeyen pek çok köylü, toprağı bırakıp göçmeye başladı. Bu durumda hem topraklar işlenemediğı için vergi geliri düşmekte, hem de göçen köylüler diğçerlerine kötü örnek olmaktadır. Zarar etmeye başlayan Doğıu Hindistan Şirketi, harekete geçerek İngiltere Parlamentosu'na bir iskân kanunu teklifi verdi. Böylece geliri artırmak amacıyla daha çok arazinin işlenebilmesi için köylünün toprağı bırakıp göçmesini yasaklayan *1793 Sürekli İskân Kanunu* çıkarıldı. (Penson, 1958, s. 450vd; Spear, 1965, s. 91 vd; Dunbar, 1990, s. 396) Bu kanunun Hindistan'da uygulanması ile toprağı bırakıp göçme hakkı elinden alınan, daha da önemlisi zemindarların insafsızlığına terk edilen Müslümanların, İngilizlere karşı nefreti de artmış oldu. Çünkü Baburlu toprak ve maliye sisteminde stratejik mevkilere yerleşen İngilizler, *1793 Sürekli İskân Kanunu* ile Müslümanların sadece sosyal statülerini alçaltmamış aynı zamanda ekonomilerini de çökertmiştir. Müslümanlar ise Bengal'i fiilen işgal etmiş olan İngilizlerin, hâlâ Baburlu hükümdarının vergi tahsildarları olduklarını ve bir gün ülkelerine geri döneceklerini düşünecek derecede gaflet içerisindeydiler. (Ahmed, 1995, s. 365 vd; Bayur, 1987, s. 296)

İngilizlerin Hindistan'da kendilerine direnç teşkil edebilecek Müslüman halkı hedef aldıkları açıktır. Zira Hindular için aynı siyaseti izlememişlerdir. Hatta *1793 Sürekli İskân Kanunu* ile Hindu memurların mevkileri yükseltilmiştir. Bu şartlar altında Müslüman köylüler, mevsimlik toprak işçisi haline getirilirken, onları ekonomik ve sosyal açıdan yaklaşık bir buçuk asır sömürecek bir Hindu orta tabakası da inşa edilmiş oldu. (Ahmed, 1990, s. 32)

5. ÇİFTÇİ HAREKETLERİNİN BAŞLAMASI

İngilizler tarafından kendi ülkelerinde her vesile ile aşağılanan Müslüman köylüler, eski itibarlı günlerini arar olmuşlardı. O sebeple doğal bir dayanışma başladı. Bengal'de toparlanmaya ve teşkilatlanmaya başlayan Köylüler, (Syed Moinul, 1990, s. 535 vd) İngilizlere karşı daha önce mücadele vermiş Şah Veliyullah'ı (1703-1762) örnek alıyorlardı. Bu konuda sembol olmuş bir diğçer alim de Seyyid Ahmed Barelvi (1786-1831) idi. Hatta bu konuda cümle İslam ulemasının dahi desteğine ihtiyaç duyuyorlardı.

İlk adımı atan Hacı Şeriatullah oldu. Mekke’de aldığı eğitimi tamamlayarak Hindistan’a dönen Hacı Şeriatullah, (1781-1840) Doğu Bengal’de *Feraizi Hareketi*’ni kurdu. Onun Pakistan’ın Feraiz Kasabası’ndan olması dolayısıyla bu adı kullandığı söylene de doğru değildir. Zira kendisi 1781 yılında Bengal’de Medâripur’un Şemâil Köyü’nde doğmuş ve on iki yaşına kadar da burada yaşamıştır. (Qureshi, 1995, s. 365) Harekete bu ismin verilmiş olmasının asıl sebebi, dinen farzların yerine getirilmesi ilkesinden yola çıkarak, *farzların* veya dini yükümlülüklerin ifasına dayanmasıydı. (Qureshi, 1995, s. 365)

Hicazda yirmi sene kalarak kendisini Vehhabi geleneğe adayan Şeriatullah, bu konuda tavizsiz bir yaklaşım içerisindeydi. Öyle ki müridleri vasıtasıyla, İngiliz işgali altında bulunan Hindistan’ın Darülharb olduğunu, dolayısıyla Cuma veya bayram namazı kılınamayacağını propaganda etmiştir. O yüzden Feraizi Hareketi Hindistan’da bazı Müslümanların tepkisine de yol açmıştır. (Rızvi, 1989, s. 341)

Hacı Şeriatullah, 1802’de Mekke’den Bengal’e dönünce, Hindu tesirinde gelişen dini törenleri bırakıp Kur’an ve sünneti uygulamak gerektiği propagandasını başlattı. Böylece Müslüman çiftçileri dinen bilgilendirmek suretiyle siyasi bilince ulaştırmaya çalıştı. Kendisinden sonra hareketin liderliğini yapan oğlu Vüdûd/Dûzû Miân (1819-1862), ise dini bir söylemle tüm ekonomik modeli değiştirme çabası içerisindeydi. Ona göre Allah’ın mülkü olan ülke toprakları için hiç bir çiftçi, toprak sahiplerine veya devlete vergi vermemeliydi. Böylelikle üretici korunacak ve mesele kökünden hallolacaktı. Öyle ki savunduğu sistemin hukukî temellerini oluşturabilmek amacıyla İngilizlerinkine benzer Müslüman mahkemeleri kurdu. Hatta hayatta iken Bengal’den başlayarak kendi yönetimlerini kurup yaygınlaştırmak gayretindeydi. (Ahmed, 1995, s. 301)

Feraizî hareketi, ekonomik bakımdan sefaletle terk edilmiş Müslüman çiftçi sınıfının bir baş kaldırısı gibiydi. Dolayısıyla direnç oluşturma sürecinde bir gelenek kurmuştu. Ondan dolayı diğer çiftçi hareketlerine örnek oldu. Nitekim Tîtû Miân’ın Bengal’de kurduğu bir diğer Müslüman çiftçi hareketi de yine Feraizi’yi takip ediyordu. Seyyid Ahmet Barelvi’nin fikirleriyle yetiştiği için İngilizlere karşı düşmanca tavırlar besleyen Tîtû Miân, eğitim için gittiği Hicaz’dan 1827’de Bengal’e döndü. İlk iş olarak *1793 Sürekli İskân Kanunu* sonucunda yerel burjuva olma yolunda ilerleyen Hinduların, İslam ahaliye taarruzlarını engelleyebilmek için Müslüman çiftçileri organize etti.

Çalışmaları sonuç verdi ve Müslüman çiftçiler, ayaklanıp, Hinduları saf dışı bırakarak Bengal'in önemli bölgelerine el koydular. Bu durumda Bengal'de bir Hindu burjuvazisi oluşturarak Müslümanları baskı altında tutmaya çalışan İngilizlerin planları da bozulmuş oldu. İngilizlerin buna izin vermeleri ve iki yüz yıllık projeyi feda etmeleri beklenemezdi. Hemen harekete geçerek Tîtû Mîân'ın üzerine asker gönderdiler. O, sınırlı sayıdaki müridleriyle bir müddet dirense de 1831'de yenilerek öldürüldü. (Rızvi S. A., 1970, s. 77; Ahmed, 1995, s. 301; Beveridge, 1858, s. 205 vd) Böylece hareketi de bastırıldı. Ancak İngiliz karşıtlığı fikri, dalgalar halinde katlanarak büyüyecek ve 1857 Hint Ayaklanmasının muharrik unsurlarını besleyecekti.

Faraizi ve Tîtû Mîân hareketleri, Hint halkının yüzyıllar sonra teşkilatlanabilme ve emperyalizme karşı durabilme kabiliyetini beslemiş, özellikle Müslümanların birleşme arzusunu bilemiştir. İngilizlerin de yenilebileceğini göstermiş, gayret edilmesi durumunda sanat ve ticaretin hamisi Baburlular gibi yeni Müslüman devletlerin de kurulabileceği fikrini canlı tutmuştur. Hatta muhtemel bir Pakistan fikrini doğurduğu da söylenebilir. (Ahmed, 1995, s. 302)

6. SANAYİ DEVRİMİNİN ETKİLERİ

Baburluların Hindistan'ı, dünyanın en zengin coğrafyalarından biri idi. Gerek baharat yolunun başlangıcı olması, gerekse elde edilen ürünler bakımından tüm dünya pazarları ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişki içerisindeydi. Baburluların sağladığı adalet, huzur ve güven ortamı, Hindistan'ı sadece ticaret merkezi yapmamış aynı zamanda zanaat ve kültür yuvasına da dönüştürmüştü. Hatta o çağın en zengin ülkeleri arasına sokmuştu. Ancak coğrafi keşifler ve ticaret yollarının değişmesi ile birlikte dünyadaki ticari dengeler de Baburlular aleyhine şekillenmiş, buna sanayi devriminin sonuçları da eklenince İngiltere'nin hakimiyetine yönelik temeller atılmıştır. Zira İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'daki üç büyük ordusu, Baburluların askeri etkisini ortadan kaldırırken, ticaretin de garantörü olmuştur. Sanayide kullanılmaya başlanan buhar gücü bir yandan İngiltere ile Hindistan arasındaki mesafeyi kısaltırken, diğer taraftan da Hindistan'ı İngiltere'nin pazarı haline getirmiştir.

Manchester'de işlenen Hindistan pamuğunun ucuz İngiliz tekstil ürünleri şeklinde Hint pazarını istila etmesi yerli üretimi ortadan kaldırmış, böylece yüz binlerce meslek erbabının işsiz kalmasına sebep olmuştur. (Luraghi, 1994, s. 151)

İngilizlerin, Hindistan'da teknolojiyi tesis etmek ve medeniyet götürmek üzere kurdukları *Bayındırlık Dairesi*, yol ve kanal yapımında çalışan on binlerce kişiyi işinden etmiştir. İşsiz kalanların bir kısmı çiftçiliğe dönmüş ancak daha önce aracılık hizmetlerinde çalışanların önemli bir kesimi ortada kalmıştır. Her iki grup da sefaletle terk edildiği için İngilizlere karşı büyük bir kin duymuş, hatta haklarını alacakları günün özlemini çekmişlerdir. Bütün bu grupların maddi beklentileri ve süreç içerisinde biriktirdikleri gerilim ise 1857 Hint Ayaklanması'nın ekonomik alt yapısını teşkil edecektir. (Vural, 2006, s. 29)

7. DEMİRYOLU SÖMÜRÜSÜ

Sanayi devrimi, hiç şüphesiz demiryollarının tartışmasız önemini tescillemiş oldu. Gerek hizmet, gerekse de yayılma amaçlı kurulan demiryolu şebekeleri, dünya üzerinde yeni bir sömürü sistematığı kurmuştur. Bu sömürü sisteminin önemli bir parçası da Hindistan'dır.

Hindistan'ın zenginliklerini, bu uluslararası sömürü sistemine akıtabilmenin en mantıklı vasıtası olan demiryollarının yapımına 1868'de başlanmış ve ilk etapta 1800 mil ray döşenmiştir. Yaklaşık kırk beş yıl gibi bir sürede yük taşıma kapasitesi 87 milyon tona, yolcu sayısı da 458 milyona ulaşmıştır. 1931 itibarıyla 42.281 mil uzunluğa ulaşan ve İngilizlerin Hindistan'daki mihver yatırımları olan demiryolu ağları, İngiliz sömürü güzergâhları vasıtasıyla ülkenin zenginlik alanlarını limanlara bağlamıştır. Bu konuda son derece tecrübeli olan İngilizler, sermaye temininde zorlanmamışlardır. Çünkü ülkenin iletişim ve ulaşımına katkı sağlamaktan ziyade sömürü düzeni kurmaya yönelik bir yatırım gerçekleştirmişlerdir. Bu amaçla ray hatları zenginlik merkezlerinden geçirilmek suretiyle ticaret ve sömürü hacmi artırılan demiryolu şebekesi, kısa zamanda maliyetini çıkarmış ve kâra geçmiştir.

Özellikle kuzey ve kuzeydoğu bölgelerindeki tarım ve maden alanları ile limanlar arasında ulaşım kurularak, iç bölgelerdeki ürünlerin limanlara taşınması temin edilmiştir. Dolayısıyla ülkedeki İngiliz sömürü sisteminin en teknik ve mihver yatırımının demiryolları olduğu ve bu sistemin demiryolu oranında kök saldığı söylenebilir. (Kulke & Rothermund, 2001, s. 268 vd; Latourette, 1947, s. 309; Hailey, 1958, s. 318 vd, 325 vd; Harvey, 1958, s. 437 vd; Dunbar, 1990, s. 509, 544)

İngiltere'nin Hindistan Genel valisi Lord Dalhousie, (1848-1856), bütün zorluklara ve yüksek ekonomik bedellere rağmen yapımında ısrar edilen demiryolu ağını, bu ülkedeki İngiliz hâkimiyetini

gerçekleştirebilmek açısından zorunlu görmekteydi. Gerçekten de demiryolları, Hindistan'daki İngiliz kontrolünün en etkili aracıydı.

Sanayi devrimi ile seri üretime başlayan İngiltere endüstrisinin, yeni Pazar alanlarına ihtiyacı vardı. Hindistan gibi muazzam bir pazarı bu endüstriye açabilecek en etkili araç ise İngiliz yönetiminde, ürünleri en uç noktalara kadar ulaştırmak üzere kurulan demiryollarıydı. Böylece İngiliz endüstrisinin seri üretimi ile rekabet edemeyen yerli üretim ortadan kalkmış, ticaret tamamen İngilizlerin veya onlara hizmet edenlerin eline geçmiş, zanaat erbabının da işini gücünü bırakarak mevsimlik tarım işçisi haline gelmesi sağlanmıştır. (Luraghi, 1994, s. 151 vd; Kidwani, 1990, s. 513 vd; Woodruff, 1964, s. 310; MacMunn, 1929, s. 173 vd, 190)

8. GÜMRÜK SİSTEMİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

İngilizlerin Hindistan ekonomisine el koyma araçlarından bir diğeri gümrük politikasıdır. Özellikle Hint kumaşlarına aşırı gümrük vergisi yükleyerek ülkenin diğer şehirlerinde dört veya beş katına sattırılması, alımları azaltmış ve caydırıcı olmuştur. Hint ürünlerinin % 70 ile % 400 arasında değişen son derece yüksek gümrük vergileriyle İngiltere'ye sokulabilmesi (Bayur, 1987, s. 301) ise akıl almaz bir engelleme olmuş, başta dokumalar ve tekstil ürünleri olmak üzere Hint mallarının İngiltere pazarına sokulması imkânını ortadan kaldırmıştır. Halbuki söz konusu İngiliz malları olunca tam zıttı bir politika izlenmiştir.

İngiltere ile Fransa'nın, dünya hakimiyeti için giriştikleri şiddetli mücadele, Hindistan'da İngilizlerin, Amerika'da ise Fransızların lehine sonuçlanmıştır. Bununla birlikte Napolyon'un uyguladığı kıta ablukası stratejisi, İngiltere'yi çok sarsmıştır. Zira İngiliz malları Avrupa pazarına giremeyince, mecburen sömürgelere yönelmiş, bu durum ise söz konusu mallar ve diğer seri üretimlerin pazarlanabilmesi için Hindistan'daki yerli üretimin engellenmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece İngiliz malları herhangi bir rekabetle karşılaşmadan % 2 oranında görüntüden ibaret bir gümrük vergisi ile Hindistan'a sokulabilmiş ve ülkedeki iç gümrüklerden de muaf tutularak pazarlanabilmiştir. (Dutt, 1956, s. 264; Bayur, 1987, s. 300 vd) Geleneksel Hint üretim tarzları ve bölgesel sermaye bu suretle çökertilirken, piyasaya İngiliz malları sürülmüştür. Görünüşte ülkedeki hayat rahatlamış ancak gerçekte ise Hint halkı İngiliz mallarına bağımlı kılınmıştır. Bu bağımlılık Hintlilerin yaşam şekillerini ve hayat

anlayışlarını da etkilemeye başlamıştır. Teknoloji ürünleri ile desteklenen hayat standartlarına bağlı olarak çalışma anlayışları da değişmiş, her geçen gün artan işsizlik sıkıntısı, toplumsal bunalımları ve isyan psikolojisini beslemiştir. İngilizlerin siyasî, askeri ve iktisadî bakımlardan ülkeyi ele geçirerek düzenli bir şekilde soymaları, İngiltere'yi âbâd ederken, Hint halkını her geçen gün sefalete sürüklemiş, özellikle aydın kesimde İngilizlerden kurtulma bilinci oluşturmuştur. (Vural, 2006, s. 30)

Baburluların kurmuş olduğu huzur ve güven ortamında sadece komşularına değil, baharat yolu üzerinden hemen bütün dünyaya müevher, maden, tekstil, baharat, otantik ürünler vs. ihraç eden Hindistan, o devir için bir zenginlikler ülkesiydi. En önemlisi de yaklaşık beş yüz yıldır dünyada siyasi gücü ve hâkimiyeti belirleyen barutun ham maddesi *küherçile* gibi tüm zamanların en stratejik ürününü satıyordu. O sebeple muazzam bir zenginliğe sahipti. Ancak başta İngiltere olmak üzere Emperyalist ülkelerin dikkatinden kaçmayan bu birikim, Hindistan'ı maalesef kısa zamanda sömürge haline getirecektir. Yerli çiftçi ve üreticilerin yerini alan İngiliz çiftçiler, zaten ucuz olan iş gücünü daha da ucuzlatarak yüksek kârlar sağlamak amacıyla çay, kahve ve çivit üretimini de tekellerine alınca, tarımdaki Hintli tasarrufu tamamen ortadan kalktı. Böylece Hindistan pazarı, İngiliz mamûl mallarına açılmış oldu. Çökertilen sektörlerden boşta kalan işsizler kitlesi ise mecburen tarım işçiliğine yönelmek zorunda kaldı. Bu da kırsal kesimde aşırı sayıda insan toplanmasına dolayısıyla kıtlıklara sebep oldu. (Luraghi, 1994, s. 152) İngilizlerin uyguladığı sömürü politikaları yüzünden mağdur olan halkın huzursuzluğu, gerilime dönüşürken, tüccar sınıfın veya toprakları ellerinden alınarak kendi arazilerinde işçi durumuna düşen eski zenginliklerin arayış içerisine girdikleri de gözden kaçmıyordu.

9. KAST SİSTEMİNİN BOZULMASI

Sanayi üretimlerine pazar bulabilmek amacıyla Hindistan'da ticaret, zanaat ve tarıma dayalı mesleki işleyişleri çökerten İngilizler, çaresiz kalan halkın büyük bölümünü tarım işçiliğine mecbur etmişti. Bu yığılmanın neden olduğu ucuz iş gücü ve kıtlıklar sonucunda on binlerce insan öldü. Halbuki bu yöneliş, İngiltere'de tam tersine gelişmekteydi. Hindistan başta olmak üzere sömürgelerden son derece ucuz fiyata ithal edilen tarım ürünlerinden dolayı, çiftçiler ve toprağa bağlı meslek erbabı geçinemeye hale gelmekte, bu yüzden fabrika işçiliğine yönelmekteydi. (Luraghi, 1994, s. 152) Bir başka deyişle, emperyalizme düşen olan

Hindistan'ın, çökerken bile İngiltere'deki sosyo ekonomik yapıya ne derece tesir ettiği gözlemlenmekteydi.

Baburlu iktidarını zayıflatabilmek için Müslümanları saf dışı bırakarak ekonomiyi Hindular üzerine kuran İngilizlerin, Kast Sistemini bozmak suretiyle onların da güçlenmesine izin vermedikleri açıktır. Zira insanların bulunduğu kasta göre, meslekleri ve üretim örgütlenmesini belirleyen bu sistem, kendi bünyesinde dini, siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı da düzenliyordu. Halbuki İngilizlerin kurduğu düzen, yeni iş alanları yaratmakla kalmadı, paranın, statünün ve bürokrasinin tarzını da değiştirdi. Bu durumda sonradan görme de olsa yeni sınıflar ortaya çıkıp, mensupları eskisinden farklı hayatlar yaşamaya başladılar. Özellikle para ve itibar sahibi olan Hinduların üst kastlarda hatta kimi zaman kast ötesi yaşama arzuları, Hindu toplum yapısını alt üst ediyordu. Esasen bu durum en çok geleneksel hayatı yeniden düzenleyerek İngiliz kültürüne bağımlı kılmak için uğraşan İngilizlerin işine geldiği için onlar tarafından tahrik ve teşvik ediliyordu. Daha doğrusu İngilizler, ürünlerinin yanı sıra fikirlerini de ihraç ederek, (Luraghi, 1994, s. 153) yeni dünyayı kendilerine bağımlı kılıyorlardı.

10. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Hindistan'a ihraç ettiği liberal fikirlerin, orada tutunup kökleştikten sonra İngiltere'yi hedef alacağı ve yerel halkta bağımsızlık duyguları geliştirerek onları isyana sürükleyebileceği hesaplanmamıştı. Gariptir ki kendi çıkarları doğrultusunda Hint toplumunu liberalize edip, orada bir sömürü sistemi kurmak için uğraşan İngilizler, aslında farkına varmadan bu ülkede kendi sonlarını da hazırlamaktaydılar. Nitekim her dönemde olduğu gibi ekonomik sebepler, siyasi, sosyal ve kültürel sebeplerin temel dayanağıydı. Hindistan'da da durum farklı olmayacaktı. İngilizlerin sebep olduğu iktisadi çöküntüler, yine onların aşıladığı batılı fikirlerle donanarak isyana dönüşecekti.

1857 Hint kalkışması, ince bir siyaset ve çeşitli usullerle Hindistan'a el koyan İngilizlerin yarattığı gerilim neticesinde Hintlilerin gösterdiği bir refleks ile başlamıştır. Planlı olmayışı ve ayaklananların teşkilatsızlığı dolayısıyla başlangıçta İngiliz subaylarına karşı katliama girişilmesi, ona isyan karakteri vermez. Gelişim sürecine bakıldığı zaman, ülkenin bütün kaynaklarına el koyan İngilizlerin baskılarına karşı Hindistan halkının tahammül sınırını aşma noktasında patlak veren bir meşru müdafaa hareketi olduğu görülür. Bir başka ifadeyle buradaki İngiliz hâkimiyetinin herhangi bir meşruiyeti yoktur. Dolayısıyla ona

karşı çıkanlar da asi olamaz. Halbuki İngiliz kaynakları bu tarihi olayı anlatırken *Ayaklanma* anlamındaki *Uprising* kavramını kullanmazlar. *İşyan* anlamındaki *Mutiny / Rebel / Rebellion / Revolt / Riot / Outbreak* sözcükleri ile ifade ederler. Oysa ki yapılan hareketin meşruiyetine dair ikisi arasında nüans vardır. Bu yaklaşım, İngiliz tarihçilerinin, Hindistan'daki İngiliz yönetimini meşru gösterme çabalarının ifadesidir.

11. SUMMARY

The head towards of Europeans to India started with the Portuguese and continued with the Dutch, English and French. The Indian expeditions, which were carried out under difficult conditions and as a result of long intercontinental journeys, were actually activities to keep Europe strong. In particular, the successes of the states and their affiliated companies have generally been the success of the Europeans. In this process, the struggle of Europeans with each other; It has been more difficult and brutal than the struggle with climate, geography or even the Indian people. The overseas exploitation system initiated by the Portuguese remained limited to the coasts, and the Dutch exploitation system spread mostly to the Malaya Archipelago. It was the British who made India a full colony. The British and the French fought for this country for a hundred years, but the British won.

The British East India Company also dominated the economic, political and social life in India, where it came for trade, and seized the entire country as a result of the 1857 Indian Uprising. Thus, the company, which completed its task, turned into the British State again, while India became a state of England.

12. KAYNAKLAR

- Abdürreşid, İ. (1987). *20. Asrın başlarında İslâm Dünyası Çin ve Hindistan'da İslâmiyet (Kore, Singapur, Endonezya, Hind Adaları ve Hicaz Notları) II.* (Yay. M. Paksu), İstanbul.
- Ağaoğlu, A. (1929). *İngiltere ve Hindistan.* İstanbul.
- Ahmed Rıza Bey. (1982). *Batının doğu politikasının ahlâken iflası.* (Yay. Z. Ebûzziya), İstanbul.
- Ahmed, A. (1990). *Hindistan ve Pakistan'da modernizm ve İslam.* (Yay. A. Küskün), İstanbul.
- Ahmed, A. (1995). *Hindistan'da İslam kültürü çalışmaları.* (Yay. L. Boyacı) İstanbul.
- Atay, F. R. (1943). *Hind.* İstanbul.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan tarihi III.* Ankara.
- Beveridge, H. (1858). *A comprehensive history of India VII.* London.

- Butterworth, A. (1958). District administration in Madras, 1818-1857., *The Cambridge History of India VI*, (Ed. H. H. Dodwell). New Delhi.
- Dunbar, G. (1990). *A history of India from the earliest times to the present day*. New Delhi.
- Dutt, R. (1956). *The economic history of India; in the Victorian Age*. London.
- Edwardes, S. M. (1958). District administration in Bombay, 1858-1918. *The Cambridge History of India VI*. (Ed. H. H. Dodwell). New Delhi.
- Fisher, M. H. (2021). *Babürlüler; Hindistan'da bir Türk imparatorluğu*. (Yay. M. F. Çalışır) İstanbul.
- Forrest, G. W. (2000). *The Indian mutiny III; Selections from the letters despatches and other state papers preseved in the military department of the government of India, (1857-8)*. Delhi.
- Hailey, H. C. (1958). The finances of India, 1858-1918. *The Cambridge History of India VI*. (Ed. H. H. Dodwell), Delhi.
- Harvey, G. E. (1958). The conquest of Upper Burma. *The Cambridge History of India VI*. (Ed. H. H. Dodwell), New Delhi.
- Hunter, W. W. (1871). *The Indian Musalmans*. London.
- Hunter, W. W. (1968). *The Indian Musalmans; Are They Bound in Conscience to Rebel Against the Queen*. Lahore.
- James, L. (1997). *Raj; The making and unmaking of British India*. London.
- Kidwani, I. (1990). The establishment of the British Raj. *Road to Pakistan*. (Ed. H. Msaid, S. Mujahid, A. Z. Khan), Karachi.
- Kulke, H., Rothermund, D. (2001). *Hindistan tarihi*. (Yay. M. Günay) Ankara.
- Latourette, K. S. (1947). *A short history of the Far East*. New York.
- Luraghi, R. (1994). *Sömürgecilik tarihi*. İstanbul.
- MacMunn, G. (1929). *Afghanistan from Darius to Amanullah*. Edinburg.
- Panikkar, K. M. (1959). *Asia and western dominance*. London.
- Penson, L. M. (1958). The Bengal administrative system 1786-1818. *The Cambridge History of India V*. (Ed. H. H. Dodwell). New Delhi.
- Qureshi, I. H. (1957). *A History of the freedom movement I*. Karachi.
- Qureshi, M. N. (1995). Ferâiziyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XII*, s.365-366.
- Richards, J. F. (2021). *Bâbü Türk imparatorluğu; tarih, kültür, teşkilat*. (Yay. Y. Tekin) İstanbul.
- Rızvi, S. A. (1989). Geleneksel toplumun çözülüşü. *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti II*, (Yay. S. Şimşek), s. 335-385. İstanbul.
- Rızvi, S. A. (1970). The breakdown of traditional society. *The Cambridge History of Islam II*, (Ed. P. M. Holt, A. K. Lambton, B. Levis) s. 67-96). London.
- Robins, N. (2017). *Dünyayı değiştiren şirket*. (Yay. M. İ. Özekmekçi) İstanbul.
- Sen, S. N. (1958). *Eighteen Fifty-Seven*. Delhi.
- Sharma, K. (1985). *Role of Muslim in Indian politics (1857-1947)*. New Delhi.
- Spear, P. (1965). *The Oxford history of modern India 1740-1947*. Oxford.
- Syed Moinul Haq. (1968). *The great revolution of 1857*. Karachi.

- Syed Moinul Haq. (1990). *The great revolution of 1857-58 I.* (Ed. H. Msaid, S. Mujahid, A. Z. Khan), *Road to Pakistan*. Karachi.
- Vural, S. (2006). *Hindistan'da İngiliz yönetimi*. Malatya.
- Woodruff, P. (1964). *The men who ruled India I.* New York.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 22.08.2022

Kabul Tarihi: 07.12.2022

TÜRKİYE SAHASI EFSANE VE MEMORATLARINDA CİN TASAVVURU

Jinn Imagination in Turkish Field Legends and Memoirs

Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE

Dr. Öğr. Üyesi; Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat

Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

damlanur.kucukyildiz@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2205-1218

Çalışmanın Türü: Derleme

Öz / Cin, mitolojide ve inançlarda gözle görülemeyen ve ilahi özellik taşıyan, genellikle kötü ve korkutucu bir şekilde nitelendirilen varlıklar için kullanılan bir adlandırmadır. Türk halk kültüründe cinlerle ilgili çok sayıda inanış, düşünce, korku ve tasavvur söz konusudur. Genellikle kötü ruhlar olarak kabul edilen bu varlıklardan insanlar korkmuş ve kendilerini onlardan korumaya çalışmıştır. Tabiatüstü varlıklar olarak nitelendirilen cinler, insanlara çeşitli şekillerde görünür, tekinsiz mekânlar olarak nitelendirilen yerlerde bulunurlar. Cinlere zarar verenlerin türlü şekillerde cezalandırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, cin ve cin türevi varlıkların halk muhayyilesinde nasıl şekil bulduğu, mekânlarının ne olduğu, hangi eylemlerde buldukları ve bu doğrultudaki özellikleri ele alınmıştır. Çalışmayla cinlerin özellikleri çıkarılıp Türkiye sahasında nasıl tasvir edildikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Toplamda 44 kitap, tez vb. eserden hareketle 380 memorat ve 260 efsane metninden yararlanılan çalışma sonucunda Türk halk kültüründe yer alan cin tasavvuru ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: / Türkiye Sahası, Efsane, Memorat, Anlatı, İnanış, Cinler, Tasavvur.

Abstract: Jinn is a denomination used in mythology and beliefs for beings that are invisible and divine, often described as evil and frightening. There are many beliefs, thoughts, fears and imaginations about jinn in Turkish folk culture. People have been afraid of these beings generally considered to be evil spirits and have tried to protect themselves from them. Jinn, which are described as supernatural beings, appear to people in various ways and are found in places that are described as uncanny places. It is seen that those who harm jinn are punished in various ways. In this study, how jinn and jinn-derived beings are shaped in the public imagination, what their places are, what actions they take and their features in this direction are discussed. With the study, all the characteristics of jinn are revealed and it is tried to determine how jinn are depicted in the field of Turkey. As a result of the study using 380 memoirs and 260 legend texts based on a total of 44 works including books and thesis, the jinn imagination in Turkish folk culture has been revealed.

Keywords: Turkish Field, Legend, Memoir, Narration, Belief, Jinn, Imagination.

1. GİRİŞ

Sözlü kültürde olağanüstü özellikte ve gizli güçlere sahip, çeşitli şekillerde tahayyül edilen, ama somut bir şekle sokulamayan varlıklarla ilgili pek çok anlatı mevcuttur. Bu tür anlatıların değerlendirilmesi, toplumu anlamaya ve toplumun sahip olduğu değerleri, düşünce dünyasını tanıtmaya

yardımcı olur. Tabiatın ruhlarla dolu olduğuna, doğada birtakım gizli güçlerin varlığına inanan eski Türklerde bu inanışın doğal bir göstergesi olarak “İzi”, “İye” veya “Yiye” adını taşıyan koruyucu ruhların ayrı bir önemi vardır. Bu tür inanışlar, kültür içerisinde yaşantısını sürdürerek İslamiyet’in kabulünden sonraki dönemde de varlık göstermişlerdir. Söz konusu inançlar zamanla bazı değişikliklere uğrayarak günümüze gelmiştir. Cin inancı da bu tür eski halk inanışlarından biridir ve benzer bir değişime uğramıştır. Eski Türklerin ruhlar hakkında çok belirgin tasavvurları vardır. İyilik getireni de kötülük vereni de olan bu ruhlar, aynı zamanda hem iyi hem de kötü olmamaktaydı. Bunlar içerisinde “Bizden yeyler” denilen demonik varlıklar, insanlara zarar verirlerdi (Beydili, 2002: 590; Yaltrık, 2013: 189, 190). Efsane ve memoralarda¹ karşımıza en fazla çıkan tabiatüstü varlıklar arasında yer alan cinlerle ilgili pek çok tasavvur vardır. Bu tasavvurların fazlalığında cinlerin dinen de niteliklerinin ve fonksiyonlarının belirlenmiş olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Yiyip içebilen, evlenen, çoğalan, istedikleri zaman istedikleri sûrete girebilen, topluluk halinde yaşayan, çeşitli hastalıklara, sakatlıklara neden olduğuna inanılan ve korunmak için birtakım tedbirlere başvurulmuş bu varlıkların mahiyeti, ne şekilde zuhur ettikleri, hangi mekânlarda buldukları halkbilimcilerin de merak ettikleri sorular arasındadır. Farklı anlatmalardan hareketle tespit edebildiğimiz soruların cevabı çeşitli olsa da metinlere bütüncül olarak baktığımızda tespit edilen bu özelliklerin cinlerin varlığıyla ilgili genel bir tasavvur ortaya koyduğu görülecektir. Sonuçta demonik özellik gösteren bazı olağanüstü varlıklar İslâmiyetle birlikte cin şeklinde adlandırılarak halk kültüründe birtakım farklılık ve değişimlerle vücut bulmuştur. Bu varlıklarla ilgili çeşitli inanışlar günümüzde de yaşatılmaya devam etmektedir.

a) Amaç

Türk halk kültüründe birtakım olağanüstü özellikleriyle insanların yaşamında etkisi olan, cin adı verilen çeşitli yaratıkların varlığına inanılır (Çobanoğlu, 2003: 83). Cin, Türk mitik tasavvurlarında, en geniş yayılma alanı bulan ve hakkında en fazla korku unsuru bulunduran demonik varlıktır (Sarpkaya, 2018: 144; Polat, 2019: 191). Türk halk kültüründe cinlerin iki gruba ayrıldığına inanılır. Buna göre; bir kısmı İslamiyet’i kabul ederek Müslümanlara karşı iyi sayılabilecek davranışlarda bulunurken bir kısmı da Müslüman olmayıp insanları yoldan çıkarmak, korkutmak ve cezalandırmak

¹ “Tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlenmiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye” olarak tanımlanan memorat türü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Çobanoğlu, 2003).

için çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Halk tasavvurunda da bilhassa bu kötü özellikleriyle varlık gösterirler. Bu bağlamda halk anlatmalarından yola çıkarak Türk halkının kötülük algısı hakkında fikir sahibi olunabilir (Duman, 2017: 75).

Çalışmanın genel amacı; Türkiye sahasında derlenen efsane ve memoralardaki cin tasavvurunu ve cinlerle ilgili inanışları tespit etmek ve değerlendirmektir. Bu yapılırken de çeşitli yüksek lisans, doktora tezleri, akademik kitap ve makalelerden yararlanılmıştır.

Efsane ve memoralardaki “cin”ler üzerine Türkiye’de pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen bunlar genelde bölgesel kalmıştır. Bu çalışmayla cinlerin özellikleri çıkarılıp Türkiye sahasında cinlerin nasıl tasvir edildiği üzerinde durulmuştur. Bu yüzden çalışmada cinler üzerine yapılan efsane ve memoralar, yazılı kaynaklardan yola çıkarak tasnif edilmeye çalışılıp cinlerin halk üzerindeki etkisi ve halkın muhayyilesinde nasıl şekillendiği ve bu etkinin edebiyatımıza nasıl yansıdığı üzerinde durulmuştur.

b) Kapsam ve Yöntem:

Çalışmada öncelikli olarak efsane ve memoralarda cinlerle ilgili çeşitli kaynaklar taranmış; ardından bu kaynaklarda yer alan metinler fişlenmiş ve cinlerin nasıl tasavvur edildiği tespit edilerek cinlerle ilgili şekil özellikleri, buldukları mekânlar, onlardan kurtulma yolları vb. başlıklar altında çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın sonunda bu varlıkların tasvirleri, buldukları mekânlar, cezalandırma ve ödüllendirme yollarıyla ilgili genel bir tablo hazırlanmıştır.

İnceleme, Türkiye genelini kapsadığı için bizzat sahadan derleme yapılmayıp Türkiye sahasını kapsayan tez, kitap vb. yazılı metinlerden yararlanılmıştır. Bu kapsamda toplamda 44 eserde yer alan 380 memoral ve 260 efsane metninden hareketle çalışma ortaya konulmuştur. Bu eserler üzerinden inceleme yapılırken tabiatüstü varlıklarla ilgili daha önceki çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Özkul Çobanoğlu’nun *Türk Halk Kültüründe Memoralar ve Halk İnançları* ve İrfan Polat’ın *Memoral Yapı, Tasavvur ve Metinler* isimli eserleri, cinlerle ilgili detaylı bilgiler veren ve araştırmacıları yönlendiren önemli çalışmalardır. Efsane ve masal metinlerinden hareketle cinlerin görünüşleri ve özelliklerini ortaya koyan bir başka çalışma ise yine İrfan Polat’ın 2019 yılında tamamlanan *Türkiye Sahası Masal ve Efsanelerinde Korku Kültü* isimli doktora tezidir. Çalışma, 2020 yılında *Türk Masal ve*

Efsanelerinde Olağanüstü Güçler ve Varlıklar Türkiye Sahasının Demonoloji ve Diabolojisi adıyla kitap olarak yayımlanmıştır. Polat, çalışmasında alkarısı, cadı, cin, dev, peri gibi olağanüstü varlıkların görünümelerini ele almış ve Türk masal ve efsanelerinden hareketle metinlerdeki korku motiflerini kataloglamıştır. Bu bağlamda cinlerle ilgili 767 motif tespit etmiştir. Bu türden varlıklarla ilgili yapılmış önemli çalışmalardan bir diğeri ise Seçkin Sarpkaya'nın 2014 yılında tamamladığı *Türkiye Sahası Masal ve Efsanelerinde Demonolojik Varlıklar* isimli yüksek lisans tezidir. Tez çalışması daha sonra *Türklerin Şeytani Masalları (Türk Masal ve Efsanelerinde Demonolojik Varlıklar)* adıyla kitap olarak yayımlanmıştır. Sarpkaya, çalışmasında masallar ve efsanelerde demonolojik varlıkları ele almış, masalarda cadı, canavar, cin, ejderha, dev, peri, şeytan gibi varlıkların kötücül niteliklerini detaylı olarak incelemiştir. Çalışmamızda kullanılan yöntem, Seçkin Sarpkaya'nın motif ve yapı incelemesi yaklaşımıyla oluşturulmuştur. Sarpkaya'nın yalnızca efsaneleri değerlendirmesi göz önünde bulundurularak memoratlar da konuya dâhil edilmiş, efsane ve memoratlar konusunda yapılan güncel yayınlar da çalışmada dikkate alınmıştır.

2. CİNLERLE İLGİLİ ADLANDIRMALAR

Cinlerin isimleriyle ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan birinde cinlere neden “bizden iyiler” dendiğine dair bir açıklama söz konusudur. Rivayete göre bir kadın peygamber doğum yapar. Biri çok güzel diğeri ise çok çirkin olan ikiz çocuk dünyaya getirir. Kadın, güzel çocuğunu insanlardan korumak için onu herkesten gizleyerek, çirkin olan çocuğunu ise göz önünde büyütür. Saklanarak büyütülen güzel çocuktan cinler türemişken çirkin olandan insanoğlu türemiştir. Bu nedenle halk arasında cinler için Bizden Yeğler (Je Me Çeter) olarak bahsedilir (Ekmekçi, 2020: 76). Cinler, İyi Saatte Olsunlar, Bizden İyiler, Pirabok, Pirelik, Kepoz, Piraboçık, Pispatik (Helimoğlu Yavuz, 1993: 120, 121, 326, 330, 346), Üç harfliler (Kızıloğlu, 2013: 97), Ecinni (Çobanoğlu, 2003: 123), Arap, Gaipdenler, Çarşamba Karısı ve Zurnacı (Sarpkaya, 2018: 174), Bicik (Mehmet Şakir, 1933: 83), Concolos, Andık, Geçkin, Gezer, Ibrık Kalfa, İfrit, İbliz, İli, İliyertemi, İsmi Lazım Değiller, Keruş, Korkut, Orak, Sayıp, Tarlagazan, Ecin, Öcü, Umacı, Uçuk (Çelik, 2011: 73-74) Cinka (Rize/Fındıklı) gibi çeşitli adlarla anılırlar. Cinlerin “Bizden İyiler”, “İyi Saatte Olsunlar” gibi adlandırmaları, onları görmeme isteği ve onlardan gelebilecek tehlikelerin önüne geçmek amacıyla. Bu nedenle “cin” adı tabulaşmıştır. Özellikle ikinci vaktinden sonra adları söylendiği takdirde konuşan kişiye isimlerini söylememesi gerektiği şeklinde uyarıda bulunulur. Adlarının söylenmesi

durumunda, ortamda olacakları ve orada bulunanlara zarar verecek eylemlerde bulunacakları yönünde korku ve endişe duyulur. Ayrıca cinlerin Niyazi, Abdurezzak, Ali, Tayyibe, Muhtet Hanım, Şehtiğ, Rehtiğ (Bazancir, 2010: 78-79; Kızıloğlu, 2013: 98), Rüküş Hanım, İbrık Kalfa (Boratav, 2015: 88), Eba, Sebi (Polat, 2020: 281) gibi insanların kullandıkları isimlere benzer veya daha önce hiç duyulmayan adları vardır.

3. CİN TASVİRLERİ

Cinlerin şekil özelliklerine baktığımızda insanların karşısına bilhassa çeşitli hayvanların şekline girerek çıktıkları anlaşılmaktadır. Kazan, Hakas ve Altay Türklerinde korku salan kötü ruhların kedi, köpek, yılan gibi hayvanların şekline girebildiğine inanılmaktaydı (Çoruhlu, 2013: 183). Cinlerin yılan vb. şekillere girip göründüklerine dair hadisler de vardır (Ateş, 2002: 127). Efsane ve memoralarda karşımıza çıkan yılan ve kuş görünümündeki cinlerde yılanın yeraltı dünyasıyla, kuş şeklinde olanlarınsa göklerle bağlantılı olduğu düşünülmüştür (Beydili, 2005: 131). Yine efsane ve memoralardaki cin tasavvuruna baktığımızda cinlerin çeşitli hayvanların şekline girebildiği görülmektedir. Bunlar içerisinde özellikle kedi, köpek ve keçi çok sayıda metinde karşımıza çıkan tasvirlerdendir. Efsane ve memoralarda **kuş** (Balaban, 2013: 530-53, 651-652; Hallaç, 2017: 129), **otuz renkli bir kuş** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 110-111), **oğlak/ gıdik/ keçi yavrusu** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 99, 110, 111, 326, 334, 335; Balaban, 2013: 531; Çobanoğlu, 2003: 89; Kızıloğlu, 2013: 119-120; Sönmez, 1994: 394), **keçi** (Önal, 2003: 265; Yakın, 2017: 145; Demir, 2013: 78; Sancak, 2008: 84-85; Kızıloğlu, 2013: 112; Dündar, 2021: 107; Türkmen, 2017: 142; Güzel, 2016: 178; Yeloğlu, 2009: 515), **başı görünmez, kılları yerde sürünen keçi** (Önal, 2003: 265), **konuşan keçi** (Güzel, 2016: 175), **köpek** (Sancak, 2008: 89; Akkuş, 2018: 83; Demir, 2013: 78; Hallaç, 2017: 129; Türkmen, 2017: 170), **köpek yavrusu** (Sancak, 2008: 84, 85, 86), **kara köpek/ kara it** (Göde, 2002: 434; Başarkanoğlu, 2010: 79), **beyaz köpek** (Türkmen, 2017: 164, 176), **kedi** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 338, 339; Demir, 2013: 78; Yüksel, 2011: 199; Seyidoğlu, 2005: 216; Ekmekçi, 2020: 76; Kızıloğlu, 2013: 103, 115, 117, 11, 119, 120; Türkmen, 2017: 179; Yeloğlu, 2009: 456, 463), **sarı kedi** (Yeloğlu, 2009: 411), **kara kedi** (Polat, 2020: 93; Helimoğlu Yavuz, 1993: 118; Türkmen, 2017: 179; Yeloğlu, 2009: 403), **konuşan kedi** (Yüksel, 2011: 199; Seyidoğlu, 2005: 217), **küçük siyah bir kedi yavrusu** (Yağbasan, 2013: 173), **kaplan büyüklüğünde kedi** (Türkmen, 2017: 179), **tavşan** (Demir, 2013: 78; Türkmen, 2017: 145), **kurbağa** (Demir, 2013: 81; Balaban, 2013: 534, 535; Işık, 1998: 114), **öküz** (Dervişoğlu, 2016: 302; Türkmen, 2017: 173), **alında bir tek gözü olan**

öküz (Kara, 1993: 88), **yılan** (Balaban, 2013; Gökşen, 1999: 179; Helimoğlu Yavuz, 1993: 340-341; Türkmen, 2017: 164, 167; Yeloğlu, 2009: 426), **kara yılan** (Göde, 2002: 432; Çobanoğlu, 2003: 91), **insan kafası büyüklüğünde, sakal gibi kılları olan yılan** (Türkmen, 2017: 178), **örümcek** (Işık, 1998: 109), **inek** (Sancak, 2008: 87; Kızıloğlu, 2013: 121; Güzel, 2016: 175; Sarıkaya, 2017: 85), **donbay** (Türkmen, 2017: 177), **buzacı** (Dündar, 2021: 111), **tilki** (Ekmekçi, 2020: 77; Kızıloğlu, 2013: 120), **siyah bir tilki** (Kızıloğlu, 2013: 120), **eşek** (Çobanoğlu, 2003: 91; Karadavut, 2008: 237; Sarıkaya, 2017: 85; Türkmen, 2017: 142), **bir ayağı olmayan eşek** (Güzel, 2016: 175), **katır** (Türkmen, 2017: 171), **at donağında** (Sarıkaya, 2017: 85), **keçi ile tavşan karışımı bir yaratık** (Çobanoğlu, 2003: 89), **domuz, altı kafalı ejder** (Çobanoğlu, 2003: 91), **ayı** (Yavuz, 2018: 73), **Civciv, tavuk, tüysüz tavuk, güvercin, keklük, hindi, deve** (Türkmen, 2017: 139, 142-144, 145, 163, 165, 169, 171, 173, 176, 179), **kuzu** (Yavuz, 2018: 178), **sabah dört ayaklı olup gece altı ayaklı olan kuzu** (Güzel, 2016: 177) gibi hayvanların şeklinde insanlara görünen cinlerin, olumsuzluğu sembolize etmesi bağlamında özellikle kara renkle özdeşleştiği görülmektedir. Bunun yanı sıra sarı ve beyaz renkteki hayvan tasvirleri de çok az olmakla birlikte karşımıza çıkmaktadır.

Cinlerin hayvan şeklinde görünmesi, insana benzemeyen varlıklar olması, ancak insana yakın, insanın çevresinde görebileceği varlıklarla özdeşleştirilmesiyle ilgilidir. İnsanın görmediği, merak ettiği ve uzak durması gerektiği mahlûkları somutlaştırarak görünür kılma yoluna gittiği düşünülebilir. Birey korksa bile kendisini endişelendiren tehdidi görmek, onu somutlaştırmak ister. Bu noktada hayvanlar, insandan farklı, fakat onun çevresinde tanık olup en yaygın gördüğü varlıklardan olması dolayısıyla cinlerin girebileceği şekiller arasında yer almıştır. Bir diğer neden ise korkudur. Hayvan şeklinde görünen ve çoğu zaman insanlarla iletişime geçmeye çalışan cinler, bireyde korkuya sebep olur. Westermarck ise cinlerin çeşitli hayvanlar şeklinde görülmelerine farklı bir yorum getirmektedir. Cinlerin hayvan şekline girmesinin hayvanlarla cinlerin arasında herhangi bir alaka bulunmasıyla ilgili olmadığını belirten Westermarck'a göre cinlerin doğadaki faal kuvveti temsil etmesi ve canlı şeyler arasında insanların tam olarak anlayamadığı esrarlı varlıkların hayvanlar olması, cinlerin hayvan şeklinde görüldüğü düşüncesini doğurmuştur (Coşkunlar, 1962: 17).

Bununla birlikte başta hayvan şeklindeyken daha sonra insana veya başka bir varlığa dönüşen cinler de tasavvurlar arasındadır. Bu durum ise bireyin yaşayacağı korkuyu en üst düzeye çıkaracak etmenlerden biridir.

Karşısında git gide büyüyen bir varlığı görmek, hayvandan insana, insandan hayvana dönüşen varlıklarla karşılaşmak bireyde oluşan korkunun düzeyini artıran durumlardandır: **Keçi yavrusunun gittikçe büyümesi** (Sönmez, 1994: 394), **git gide büyüyen kedi yavrusunun bir aslan kadar olması** (Yağbasan, 2013: 173), **tayın ters ayaklı uzun kulaklı bir cine dönüşmesi** (Akkuş, 2018: 50), **oğlağın ön ayaklarının uzaması ve konuşması; su kenarına bırakılan kedinin boyunun birden bire bir kavak kadar uzaması; kuzu kılığına giren cinin daha sonra insan cesedine dönüşmesi; önce yılan şeklinde görünen cinin daha sonra güzel bir kıza dönüşmesi** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 99, 337, 338-341; Yavuz, 2018: 178), **gece köpek yavrusuyken gündüz insan cesedi şeklinde yaşamaları** (Sancak, 2008: 86), **koyunun kadına dönüşmesi, beyaz çarşafı üst tarafı cin, alt tarafı keçi olan bir yaratık, koyunun göğe doğru ateş olup ses olup çıkması** (Kızıloğlu, 2013: 111, 112-113), **eşeğin ateşten bir kavağa** (Karadavut, 1992: 237), **büyüyen kedinin tosuna dönüşmesi, keçinin mevtaya, mevtanın keçiye dönüşmesi, ahırdaki gıdığı yerini ölünün alması** (Kızıloğlu, 2013: 115, 118, 119, 119-120), karşımıza çıkan şekil değiştirme motiflerindedir. Bu durum, aynı zamanda cinlerin istedikleri zaman farklı bir şekle girebileceklerini de göstermektedir.

Anlatılarda cinlerin çoğunlukla insan şeklinde görüldüğü, sıklıkla kadın olarak tasvir edildikleri, ancak kadınlara erkek, erkeklere ise kadın şeklinde görüldükleri de olmaktadır. İnsan şeklinde görünmesi, çoğunlukla tanıdıkları biri olarak bireylerin karşısına çıkması, halkın mitik hafızasında cinlerin insanlarla yakınlık kurma isteğinden, bu sayede onları kendilerine yaklaştırarak kendi dünyalarına kolaylıkla çekebilmeleri düşüncesinden kaynaklanabilir.

Cinlerin çeşitli erkek ve kadın şekline girip görüldüklerine dair hadisler de vardır (Ateş, 2002: 125). Bu kadın ve erkek tasavvurlarında kişiye bir yakını, sevdiği birinin şeklinde görünme durumları oldukça yaygındır (Keser, 2017: 117). Cinlerin antropomorf² olarak tasvir edildiği efsanelerde kadın tasavvurları arasında şunlar yer almaktadır: **Cin karısı, kız, çarşafı kadın, elinde yanmakta olan bir odun tutan genç bir kadın** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 109-110, 111, 112, 120, 125, 126), **uzun boylu, uzun saçlı, korkunç bir kadın; kocaman memelerini omzuna atmış, dağınık uzun saçlı, iri yarı bir kadın** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 105-106, 119, 324; Sancak, 2008: 86-87), **sarışın güzel bir kadın; gür, karışık saçlı ve çekik gözlü küçük cin kızı** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 101, 102, 333), **su içinde yüzen bir kadın** (Özdemir, 2003: 150), **ağzı, burnu yamuk bir yaşlı**

² İnsan biçimli, insana benzer.

kadın (2013: 105), **çocuğun annesi, komşu kadın, çok güzel bir kadın, sarışın ve çok güzel dişi cin** (Kızıloğlu, 2013: 91-93, 110, 111, 109), **saçları altın sarısı, bir gözü diğerinden farklı, burnunun ucunda demirden bir şey, alnının ortasında yuvarlak mühür gibi bir şey olan sarışın, güzel bir kız** (Demir, 2019: 55). Kadın tasvirlerinde cin, anlatıların bir kısmında güzel, bir kısmındaysa çirkin bir şekilde görünürlük sağlamaktadır. Bireyin zihin dünyasında güzel olarak karşımıza çıkan cinlerin karşı tarafı güzelliğiyle etkilemeye çalıştığı, çirkin olanların ise korkutma amacıyla çirkin göründükleri düşünülebilir. Bu noktada kişinin ruh hali hangi varlığın etkisine açıksa gördüğü şeyi ona uygun tasarlama yoluna gitmesi de akla yatkın durumlardandır.

Erkek olarak tasavvur edildiği anlatılarda cinler: **Genç bir delikanlı** (Ekmekçi, 2020: 76), **kısa boylu, esmer, sakallı ve korkunç bir ihtiyar** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 348), **sakallı bir dede, takım elbiseli yakışıklı bir delikanlı** (Kızıloğlu, 2013: 84, 85, 114), **bir metre boylarında uzun sakallı bir adam** (Çobanoğlu, 2003: 92), **kefen gibi bir elbise giymiş, ak sakallı bir adam; yabancı bir adam** (Türkmen, 2017: 169, 172, 178), **yaşlı bir adam** (Polat, 2020: 104) şeklindedir. Erkek şeklindeki cinlere bakıldığında genellikle her yaştan karşımıza çıkabildiği, bilhassa metinlerde sakallı olarak tasvir edildikleri söylenebilir. Cinlerin cinsiyete göre kadın veya erkek şeklinde görünme sayısına bakıldığında kadın şeklinde cinlerin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir.

Cinler bebek veya çocuk ve cüce şeklinde de tasvir edilmektedir: **Cüce görünümünde** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 342, 370, 371; Sancak, 2008: 88), **kambur, cüce ve başları külahlı** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 103; Dündar, 2021: 103, 108), **sakallı küçük insanlar, küçük adamlar, çocuk grubu** (Kara, 1993: 84-86), **çocuk** (Kızıloğlu, 2013: 84-85; Dündar, 2021: 103; Yeloğlu, 2009: 496), **bebek** (Polat, 2020: 100; Yeloğlu, 2009: 437) görünümünde cinlerin varlığına inanılmaktadır.

Tüm bunların dışında genel insan görünümünden başka (Koçer, 2006: 141-142; Seyidoğlu, 2005: 218; Seyidoğlu, 2005: 213), **zaptiye** (Demir, 2013: 78, 81), **bekçi** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 327, 328), **jandarma** (Gökşen, 1999: 179; Demir, 2019: 65), **komutan** (Demir, 2019: 56), **polis, arkadaş** (Işık, 1998: 110, 112) **hizmetçi** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 379, 380), **eş** (Kızıloğlu, 2013: 86), **tanıdık biri** (Çobanoğlu, 2003: 99-101; Türkmen, 2017: 180), **köyden kimselerin kılığında, sakallı, eski elbise giymiş, başı sarıklı kişiler** (Kızıloğlu, 2013: 82, 92), **yeşil yüzlü, insana benzeyen ve eğlenen yaratıklar** (Gökşen, 1999: 110, 111), **yarı yürür, yarı**

uçar vaziyette insan suretinde (Yavuz, 2018: 178) şeklinde özel tasvirler de karşımıza çıkmaktadır.

İnsana benzetilmekle birlikte insandan farklı varlıklar olduklarını belirtmek için de ne erkeğe ne de kadına benzedikleri (Okuşluk, 1994: 160) üzerinde durulur. Cinlerin nasıl varlıklar olduğu tasvir edilirken **boyu bir kavak kadar yüksek; topukları önde, ayak parmakları arkada** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 107-108, 110, 111) **giyiniş ve kıyafeti insana benzemekte, fakat ayakları ters, eğri şekilde duran** (Alparslan, 2010: 392, 393; Gökşen, 1999: 184; Seyidoğlu, 2005: 175; Demir, 2013: 80; Çobanoğlu, 2003: 85-88; Kızıloğlu, 2013: 103, 104; 106-107, 112), **hızlı yürüyen, ayaklarının topuğu önde, parmakları arkada** (Helimoğlu, 1993: 327, 328), **burunlarında ara duvarı olmayan** (Keser, 2019: 57), **mavi gözlü, beyaz ehramlı olağanüstü yaratıklar** (Seyidoğlu, 2005: 212), **küçük küçük, başları sivri sivri** (Balaban, 2013: 653), **belden yukarısı kısa, aşağısı uzun değişik bir varlık; ayakları uzun, gövdeleri kısa; gözleri ateş çukuru, ağızları ince bir çizgi, dudakları görünmeyen** (Çobanoğlu, 2003: 90, 94, 106), **yüzleri, kolları, bacakları olmayan tuhaf varlıklar; elleri kesik kesik ve kanlı; sivri kafalı, sivri kulaklı, iri gözlü kara varlıklar** (Polat, 2020: 92, 97, 101), **kafasında kazan, ayakları geriye doğru; sarı ve uzun tırnakları olan uzun boylu bir yaratık; gözleri yüzünde olmayan** (Yavuz, 2018: 176, 184, 187), **üstü insan gibi, alt tarafı olmayan; üst tarafı insan, alt tarafı köpek** (Türkmen, 2017: 180, 181), **ayakları yumru şeklinde, parmakları olmayan; ayakları ve elleri kıllı, küçücük sakallı, cücenin küçüğü, çirkin varlıklar** (Yeloğlu, 2009: 431, 465) şeklinde tanımlanır. Söz konusu tasvirler arasında en yoğun şekilde karşımıza çıkan cinlerin ayaklarının ters veya eğri şekilde olmasıdır. Bu özelliğiyle cinlerin kimliği çoğu zaman açığa çıkar ve insandan farklı bir varlık oldukları anlaşılır.

Cinler efsane ve memoralarda çeşitli canlı veya cansız varlıklar şeklinde görünebilir ya da çeşitli nesnelere insanları korkutmak amacıyla dönüşebilirler: **Bir kıl olup lohusanın içeceği çorbanın içine giren cinler, ayakları yerde, başı gökte korkunç bir yaratık; esmer, iri yarı bir yaratık; kuru kafa, çirkin yaratık, bir suyun gözesi** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 104, 105, 122, 123, 205-206, 310, 311, 335, 336), **kefenle uzanmış cenaze** (Alparslan 2010: 386), **kuvvetli bir ışık** (Yağbasan, 2013: 173), **ışık alayı** (Yakın, 2017: 42), **ateş** (Dündar, 2021: 103), **alev** (Yeloğlu, 2009: 426), **yaban otu** (Büyükokutan, 2005: 195), **ağaç** (Işık, 1998: 112), **gözleri çarpık bir varlık** (Sancak, 2008: 85), **ateşten kavak** (Karadavut, 1992: 237), **küçük kefenli şeyler, minare uzunluğunda bir şey, mavi bir ışık,**

mevta (Kızıloğlu, 2013: 78; 115, 118-122), **üç kocaman kafa** (Yeloğlu, 2009: 422), **yerden göğe kadar uzanan siyah bir şey** (Polat, 2020: 208) şekillerinde de tasvir edilmektedir. Tüm bu sıra dışı şekiller, halk kültüründe cinlerin istedikleri şekle girebildiklerini örneklendirmektedir. Cin tasvirleri göz önünde bulundurulduğunda insan ve hayvan kılığına girebilmeleri, cansız varlıkların kılığına bürünebilmeleri, değişik kılıklara girerek insanları aldatmaları, bireyi sonu ölüme varabilen olumsuz sonuçlara maruz bırakmaları, kırsal mekânlarda, hamam gibi yerlerde dans etmeleri vb. açılardan Türk halk kültüründe şeytan telakkisiyle çok sayıda benzerlikleri bulunduğu (Çobanoğlu, 2009: 269-282) anlaşılmaktadır. Bu benzerlikte şeytanın Cinn adı verilen ateşten yaratılmış varlık topluluğuna mensup olması (Çobanoğlu, 2009: 271) akla getirilebilir.

4. YAŞADIKLARI VE BULUNDUKLARI MEKÂNLAR

Cinlerin bulunduğu mekânları değerlendirdiğimizde anlatılarda bu yerlerin ıssız ve pis, insan doğasına korkunç gelecek mekânlar olduğu görülmektedir. Tekinsiz mekânlar olarak nitelendirilen bu yerler, daha çok terk edilmiş, bireyin korku ve yalnızlık duyacağı mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Cinlerin insana tek başınayken göründükleri, bireyin başkalarıyla bir aradayken ortaya çıkmadıkları görülür. Bu durum, cinlerin ıssız, tekin olmayan yerlerde ortaya çıkma nedenini de açıklar niteliktedir. Cinlerin ortaya çıktığı mekânlar, bilhassa geçmiş dönemlerde kırsal hayatın şekillendirdiği yerlerdir. Değirmen, kuyu, mezarlık, mağara, ahır, yayla yolları, ormanlık alanlar, samanlık, ıssız tarlalar vb., kırsal hayatın getirisi olan yerlerdir. Bilhassa değirmen, çok sayıda efsane ve memoratta cinlerin bulunduğu mekânlar içerisinde yer alır.

Eşik olarak nitelendirilen mezarlıklar ise ölümlerin ruhlarının yaşadığı yerlerdir. Bu yerlerde yaşayan veya bulunan ruhların insanları yanlarına çekebileceklerinden korkulur. Bundan dolayı, belli vakitlerde mezarlıklardan geçmekten sakınılır. Zorunlu olarak geçmek durumunda kalanların ise yüksek sesle konuşmaları dua okuması veya adımlarını hızlandırması ölü ruhları kendilerinden uzak tutma isteğinin bir yansımasıdır (Aça, 2018: 14). Bu yerlerde cinlerin karşımıza çıkmasında ilk dikkat çeken durum, bireyin manevi bir boşluk, zafiyet içinde olduğu bir aşamada mezarlık gibi korku kültürünün en yüksek seviyeye ulaştığı ortamlarda birtakım olağanüstü haller yaşama ihtimalinin yüksekliğidir.

Bir diğer durum ise cinlerin yeraltıyla ve ruhlarla ilişkisini akla getirmektedir. Bu dünyadan öte dünyaya veya her iki mekân boyutunu da kapsayacak şekilde kullanılan karanlık dünyaya geçişin sembolü olan

mağara, köprü ve kuyu gibi mekânlarda cinlerin bulunması, mitik tasavvurun efsane ve memoralardaki yansımalarındandır (Sarpkaya, 2018: 194). Cinlerin yaşadıkları mekânların en başında yeraltı gelir. Westermarck, cinlerin asıl vatanının tam manasıyla yer altı olduğunu, fakat onların hiçbir yere bağlı olmadığını ve yeryüzüne çıkmayı çok sevdiklerini belirtir (Coşkunlar, 1962: 1). Bu nedenle yeraltı ile bağlantılı yerler de cinler ile ilişkili sayılmış ve bu yerlerden uzak durulması konusunda gayret gösterilmiştir. Yeraltından gelen sular, kuyular, mezarlıklar, ağaç dipleri ve mağaralar bu tür mekânlar arasındadır.

Mekân sayısının çeşitliliği ve çokluğu ise bize cinlerin her yerde bulunabileceğini göstermektedir. Eldeki metinlerden hareketle: **Çer çöp dolu, karışık, pis yerler; tenha ve uzak yerler** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 107-108, 165), **mezarlık** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 104-105, 322, 338, 339; Tekin, 2003: 85; Yüksel, 2011: 199; Sancak, 2008: 86, 88; Akkuş, 2018: 83; Türkmen, 2017: 181; Yeloğlu, 2009: 457), **mezarlık çevreleri** (Kızıloğlu, 2013: 116-117; Yavuz, 2018: 177; Türkmen, 2017: 144, 178), **iki mezarlık arası** (Yeloğlu, 2009: 440), **hamam** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 103; Acar, 2013: 208; Seyidoğlu, 2005: 173-174, 178; Çobanoğlu, 2003: 86; Yeloğlu, 2009: 452, 467), **değirmen** (Alpaslan, 2010: 386; Demir, 2013: 78, 79, 80, Kara, 1993: 88; Balaban, 2013: 534; Gökşen, 1999: 110, 111; Işık, 1998: 113; Emiroğlu, 1993: 271; Göde, 2002: 433, Kızıloğlu, 2013: 89, 107; Polat, 2020: 112; Polat, 2020: 103; Yeloğlu, 2009: 412), **kuyu** (Sancak, 2008: 92; Kurtoğlu, 2008: 102; Seyidoğlu, 2005: 211), **armut ağacının dibi** (Önal, 2003: 263, 264), **mağara** (Demir, 2013: 78, 81; Türkteş, 2012: 222; Helimoğlu Yavuz, 1993: 317; Bazancir, 2010: 87; Sancak, 2008: 88; Kızıloğlu, 2013: 102, 105; Türkmen, 2017: 138; Yeloğlu, 2009: 412, 468), **besmelesiz pişirilen her yemeğin içi** (Kara, 1993: 85, 86), **ekmek kırıntılarının arası** (Polat, 2020: 82), **bazı tepeler** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 326), **su içleri** (Özdemir, 2003: 149, 150), **akarsu kenarları** (Türkmen, 2017: 169), **çeşme başları** (Gökşen, 1999: 179; Polat, 2020: 125; Türkmen, 2017: 175; Yeloğlu, 2009: 440, 457), **ıssız ev** (Işık, 1998: 117), **ağaçlar** (Yüksel, 2011: 197), **ağaç dipleri** (Demir, 2019: 59, 60; Güzel, 2016: 176), **banyo** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 370, 371; Sancak, 2008: 87; Çobanoğlu, 2013: 86; Polat, 2020: 122; Keser, 2019: 56; Yeloğlu, 2009: 424, 448), **ahır** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 370, 371; Kızıloğlu, 2013: 82, 86, 94-95, 99-101; Sancak, 2008: 84), **kiler** (Helimoğlu Yavuz, 1993: 340, 341), **eşik** (Seyidoğlu, 2005: 214-216), **ayla yolları, ormanlık alanlar** (Bazancir, 2010: 81, 82; Yeloğlu, 2009: 432), **yollar** (Sönmez, 1994: 394; Göde, 2002: 431; Kara, 1993: 84, 85; Kızıloğlu, 2013: 98), **ıssız, dağlık alanlar** (Sancak, 2008: 88, 89; Dündar, 2021: 102; Güzel, 2016: 176), **ıssız**

yerler (Sancak, 2008: 88; Karadavut, 1992: 237), **harabeler** (Sarıkaya, 2017: 59; Keser, 2017: 118), **kuyu** (Sancak, 2008: 84, 85), **türbenin etrafı** (Göde, 2002: 430), **ocak başı** (Göde, 2002: 435), **üç direğin arasında kurulu kazanın üzeri** (Seyidoğlu, 2005: 176, 177), **harman yeri** (Emiroğlu, 1993: 276), **merek** (Seyidoğlu, 2005: 212; Kızıloğlu, 2013: 83, 84, 87, 110), **kuytu bir yer** (Akkuş, 2018: 43), **fındık bahçesi** (Akkuş, 2018: 51), **yaylanın meydanı**, **ahırın yanındaki süt damı**, **dere civarları**, **parak**, **ağul**, **ahırdaki ineğin üzeri**, **bahçe**, **göl kenarları**, **dere kenarları**, **eski binalar**, **delikli taş**, **kimsenin olmadığı tarla vb. yerler** (Kızıloğlu, 2013: 83-85, 90, 104, 108-110, 112, 113, 118), **tarlalardaki barakaların üzeri** (Türkmen, 2017: 165), **bazı evler** (Kızıloğlu, 2013: 85; Çobanoğlu, 2003: 107; Polat, 2020: 126; Hallaç, 2017: 130; Keser, 2019: 57), **samanlık** (Balaban, 2013: 653; Yavuz, 2018: 184), **issız tarlalar** (Balaban, 2013: 532-533; Türkmen, 2017: 178), **tuvalet** (Çobanoğlu, 2003: 87; Türkmen, 2017: 175; Yeloğlu, 2009: 409, 448, 479), **ormanlık alanlar** (Çobanoğlu, 2003: 90), **iki tepe arasında kalan dar yerler** (Polat, 2020: 103), **kül dökülen yerler; incir ağacının ortası** (Türkmen, 2017: 170, 173; Yeloğlu, 2009: 441, 468), **incir ağaçlarının altı**, **kalerifer dairesi**, **yurt** (Yeloğlu, 2009: 432, 474, 512), **eski hanlar** (Güzel, 2016: 174) cinlerin buldukları veya yaşadıkları mekânlar olarak gösterilir. Cinler genellikle bu bölgelerde kişinin bir yakını; komşusu, annesi, babası, kardeşi ya da arkadaşının sesiyle seslenir, bu şekilde o kişiyi kendine doğru çeker veya kendilerini bu mekânlarda gösterir ve kişide korkuya sebep olarak onların akli dengelerini kaybetmelerine, bayılmalarına, felç geçirmelerine veya ölüm vb. durumlara sebep olurlar.

5. BULUNMA VE ORTADAN KAYBOLMA ZAMANLARI:

Cinlerin eğlence ve gezmeleri daima hava karardıktan sonradır. Hava karardığı zaman (Önal, 2003: 258, 259), akşam vakti (Kara, 1993: 88; Kızıloğlu, 2013: 98), gece vakti (Demir, 2013: 78, 80; Gökşen, 1999: 110, 111), gün batımından gün doğumuna kadar (Seyidoğlu, 2005: 173-174), ikindi vakti hava kararmaya başlarken (Polat, 2020: 137), havanın epey karardığı bir vakit (Kızıloğlu, 2013: 113) cinlerin görüldüğü zamanlardır.

Cinlerin ortadan kaybolma zamanları ise genellikle gün ışıyındadır. Cinlerin gündüzleri dışarı çıkmadığına inanılmaktadır (Çobanoğlu, 2003: 114). Cinlerin kaybolma zamanı; sabah olup horozlar ötünce (Demir, 2013: 78; Dervişoğlu, 2016: 302; Yeloğlu, 2009: 456), ezan vakti gelince (Balaban, 2013: 532, 533), sabah ezanının okunmaya başlamasıyla (Gökşen, 1999: 184; Sancak, 2008: 89-90; Alpaslan, 2010: 392, 393), sabah namazına kadar (Kızıloğlu, 2013: 102-103, 108), sabah namazına yakın (Kızıloğlu,

2013: 106-107), güneş doğduğunda (Bazancir, 2010: 81, 82), sabah olup insanlar uyanınca (Seyidoğlu, 2005: 175) şeklinde belirtilir. Cinlerin sabah olup horozlar ötünce kaybolması şeklinde ifade edilen durumun sabah vaktiyle, aydınlıkla ilgisi olduğu gibi horozun şeytanı def etme, horozun yaşadığı eve şeytanın giremeyeceği vasfıyla (Çoruhlu, 2013: 182) da ilgisi düşünülebilir.

6. MÜKÂFATLARI

Anlatılarda cinler, gönüllerini hoş eden davranışta bulunanları ödüllendirirler. Cinlerin halk arasında en önemli faydaları, evlerdeki bereketi artırmaları yönündeki inanıştır. Kileri temizlemeyen, kendilerini rahatsız etmeyen ev sahibini, evin bereketini artırarak ödüllendirirler. Evde her şeyin bollaşması, hiçbir şeyin eksilmemesi sağlarlar. Cin çocuk neye dokunsa onun bereketi artar. Kilerdeki her şeyi çoğaltırlar (Helimoğlu Yavuz, 1993: 165, 333, 340, 341). Evin bereketini artırır, aileyi varlıklı yaparlar (Sancak, 2008: 85; Helimoğlu Yavuz, 1993: 340, 341).

Cinlerin kendilerine yardım eden insanları ödüllendirmek için onlara soğan ve sarımsak kabuğu verdiği bilinmektedir. Bu soğan ve sarımsak kabukları eve götürüldüğünde ya da gün ışıdığı anda altına dönüşürler. Bazen tersi bir durumla da karşılaşılır. Altın olarak verilenler sabah vakti soğan, sarımsak kabuğuna dönüşebilir. Bu durum genellikle insanların yaşadıkları olayı başkalarına anlatması halinde ortaya çıkmaktadır. Soğan ve sarımsak kabuğu cinlerin parasıdır (Helimoğlu Yavuz, 1993: 100; Alparslan, 2010: 392, 393). Sevinen cinler ebenin eteğini soğan ve sarımsak doldururlar (Helimoğlu Yavuz, 1993: 100). Soğan kabukları altına dönüşür (Balaban, 2013: 534-535; Çobaoğlu, 2003: 115). Doğurduğu çocuğa altından bir beşik hediye ederler. Cine doğum yaptıran kadını cinler altınla ödüllendirir. Kadın, cinlerin çocuğunu doğum yaptıınca cinler ona hediye verirler (Işık, 1998: 111, 114, 115). Kendilerine yardım edenlere altın vermektedirler (Polat, 2020: 123). Yine gelin ve damada takılanların para ve altın yerine soğan kabuğu olması (Alparslan, 2010: 392, 393), soğan kabuklarının altına dönüşmesi (Balaban, 2013: 534, 535; Sancak, 2008: 89-90), giderken altın bırakmaları, her gece yastık altına bir altın koymaları (Helimoğlu Yavuz, 1993: 101, 102, 112-113), anlatılanlara inanmayanlara cepteki altının delil olarak gösterilmesi (Alparslan, 2010: 392, 393) durumları da cinlerin altın gibi değerli madenlere sahip olduklarına dair anlatılardandır.

Sihirli mühür armağanı da cinlerin insanlara verdiği hediyeler arasındadır. Cinlerin nal şeklinde demirden sihirli bir mühür armağanları

vardır. Bu mühüre kim sahip olursa cinler ona kötülük yapamazlar (Helimoğlu Yavuz, 1993: 125-126).

Cinlerin mükâfatlandırma yollarından bir diğeri, sırttaki kamburu yok etme özelliğidir. Sevdikleri kambur adamın kamburunu yok ederler (Helimoğlu Yavuz, 1993: 103). Cinlerin yaptığı yemekten yiyen kambur adama mükâfat olarak kamburunu alarak yükten kurtarırlar (Işık, 1998: 120). Cezalandırdıkları oğlanı yere yatırıp sırtını tepeleyerek bir daha içki içmemesi ve cintaşına işlememesi şartıyla serbest bırakırlar (Gökşen, 1999: 139, 140).

Cinle evlendikten sonra kişinin bütün işleri hallolur (Işık, 1998: 107). Akıl hastaları, cinlerin bulunduğu mağarada cinler tarafından iyileştirilir (Sancak, 2008: 88). Kendilerine iyilik yapanlara zarar vermezler (Kızıloğlu, 2013: 99-100). Cinler zor durumda olduklarında kendilerine yardım edenleri mükâfatlandırır. Onlarla iletişim kurularak kayıplar bulunabilir (Çobanoğlu, 2003: 114, 115). Efsane ve memorat metinleri, cinlerin olağanüstü birtakım özelliklere sahip olduğu ve bu özellikleriyle insanlara yardımda bulduklarını ortaya koymaktadır. Ancak metinlerde cinlerin insanları mükâfatlandırmasından ziyade onlara zarar verme özelliğiyle daha fazla görünürlük sağladıklarını ifade etmek gerekir.

7. CEZALANDIRMALARI

Efsane ve memoratlardan hareketle cinlerin insanlarla bazen iyi bazense kötü ilişkiler kurdukları anlaşılmaktadır. Kızdırılmamaları veya kendilerine bir kötülük yapılmaması durumunda genellikle zarar vermemektedirler. Cinlerle kurulan ilişkinin seyrine baktığımızda çoğunlukla kötü bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Onlara meydan okuyanları, herhangi bir nedenle onları kızdıranları, çarpmak, sakatlamak, dil tutulması, bayılma, hatta ölümle cezalandırırlar. Cinlerle temas eden kişilerin bedenlerinde ve ruhsal durumlarında meydana gelen rahatsızlıklardan biri, konuşamama, dil tutulmasıdır. Korkudan konuşamamak (Kara, 1993: 87), cinlerden korkanın dilinin tutulması ve çocuğunun olmaması (Çobanoğlu, 2003: 89; Helimoğlu Yavuz, 1993: 318, 327, 328, 334, 335), otuz kırk gün dilsiz kalan kişinin sonunda ölmesi (Kara, 1993: 86), küfür edenin dilinin tutulması (Büyükokutan, 2005: 194), görünmeyen varlıklar tarafından hırsızlıkla suçlanan adamın lal olması (Seyidoğlu, 2005: 176-177), genç geline saldırınca gelinin dilinin tutulması (Sancak, 2008: 86-87), küçük abdestini çamaşırları yıkamak için kullandığı küle yapan kadına oracıkta inme inmesi, konuşamaz olması (Yakın, 2017: 143), anlatılarda rastladığımız cinlerin cezalandırmaları arasındadır.

Cinlerin olumsuz davranışlarda bulunan kişilerin ya da sevmedikleri kişilerin sırtını kamburlaştırması da onların bir diğer özelliğidir. Tekinsiz bir mekânda işeyen gencin bayılması sonrası uyandığında sırtının kamburlaşması (Gökşen, 1999: 139, 140), kendilerini kandırmak isteyen kambur adama bir kambur da cinlerin yüklemesi (Işık, 1998: 120), sevdikleri kişinin kamburunu sevmedikleri kişiye yüklemeleri (Seyidoğlu, 2005: 173-174), cinlerin kendi söylediklerinin yanlısını çıkararak kambur adamın sırtına bir kambur daha yükleyerek onu aralarından kovması (Helimoğlu Yavuz, 1993: 103), kamburlukla cezalandırma nedenlerindedir.

Halk anlatılarına bakıldığında cin çarpması olayının insanların cinleri kızdırması sonucu cinlerin öfkelenerek insanları çarpması, bir bakıma onları cezalandırması şeklinde karşımıza çıktığı görülmektedir. Halk anlatılarında rastlanılan cin çarpması vakasının çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden en başta geleni cinlere zarar vermek, onların canını yakmak ve herhangi bir şekilde onlara saygısızlık etmektir. Berna Kolot, halk arasında cin çarpması ve nedenlerini akşam vakti tekinsiz mekânlarda gezmek, cinlere zarar vermek, cin düğünlerine denk gelmek vb. (Kolot, 2021: 146-152) şeklinde açıklar. Cinler, çoğunlukla gece vakti farklı şekillere girip korkutarak, çarparak, sakatlayarak insanları cezalandırmaya, onlara zarar vermeye çalışır, bu şekilde intikam alırlar. Bilhassa kendilerini rahatsız edenlerin çarpıldığına inanılır. Bu duruma engel olmak için halk arasında çok sayıda uygulama vardır. Akşam ezanından sonra dışarı pis su, sıcak su dökülmemesi, dışarıda hacet giderirken “destur” diyerek izin istenmesi, yatakta yemek yenmemesi vb. pratikler bunlar arasındadır. Cinler, insanı ensesinden üfürerek cin çarpmasına sebep olurlar (Seyidoğlu, 2005: 214-216). Cinler tarafından çarpılma (Balaban, 2013: 533) nedenleri arasında; lavaboya, tuvalete, yerdeki deliğe kaynar su dökmek (Özdemir, 2003: 152; Keser, 2019: 58; Yeloğlu, 2009: 439), dışarı destursuz işemek (Polat, 2020: 155), soğan ve sarımsak kabuklarını yakmak (Çobanoğlu, 2003: 114), kuyuya besmelesiz yaklaşmak veya ekmek artığı atmak (Seyidoğlu, 2005: 211) yer alır. Kadının biri çocuğunun dışkısını sabah olmadan dışarı serpmesiyle pislik üzerine sıçrayan ecinninin bu sebeple çocuğu çarpması, bundan dolayı çocuğun başının hep sağda veya solda kalması (Tekin, 2003: 85), cinlerin sahiplendikleri hazineleri almak için insan kurban edilmesi gerektiği, aksi halde almak isteyenleri çarpmaları (Gökşen, 1999: 197), korudukları hazineyi almak isteyenleri çarpmaları (Göde, 2002: 442), arabayla üzerinden geçtiği cinlerin hocayı çarpması (Kızıloğlu, 2013: 101) çirkin cin kızlarının düğünü çarşambaya denk gelen gelini çarpması (Sancak, 2008: 83) vb. pek çok sebep cinlerin insanları çarpma nedenleri arasında yer

alır. Çarpılma nedenleri genellikle bireyin yapmaması gereken bir eylemde bulunması üzerine, cinlerin bireyi cezalandırması sonucundadır.

Ölümlerle cezalandırılma da cinlerle iletişim kuran, cinlere zarar veren kişilerin başına gelen sonuçlardandır. Cinlerin adamı öldürmesi (Özdemir, 2003: 150; Sancak, 2008: 87), evine gelen adamın kırk gün sonra ölmesi (Kızıloğlu, 2013: 102), adamın kedi kılığındaki cini fırlatıp atmasıyla 40 gün sonra sebepsiz bir şekilde ölmesi (Yüksel, 2011: 199), insanlara yakalanan ve onlara hizmet eden cinleri diğer cinlerin ölümle cezalandırması; köle olup daha sonra serbest bırakılan cini diğer cinlerin öldürerek cezalandırması; yalanı ortaya çıkan ebeyi cinlerin korkutarak ölümüne neden olması; (Helimoğlu Yavuz, 1993: 324, 333, 354-355), cinlere ateş etme sonucunda merminin ateş ettiği cinin ölmesi durumunda ateş edenin de öleceği (Kızıloğlu, 2013: 102), kendisiyle evlenmek istemeyen veya birlikte olmak istemeyenleri ölümle cezalandırmaları (Çobanoğlu, 2003: 111), cinlerin sırlarını açığa çıkaran kadının ölmesi (Kızıloğlu, 2013: 83), cinin annenin ve çocuğun yanına gelmesiyle çocuğun ölüp annenin aklını kaybetmesi; annenin ciğerini çekip bebeği çarparak öldürmesi; bebeğe dokunması durumunda bebeğin ölmesi (Helimoğlu Yavuz, 1993: 118, 121, 124) durumları ölümle cezalandırmaya örnek teşkil etmektedir.

Halk demonolojik görüşlerinde her türlü hastalık ve zararın karanlık dünya güçleri olan şeytanlar ve cinlerle ilişkili olduğu düşünülmüştür (Beydili, 2005: 131). Anlatılarda cinlerin çok sayıda zarar verme, cezalandırma durumları söz konusudur: Bunlardan biri de korkudan bayılmadır (Kızıloğlu, 2013: 115-117; Demir, 2019: 58, 59). Bu tür bayılma, kırk gün boyunca bayılmak (Kızıloğlu, 2013: 91-92) gibi bir süre sonra normale dönme şeklinde olabilir. Duyulan ses sonucu korkudan ağzı eğilmek, bayılmak (Alparslan, 2010: 386), cinlerin çocukları kandırarak ya da kaçıranca suda ya da kuyuda boğması (Sancak, 2008: 92), değirmene giden kişi bismillah demez ise cinlerin mısırın bereketini alması; gece yarısından sonra dışarıyı izleyen gelinin bebeğinin köpek yavrusu suretinde beşikte yatması (Demir, 2013: 78, 80), besmele çekilmeden konulan yiyeceklerden yararlanmaları (Balaban, 2013: 532, 533), ocaktaki sıcak külü boşaltan kadının besmelesiz iş yaptığı için aniden rahatsızlanması (Özdemir, 2003: 153), onun üzerine yattığı için adamı korkutmaları (Balaban, 2013: 534), cinlerin değirmenine giren ihtiyarın değirmenden sürüklenerek uçurumdan aşağı atılmaya götürülmesi; arkana bakmadan git diyen cinlerin sözünü dinlemeyen kadının eve geldiğinde aldığı otuz altının kömür haline gelmesi (Demir, 2013: 79, 80), eşinden ayrıldığı için eşinin ailesi tarafından büyü yaptırılan adamı cinlerin belden aşağı dövmesi (Büyükokutan, 2005:

193), bireyin aklını yitirmesi (Helimoğlu Yavuz, 1993: 322; Kızıloğlu, 2013: 81; Yeloğlu, 2009: 448, 452), kulakların az duymaya başlaması, sıtma olmak (Kızıloğlu, 2013: 102, 107), delirmek (Kızıloğlu, 2013: 118; Çobanoğlu, 2013: 86; Keser, 2017: 118), korku ve çarpılma düşüncesi (Kızıloğlu, 2013: 82), boğulmak (Kızıloğlu, 2013: 84, 85; Polat, 2020: 125, 146; Büyükokutan, 2005: 195; Demir, 2019: 59), kendi kendine gülmek; kendini bir yere kapatma; geceleri dışarıda dolaşmak, ahırda, merekte saatlerce oturmaya başlamak; kendi kendine konuşmak, aklını kaybetmek; ayağın tutmaması, şuurun gitmesi (Kızıloğlu, 2013: 90, 96-98), hastalanıp yatağa düşmek; ağızda eğilme, yamulma (Polat, 2020: 104, 111; Keser, 2017: 116; Demir, 2019: 58; Yeloğlu, 2009: 466), felç olmak (Türkmen, 2017: 138), ayağın topal olması (Acar, 2013: 207; Yeloğlu, 2009: 426), yere basamamak, zıplayarak yürümek (Demir, 2019: 63), kendi kendine bağırıp çağırmak; tabakları kırmak, her yeri dağıtmak (Polat, 2020: 144, 145), hayvan pisliklerinin arasında uyanma (Balaban, 2013: 534), ağızda büzülme, gözlerde irileşme (Çobanoğlu, 2003: 103), şaşılık (Yeloğlu, 2009: 433) cinlerle çeşitli nedenlerle iletişim kuran, cinlere zarar veren, onları gören kişilerin başına gelen olumsuz durumlardır.

Aynı zamanda başka çok sayıda sebep, cinlerin insanlar zarar vermelerine yol açar: Cinlerin vurmasıyla burnun eğrilmesi (Balaban, 2013: 651; Türkmen, 2017: 177), gözde tik oluşması (Yeloğlu, 2009: 442), orman yolundan geçerken korkan adamın gözüne cinlerin görünmesi (Çobanoğlu, 2003: 93), dinlenmek için mezarlığın yakınında oturan kızı çarpmaları sonucu koluyla bacağına tutmaması (Yavuz, 2018: 177), ekmek kırıntıları üzerine yatak serildiğinde cinlerin adamı bağlaması; kendileriyle evlenen cinler ölmedikçe bu durumdan kurtulamaması (Çobanoğlu, 2003; 2003: 108), yerlere dökülen ekmek kırıntılarını yemeleri ve ekmek kırıntılarının üzerine yatan çarpmaları (Keser, 2019: 58), ekmek kırıntılarının arasında oturan cinlerin kişiye görünmesi ve onu korkutması; atılan taş, cinlerin yuvasını bozunca cinlerin kadına musallat olması; arabasıyla bir cini ezen kişiye cinlerin musallat olması; yuvarlanan taşın cinlerin üstüne düşmesiyle cinlerin adamın içine kaçması; gece vakti balkondan dışarı sıcak su dökünce kişinin rahat uyku uyuyamaması, boğulduğunu düşünmesi; yanlışlıkla cinlerden birinin bacağına kesen kadını cinlerin cezalandırması; sıcak suyu bahçeye dökünce adamın geçici olarak ayağının ters dönmesi; uzun süre banyo yapıldığında ya da destursuz banyo yapıldığında cinlerin musallat olması (Polat, 2020: 82, 94, 104, 111, 112, 116, 127, 157), kişinin dışkıının üzerinde yaşayan cinlere basınca çarpılması, cinlerin üzerine işeyen adamı bağlayarak idrara çıkamamayla cezalandırma (Demir, 2019: 61, 63), cinin kendini mağaraya hapsedenlerin her birini bir belaya uğratarak intikam alması;

oğlanın kolunu tutup soru sorması üzerine cinin ona belasını bulacağını söylemesi; bebeği kaynayan süt kazanına atmak; cinle evlenmek istemeyen insanı diğer cinlerin saldırarak her on beş günde bir dövmeleri ve bu işin beş yıl boyunca sürmesi; her gece altın getirdiğini söyleyen cinlerin sırrını ablasına söylemesi üzerine bir daha altın getirmemekle cezalandırma (Helimoğlu Yavuz, 1993: 101, 102, 105, 106, 101, 102, 111-113), mollanın okumasıyla soyunan kızın yalvarmasına dayanamayan biri “molla bırak o da kalsın” der demez hepsinin birden çarpılması ve kendilerini sabahleyin derenin içinde bulmaları (Kara, 1993: 70), gece vakti kuyudan su çekildiği takdirde kuyudan cinlerin çıkacağına inanılması (Kurtoğlu, 2008: 102), dua okunması gereken yerden geçerken okumayan hocayı cinlerin sahiplenmesi; total cinin kendisinin üzerine taşı düşüren çocuğa kötülük yapması ve çocuğun hastalanması; adam cini (ağacı) hızarla kesince cinlerin adamı yargılaması (Işık, 1998: 98, 105, 112), cinin ev sahibine yaptığı bedduanın yerine gelmesi; varlığını başkalarına söyleyen evin hanımını cinin cezalandırması ve evin yoksullaşması; başına sihirli külah giydirilen adamın büyülenmesi; cinlerin evini pis tutanların başlarına türlü felaketler getirmesi (Helimoğlu Yavuz, 1993: 320, 340-342, 370-371), eğer besmele çekilmezse cinlerin geceleri gelip kapıları açarak yağları, kavurmaları alıp götürmesi (Bazancir, 2010: 79, 80), cinin ev halkına beddua etmesi; varlığına inanmayan adamın gözüne görünmeleri (Sancak, 2008: 84, 87), kendilerini görenlere cinlerin musallat olması (Göde, 2002: 430), cinleri biri gördüğünde ve cinlerden korktuğunda o kişinin türlü hastalıklara yakalanması (Kızıloğlu, 2013: 107), oğlan doğurduğu için kibirlenip gururlanan lohusanın ayaklarını yanan odunla yakmaları (Helimoğlu Yavuz, 1993: 120), destursuz bir şekilde cinlerin evine oturanın cinlerle evlenmek zorunda kalıp çocuğunun olması (Demir, 2019: 59), çocuğunun dışkısını sabah olmadan dışarı atan adamın çocuğunun çarpılması (Tekin, 2003: 85) gibi cezalandırma yöntemleri vardır.

Cinlerin cezalandırma nedenlerine bakıldığında; sırları ifşa edildiğinde, kendilerine zarar verildiğinde (ateş etmek, yuvarlanan taşın üzerlerine düşmesi, arabayla ezmek vb.), üstlerine pislik bulaştığında, kuyuya ekmek artığı atıldığında, soğan ve sarımsak kabukları yakıldığında, dışarı veya lavaboya pis, sıcak su döküldüğünde, dışarı sıcak kül döküldüğünde, uygun olmayan bir yere pislendiğinde, uzun süre banyo yapıldığında, kendileriyle evlenmek istenmediğinde, besmele çekilmeden bir şey yenildiğinde, bir yere giysi konulduğunda veya bir iş yapıldığında, unun üzerine yatıldığında, cinlerin yuvası bozulduğunda, gece vakti kuyudan su çekildiğinde, dua okunması gereken yerde okunmadığında, varlığına inanmadığında veya varlıkları başkalarına söylendiğinde, ev pis

tutulduğunda veya sadece onlardan korkulduğunda cinlerin cezalandırmasına veya zararına uğranabilmektedir. Cezalandırmaları arasında cin çarpması başta olmak üzere çoğunlukla bunun sonucunda ölüm, dil tutulması, kamburluk, akli dengeyi kaybetmek, kendi kendine konuşmak, ağızda eğilme, bayılma, topal kalma, delirme gibi durumlarla karşılaşmaktadır.

8. ÖZELLİKLERİ VE EYLEMLERİ

Bu olağanüstü yaratıkların özelliklerine bakınca; inanmalara göre, aynı insanlar gibi fakat insanlara görünmeden topluluk halinde, padişahlar ve beyler tarafından yönetilerek yaşarlar (Duvarcı, 2005: 131; Kızıloğlu, 2013:116; Balaban, 2013: 530, 531, 533). Cinlerin ellerinde taht gibi (tahtirevan) bir şey vardır ve üç harflilerin başı bunun üzerine oturmaktadır (Balaban, 2013: 532, 533). Cinlerin, insanların toplumsal düzenine benzer bir sistemde yaşam sürdüklerine inanılır. Köyleri vardır (Dündar, 2021: 104). Bu varlıklar insanlarla sıkı ilişkilere girebilir. Hatta insanlarla evlendikleri veya uzun süre birlikte yaşadıklarıyla ilgili birçok efsane anlatılmaktadır (Boratav, 2015: 88, 89; Kara, 1993: 87, 88; Kızıloğlu, 2013: 96-97; 111; Işık, 1998: 103; Özdemir, 2003: 151). Cinlerin erkek ve kadın cinsine sahip olduğu inancı yaygındır. İnsanlara âşık olup onlara isteklerini yapmalarını söylerler (Polat, 2020: 95; Polat, 2020: 98; Kızıloğlu, 2013: 81). Cinler arasında da evlenip çoğalmalar olur (Emiroğlu, 1993: 275). İnsanlar gibi doğum yaparlar, kadınları ve erkekleri bulunur (Demir, 2013: 79).

İyi ve kötülere vardır (Kızıloğlu, 2013: 110). Kâfir olanları ve Müslümanları vardır (Gökşen, 1999: 110, 111; Çobanoğlu, 2003: 105). Müslümanları kötülük yapmaya karşıdır (Gökşen, 1999: 110, 111). Müslüman olmayan veya İslâmiyet'i kabul etmeyen kötü olarak nitelendirilen cinler, insanların manevi yönden zayıf olduğu zamanlarda, onlara sıkıntı verip yanlış yola sevk ederler. Cinler, Sultan Süleyman tarafından Kaf Dağı'nın arkasına sürülmüştür ve insanlara kötülük eden cinler Kaf Dağı'nın arkasından kaçanlardır (Seyidoğlu, 2005: 176-177). Cinlerin Müslüman olmayan, kâfirlerinin şeytanlar olduğu dinî kaynaklarda ifade edilmektedir (Ateş, 2002: 100) Bu durumda genellikle insanlara kötülük eden cinlerin Müslüman olmadığı yönündeki inanış, insanlara zarar veren bu varlıkların şeytan olduğunu düşündürmektedir.

Cinler ateşten yaratılmıştır (Balaban, 2013: 649-650). Cinlerin ölümlü olduğuna ve her kılığa girebildiklerine inanılmaktadır (Bazancir, 2010: 81, 82). Cinler insanlardan bilgi öğrenmek amacıyla hareket etmekte, insanlar da istedikleri bilgileri vermektedir (Tekin, 2003: 84). İnsanlara hediye olarak verdikleri kömür parçaları altına dönüşür. Hazinesi

sahiplenirler (Gökşen, 1999: 110, 111, 197; Keser, 2017: 117). İnsanoğlu tarafından istenmediğini fark ettiğinde bir daha hiçbir insana görünmezler (Helimoğlu Yavuz, 1993: 317). İnsanların kafasına külah koyduklarında insanlar da görünmez olur (Bazancir, 2010: 86-87). Cinlerin saçından kesip çocuğun koynuna konulmasıyla çocuk iyileşir (Sancak, 2008: 84).

Cinler çok ağır olurlar (Kızıloğlu, 2013: 109-110). Çok küçük deliklerden içeri girebilirler (Çobanoğlu, 2003: 93). Konuştukları dil, normal bir dil değildir (Çobanoğlu, 2003: 96), anlaşılmaz (Yeloğlu, 2009: 422). Çok maharetli, çalışırken hiç yorulmayan cinler vardır. Musallat olduğu kişilerin bazıları Türkçe ve İngilizce konuşurlar (Polat, 2020: 99, 112). Demir sesi duyduklarında korkarlar (Bazancir, 2010: 81, 82). Namaz kılmayı sevmezler, gelecekte haber verirler (Önal, 2003: 268, 269; Polat, 2020: 120). İnsanların içinden geçen düşünceleri duyabilirler (Bazancir, 2010: 83-84). İnsanlar gibi üşürler. Dereyi geçemezler (Kara, 1993, 84, 89). Sudan korkarlar ve ezanı duyunca ortadan kaybolurlar. Her söylenenin tersini yapar, köpekten ve ateşten korkarlar (Helimoğlu Yavuz, 1993: 318, 335, 336). Tezekle beslenirler (Sarıkaya, 2017: 59). Cinlerin değerli eşyaları at fıskısı ve soğan kabuklarıdır (Kızıloğlu, 2013: 114). Yiyecekleri eşek, inek pisliği ve soğan kabuklarıdır (Dündar, 2021: 102; Türkmen, 2017: 139, 175). İnsanlar gibi helva yaparlar, yemek pişirirler ve yerler (Balaban, 2013: 532, 533). Kendi yiyeceklerinden insanlara da ikram ederler (Helimoğlu Yavuz, 1993: 312). Sadece hizmet ettiği âlime görünür, başkalarına görünmezler. Onların cezalandırmaları idam/ asmaktır (Seyidoğlu, 2005: 176-177, 217). Yakalanan cinler ev işlerinde insanlara yardım ederler (Bazancir, 2010: 83-84).

Cinlerin eylemleri arasında yer alan en birinci durum, düğün yapmalarıdır (Kızıloğlu, 2013: 109; Polat, 2020: 126; Önal, 2003: 258, 259). Anlatılara bakıldığında cin düğünlerinin akşam namazından sonra başlayıp sabah ezanına kadar devam ettiğine ve bu düğünlere denk gelen kişilerin besmele çekmez, dua okumazlarsa cinler tarafından çarpılacağına inanılmaktadır. Cinler, teneke çalınıp halay çekerler (Kızıloğlu, 2013: 109), tef çalıp türkü söylerler (Helimoğlu Yavuz, 1993: 310). Davul-zurnaları vardır (Demir, 2013: 78). Davul zurna sesleri eşliğinde oynarlar, eğlenirler (Kızıloğlu, 2013: 80-81, 83; Alparlan, 2010: 392, 393; Bazancir, 2010: 82, 83, 87; Helimoğlu Yavuz, 1993: 103). Geceleri ıssız yerlerde (Sancak, 2008: 87), mezarlıkta düğün yaparlar (Sancak, 2008: 88). İnsanlar cinlerin düğünlere denk gelebilirler (Polat, 2020: 95; Dündar, 2021: 104, 109). İnsanlara kendilerini bir düğün alayı havasında davul, zurna sesiyle hissettirirler (Çobanoğlu, 2003: 98). Değirmende eğlence yaparlar (Demir,

2013: 79-80). Sık sık eğlence düzenlerler (Türktaş, 2012: 221, 222). Seçkin Sarpkaya, cinlerin davul, zurna çalıp oynamasını, müzik aletlerinin kötülenmesi veya müziğin şeytan icadı olduğu yönündeki inançların bir göndermesi olabileceği ihtimali üzerinde durur. Aynı zamanda düğünlerin, kaosu ve karmaşayı temsil etme bağlamında efsanelerde yer alabileceğini de dile getirir (Sarpkaya, 2018: 197). Bu bağlamda anlatılar, cinlerin insanların yaşadıklarına benzer bir hayat yaşadıklarından söz ederek yine onların da insanlar gibi düğün ve eğlencelerinin olabileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda efsane ve memoralarda cin düğünlerine, eğlencelerine sıkça rastlanmasının bireyin muhayyilesinde zuhur eden birden çok olağanüstü varlığın bir arada görülmesini somutlaştıracak ortam oluşturma ihtiyacından kaynaklandığı düşünülebilir.

Bundan başka cinlerin çok sayıda eyleminden söz edilebilir. Sabah ezanı okunacağı zaman ezanın kulaklarına gelmeyeceği bir yere kaçarlar (Balaban, 2013: 654). Geceleyin çok tedirgin uyuyan kişinin, evlilik çağındaki genç kızların ellerini kınalarlar. İnsan şeklinde olan cinler, geceleri evde durmaz, dağ bayır gezer ve kendi âlemine giderler. Yalnız olunan zamanlarda insanlara görünürler (Polat, 2020: 82, 97, 98, 247). Genellikle insanlarla konuşmaları yasaktır (Helimoğlu Yavuz, 1993: 205-206). Kimlikleri ifşa edilince ortadan kaybolurlar. Çarptıkları kadına sabun yedirirler. İyi huylu cinler musallat oldukları kişiye yardım eder, onunla dertleşirler. Mutfaktaki tabak ya da bardakları kırarlar (Polat, 2020: 98, 116, 119, 126). Yemeklerin içine girerek tükürür ve pis ederler (Kara, 1993: 87, 88). Hazinesi korurlar (Türktaş, 2012: 222). Simsim oynarlar. Cinler ateşin etrafında havada dönerler. Adamı da aralarına alıp oynarlar (Balaban, 2013: 530, 531, 534).

Kendi aralarında konuştukları duyulur (Kızıloğlu, 2013: 106). Göründükleri kişiyle iletişime geçerler (Kızıloğlu, 2013: 115). Kişilere tanıdıklarının sesiyle seslenirler (Balaban, 2013: 647; Kızıloğlu, 2013: 122). Kişileri alıp gezdirirler (Kızıloğlu, 2013: 81). Çocuğa anne ve babasının, bir tanıdığının sesiyle (Büyükokutan, 2005: 194; Sancak, 2008: 92; Yeloğlu, 2009: 417), adama arkadaşlarının sesiyle seslenirler (Balaban, 2013: 534). Kişiyi kardeşinin sesiyle çağırırlar (Sancak, 2008: 87-88).

Cinlerin lohusa kadınlara ve bebeklere zarar vermesi, hatta onları öldürmesi eylemlerinden bir diğeridir. Bu durum, cinler/kötü ruhlar taifesinden olduğuna inanılan alkarsının özellikleriyle benzerlik göstermektedir. Cinler, lohusa bir kadını yalnız olduğu bir zamanda sepetin içine koyarak düğünlerine götürürler (Gökşen, 1999: 184). Yeni doğan çocukları öldürürler (Okuşluk, 1994: 160; Dünder, 2021: 108). Kötülük

yapan hain cin, anneyi ve bebeği öldürür. Lohusanın ciğerini çeker, bebeği de çarparak öldürürler (Helimoğlu Yavuz, 1993: 205, 206, 348, 350). Kadına iki kez doğum yaptırır ve iki çocuğu da öldürürler (Işık, 1998: 111). Cinler anneyi çarparlar, bebeği de kendi bebekleriyle değiştirirler (Helimoğlu Yavuz, 1993: 349). Ahırda yalnız bırakılan bebeği başka bir bebekle değiştirirler (Kızıloğlu, 2013: 81). Başucunda Kur'an olmayınca çocukları değiştirirler (Okuşluk, 1994: 88).

Besmelesiz bırakılan eşyaları köy köy gezerek toplarlar. Besmelesiz konulan evdeki elbiseyi, ahırdaki ineği kullanabilirler (Kızıloğlu, 2013: 83, 103). Giysileri besmelesiz dolaba asınca cinler sahiplenir (Işık, 1998: 98). Besmele çekilmeyen yiyeceklerden yer, besmelesiz bırakılan elbiseleri alarak giyer, eşyaları kullanırlar (Balaban, 2013: 532-533; Kara, 1993: 87; Seyidoğlu, 2005: 178, 213, 214; Dünder, 2021: 109; Dünder, 2021: 109).

Hayvanlara musallat olur (Polat, 2020: 109), atların üzerine binerek cirit oynarlar (Kızıloğlu, 2013: 86; Önal, 2003: 263, 264), atların yelelerini, saçlarını örerler (Kızıloğlu, 2013: 100, 106, 107). Cinlerin bu özellikleri de cin taifesinden olduğuna inanılan alkarısıyla benzeşmektedir.

Cinlerin diğer eylemleri arasında da birçok durum söz konusudur. Bu eylemler içinde şunlar yer alır: Islık çalındığında cinlerin yanına geleceğine inanılır (Kızıloğlu, 2013: 86). Cinler kadını götürüp gezdirerek geri getirirler (Görkem, 1987: 225). Kendi dediklerini yapmayanları sopayla döverler (Kızıloğlu, 2013: 110). Kötülük eden cini iyi cinler asar (Kızıloğlu, 2013: 110). Üstüne insan kokusu sinmiş cini diğer cinler öldürürler (Helimoğlu Yavuz, 1993: 351). Uzun süre namaz kılınmayan, dua okunmayan evlerde eşyaların yerini değiştirir, yangın çıkarırlar. İyi cinler kızdan sürekli ibadet yapmasını ister (Polat, 2020: 108, 134, 158). İnsanları Kur'an okurken dinlerler (Hallaç, 2017: 129). Cin adamın arkasından taş atar ve korkudan onun hastalanmasına neden olur (Helimoğlu Yavuz, 1993: 343). Çarşamba günleri düğün yapılırsa cinlerin kötülüğüne uğranılır (Sancak, 2008: 83). Cinler bir adamı götürüp ona köfte yedirirler (Tekin, 2003: 84). İnsanlara yardım etmek için tarladaki nohutları toplar, ev işlerini yaparlar (Türkmen, 2017: 141, 144).

9. CİNLERDEN KORUNMA/KURTULMA YOLLARI

Halk arasında cinlerden korunma adına en çok yapılan eylemlerden biri birtakım dualara başvurmaktır. Anlatılardan hareketle dua okunur okunmaz ya anında veya bir süre sonra bu tabiatüstü varlıkların ortadan kaybolduğu görülmektedir. Cinler, Allah'ın adının anılmasından korktukları, Kur'an okunmasından rahatsız oldukları için birtakım dualara

başvurulduğunda gözden kaybolur ve insanlara zarar vermezler. Kur'an'dan ayetler (Kara, 1993: 87, 88), Yasin-i Şerif (Kara, 1993: 88; Kızıloğlu, 2013: 108), Ayet-el Kürsi (Seyidoğlu, 2005: 214-216; Kızıloğlu, 2013: 86, 111, 112; Polat, 2020: 100), Fatiha (Çobanoğlu, 2003: 89; Sarıkaya, 2017: 85), Cin Duası; İhlas (Kızıloğlu, 2013: 92, 117), Nebe (Amme) (Sarıkaya, 2017: 85) okunanlar arasındadır. Birtakım duaları üç, yedi kez okumak da cinlerden korunmanın etkili yollarından biridir. Yedi defa Ayet-el Kürsi (Kızıloğlu, 2013: 88; Çobanoğlu, 2003: 88; Önal, 2003: 265; Yeloğlu, 2009: 427), üç İhlas ve bir Fatiha'yı besmele ile okumak (Çobanoğlu, 2003: 91; Yeloğlu, 2009: 399), üç İhlas üç Ayet-el Kürsi (Yeloğlu, 2009: 486) başvuru olan yollardandır. Yatarak dua etmemek de bu yollardan biridir (Yeloğlu, 2009: 413).

Cin çarpmasını önleyen duaları (Felak, Nas, Ayetel Kürsi) okuyarak cinlerin bulunduğu yerden geçmek (Akkuş, 2018: 51), Kur'an okumak (Seyidoğlu, 2005: 214; Koçer, 2006: 141-142; Yeloğlu, 2009: 413), salavat getirmek (Helimoğlu Yavuz, 1993: 107-108; Kızıloğlu, 2013: 98-99), tekbir getirip ezan okumak (Yeloğlu, 2009: 407), Hz. Muhammed hürmeti için af dilemek (Tekin, 2003: 85), dua etmek, okumak (Seyidoğlu, 2005: 231-214; Kızıloğlu, 2013: 116; Çobanoğlu, 2003: 87), Cuma geceleri çeşme başında mum yakarak dua etmek (Helimoğlu Yavuz, 1993: 205, 206), Fatiha suresini okumasını isteyen cinlerin dediğini yapmak (Polat, 2020: 81) da dinî pratiklerle cinlerden korunma ve onları kendinden uzaklaştırma yöntemlerindedir.

Besmele çekmek ise en çok başvuru olan yollardandır (Helimoğlu Yavuz, 1993: 110-111; Yağbasan, 2013: 173; Kara, 1993: 84, 86; Sönmez, 1994: 392; Emiroğlu, 1993: 271; Kızıloğlu, 2013: 99, 102; Balaban, 2013: 648, 650; Yavuz, 2018: 173; DüNDAR, 2021: 102, 103; Demir, 2019: 60, 61; Türkmen, 2017: 165, 178). Cinlerin besmelesiz konulan her şeyi kullandığı düşünülür ve onların her türlü etkisinden kurtulmak için besmele çekilir. Elbiseleri dolaba besmeleyle bırakmak (Kara, 1993: 87), sofraya oturunca besmele çekmek (Göde, 2002: 433), besmeleyle yemek yemek; kapıları besmele ile kapatmak; yapılan her şeyin besmele ile yapmak (Kızıloğlu, 2013: 89, 99-100, 103), yemek yerken besmele çekmek (Bazancir, 2010: 79-80) gerekir. Cinler besmelesiz her eve rahatça girebilmekte, besmele ile kilitlenen kapılara cinler asla girip çıkamamaktadırlar (Sarıkaya, 2017: 70). Besmelenin çekildiği ve temizliğin dikkat edildiği yerlerde cinlerin bulunmadığına inanılır (Çıblak, 1995: 213-214).

Çeşitli nesnelere yanında bulundurmamak da cinlerden korunmanın bir başka yolu olarak görülür. Lohusa kadını ve bebeğini cinlerden korumak için

lohusanın ve bebeğin etrafını kıl ip ile çevirmek, başucuna orak, Kur'an, hançer koymak, yatağının başına şiş, iğne ve bir demir parçası koymak, lohusanın yastığına çengelli iğne takmak, kırk gün içeceği suya iğne atmak, annenin yakasına çengelli iğne takmak (Helimoğlu Yavuz, 1993: 118, 121, 124, 346, 347) gerektiğine inanılır. Eski Türklerde kutsal sayılan demirin, tabiat ruhlarından korunmak amacıyla kullanılması, kötü ruhları kovduğuna inanılması (Çoruhlu, 2013: 38) düşüncesi bugün için de geçerliliğini korumaktadır. Cinin sebep olacağı zararlardan korunmak için uygulanan birçok pratik de bu durumu ortaya koymaktadır.

Ele demir parçası almak ve yalnız başına hiç sokağa çıkmamak (Helimoğlu Yavuz, 1993: 100), üzerinde tabanca taşımak (Çobanoğlu, 2003: 89), Kur'an taşımak (Kızıloğlu, 2013: 92), üstüne iğne takmak (Sancak, 2008: 83) da cinlere karşı alınan tedbirlerdendir. Ayrıca cinler silahtan (Kızıloğlu, 2013: 88; Dünder, 2021: 111; Türkmen, 2017: 177), metallerden (Polat, 2020: 104), demir sesinden (Bazancir, 2010: 81, 82) korkmaktadırlar. Yastığın altına demir bir şiş koyup cinlere saplamak (Polat, 2020: 120), içine ekmek konulan silah ateşleyerek cinleri vurmak (Gökşen, 1999: 110, 111), alınan tedbirler arasındadır. Elbiseleri cinlerden korumak için elbiseye iğne takılması (Sancak, 2008: 85), nal şeklinde demirden mühürü kullanarak bu mühürü bir kâğıda bastırıp lohusanın yatağının başına asmak (Helimoğlu Yavuz, 1993: 125-126), kâğıda muskalar yazarak üzerinde taşımak (Polat, 2020: 99; Göde, 2002: 434; Dünder, 2021: 107; Demir, 2019: 63; Türkmen, 2017: 177; Yeloğlu, 2009: 448), ahıra cinlerin gelmemesi için hocanın muska yapması (dua yazması) (Sancak, 2008: 84), cinlere karşı korunma yollarındandır. Doğum yapan kadının yatağının başına bir şişe dizilmiş 40 soğan konulur ve kadın kırk gün boyunca her sabah bu soğanlardan birini ısırarak dışarı atmazsa cin lohusanın ciğerini çeker, bebeğini de öldürür (Helimoğlu Yavuz, 1993: 346). Yine annenin ve bebeğin yatağına çörekotu serpmek de (Helimoğlu Yavuz, 1993: 350) cinlerden korunmak için alınan tedbirlerdendir.

Cinlerin erkekten korktuğuna (Polat, 2020: 100) inanılır. Bu bağlamda kocanın gelmesiyle cinin kaybolması, kocanın kapıda bastonunu üç kez yere vurması ve doğum yapan kadının yedi gün yalnız bırakılmaması (Helimoğlu Yavuz, 1993: 120, 124) karşımıza çıkan örneklerdendir.

Cinlerden korunma ve kurtulmaya dair çok çeşitli inanışlar mevcuttur. En küçük akarsudan karşıya geçemezler (Önal, 2003: 263, 264). Suyu (Karadavut, 1992: 237; Kızıloğlu, 2013: 80; Yağbasan, 2013: 173), köprüyü (Yağbasan, 2013: 173; Kızıloğlu, 2013: 108) geçemezler. Cinlerin dumansız ateşten yaratılmış olmaları, suyu geçememelerinde etkili olan

sebeplerden biri olarak düşünülebilir. Suyu geçememe durumu, Gülhan Atnur'un ifade ettiği üzere Türk dünyasında, Kazan Tatarlarının halk anlatılarında farklı bir tabiatüstü varlık olan Şürelî için de geçerlidir. Şürelî bir kişiyi kovalamaya başladığında, kişi bir akarsuya doğru koşup sıçrayarak ya da yüzerek karşıya geçerse Şürelî sudan korktuğu için ona bir şey yapamaz. Ancak Şürelî suyun kaynağını öğrenirse hızlı bir şekilde koşarak oradan karşıya geçer ve gelip kişiyi yine yakalar (Atnur, 2007: 27). Bu durum, Türk mitik tasavvurunda yer alan bazı tabiatüstü varlıkların çeşitli özelliklerinin benzerlik gösterdiğini, onlardan korunmak için alınan önlemlerin de bu açıdan benzer nitelikte olduğunu ve İslamiyetle birlikte bu tür inanışlarda önemli değişiklikler olmadığını ortaya koymaktadır. Cinlerden korunmak için dağlık ve ıssız yerlerden geçmemek (Sancak, 2008: 89), gece yatarken dua okumak (Büyükokutan, 2005: 193), arkaya bakmamak; cinlere yakalanmamak için bulunulan yerden koşa koşa geçmek (Kızıloğlu, 2013: 108, 110), evde yaşayan cinlere yemek vermek; duaları tepedeki ağacın altına gömmek ve kendisine seslenenlere dönüp bakmamak (Polat, 2020: 126, 132) bu yollar arasındadır.

Cinlerden korunmak ya da kurtulmak için başvurulan önemli yollardan biri de hocalardır. Kötü ruhlar ile mücadelede Allah dostu kişilerin, hocaların manevi gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. “Cinci hoca” veya “cincar” ya da “hüddamlı” denilen bu kişiler, emirleri altında tuttıkları bu varlıkları çağırıp onlarla çekişir; hastayı, sakatı sağaltmayı, bazen onlardan özür dileme bazen de onları korkutmayla gönüllerini razı ederek başardıklarına inanılır (Çobanoğlu, 2003: 84). Hocaların yazdığı muska, yaptığı dua vb. etkenler, tabiatüstü ruhlarla mücadelede dikkate alınmaktadır. Cinlerin isimlerini öğrenen hocanın o isimleri yakması (Polat, 2020: 116; Kızıloğlu, 2013: 81; Çobanoğlu, 2003: 112), 15 gün boyunca hocaya götürülen adamın cinlerden kurtulması (Kızıloğlu, 2013: 87, 88), hocanın cini dövmesi ve içine kaçan cinin adını öğrenmesi üzerine kişinin kurtulması (Polat, 2020: 104), hocanın kızı okuyup kıza muska yazması (Kızıloğlu, 2013: 107), suya dua okumak (Yeloğlu, 2009: 434), hocadan korkup kişinin içinden çıkması (Polat, 2020: 89), hocanın okuduğu suyu içmek (Demir, 2019: 61; Yeloğlu, 2009: 409) yapılan eylemlerdendir.

Lohusanın başının yedi gün beklenmesi ve uyunmaması, kurtların cin kızı parçalaması sonucu ondan kurtulma, gece vakti mezarlıktan geçmemek (Helimoğlu Yavuz, 1993: 99, 111-112, 121), gece yarısından sonra dışarıyı izlememe (Demir, 2013: 80), arkadan bağırmaları durumunda dönüp arkaya bakmamak (Kızıloğlu, 2013: 95-96), mağaranın önünden geçmemek (Helimoğlu Yavuz, 1993: 332), sabah olması (Demir, 2013: 79,

80), imsak vaktinin gelmesi (Çobanoğlu, 2003: 112), okunmuş su içmek (Balaban, 2013: 651-652), gece yatarken dua okumak (Büyükokutan, 2005: 193), sopa yemek, ışığın yanması (Kızıloğlu, 2013: 650- 651, 653), okunmuş taşları keçi kılığındaki cinlere atmak (Çobanoğlu, 2003: 91), ellerini uzattıklarında tutmamak; cinin söylediği suya girerek o sudan içmek (Polat, 2020: 106, 113), aygır ata binmek (Önal, 2003: 263, 264), çok çalışmak, dünya işleriyle meşgul olmak (Kızıloğlu, 2013: 106), doğan çocuğu korumak için ona kurt gibi vahşi bir hayvanın adını vermek (Polat, 2020: 120), bıçakla saçlarından bir bölük kesip saklamak (Keser, 2019: 56), Hz. Ali'nin bıçağı ile kesmek (Yeloğlu, 2009: 465), evin her yerine soğan ve sarımsak asmak (Yeloğlu, 2009: 478), cinlerden korunma yollarındandır. Dolayısıyla anlatılarda cinlerle her türlü bağı kesmek, onlardan kurtulmanın en etkili yoludur.

Göle taş atarken “cinler, periler çekilin yolumdan” denilmesi (Demir, 2013: 81), hamuru küçük küçük koparıp leğene atınca cinin kaybolması (Helimoğlu Yavuz, 1993: 331), cini yakalayan adamın onu bırakması sonucu cinin çevredeki insanları artık çarpmaması (Sancak, 2008: 86-87), köpek yavrusu suretine dönen bebeğin yapılan dua sonucu insan suretine dönmesi (Demir, 2013: 80) karşımıza çıkan durumlardandır. Anlatılarda cinlerden korunmanın diğer yolları şunlardır: Allah'ın adını duyunca zararsız hale gelirler (Seyidoğlu, 2005: 212). Köpek sesini duyan cinler ortadan kaybolurlar (Helimoğlu Yavuz, 1993: 334, 335). Hayvan seslerinden korkan bu varlıklar hayvan sesi duydukları anda kaçıp giderler (Ekmeççi, 2020: 77). Hazreti Muhammed hürmeti için af dileyen gencin dileği kabul olur (Tekin, 2003: 85). Kaldıkları mağara insanlar tarafından öğrenilince orayı terk ederler (Polat, 2020: 113). Kendilerinden korkmayana bir şey yapmazlar. Sırları açığa çıkınca kaybolurlar (Kızıloğlu, 2013: 91, 112, 116). İnsanlara kötülük yapan cinlerle karşılaşmamak için cuma geceleri çeşmenin taşında mum yakılarak dua edilir (Helimoğlu Yavuz, 1993: 205-206). Evde yaşayan cinlere yemek vererek onlardan kurtulabilir (Polat, 2020: 126). Sujun adındaki iğnenin adı söylenince cin korkup kaçır (Polat, 2020: 141). Kendisine musallat olan hastanın cinlerin ismini vermeleri durumunda çarpmadan kurtulurlar (Bazancir, 2010: 78-79). Kendisine ikram edilen yiyeceği yemeyenleri cinler terk etmektedir (Tekin, 2003: 84). Başından geçen olayları birine anlatan kişiye cinler bir daha görünmez (Gökşen, 1999: 110, 111). Sihirli tekerlemeyi söyleyince cinler kaybolur (Işık, 1998: 107). Okutulunca cinlerden kurtulurlar (Işık, 1998: 103). Görünmeyen bir el adamın başındaki külahı alınca büyü bozulur (Helimoğlu Yavuz, 1993: 342). Evin tüm lambalarını yakınca kaybolurlar (Yeloğlu, 2009: 428). Akşam saatinde şarkı söylenmemesi, ıslık

çalınmaması da onlardan sakınılma anlamında yapılan eylemlerdendir. Aynı zamanda bazı yöreler için geçim kaynağı niteliğindeki ürünlerde meydana gelen herhangi bir olumsuzluk da cinlerden bilinir. Örneğin Rize’de cinlerin geceleri çaylıklarda gezdiğine inanılmakta ve cinlerin çaylara zarar verdiğine ve bu yüzden çayların fazla büyümediğine inanılmaktadır. Bu durumdan kurtulmak için de yörede bazı kişilerin çaylıkların başına kurdele bağladığı, çaylığa gübre atarken hoca çağırarak gübreyi okuttukları bilinmektedir. Cinlerden korunma, kurtulma yollarına bakıldığında bunda bilhassa dinî pratiklerin etkili olduğu söylenebilir. Bunun dışındaki durumlarda ise birtakım yerlerde bulunmamak, birtakım eylemlerden kaçınmak veya bazı pratiklere başvurmak gerekliliği hâsıl olmaktadır.

10. CİNLERİ YAKALAMA YOLLARI

Alkarısını yakalama şekline benzer olarak cini yakalarken de özellikle iğne kullanıldığı kaynaklardan hareketle anlaşılmaktadır. Çengelli iğneyi (firkete) üç harflinin yakasına yapıştırmak (Seyidoğlu, 2005: 176-177; Polat, 2020: 99) Omzuna, elbisesine iğne batırarak köle yapmak (Helimoğlu Yavuz, 1993: 324, 333, 335, 336; Sancak, 2008: 85). Ceketin yakasındaki toplu iğneyi saplamak (Türkmen, 2017: 144). Ceketinin sol tarafına iğne saplayarak yakalamak (Okuşluk, 1994: 160; Dündar, 2021: 109). Mağaranın ağzını örerek onu içeri hapsetmek; atın sırtına yapışmak; memesine iğne batırarak köle yapmak (Helimoğlu Yavuz, 1993: 101, 102, 105, 106, 379-380) gibi eylemler cinleri yakalama yollarındandır.

11. CİNLERİN KURTULMA YOLLARI

Çobana yalvarıp bir daha kimseye kötülük yapmayacağı konusunda söz vererek saç saklanan cin, saçının kesik parçasını bularak özgür kalır (Helimoğlu Yavuz, 1993: 105-106, 122, 123). Cinin kendisini bırakmaları durumunda kırk asır sülaleden kimseye dokunmayacağını söyleyerek serbest kalır (Okuşluk, 1994: 160; Dündar, 2021: 109). Omzundaki iğne çıkarılınca özgür kalır (Helimoğlu Yavuz, 1993: 324). Kendisine batırılan iğnenin çıkarılmasıyla serbest kalır (Sancak, 2008: 83). Efsanelerden yola çıkarak cinlerin eksik bir parçalarını bulduklarında, kötülük yapmama konusunda söz verdikleri takdirde yahut omzundaki iğne çıkarıldığında serbest kaldıkları görülmektedir.

12. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Efsane ve memoralarda karşımıza çıkan cinin bir tabiat ruhu olarak görüldüğü, bu metinlerde animizm, rit ve İslamiyet gibi eski-yeni unsurların iç içe geçtiği görülmektedir. En eski zamanlardan beri farklı inanç sistemleri

içerisinde var olup İslâmiyetle birlikte dinî bir dayanak kazanan ve bu kaynaktan da beslenen cinlerin, pek çok hayvanın şekline girebileceği düşüncesi ise Türklerin sahip olduğu animist düşüncenin yansıması olarak günümüzde de yaşatılmaktadır. İnsanların karşılaştıkları kişilere “ins misin cin misin?” diye sormaları, bu soruya masal gibi anlatım türlerinde de denk gelmesi ise karşılaşılan kimselerin biçim değiştirmiş bir cin olabileceği yönündeki düşüncenin dışı vurumudur.

Türk kültüründe tabiatüstü varlıklar içinde yer alan cinler, anlatılarda İslamiyet’i kabul edip etmeme, iyi ve kötülerinin bulunması, evlenme, çocuk sahibi olma, eğlenme, cinsiyetlerinin olması, toplu halde yaşama gibi özellikleriyle insanlara benzer bir yaşam sürmektedirler. Şekil değiştirme, gayptan haber verme, sıra dışı bir güce sahip olma vb. yönleriyle de olağanüstü bir varlık olma özelliği taşırlar. Bu nedenle de insanlar kimi zaman onlarla iletişim halinde bulunmuş veya bulunmak zorunda kalmış, çoğunlukla da zararlı etkilerine maruz kalmamak adına birtakım yöntemler deneyerek cinlerden uzak durmanın çarelerini aramışlardır.

Halk arasında bu tarz efsane ve memoraların belli işlevleri vardır. Bu işlevlerden en önemlisi korkuyu sağlamaktır. Bu korku, cinlerin ortaya çıktığı vakit olan karanlığın artmasıyla daha da belirginleşir. Korku, toplumların bazı değerlerinin gelecek nesillere güvenle aktarılmasını sağlayan önemli işlevlerden biridir. Bu tür anlatıların toplumu birçok açıdan yönlendirdiği ve korumaya çalıştığı muhakkaktır. Lohusaların ve bebeklerin sağlığına dikkat etmek, temizliğe önem vermek, geç saatlerde ıssız yerlerde dolaşmamak ve bu yerlerde karşılaşılan her varlıkla iletişim kurmamak, bazı tehlike arz eden işleri gece vakti yapmamak, kibirlenmemek, bu tür anlatıların insanlara verdiği derslerdendir.

Cinlerle ilgili efsane ve memoralara baktığımızda bu anlatıların birtakım mevzularda yasak koyma işlevinin belirgin olduğu görülür. Bu nevi tabiatüstü ruhlarla karşılaşmamak, onların zararına uğramamak için bazı eylemlerde bulunmamak, bazı davranışlardan kaçınmak gerektiğine dair efsanelerin yasak koyma işlevi oldukça belirgindir. Yasağın çiğnenmesi durumunda başa türlü felaketler geldiğini anlatılar sayesinde kavrayan bireyde, yasağa uyma yönünde bir eğilim ortaya çıkacaktır. Cinlerle ilgili anlatılan efsanelerin bir diğer işlevi, korumadır. Yani cinle ilgili anlatılar, tehlike barındıran yerlerden kişileri uzak tutma ya da değerli görülen hazine vb. eşyalara insanların yaklaşmasını engellemek gibi işlevler taşımaktadır. Benzer şekilde kadının fizik ve ruh sağlığının ciddi derecede etkilendiği lohusalık döneminde dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı, lohusayı koruma yönünde birtakım tedbirler alınması da efsane ve

memoraların koruma işlevlerindedir. Cinlerden korunmak için bireyi bazı dinî ve mistik pratiklere yönlendirmesi de bu tür anlatıların işlevlerindedir. Bireyi çeşitli tehlikelere karşı koruduğuna inanılan bazı dinî ve mistik pratikler sayesinde birey, dualar, muskalar vb. yoluyla tehlikelere karşı korunacağı güvenine sahip olarak yaşantısını sürdüreceğine inanmaktadır.

İslamiyet’le birlikte halk nezdinde varlığına dair dinî bir dayanağı olan cinlerle ilgili anlatıların yine cin taifesinden olduğuna inanılan alkarısıyla ilgili inanış ve pratiklerle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Cinlerin lohusalara, bebeklere zarar vermesi, atların üzerlerine binmeleri, demirden korkmaları, korunmak için lohusanın başucuna Kur’an vb. konması, iğneyle yakalanmaları, iğnenin çıkarılmasıyla kurtulmaları gibi durumların alkarısı inancıyla benzerlik taşıdığı görülmektedir. Bilhassa şekil özellikleri ve buldukları mekânlar dikkate alındığında cinlerin Türk halk kültüründeki şeytan tasavvuruyla da önemli benzerlikleri bulunmaktadır.

Metinlerden hareketle cinlerin eylemlerine baktığımızda bunların genellikle zarar verme, öldürme amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Cinlerden korunmak için yapılan pek çok pratik Türkiye sahasında benzerlikler göstermektedir. Aynı zamanda cinlerin şekil özellikleri, buldukları mekânlar, cezalandırma yöntemleri, eylemleri de benzerlik taşımaktadır. Bu durum, Türkiye sahasında halkın farklı maceralar yaşaması, farklı olaylarla karşılaşmasına rağmen ortak bir cin tasavvuruna sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Anlatıların Türkiye sahasında muhteva olarak benzerlik göstermesi, İslamiyet öncesi ve sonrası bazı unsurlarla iç içe olması, inanç ve kültür açısından zenginliğin göstergesidir. Aynı zamanda Türk halkının anlatılar üzerinden ortak bir ruha ve bilince sahip olduğunun da işaretidir.

13. SUMMARY

In oral culture, there are many narratives about beings with extraordinary properties and hidden powers, which are imagined in various ways but cannot be put into a definite form. These narratives, which contain elements of tradition, belief and culture, have a moral and social guiding effect on society. For this reason, the evaluation of such narratives helps to understand the society and to recognize the values and world of thought of the society. The belief in Jinn is a natural extension of a design of a mythological universe where the laws of nature are not yet known. Although this belief can be traced back to ancient times, as a name and concept, it is mostly related to narration, beliefs and practices within the framework of Islamic culture. There are many imaginations about jinn, which are among

the nature spirits that we encounter most frequently in legends and memoirs. It can be thought that the fact that the qualities and functions of jinn have been determined in terms of religion is effective in the abundance of these imaginations. In folk culture, jinn are divided into two groups. While some of them accept Islam and behave well towards Muslims, some of them do not accept Islam and engage in various activities to mislead, frighten and punish people. It is believed among the people that jinn appear to people in various forms such as goats, cats, dogs, lambs, chicks and snakes.

The general aim of the study is to determine and evaluate the jinn imagination and beliefs about jinn in the legends and memoirs compiled in the field of Turkey. While doing this, various master's and doctoral theses, academic books and articles have been used.

In this study, it has been tried to deduce the characteristics of jinn by referring to how the creatures called jinn, which leave deep traces in the imagination of the people and are a subject of belief, take place in our literature, how they are reflected in legends and memoirs, and what kind of jinn description is made among the people.

Although many studies have been conducted in Turkey on the "jinn" in legends and memoirs, they have generally focused on regions. In this study, all the characteristics of jinn have been revealed and how jinn are depicted not in a region but in the field of Turkey is emphasized. Therefore, in this study, the legends and memoirs on jinn are tried to be classified based on written sources, and the effect of jinn on the people, how they are shaped in the imagination of the people, and how this effect is reflected in our literature are handled.

Since the study covers Turkey in general, data has not been compiled from the field, but written texts such as theses and books, which cover the field of Turkey, have been used instead. In this context, the study has been put forward based on 380 memoirs and 260 legends included in a total of 44 works. While examining these works, previous studies on nature spirits have also been used.

The appearance of jinn in the form of animals is related to the fact that they are not human-like beings, but are identified with beings which are

close to human beings and which humans can see around themselves. It can be thought that a person tries to make visible the creatures that s/he does not see, wonder and should stay away from by embodying them. Even if the person is afraid, s/he wants to see the threat that worries her/him and to embody it. At this point, animals are among the forms that jinn can take, as they are different from human beings, but are among the creatures witnessed and seen most commonly in human beings' environment. Another reason is fear. Jinn, who appear in the form of animals and often try to communicate with humans, cause fear in people.

It is known that jinn mostly appear as human beings and are often depicted as women, but they also appear as men to women and as women to men. Appearing in a human form, mostly as someone familiar, may be due to the jinn's desire to establish closeness with people and thus to draw them into their own world.

When we evaluate the places where jinn are found, we see that these are the places which are desolate and dirty, and may be terrible for human nature. These places, which are described as uncanny, appear as mostly abandoned places where people will feel fear and loneliness and stay alone with themselves. It is seen that jinn appear to people when they are alone, but do not appear when two people are together. This situation also explains the reason why jinn appear in desolate and uncanny places. The places where jinn appear are the places shaped by rural life, especially in the past. These are the places such as mills, wells, cemeteries, caves, stables, highland roads, forested areas, barns, deserted fields, which rural life brings. In many legends and memoirs, especially mills are one of the places where jinn are found. The places connected with the underground were also considered to be related to the jinn and efforts were made to stay away from these places. Underground waters, wells, cemeteries, tree bottoms and caves are among such places. The diversity and multiplicity of the number of places shows us that jinn can be found everywhere.

Making noises or speaking loudly by passersby is also a reflection of the desire to keep dead souls away from people. The first thing that draws attention in the appearance of jinn in these places is the high probability of experiencing some extraordinary situations in places such as cemeteries

where the cult of fear reaches its highest level, at a stage where the individual is in a state of spiritual emptiness and weakness.

In folk culture, in order to be protected from jinn, it is necessary not to go to their frequented places, not to pollute the places they are in, and basmala is recited or various prayers are said to get rid of them. It is understood that jinn have sometimes good and sometimes bad relations with people. Unless they are angered or harmed, they are generally indifferent. When we look at the course of the relationship with jinn, it is seen that a bad relationship is mostly established. They punish those who anger or challenge them for any reason by striking, mutilating, tongue-tie, fainting, or even death.

Jinn can punish or harm people when their secrets are exposed, when they are harmed (by shooting, a rolling stone's falling down on them, crushing them with a car, etc.), when they get dirty, when bread scraps are thrown into the well, when onion and garlic peels are burned, when dirty and hot water is poured out or in the sink, when a bath is taken for a long time, when they are not desired to be gotten married with them, when something is eaten without reciting the basmala, when clothes are put on or when something is done, when one lays on flour, when the house of the jinn is disturbed, when water is drawn from the well at night, when the prayer is not said at the place where it is supposed to be said, when someone does not believe in their existence or their existence is told to others, when the house is kept dirty, or just when people are scared of them. Among the punishments, especially being struck by a jinn and consequently death, tongue-holding, hunchback, loss of mental balance, talking to oneself, bowing in the mouth, fainting, becoming lame, and going crazy are encountered.

One of the most common actions for protection from jinn is to say some prayers. It is seen that as soon as the prayer is said, these supernatural beings disappear either immediately or after a while. It can be said that religious practices are especially effective in the protection from or getting rid of jinn. In other cases, it is necessary not to be in certain places, to avoid certain actions, or to resort to certain practices.

It can be said that the Turks, who have converted more than one religion, have not completely erased the belief elements of the old religion when passing from one religion to another and continued to keep it alive within the belief patterns of the new religion. When we look at the legends and memoirs, it is possible to see the reflections of this situation. It is seen that jinn we encounter in the texts are seen as a nature spirit, and old-new elements such as animism, rite and Islam are intertwined in these texts. The idea that jinn, which have existed in different belief systems since the earliest times, have been formed by the personification of the dark world in the Turkish mythical imagination, are thought to be related to the dark world and the underworld, and have gained a religious basis with Islam, can take the form of many animals and insects is a reflection of the animist thought of the Turks and is still alive today.

14.KAYNAKLAR

- Acar, H. (2013). *Burdur efsaneleri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Aça, M. (2018). Türk halk inanışlarında tekinsiz mekân algısı ve Doğu Karadeniz bölgesi memoratlarına yansımaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 11 (55), 5-20.
- Akkuş, E. (2018). *Ordu efsaneleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Alpaslan, İ. (2010). *Ağrı efsaneleri*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Ateş, S. (2002). *İnsan ve insanüstü varlıklar ruh melek cin insan*. Y.y: Vatan Bağımsız Gazeteciler ve Yayıncılık.
- Atnur, G. (2007). Tatar halk anlatılarında şürelî tipi. *Millî Folklor*. Yıl: 19, Sayı: 73.
- Balaban, T. (2013). *Amasya efsane, menkabe ve memoratları (derleme-inceleme-metin)*. Yayınlanmış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Başarkanoğlu, L. (2010). *Nizip efsaneleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Bazancir, R. (2010). *Bingöl efsaneleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Beydili (Memmedov), C. (2002). Eski Türklerde gizli tabiat kuvvetlerine inanma (iye inancı). *Türkler*, Cilt 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 330-337, 585-598.
- Beydili, C. (2005). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. (Çev. Eren Ercan). Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Boratav, P. N. (2015). *100 soruda Türk folkloru*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Büyükokutan, A. (2005). *Muğla yöresi Alevi Türkmenlerinin halk edebiyatı ve folklor ürünleri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

- Çelik, C. (2011). *Türkiye Türkçesinde örtmece ve tabu kelimeler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs.
- Çıblak, N. (1995) *İçel efsaneleri üzerine bir araştırma/ inceleme-metinler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk halk kültüründe memoratlar ve halk inançları*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2009). Türk halk kültüründe şeytan telakkisi üzerine tespitler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 2(3-4), 269-282.
- Demir, N. (2013). *Türk efsaneleri cilt 1-2*. Ankara: Edge Akademi.
- Demir, R. (2019). *Gaziantep memoratları üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Dervişoğlu, M. (2016). *Edirne efsaneleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Duman, M. (2017). *Türk halk anlatmalarında olumsuz tipler- mit, destan, halk hikayesi-*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Duvarcı, A. (2005). Türklere tabiat üstü varlıklar ve bunlarla ilgili kabuller, inanmalar, uygulamalar. *Bilig*. (32), 125-144.
- Dündar, F. K. (2021). *Osmaniye yöresinde efsane ve memoratlar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye.
- Ekmekçi, D. N. (2020). *Muş efsaneleri (inceleme- metin)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Emiroğlu, S. (1993). *Konya efsaneleri (inceleme-metinler)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Göde, H. A. (2002). *Isparta efsaneleri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Gökşen, C. (1999). *Giresun efsaneleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Görkem, İ. (1987). *Elazığ efsaneleri üzerinde araştırmalar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Güzel, C. (2016). *Kırşehir'den derlenen efsanelerin retorik analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
- Hallaç, A. T. (2017). *Memorat türü ve Adana memoratları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Aksaray Üniversitesi, Aksaray.
- Helimoğlu Yavuz, M. (1993). *Diyarbakır efsaneleri*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Işık, N. (1998). *Doğu Karadeniz efsanelerini derleme ve araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin efsaneleri)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- İnan, A. (2013). *Tarihte ve bugün şamanizm materyaller ve araştırmalar*. (7. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kara, R. (1993). *Erzincan efsaneleri üzerine bir araştırma*. Ankara: y.y.
- Karadavut, Z. (1992). *Yozgat efsaneleri (inceleme-metinler)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Keser, A. (2017). *Nazilli bölgesi efsane ve memoratları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

- Kızıoğlu, M. (2013). *Tortum ve köylerinde derlenen memoratlar üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kolot, B. (2021). Halk anlatılarından örneklerle “cin çarpması” vakaları. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(86): 141-157.
- Kurtoğlu, M. (2008). *Urfa efsaneleri*. İstanbul: Fsf Printing House.
- Mehmet Şakir. (15 Ağustos 1933). Cinler ve periler. *Halk Bilgisi Haberleri*. (27), Yıl: 3, 83-86.
- Okuşluk, R. (1994). *Adana efsaneleri araştırması (derleme-inceleme)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Osan, M. (2006). *Kuzeydoğu Denizli yöresinde anlatılan efsaneler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Önal, M. N. (2003). *Muğla efsaneleri*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, Y. (2003). *Gaziantep efsaneleri inceleme-metin*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Polat, İ. (2019). *Türkiye sahası masal ve efsanelerinde korku kültürü*. Yayımlanmış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Polat, İ. (2020). *Memorat yapı, tasavvur ve metinler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sancak, N. (2008). *Mardin efsaneleri*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Sarıkaya, D. (2017). *Ardahan efsaneleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ardahan Üniversitesi, Ardahan.
- Sarpkaya, S. (2018). *Türklerin şeytani masalları Türk masal ve efsanelerinde demonik varlıklar*. (3. Baskı). Ankara: Karakum Yayınevi.
- Seyidoğlu, B. (2005). *Erzurum efsaneleri*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Sönmez, B. (1994). *Niğde efsaneleri (tahlil ve metinler)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Tekin, H. (2003). *Antalya bölgesi efsaneleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Türkmen, O. (2017). *Alaşehir yöresindeki efsane ve memoratlar*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Türktaş, M. M. (2012). *Denizli efsaneleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Westermarck, Edward. (1962). *İslam medeniyetinde puta tapma devrinden arta kalan ve kalıntı halinde yaşayagelen itikadlar: cin (iyi saatte olsunlar)*. (Çev. Şahap Nazmi Coşkunlar). Ankara: Yeni Matbaa.
- Yağbasan, K. (Y.), (2013). *Malatya efsaneleri*. İstanbul: Malatya Kitaplığı.
- Yakın, S. (2017). *Kütahya efsaneleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı.
- Yaltırık, M. B. (2013). Türk kültüründe hortlak-cadı inanışları. *Tarih Okulu Dergisi*. Yıl: 6, (16), 187-232.

Yavuz, H. (2018). *Artvin ilçe merkez ve köylerinde derlenen memaratların söz varlığı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin.

Yeloğlu, N. (2009). *Kütahya ve çevresinde memarat tasarımı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Yüksel, G. (2011). *Kastamonu efsaneleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bozok Üniversitesi, Yozgat.

Ek. 1. Türkiye Sahası Efsane ve Memaratlarında Cin Tasavvuruyla İlgili Tablo

Adlandırılma Biçimi	Tasvir			Mekân	Cezalandırma	Ödül
	İnsan Şekli	Hayvan Şekli	Diğer			
Andık	Ağzı, Burnu Yamuk, Yaşlı Bir Kadın	Altı Kafalı Ejder	Ağaç	Ağaç Dipleri	Ağzın Eğilmesi	Akıl Hastalarının İyileştirilmesi
Arap	Ak Sakallı Bir Adam	At	Alev	Ağaçlar	Ahırda, Merekte Oturmak	Altın Beşik Hediyesi
Bicik	Arkadaş	Ayı	Ateş	Ağıl	Aklını Kaybetme	Altın Hediyesi
Bizden Yeğler/ İyiler	Bebek	Buzağı	Ateşten Kavak	Ahır	Ayağın Tutmaması/ Topal Kalmak	Bütün İşlerin Çözümüne Kavuşması
Cinka	Bekçi	Civciv	Ayakları ve Elleri Kılılı, Cücenin Küçüğü Çirkin Varlıklar	Ahırdaki İneğin Üzeri	Bayılma	Evin Bereketini Artırmak
Concolos	Cüce	Deve	Ayakları Yerde, Başı Gökte Korkunç Bir Yaratık	Akarsu Kenarları	Bebeklerin Köpek Suretine Dönüşmesi	Kayıpların Bulunması
Çarşamba Karısı	Çarşafalı Kadın	Domuz	Ayakları Yumru Şeklinde, Parmakları Olmayan	Armut Ağacının Dibi	Beddua Etmek	Sırttaki Kamburun Yok Edilmesi
Eba	Çocuğun Annesi	Donbay	Bir Suyun Gözesi	Bahçe	Bireye Musallat Olmak	Sihirli Mühür Hediyesi
Ecın	Çocuk	Eşek/ Bir Ayağı Olmayan Eşek	Burunlarının Ara Duvarı Olmayan	Banyo	Boğulma	
Ecinni	Dağınık Uzun Saçlı, İri Yarı Bir Kadın	Güvercin	Çirkin Yaratık	Bazı Tepeler	Burnun Eğilmesi	
Gaipdenler	Eş	Hindi	Esmer, İri Yarı Bir Yaratık	Besmelesiz Pişirilen Her Yemeğin İçti	Cinlerle Evlenme	
Geçkin	Genç Bir Kadın	İnek	Gözleri Çarpık Bir Varlık	Çer Çöp Dolu Karışık, Pis Yerler	Çarpılma	
Gezer	Gür, Karışık Saçlı ve Çekik Gözlü	Kaplan Büyüklüğünde Kedi	Gözleri Yüzünde Olmayan	Çeşme Başları	Çocuğunun Olmaması	

	Cin Kızı					
Ibrık Kalfa	Hizmetçi	Katır	İnsan Kafası Büyükliğünde Sakal Gibi Kılları Olan Yılan	Değirmen	Dayak Yemek	
İbliz	Kambur	Keçi ile Tavşan Karışımı Yaratık	Kafasında Kazan, Ayakları Geriye Doğru Olan	Delikli Taş	Delirmek	
İfrit	Komşu Kadın	Keçi/ Oğlak/ Konuşan Keçi	Kefenle Uzanmış Cenaze	Dere Civarları	Dil Tutulması	
İli	Komutan	Kedi/ Kara Kedi/ Sarı Kedi/ Kedi Yavrusu/ Konuşan Kedi	Kuru Kafa	Dere Kenarları	Eylerden Çeşitli Eşyaları Alıp Götürmek	
İliyertemi	Polis	Keklik	Kuvvetli Bir Işık	Ekmek Kırıntılarının Arası	Fakirleşmek	
İnsanların Kullandığı Çeşitli İsimler	Saçları Altın Sarı, Bir Gözü Diğerinden Farklı, Burnunun Ucunda Demirden Bir Şey, Alnının Ortasında Yuvarlak Mühür gibi Bir Şey Olan Sarışın, Güzel Bir Kız	Köpek/ Beyaz Köpek/ Köpek Yavrusu	Küçük Kefenli Şeyler	Eski Binalar	Geceleri Dışarıda Dolaşmak	
İsmi Lazım Değiller	Sakallı İhtiyar/ Dede/Yaşlı Bir Adam	Kurbağa	Mevta	Eski Hanlar	Geçici Olarak Ayağın Ters Dönmesi	
İyi Saatte Olsunlar	Sakallı Küçük İnsanlar	Kuş/ Otuz Renkli Bir Kuş	Minare Uzunluğunda Bir Şey	Eşik	Gözlerde İrileşme	
Keruş	Sarışın, Güzel Bir Kadın	Kuzu	Önce Yılan Sonra Güzel Bir Kıza Dönen Varlık	Fındık Bahçesi	Hastalanıp Yatağa Düşmek	
Korkut	Tanıdık Biri	Öküz	Sarı ve Uzun Tırnakları Olan Uzun Boylu Bir Yaratık	Göl Kenarları	Hayvan Pisliklerinin İçinde Uyanmak	
Orak	Uzun Boylu, Uzun Saçlı Korkunç Bir Kadın	Örümcek	Üst Tarafı İnsan Alt Tarafı Köpek	Hamam	Hediye Edilen Altının Kömüre Dönüşmesi	
Öcü	Uzun Sakallı Bir	Sabah Dört Ayaklı Olup	Üstü İnsan Alt Tarafı Köpek	Harabeler	Hediye Götürdükleri	

	Adam	Gece Altı Ayaklı Olan Kuzu			Altınların Devamını Kesmek	
Piraboçuk	Yakışıklı Bir Delikanlı	Tavşan	Üstü İnsan gibi Alt Tarafı Olmayan	Issız Evler/ Bazı Evler	Her Yeri Dağıtmak	
Pirabok	Zaptiye	Tavuk/ Tüysüz Tavuk	Üstü İnsan gibi Alt Tarafı Olmayan	Issız Tarlalar	İdrara Çıkamamak	
Pirelik	Ağzı, Burnu Yamuk, Yaşlı Bir Kadın	Tilki	Yaban Otu	Issız, Dağlık Alanlar	İnsanlara Görünmek	
Pispatik		Yılan	Yarı Yürür Yarı Uçar Vaziyette, İnsan Suretinde Kişiler	İki Mezarlık Arası	Kambur Kalma	
Sayıp			Yerden Göğe Kadar Uzanan Siyah Bir Şey	İki Tepe Arasında Kalan Dar Yerler	Kendi Kendine Gülmek	
Sebi				İncir Ağacının Altı, Ortası	Kendi Kendine Konuşmak/ Bağırıp Çağırarak	
Tarlagazan				Kalorifer Dairesi	Kendini Bir Yere Kapatmak	
Uçuk				Kiler	Kişinin Bebeğini Süt Kazanına Atmak	
Umacı				Kimsenin Olmadığı Tarla Vb. Yerler	Kol ile Bacağın Tutmaması	
Üç harfliler				Kuytu Bir yer	Korkma	
Zurnacı				Kuyu	Kulakların Az Duyması	
				Kül Dökülen Yerler	Lohusanın Ayaklarını Yakmak	
				Mağara	Ölüm	
				Merek		
				Mezarlık/ Mezarlık Çevresi	Rahat Uyku Uyuyamamak	
				Ocak başı	Sıtma Olmak	
				Ormanlık Alanlar	Şaşılık	
				Parak	Yere Basamamak, Zıplayarak Yürümek	
				Samanlık	Yiyeceklerin Bereketinin Gitmesi	
				Su İçleri		
				Süt Damı		

				Tarlalardaki Barakaların Üzeri		
				Tuvalet		
				Türbenin Etrafı		
				Üç Direğin Arasında Kurulu Kazanın Üzeri		
				Yayla Yolları		
				Yaylanın Meydanı		
				Yollar		

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

